

Kurdiyat

e-ISSN 2717-8315

Yıl/Sal/Year: 2024 Sayı/Hejmar/Issue: 10

e-Ağ/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kurdiyat>

KURDIYAT

Periodical Journal for Kurdish Studies

Year/Sal/Yıl: 2024 Issue/Hejmar/Sayı: 10
e-ISSN: 2717-8315

Publication Date | Tarîxa Weşanê | Yayın Tarihi

December 2024 · Kanûna Pêşîn 2024 · Aralık 2024

Period | Peryod | Periyod

Biannually, June and December
Salê du hejmar, Hezîran û Kanûna Pêşîn
Yılda iki sayı, Haziran ve Aralık

Scope | Vegirî | Kapsam

Kurdish Language, Culture, Literature, History and Art
Ziman, Çand, Wêje, Dîrok û Hunera Kurdî
Kürt Dili, Kûltürü, Edebiyatı, Tarihi ve Sanatı

Language Publication | Zimanê Weşanê | Yayın Dili

Kurdî · English · فارسی · عربي · Türkçe

Articles should include a title, abstract (250-450 words), keywords (at least 5 concepts) in at least two languages, especially Kurdish and English, and should be prepared in accordance with APA 6 citation system.

Gotar divê sernavê, kurteyê (250-450 peyv) û peyvên sereke (herî kêr 5 têgeh) bihewîne ku ew kêrî bi du zimanan bê nivîsîn, bi taybetî jî kurdî û inglîzî, herwiha gotar divê li gorî sîstema jêderan a APA 6ê bê amadekirin.

Makaleler Kürtçe ve İngilizce başta olmak üzere en az iki dilde başlık, özet (250-450 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram) içerir ve APA 6 atf sistemine uygun olarak hazırlanır.

Executive Office | Rêvebirî | Yönetim Yeri ve Adresi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Yaşayan Diller Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

e-mail: kurdiyat@yyu.edu.tr | web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/Kurdiyat>

Tlf: 04322251452 | Fax: 04322251228

Data Platform | Veri Platformları

ASOS, SOBIAD, OpenAIRE, Google Scholar, Idealonline, İSAM, ResearchGate.

Kurdiyat is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International Licence.

Kurdiyat di bin lîsansa Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License de derbasdar e.

Kurdiyat Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ

Owner | Xwedî | Sahibi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörü | Rector of Van Yuzuncu Yil University
Prof. Dr. Hamdullah ŞEVLİ

Managing Editor | Editorê Berpirs | Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-6887-6223 | atimurtas@yyu.edu.tr

Editor-in-Chief | Edîtor | Editör

Doç. Dr. Yakup AYKAÇ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-2602-484X | yakupaykac@yyu.edu.tr

Editorial Board | Lijneya Weşanê | Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT | Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0001-7212-2291 | msgecit@agri.edu.tr

Prof. Dr. Abdullah KIRAN | Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0001-9136-7665 | a.kiran@alparslan.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Nesim DORU | Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0002-3519-7654 | mehmetnesim.doru@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Atik AYDIN | Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-5995-945X | atik.aydin@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Kemal KAYA | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0002-8797-5980 | kemalkaya@yyu.edu.tr

Doç. Dr. Abdulhalim OFLAZ, Iğdır Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0002-9921-5444 | abdulhalim.oflaz@igdir.edu.tr

Dr. Hewa Salam KHALID | Indiana University, USA
ORCID: 0000-0003-4513-6596 | hewasalam@gmail.com

Dr. Nevzat AĞÇAKAYA | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0002-4606-9279 | nagcky@yyu.edu.tr

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü'nün bilimsel bir yayım organı olan Kurdiyat, uluslararası hakemli bir dergi olup yılda iki sayı (Haziran- Aralık) olarak yayımlanır. Dergide Kürt dili, kültürü, edebiyatı, tarihi ve sanatı alanlarında akademik nitelik taşıyan ve Türkçe, Kürtçe, İngilizce, Arapça ve Farsça dillerinde yazılan bilimsel çalışmalara yer verilir. Kurdiyat'da yayımlanan makalelerin içeriğinden yazarları sorumludur.

**Field Editor (Language and Grammar)
Editorê Biwarî (Ziman û Rêziman)**

Doç. Dr. Zafer AÇAR, Bingöl Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-5323-9531
zacar@bingol.edu.tr

**Field Editor (Modern Literature)
Editorê Biwarî (Edebiyata Klasik)**

Doç. Dr. İlyas SUVAĞCI, Hakkari Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-6409-1229
ilyassuvagci@hakkari.edu.tr

**Field Editor (Classical Literature)
Editorê Biwarî (Edebiyata Klasik)**

Doç. Dr. Nesim SÖNMEZ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-6315-6075
nesimsonmez@yyu.edu.tr

**Field Editor (Cultural Studies)
Editorê Biwarî (Xebatên Çandî)**

Doç. Dr. Haşim ÖZDAŞ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-4621-435X
hozdas@yyu.edu.tr

**Field Editor (Folklore and Folk Literature)
Editorê Biwarî (Folklor û Edebiyata Gelêrî)**

Doç. Dr. Kenan SUBAŞI, Mardin Artuklu Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-7744-1646
kenansubasi@artuklu.edu.tr

**Book Review Editors
Editorên Nirxandina Pirtûkan**

Dr. Öğr. Üye. Abdulsemet AYDOĞDU, Van Yüzüncü Yıl
ORCID: 0000-0002-0312-4928
saydeniz@yyu.edu.tr

**English Language Editors
Editorên Zimanî (İngilîzî)**

Dr. Öğr. Üye. Nevzat AĞÇAKAYA, Van Yüzüncü Yıl Üni.
ORCID: 0000-0002-4606-9279
nagcky@yyu.edu.tr

**Kurdish Language Editors (Kurmanji)
Editorên Zimanî (Kurmancî)**

Dr. Mehmet Nur YAVUZER, MEB, Van
ORCID: 0000-0002-5648-5743
mehmetroniyavuzer@gmail.com

Dr. Mehmet YILDIRIMÇAKAR, Van Valiliği, Van
ORCID: 0000-0003-3565-1156
mehmetyildirimcakar@gmail.com

**Kurdish Language Editors (Zazaki)
Editorên Zimanî (Kirdkî)**

Dr. Buşra GÖKALP, Bingöl Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-7374-2388
bgokalp@bingol.edu.tr

**Kurdish Language Editors (Sorani)
Editorên Zimanî (Sorani)**

Dr. Faez Aziz ALI, Araştırmacı-Yazar
ORCID: 0000-0003-3459-4225
faezazizali@yahoo.com

Öğr. Gör. Mazhar Ebrahimi, University of Kurdistan, Iran
ORCID: 0009-0006-1566-0572
mazharebrahimi@gmail.com

**Turkish Language Editors
Editorên Zimanî (Tükçe)**

Dr. Öğr. Üye. Bilal DEMİR, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-2913-7946
bilaldemir@yyu.edu.tr

**Persian Language Editors
Editorên Zimanî (Farisî)**

Öğr. Gör. Mazhar Ebrahimi, University of Kurdistan, Iran
ORCID: 0009-0006-1566-0572
mazharebrahimi@gmail.com

Dr. Mehmet Nur YAVUZER, MEB, Van
ORCID: 0000-0002-5648-5743
mehmetroniyavuzer@gmail.com

Kurdiyat, which is a scientific publication of Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Living Languages, is an international refereed journal and is published twice a year (June - December). The journal includes scholarly works in the fields of Kurdish language, culture, literature, history and art written in Kurdish, Turkish, English, Arabic and Persian. The authors are responsible for the content of the articles published in Kurdiyat.

Arabic Language Editors
Editorên Zimani (Erebi)

Dr. Faez Aziz ALI, Araştırmacı, KRG-Iraq
ORCID: 0000-0003-3459-4225
faezazizali@yahoo.com

Writing Editors
Editorên Rastnivîsê

Dr. Mehmet Nur YAVUZER, MEB, Van
ORCID: 0000-0002-5648-5743
mehmetroniyavuzer@gmail.com

Dr. Mehmet YILDIRIMÇAKAR, Van Valiliği, Van
ORCID: 0000-0003-3565-1156
mehmetyildirimcakar@gmail.com

Website Editor
Editorê Malpera Kovarê

Doç. Dr. Yakup AYKAÇ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0002-2602-484X

yakupaykac@yyu.edu.tr

Social Media Editor
Editorê Tora Civaki

Mazhar ÇİFTÇİ, Doktora, Bingöl Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-8315-9049
mezherekale@gmail.com

Layout Editor
Editorê Mizanpajê

Öğr. Gör. Erdal YILDIZ | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
ORCID: 0000-0001-5285-3492 | erdal yıldiz@yyu.edu.tr

Sekretariat
Sekreteri

Öğr. Gör. Hacı YILMAZ, Van YYÜ
ORCID: 0000-0003-4034-8565
haciyilmaz@yyu.edu.tr

Advisory Board | Lijneya Şêwrê

Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0001-5914-8323
hcicek@yyu.edu.tr

Prof. Dr. Mahmut DÜNDAR
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0003-1856-6494
mahmutlardan@hotmail.com

Prof. Dr. Hayreddin KIZIL
Dicle Üniversitesi, Türkiye
ORCID: 0000-0001-9165-3274
hkhayreddin@gmail.com

MEQALAT

Research Articles | Gotarên Lêkolînê | Araştırma Makaleleri

- 1- DAHÛRANDINA WERGERA KURDÎ YA HEFT HAİKÛYÊN JACK KEROUAC LI DOR MODELA ANALÎZA TEKSTÊ YA WERGER-NAVEND A CHRISTIANE NORDÊ**
Analysis of Kurdish Translation of Seven Haikus by Jack Kerouac within The Framework of Christiane Nord's Translation-Oriented Text Analysis Model
Jack Kerouac'ın Kürtçe Yedi Haiku Çevirisinin Christiane Nord'un Çeviri-Odaklı Metin Analizi Modeli Çerçevesinde İncelenmesi
Sami ÇELİKTAŞ & M. Zahir ERTEKİN **7-24**
-
- 2- ZAZACA HALK ANLATILARINDA DEV MİTİ**
The Giant Myth in Zazaki Folklore
Vatişanê Şarî yê Zazayan de Mîtê Dewî
Buşra GÖKALP & Hasan ÇİFTÇİ **25-40**
-
- 3- MECÎDÊ HEMGULÎ: JIYAN, DENG BÊJÎ Û BERNIVÎSANDINA DESTANA MIHEMED EMÎN (LEYLA Û MECRÛN)**
Mecid Hemgulî: Life, Dengbêjî and Writing of the Epic of Mihemed Emîn (Leyla and Mecerûn)
Mecid Hemgulî: Hayatî, Dengbêjîgi ve Mihemed Emîn (Leyla ile Mecerûn) Destanının Yazıya Aktarılması
Sevim HATUN SÜRÛCÛ **41-65**
-
- 4- ŞERÊ GAMÊŞVANÊ DI WESÎQEYÊN DÎROKÎ Û KILAMÊN DENG BÊJAN DA**
The Battle of Gameshvan in the Historical Documents and the Songs of the Dengbêjs
Tarihi Vesika ve Dengbêj Kılamlarında Gameşvan Çatışması
Önder BEYTER **67-87**
-
- 5- MARK SYKES'İN ESERLERİNDE KÛRT ALGISI**
Têgihîştina Kurdan di Berhemê Mark Sykes da
Perception of Kurds in Mark Sykes's Works
Kenan BOZKURT **89-119**
-

6- VEKOLÎNEK LI SER CUREYÊN BÊJEYÊN METINÊN DI PIRTÛKA DERSA KURMANCÎ YA POLA HEŞTEM DA

A Review on The Word Types in The Texts in The Eighth Grade Kurmancî Textbook

Sekizinci Sınıf Kurmancî Ders Kitabındaki Metinlerde Yer Alan Kelime Türleri Üzerine Bir İnceleme

Bayram GÖKHAN & Kenan BULUT

121-142

7- XEWNEKE POLÎTİK: ÇÎROKA CEMÎL SAÎB DI XEW DE

A Political Story: Cemil Saib's Le Xewma (In Sleep)

Politik Bir Öykü: Cemil Saib'in Di Xew De (Uykuda) Adlı Öyküsü

Sinan ÇAKAR

143-155

KITABIYAT

Book Review | Nirxandina Pirtûkê | Kitap Değerlendirmesi

8- ÎNGİLİZ SEYYAHLARIN GÖZÜYLE ONDOKUZUNCU YÜZYILDA KÜRTLER

Aram RODER

157-164

DAHÛRANDINA WERGERA KURDÎ YA HEFT HAÏKÛYÊN JACK KEROUAC LI DOR MODELA ANALÎZA TEKSTÊ YA WERGER-NAVEND A CHRISTIANE NORDÊ*

Sami ÇELİKTAŞ & M. Zahir ERTEKİN

Analysis of Kurdish Translation of Seven Haikus by Jack Kerouac within The
Framework of Christiane Nord's Translation-Oriented Text Analysis Model

Jack Kerouac'ın Kürtçe Yedi Haiku Çevirisinin Christiane Nord'un Çeviri-Odaklı Metin
Analizi Modeli Çerçevesinde İncelenmesi

Sami ÇELİKTAŞ

ORCID: 0009-0005-3190-7179 | samiceliktas030@gmail.com
Dr., PhD Graduate, Department of Kurdish Language and Culture,
Bingöl University, Türkiye.

M. Zahir ERTEKİN

ORCID: 0000-0003-3519-9892 | zahirertekin@hotmail.com
Prof. Dr., Department of Kurdish Language and Literature, Mardin
Artuklu University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atif:

Çeliktaş, S. & Ertekin, M. Z. (2024). Dahûrandina wergera kurdî ya heft haikûyên Jack Kerouac li dor modela analîza tekstê ya werger-
navend a Christiane Nordê. Kurdiyat (10), 7-24. DOI: 10.55118/
kurdiyat.1489912

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolinê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 25.05.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 25.09.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemti/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Tarafî
Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu
makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanin û nivîsina vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin./ Bu çalışmaya yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkariya Darayî/Maddî Destek:

The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolinê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jêr lisansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

* Ev gotar, ji beşeke teza doktorayê ya bi navê "Wergera Edebi di Kurdi de: Dahûrandineke li dor Modela Wergerê ya Christiane Nordê" hatiye amadekirin.

Kurte

Cureya haikûyê nerîteke helbestê ya edebiyata Japonî ye û ji hêla teşe û naverokê ve xwedî taybetiyên xwemalî ye. Nimûneyên vê cureya helbestê ji sedsala 19an û pê de li nav edebiyatên cîhanê jî diyar bû. Nimûneyên wergerê yên haikûyan, ji hêla hejmarê ve kêm be jî, li wan salên dawî di edebiyata Kurdî de jî xuya dibin. Haikûyên Amerîkî ji hêla teşe û naverokê ve ji nerîta haikûya Japonî cuda dibin. Di vê pêwendiyê de taybetî û şêwaza wergerên Kurdî yên haikûyan û têkiliya wan a bi haikûyên resen, dibe mijareke lêkolînê. Di vê xebatê de, li dor modela Christiane Nordê ya bi navê *analîza tekstê ya werger-navend* me wergerên Kurdî yên heft haikûyên Jack Kerouac nirxandin. Me bala xwe da ser tercîh û pêşekiyên wergêr, da ku em karibin rêbaza wergêr şirove bikin. Di çarçoveya modela Nordê de jî me hokarên navmetnî û dermetnî li ber çav girtin, da ku em fonksiyon û hevtayîya edebî ya teksta jêder û teksta armanc bi şikleki berawirdî binirxînin. Bi dahûrandina wan wergeran, me armanc kir ku em têkiliya haikûyên resen û yên wergerandî ronî bikin, di çarçoveya şêwaz û cureya haikûyê de hevtayîya edebî ya haikûyên jêder û yên armanc destnîşan bikin û wergera wan haikûyan rexne bikin.

Peyvên Sereke: Wergera edebî, Wergera helbestê, Haikû, Jack Kerouac, Christiane Nord, Analîza werger-navend.

Abstract

Haiku is a type of Japanese poetry and is unique in terms of form and content. From the 19th century onwards, this genre has appeared in international literature as well. In recent years, examples of haiku translations have appeared in Kurdish literature, although they are few in number. American haiku differs in form and content from the Japanese style of haiku. In this relationship, the peculiarities and the style of the Kurdish translations of haiku and their relationship to the original haiku have become a subject of research. In this article, based on Christiane Nord's model, called translation-oriented text analysis, we discuss the Kurdish translations of Jack Kerouac's seven haikus. We focus on the translator's preferences and priorities in order to interpret the translator's style of translation. Within the framework of Nord's model, we consider intratextual and extratextual factors to evaluate the translations and the literary equivalence of the source and target texts. This study aims to clarify the relationship between the original haikus and the translated haikus. This is achieved by demonstrating the resemblance between the source haikus and the target haikus in terms of style and type. Additionally, the study critiques the translations.

Keywords: Literary translation, Poetry translation, Haiku, Jack Kerouac, Christiane Nord, Translation-oriented analysis.

Özet

Haiku tür olarak Japon edebiyatının dünya edebiyatına sunduğu biçim ve içerik bakımından benzersiz bir şiir türüdür. Bu şiir türü 19. yüzyıldan itibaren diğer ulusal edebiyatlarda da ortaya çıkmaya başladı. Kürt edebiyatında son yıllarda her ne kadar sayıca az da olsa haiku tercümelemlerinin örnekleri ile karşılaşmaktayız. Amerikan haiku örnekleri ise biçimsel özellikleri ve içerikleri bakımından Japon haiku tarzından farklıdır. Bu bağlam içerisinde haiku'nun Kürtçe çevirilerinin özellikleri, üslubu ve kaynak haiku eserleri ile ilişkisi araştırmaya değer bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmamızda Christiane Nord'un *çeviri odaklı metin analizi* adı verilen modelinden yola çıkarak Jack Kerouac'ın yedi haiku eserinin Kürtçe çevirileri ele alınmıştır. Çevirmenin çeviri tarzını yorumlayabilmek için çevirmenin tercihleri ve öncelikleri üzerinde durulmuştur. Nord'un modeli çerçevesinde metin içi ve metin dışı faktörleri dikkate alarak kaynak ve erek metinlerin edebi eşdeğerliğini değerlendirdik. Bu çalışmamıza konu olan haiku çevirilerin analizi yoluyla kaynak haiku ile erek haiku arasındaki ilişkiyi, kaynak haiku ile erek haiku arasındaki benzerliği haiku'nun üslup ve türü bağlamında açıklığa kavuşturmayı amaçladık. Ayrıca çevirilere dair eleştirilerimizi de ortaya koyduk.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat çevirisi, Şiir çevirisi, Haiku, Jack Kerouac, Christiane Nord, Çeviri odaklı metin analizi.

Destpêk

Werger hem wekî bikereke veguhestinê ya navbera ziman û edebiyatan hem jî wekî parçeyêke navxweyî ya edebiyatê, xwedî cih û fonksiyoneke giring e. Cihê wergerê, fonksiyon û bandora wê ya di nav edebiyata Kurdî de mijareke hêjayê lêkolînê ye. Ji bo diyarkirina cihê wergerê û rengvedana wê ya di nav edebiyata Kurdî de, ji bilî xebatên lêkolînê, pêwîstî bi analîza berhemên werger jî heye. Analîza wergeran jî bivê nevwê xwe dispêre teorî, model an jî têgihên wergerê yên xwedî pênaseyêke hevpar. Bi rêya analîzên wergeran, ku li gor model û teoriyên wergerê pêk tên, derfetên nirxandinê yên gelemperî û yên spesîfîk bi dest dikevin. Ev xebat bi modela Nordê, li ser çend nimûneyên wergera cureya haîkûyê radiweste.

Wergera helbestê di nav wergera cureyên edebî de xwedî ciheke berbiçav e û bûye mijara niqaşên cihêreng. Zimanzan û wergernasan derbarê gengaziya wergera helbestê de angaşên cihê pêşkêş kirine. Yek ji hokarên ku helbestê ji cureyên din cuda dike xasyeta vê ya zimanî ye ku di vê xasyeta zimanî de rûxsar û naverok bi awayekî taybet bi hev ve girêdayî ne. Berevajî cureyên din, ziman di helbestê de bêtir metaforîk e. Ji bilî naveroka pir-wateyî û pir-qetmanî, forma estetîk jî di helbestê de taybetiyeke bineciher e ku gelek caran tercihên wergêran sînordar dike. Ji ber dijwarî û arîşeyên wergera helbestê gelek hewldanên teorîk û pratîk çê bûne ji bo hêsankirin û guncavkirina wergera vê cureyê. Pêgirên teoriyên wergerê yên ciyawaz li gor pêşekiyên xwe hin teorî û bi wan re jî peywendîdar hin stratejî û taktîkên wergera helbestê pêşkêş kirine.

Haîkû wekî cureyêke helbestê aîdî nerîta edebiyata Japonî ye. Wekî cure xwedî şêwazeke taybet a form û naverokî ye. Di sedsala 20an û pê de nimûneyên haîkûyê di edebiyata gelên din de jî tê dîtin ku yek ji wan jî edebiyata Amerîkî ye. Nimûneyên haîkûyê li wan deh salên dawî di edebiyata Kurdî de jî xuya bûn û çend nimûneyên wergerê yên ku wergêr Sidîq Gorican ji zimanê Îngilîzî wergerandine di kovarên edebî yên wekî Bar Helbest û LEWergerê de hatin weşandin. Di vê gotarê de em ê wergera heft haîkûyên haîkûnûsê Amerîkî Jack Kerouac bikin keresteyên dahûrandinê. Di beşa yekem de em bi dorê li ser wergera edebî, wergera cureyên edebî û wergera helbestê rawestiyên. Di beşa duyem de me cih da teoriya C. Nordê û nêrînên wê yên bingehîn rave kirin. Di beşa sêyem de me li dor teoriya navborî ya C. Nordê analîza nimûneyên haîkûyan kirin. Ji bo dahûrandinê me wergera Kurdî ya heft haîkûyan bijart ku ji hêla wergêr Sidîq Gorican ve hatine çêkirin.

1. Wergera Cureya Helbestê di Nav Wergera Edebî de

Pênasekirina wergera edebî bi şêwaza wergerandinê û li gor cureya teksta wergerandî di ser nimûneyêke wergerê re tê kirin. Baker (2001: 127) wergera edebî wekî berhema wergêrên edebî, pênase dike û xwedî vê angaşê ye ku divê ravekirina wergera edebî ji vê pênaseyê dest pê bike. Toury (1995: 175) wergera edebî (literary translation) wiha disenifîne: a) wergera berhemekê ya ku teksta jêder wekî berhemeke edebî hatiye qebûlkirin û b) wekî şêwazeke wergerê ku, teksta jêder bi çî cureyê be jî, di encamê de teksta armanc wekî teksteke edebî tê qebûlkirin. Li gor Ghazala (2015: 135) wergera edebî şêweyêke taybet a wergerê ye ku bi tenê ji wergera cure û jêr-cureyên edebî re têkildar e û hemî xasyetên edebîti û şêwaza afirîner a berhema resen li ber çav digire. Riffaterre (1992: 204-206) diyar dike ku bingeha cudabûnê ya wergera edebî ya ji wergera

giştî ew e ku bikaranîna zimên a di edebiyatê de ji bikaranîna gelemperî cihêtir e.

Nêrînên Walter Benjamin (1992: 71-76) rêya gelek niqaş û nirxandinan vekiriye derbarê wergera berhemên edebî de. Li gor Benjamin werger xasyeteke teşeyî ye û ji bo ku mirov wergerê wekî teşe fêhm bike divê mirov bala xwe bide ser berhema resen. Wekî pirsên sereke divê mirov wan bipirse: ‘gelo ew berhem a wergerandinê ye? û ‘ji ber çî sedemê wergera wê pêwîst dike? Li gor Devy (1999: 183) werger wekî berhemên resen nayên dîtin, ji ber vê yekê estetîka wergerên edebî jî tê paşguhkirin. Lê belê, her ku berhema edebî nivîseke aşopî ye û sêwirîna nivîskar dihewîne, bi heman awayî wergera wê berhemê jî divê wan xasyetan li ber çav bigire. Li gor House (2018:15) di berhemên edebî de teşeya zimanî (linguistic form) bi awayekî rasthatinî xuya nabe, an ku xwedî armancake estetîk e, lewma jî di wergerandina wan berhemên de teşeya berhemê divê faktoreke esasî ya wergerê be.

Landers (2001: 118-131) derbarê taybetiyên wergera edebî de balê dikişîne ser sê xalan ku di wergera edebî de dibin sedemê hin kêşeyan. Yek ji wan wergera tekstên kevn e ku wergêr di zimanê armanc de ji bijartina peyv û gotinan bigire heya kêşeyên bi anakronîzm û arkaîzmê re têkildar, neçar dibe ku gelek tiştan çareser bike. Xala duyem ku ew qal dike hebûna jêrtekst (subtext) an e di berhemên edebî de. Jêrtekst wateya sergirtî ya berhemên edebî didin kifşê, lewma jî giring e ku wergêr jêrtekstê, an ku wateya sergirtî ya berhemê, li ber çav bigire dema ku berhemê bi zimanê armanc ji nû ve diafirîne. Landers (2001: 130-131) behsa wergera nerasterast (indirect translation) jî dike ku ji ber hin şert û mercên taybet û ji hin neçariyan derdikeve holê.

Di lêkolînên wergera edebî de *cureya edebî* (genre) û *cureya tekstê* (text type) du têgehên giring in. Her ku qesta bi wergera cureya edebî wergera cureyên wekî helbest, çîrok, roman û yê din e, cureya tekstê berhemên ku ne edebî ne jî digire nav xwe. Ev her du têgeh di heman demê de ji bo kifşekirina tîpolojîya teksta wergerê jî kartêker in, lewre wergernas hem di pênasekirina kêşeyên wergerê de hem jî di pêvajoya wergerandinê de ji bo bijartina stratejiyên guncav girîngiyê didin tîpolojîyê. Di nav teoriyên fonksiyonel de, bi taybetî di nêrînên K Reiss, H. J. Vermeer û C. Nordê de têgeha cureya tekstê xwedî ciheke navendî ye. Reiss û Vermeer (2014 [1984]) li gor fonksiyonên wan, tekstan dabeş dikin û sê tîpolojîyên sereke destnîşan dikin: *tekstên agahîdêr* (informative), *tekstên derbirînî* (expressive) û *tekstên kartêker* (operative). Ew tekstên edebî dixin bin sernavê tekstên derbirînî ku berhemên bi vê cureyê xwedî hêmanên estetîk in û bi armanca bandoreke estetîk hatine nivîsandin. Li gor Nordê (1997: 27-31) armanca nivîsîna tekstekê, xwînerên armanckirî yê wê tekstê û armanca wergerandina wê, tev ji nêzik ve bi cureya tekstê re têkildar in. Dema ku mirov di vê çarçoveyê de li ser cureya tekstê bifikire, cureya tekstê hem xasyeteke têkildarî niyeta nivîskar û berhemê ye, hem bandorê li ser xwînerê çê dibe û hem jî helwesta aktorên wergerê kifşe dibe.

Reynolds (2011: 62) derbarê cureyan de diyar dibe ku ew azmûneke hevpar a xwendinê ji girseyên berfireh ên xwîneran re dabîn dikin û vê yekê jî bi qalib û gotinên hevpar pêk tînin. Armanca û fonksiyona tekstekê cureya tekstê diyar dibe û lewma jî Munday (2001: 75) wan her du faktoran ji bo wergêr wekî taybetiyên herî giring dibîne ku divê di pêvajoya wergerandinê de li ber çav bigire. Ji hêla wergerê ve, giringiya cureya edebî ya tekstekê ya esasî ev e ku bê ka

bandoreke çawa li ser tercîh û stratejiyên wergerandinê dike û keşeyên çawa yê berbiçav derdixe holê. Keşeyeke sereke ya têkildarî cureya tekstê jî ew e ku carinan berginda cureyeke edebiyata jêder di edebiyata armanc de peyda nabe. Li gor Woodstein (2022: 6-9) wergêr ne bi tenê nivîskar û teksta wî/ê radiguhezîne lê di heman demê de cureyeke edebî jî radiguhezîne û ji bo vê yekê jî divê wergêr hem di çanda jêder de û hem jî di çanda armanc de ji cureyan beled be da ku stratejiyên guncav ên wergerandinê bikare bibijêre. Her çî qas sînoren diyar ên ku cureyên edebî ji hev cuda dikin hebin jî, hin caran nivîskar wan sînoren an jî xasyetên cureyî bin pê dikin, lewre wergêr divê bala xwe bide ser dibetiyên bi vî rengî jî.

Wergera helbestê di dîroka wergernasiyê de bûye mijara niqaşên cihêreng û zêdetir jî li ser pêkanî û nepêkaniya wergera helbestê gengeşî çê bûne. Angaştên ku nepêkaniya wergera helbestê derdixistin pêş di nav demê de lawaz bûn, lê belê kesên ku pêkanbûna wergera helbestê red dikirin dîsa jî xwedî îdiayên xurt bûn. Angaştên sereke her wekî Shi (2012: 3) destnîşan dike ew e ku helbest bi destkariyê bedewiya xwe winda dike, lewre werger jî cureyeke destkariyê ye. Di pratîkê de ew angaşt nebû astengî ji bo wergera helbestê, lê bû sedemek giring ku wergera helbestê ji wergera cureyên din cudatir bê dîtin. Di warê niqaşên têkildarî nepêkaniya wergera helbestê de nêrînên S. Bassnett hêjayî qalkirinê ne. Bassnett (1998: 57-58) balê dikişîne ser nêrînên neyînî yê derbarê pêkaniya wergera helbestê ku di nav wan de gotina navdar a Robert Frost heye her ku dibêje ‘helbest ew tişt e ku di proseya wergerê de winda dibe’. Bassnett wan fikrên ku helbestê wekî ‘tiştêkî ku dest lê bikeve dê xirab bibe’ û helbestvan jî wekî ‘kesekî xwedî xasyetên bijarte’ dibînin rexne dike. Li gor Bassnett (1998: 58), baweriya ku helbestê wekî tiştêk ‘nayê wergerandin’ qebûl dike ji wê pîrozî û hêjabûna pirolekirî ya statuya helbestvan a di serdema romantîk de tê. Helbestvan wê demê xwedî gelek rol û qîmetên din ên bilind bûn û gotina wan jî dibû tiştêkî giran û neguherbar.

Wechsler (1998: 19) balê dikişîne ser rewşa berhemên têkûz ên edebî ku sînoren zimanan nas nakin û dibêje ku berhemeke hêja piştî wergereke normal jî dîsa şewq dide, lê eger ew berhem helbest be, hingê dibe ku piştî wergerandinê bi qasî berê wekî berhemeke gewre şewq nede. Ev nêrîn rewşa hesas a helbestê ya li hember wergerê nîşan dide. Estetîka helbestê di pêvajoya wergerandinê de bêtir tûşî xeterên xirabûnê tê li gor berhemên peşankî. Ev yek jî ji ber xasyeta zimanê helbestê tê. Li gor şayesandina Baker (2001: 171) helbest di nav cureyên edebî de ya herî yekgirtî, tîr û bilind e. Di vê cureya nivîsa edebî de ziman bi şiklekî nerastrast tê bikaranîn, û şikl û naverok bi awayekî ku ji hev neqetin bi hev re pêwendîdar in.

Baker (2001: 171) di çareserkirina kêşeyên wergera helbestê de du helwestên sereke dest nîşan dike. Ji wan helwesta pragmatîk ranêzikiya wergêran nîşan dide û zêdetir têkildarî karên pratîkî yê wergerê ye. Helwesta teorîk jî girêdayî modelên teorîk in ku piranî ji hêla zimanzanan hatine pêşxistin. Têkildarî çareseriyên pratîkî Babler peywira sereke ya wergêrê helbestê wiha dest nîşan dike: “Ji aliyekê ve wergêr divê ji helbesta bi zimanê jêder helbesteke nû bi zimanê armanc bifirîne, û ji aliyê din ve jî hindî ku ji dest hat divê wate, deng û musîqaya helbesta resen biparêze” (1970: 194). Her çî qas destnîşankirina peywirê bi vî awayî karekî hêsan xuya bike jî, pêvajoya pêkanîne ewqas hêsan nîn e. Lewre Babler (1970: 194-195), ê ku ev peywir destnîşankiriye, diyar dike ku di pêkanîna vê peywirê de dê gelek guherîn çêbin. Di encamê de jî wergêr dê ji ber hin

tercîh û pêşekiyên xwe hin taybetiyên berhema resen jî bike qurbanî. Lewre pêwîst e ku wergêr divê hem rexnegirê edebî be, hem bi têra xwe zimanzan be û hem jî bi têrê şair be da ku berdêl û qurbanîkirinên wî/wê jî kêmtir bin.

Derbarê helwesta di pêvajoya wergerandinê de û ji bo çareseriya kêşeyên wergerê Landers (2001: 98) hin pêşniyazan dike û dibêje ku beriya ku wergêr dest bi wergera helbestê bike, pêwîst e ku hin biryaran bide û hin tiştan derbarê deqa jêder kifşe bike. Berî her tiştî divê biryarê bide ka gelo ew ê wergereke bi serwa bike yan jî na, kîjan qalibên metrîk li gor reseniya helbestê ye û heviyên xwînerên armanc çî ne? Biryar her çî be jî, li dawiyê divê helbesteke hêjayî xwendinê derkeve holê. Dijwarî û xasyetên wergera helbestê her çî û çawa bin jî, wergêrên helbestê di gel dijwariya karê xwe ji wergêrên din zêdetir rastî rexneyan tên. Vanderauwera (2014: 202) di gotareke xwe de ji hêla bendewariyên xwîner/rexnegir ve nêzikî mijara rexneyê dibe. Li gor wê rexneyên derbarê wergerên edebî piranî têkildarî hêsani/dijwariya xwendina deqa wergerandî ne. Xwîner û rexnegir berî her tiştî lê dinêrin bê ka werger bi awayekî hêsan û têgîner tên xwendin an jî na. Gelek caran xwîner û her wisa rexnegir jî derbarê guherînên zimanî û qalibên ku li zimanê armanc nayên, pir hasas in û li hember tiştên nestandart û edetî bertekan nîşan didin.

Nêrînên J. Holmes (1970: 90-97) ên derbarê wergera helbestê di lîteratura wergera edebî de li cihekî taybet dîsekine. Holmes rêbazên wergerandina helbestê bi çar kategoriyan ve dabeş kirine. Ev kategori jî bo nirxandina asta teorîk a wergerekê û ji bo dahûrandina helwesta wergêr çarçoveyeke teorîk çê dikin û ji bo analîzên wergerê jî sûdewer in. Ew çar kategoriyan ku em ê li jêr bi kurtî qal bikin ev in: *mîmetîk*, *analojîk*, *organîk* û *der-edetî*. Andre Lefevere jî di sala 1975an de xebata xwe ya li ser wergera helbestê pêşkêş kir ku ew xebat ji hingê ve bûye referanseke giring di vê mijarê de. Lefevere di vê xebata xwe de 7 stratejî kifşe kirin ji bo wergera helbestê: *wergera dengane*, *wergera rastîne*, *wergera metrîk*, *wergera nezmê ya pexşankî*, *wergera bi serwa*, *wergera nezma bê serwa* û *wergera şirovekîrî*. Ji wan heft stratejiyan her yek giringiyê dide hêleke taybet a helbestê. Helbet ew stratejî bi awayekî teqez ji hev venaqetin, lewre wergêr dikare hinek ji wan stratejiyan bi hev re bi kar bîne.

1.1. Haîkû Wekî Cureyeke Helbestê

Haîkû cureyeke helbesta lîrîk e ku ji edebiyata Japonî belavî cîhanê bûye. Di gelek edebiyatên neteweyî de, bi taybetî piştî sedsalên 19 û 20an, nimûneyên haîkûyan xuya bûne. Di wan nimûneyan de, her çî qas jî hêla teşeyê ve hin guhertin pêk hatibin jî, tê dîtî ku haîkûyê bi giştî xasyetên xwe yê resen ên cureyî parastîye (Henderson, 1990: 27-29). Her ku haîkû tûşî ziman, çand û civakên nû bûye, mijar û temayên wê jî berfirehtir bûne. Ji bilî temayên siruştî, di nav demê re hestên mirovî yê têkildarî tevgera jiyana bajêr û nakokiyên din ên civakî jî bûne mijarên haîkûyan.

Her çî qas nimûneyên haîkûyan ên ji serdemên kevntir jî hebin, Blyth (1963) dide zanîn ku Matsuo Bashō di sedsala 17an de pêşengiya vê cureya helbestê kir. Wekî peyrevên wî jî haîkûnûsên wekî Buson, Shiki, Issa û Takahama Kyoshi bûn tevkarên belavbûna cureya haîkûyê ku destpêkê li seranserê Japonyayê û piştê jî li çar aliyên cîhanê deng veda. Bandora haîkûyê jî hêla teşe û naverokê ve li ser tevger û helwestên cihê yê wêjeyî çê bû, wekî mînak helbesta îmajîst a edebiyata

Îngilîzî di destpêka sedsala 20an de bandor ji haikûyê wergirt û helbestvanên wekî W. B. Yeats, Ezra Pound, Jack Kerouac û Richard Wright jî ji nêzik ve bi tradîsyona haikûyê re têkildar bûn (Hakutani, 2009: 2-5). Di edebiyata Kurdi ya modern de helbestvanên wekî Berken Bereh, Şemal Akreyî, Xalid Elî Silêvanî, Ulku Bîngol û Kawa Nemir haikû nivîsîne û berhemên xwe çap kirine. Li wan salên dawî haikû di nav helbestvanên ciwan de jî dibe cureyeke popûler û nimûneyên haikûyên Kurdi diyar dibin.

Henderson (1990: 14) haikûya klasîk a Japonî bi çar xasyetên wê yên bîngêhîn ve pênase dike: 1) Ji 17 kîteyan pêk tê û wekî 3 rêzik (5-7-5) tê honandin. 2) Ji rewşên mirovî bêtir rewşên siruştî pêşkêşî xwînerên xwe dike. 3) Derbarê bûyereke kifşe ye, an ku rewşê bi awayekî gelemperî nîşan nade. 4) Behsa bûyereke dema *nîha* dike, an ku bûyereke *rabirdû* pênase nake. Haikûyên Japonî wekî yek rêzik tînan nivîsandin lê bi rêya peyvekê –bi zimanê Japonî ev peyv *kireji* ye– rawes dike nav rîtmî helbestê. Bi peyvekê haikûnûs tişteki dibire û bi tişteke din didomîne (Henderson, 1990: 18). Haikûyên Japonî yên klasîk derbarê siruştê û demê ne, lewre di wan haikûyan de herî zêde em rastî demsalê, danê rojê û hêmanên siruştê tînan. Dem û siruşt wekî du temayên bîngêhîn di hişê haikûnûs de bi mîzaheke bîcoş li hev diqelîbin û dibin bîngêha ravekirina bûyereke kifşe ya dema nivîsînê an jî hestkirinê. Ev nayê vê wateyê ku di haikûyan de mirov û rewşên tînkildarî mirovan cih nagire. Rast e ku siruşt mijara haikûyê ya esasî ye, lê belê her wekî Yasuda (2011: 238) destnîşan dike di çand û tîngihîştina Japonan de mirov beşeke bîngêhîn a siruştê ye û hemî tiştên tînkildarî mirovan jî di nav siruştê de tînan qebûlîkin.

Xasyetên haikûyê yên teşeyî her çî qas li pêş haikûnûsan hin sînorên vegotinê xêz bikin jî, bandoreke erênî li ser sêwirana wan çê dikin. Ji ber vê sînorê ku bi kîte û rêzîkên kurt xêz bûye, haikûnûs hewl didin ku bi gotinên kurt peyameke xurt çê bikin û bala xwînerê xwe bikişînin ser wate û tîngihîştineke hevgerî. Her wisa haikûnûs gelek caran barê wateyê ya hunera xwe datînin ser milê xwînerên xwe. Çawa ku bi gotinên hindik kirpandina wateyekê, bibîrxistina îmajekê, hevsengandina mod û tona helbestî ne hêsan be, bi heman awayî wergera haikûyê karekî ne hêsan e. Parastina teşeya resen an jî dariştina teşeyê manendî haikûya resen, veguhestina niyeta haikûnûs, veguhestina peyamên haikûnûs ên eşkere û veşartî, û ji nû ve afirandina haikûyê estetîk tev wekî kêşe li benda wergêr in ku çareseriyekê ji wan re peyda bike.

2. Modela Analîza Tekstê ya Werger-Navend a Christiane Nordê

Nêrînên C. Nordê di nav teoriyên wergerê yên Ekola Fonksiyonel de cih digire û gelek caran wekî model jî tê binavkirin. Nord modela xwe ya bi navê *analîza tekstê ya werger-navend* di nav ekola fonksiyonel de pênase dike. Fikrên Nordê yên derbarê wergerê xwedî xalên hevpar in li gel teoriya skopos û teoriya çalakiyê yên ekola fonksiyonel. Nord modela xwe di 2 berhemên xwe de rave dike. Berhema yekem, *Text Analysis in Translation -Analîza Tekstê di Wergerê de-* (1991), bi hûrgilî hemî nêrînên Nordê yên derbarê wergerê û modela wê digire nav xwe. Berhema duyem, *Translating as a Purposeful Activity -Wergerandin Wekî Çalakiyê Xwedî Armanc-* (1997) li ser teoriya fonksiyonel bi giştî radiweste û her wisa nêrînên wê yên derbarê teoriya skopos û teoriya çalakiyê de jî parve dike. Nord di vê berhema xwe de xasyetên fonksiyonel yên wergera edebî û mijara hevtayîyê jî dinirxîne.

Nord li destpêkê behsa pêwîstiya modeleke dahûrîna tekstê dike da ku wergêr bi vê modelê arîşeyên têgihîştina bi teksta jêder bi her awayî çareser bikin. Nord (1991: 1-2) sazkirina modeleke analîza tekstê ya werger-navend gengaz dibîne. Li gor wê, modeleke wiha divê bi tenê girêdayî referansên zimanên jêder an jî zimanê armanc nebe, lê di heman demê de jî ji bo her du hêlên wergerandinê (ji zimanê yekem ber bi yê duyem û berevajî) kêrhatî be. Her wisa divê ev model bibe çarçoveyeke teorîk ji bo xebatên wergerê, perwerdehiya wergerê û çalakiya wergerandinê. Lewre divê modela ku tê qalkirin bi têra xwe gelemper be da ku li her deqê bê sepanandin û bi têra xwe jî spesîfîk be da ku arîşeyên wergerê yê cur bi cur bikare li ber çavan bigire. Modela Nordê di heman demê de erka senifandina tekstan û nirxandin û rexneya kalîteya wergeran jî digire nav xwe.

2.1. Wergera Fonksiyonel û Rewşa Ragihanî

Nord çend xalên bingehîn dest nîşan dike ku di modela wê de xwedî rolên giring in. Ew xalên bingehîn jî wekî 1) rêgezên wergerzaniyê û 2) rêgezên tekst-linguîstîk dabeş dike. Di bin sernavê rêgezên wergerzaniyê de cih dide *hokar û hêmanên pêvajoya wergerandinê, rola destpêşxer (initiator) û rola wergêr*. Di bin sernavê rêgezên tekst-linguîstîk de jî cih dide sernavên wekî *hevbandoriya ragihanî* (communicative interaction), *pêvajoya wergirtina tekstê* (text reception) û *tîpolojiyên tekstan* (1991: 5-24). Nord diyar dike ku (1991: 6) werger pêvajoya veguhestina tekstê ya navberçandî ye. Ev pêvajo bi çalakiya destpêşxerekî/ê dest pê dike. Destpêşxer serî li wergêrekî/ê dide ji ber ku dixwaze tekstekê di zimanê armanc ji nû ve bide hilberandin. Ev tekst jî bi zimanê jêder ji hêla hilberînerê/ê ve hatiye nivîsandin an jî şanderê ev tekst jî bo wergerandinê dabîn kiriye. Di vê pêvajoyê de hokar û hêmanên sereke li gor rêza demkî bi dorê ew in: *hilberînerê teksta jêder, şanderê teksta jêder, teksta jêder, wergirê teksta jêder, destpêşxer, wergêr, teksta armanc, wergirê teksta armanc*. Hilberînerê teksta jêder (nivîskar) û şanderê teksta jêder gelek caran heman kes in. Wergirê teksta jêder û teksta armanc xwînerên wan tekstan in.

2.2. Hokarên Analîza Teksta-jêder

Nord fonksiyona ragihanî wekî pîvana sereke ya tekstê dibîne û li gor wê taybetiyên sentaktîk û semantîk ji hêla giringiyê ve di pileya duyem de ne (1991: 41). Ji ber vê qebûla xwe jî Nord hokarên ku rewşa ragihanê (communicative function) diyar dikin wekî hokarên herî giring ên ji bo analîza teksta jêder destnîşan dike û wan wekî hokarên dermetnî (extratextual) bi nav dike. Hokarên dermetnî ên ku li gor Nordê rewşa ragihanê diyar dikin ew in: *şander (sender), niyeta şander, wergir (xwîner), navgîn/kanal, cihê ragihanê, dema ragihanê, motîva ragihanê û fonksiyona tekstê*.

Nord (42) rola wan hokaran a di rewşa ragihanê de wiha zelal dike: Nivîskar an ku şanderê tekstê bersiva (**kî?**) yê ye. Niyeta şander bersiva pirsra (**ji bo çi?**) dide. Xwînerê tekstê dibe berve, an ku beramberî bersiva (**ji bo kê?**) ye. Navgîn û kanala ku tekst pê tê ragihandin bersiva (**bi kîjan navgînê?**) dide. Cih (**li ku?**) û dem (**kengê?**) derbarê zeman û mekanek berbiçav ên ragihanê ne ku tê de tekst hatiye hilberandin û wergirtin. Motîv (**çima?**) jî sedema ragihanê nîşan dide. Bi bersiva wan pirsan tev jî bersiva faktora dawî, an ku fonksiyona tekstê (**bi kîjan fonksiyonê?**) derdikeve holê.

Nord (87-142) ji bo analîzkirin û têgihîştina xasyeta peyama nav tekstê li gel wan 8 hokarên

dermetnî yên li jor, 8 hokarên navmetnî jî destnîşan dike. Hokarên navmetnî ew in: *mijar*, *naverok*, *feraziye* (*presupposition*), *kompozîsyona tekstê*, *hêmanên ne-peyv*, *peyvşazî*, *hevoksazî* û *taybetiyên raparçeyî* (*suprasegmental features*). Hokarên navmetnî jî bi dorê mijara tekstê (**derbarê çi?**), agahî û naveroka nav tekstê (**çi?**), zanyariyên ku nivîskar wekî ferazî dihesibîne (**tiştên dîtir**), kompozîsyon û avaniya tekstê (**bi çi rêzê?**), hêmanên ne-zimanî (non-linguistic), kêlek-zimanî (paralinguistic) ku di nav tekstê de cih digirin (**bikaranîna hêmanên ne-gotinkî**), xasyetên bêjeyî (**bi kîjan peyvvan?**), avaniya hevoksaziyê (**bi hevokên çawa?**) ya tekstê digirin nav xwe. Taybetiyên raparçeyî yên întonasyon û prozodiyê (**bi kîjan tonê?**) diyar dikin. Wergêr û rexnegir di analîza wergerekê de dikare wan hokaran tev li ber çav bigire, an jî pêşekiyê bide hinekan. Di analîza hin berheman de jî, ji ber taybetiyên tekstê, hin hokar dibe ku qet bi kêrî analîzê neyên.

2.3. Rexneya Wergerê

Nord (1991: 179) destnîşan dike ku wekî edetî pirtûkek werger her wekî pirtûkek resen tê xwendin û çî dema ku dahûrînek derbarê wergera pirtûkê tê kirin jî piranî ew li gor normên zimanî û edebî yên çanda armanc çê dibe. Bi awayekî din mirov bibêje, tiştê ku tê nirxandin berhema wergerandî ye. Nord her çî qas modela xwe ya analîzê ya li gor hokarên dermetnî û navmetnî ji bo analîza teksta armanc guncav bibîne jî, qîma xwe bi analîzeke yekalî nayne. Li gor wê, rexneyeke wergerê ya objektîf divê hem teksta jêder û hem jî teksta armanc bi awayekî berawirdî analîz bike, cudatî û manendiyên wan destnîşan bike û proseya wergerê û stratejiyên ku hatine bikaranîn rave bike. Dîsa jî Nord (180) berawirdkirineke bi vî rengî ya teksta jêder û teksta armanc bi têrê nabîne, lewre eger berawirdkirin bi tenê di asta zimanî û şêwazî de bimîne, eger armanc û metodên wergerê nenirxîne û şertên derveyî yên ragihanê li ber çav negire, vê çaxê ew nabe rexneyeke tam.

Nord (180-181) ji bo rexneyeke îdeal wekî pîvan destnîşan dike ku divê tê de hem analîz û nirxandina proseya wergerê û armanca wergerê hebe û hem jî nirxandina teksta armanc û fonksiyona wê ya ji bo armanca wergerê bê kirin. Di modela Nord de rexneya wergerê bi berawirdkirina teksta jêder û teksta armanc dest pê dike. Bi vî berawirdkirinê rexnegir derbarê proseya wergerandinê de dibe xwedî fikr; helwest û stratejiya wergêr dibîne û heta dikare armanca wergerandinê jî şirove bike. Li gor Nordê (182) di rexneya wergerê de berî her tiştî pêwîstî bi çarçoveyê teorîk û bijartina pîvanên nirxandina wergerê heye. Ji bo kifşekirina referansên teorîk û pîvanên rexneyê, rexnegir an bala xwe dide nîşe û danezanên wergêr, an jî eger ew referans, tercîh û pîvanên wergêr eşkere nehatibin diyarkirin jî divê li gor analîzên xwe pêşbîniya tercîh û stratejiyên wergêr bike û hevgeriya wan li gor berawirdkirina teksta jêder û teksta armanc pêk bîne. Wekî rêya sêyem jî rexnegir/analîzkar divê li gor armanca wergerê ya (skopos) a ku bi xwe diyar kiriye rexneya wergerê bike.

Nord (182-183) pêvajoya rexneya wergerê bi analîza teksta armanc a li gor modela xwe dide destpêkirin, an ku ji dawiyê ber bi destpêkê vedigere. Di vî analîza teksta armanc de rexnegir dê bala xwe bidê ka teksta armanc li beramberî vî rewşa ragihanê tê ya ku ew ê de bibe xwedî fonksiyon. Ji bo rexnegir tiştê giring ev e ku tekst bi rewşa heyî bigunce, di çarçoveya armanca wergerê de fonksiyona xwe bi cih bîne û ev fonksiyon jî bi faktorên dermetnî re li hev bê. Nord di tu qonaxa rexneya wergerandinê de giringiyeke taybet nade tespîta xeletiyên wergerandinê. Tiştê

esasî ya rexneyê di modela Nordê de pêkanîna tekstê ya fonksiyon û bandorê ye.

2.4. Di Modela C. Nordê de Têkiliya Fonksiyonalîzmê û Wergera Edebî

Nord balê dikişîne ser xasyetên cuda yên ragihandina edebî û taybetiyên wê şirove dike. Li gor Nordê (1997: 80-81) şanderê teksta edebî nivîskar e û bi awayekî eşkere navê nivîskêr li ser berhemê tê diyarkirin. Eşkrebûna navê nivîskêr jî bandorê li ser rewşa wergirtinê û hêviyên xwîneran çê dike. Niyeta nivîskaran di tekstên edebî de bi awayên cur bi cur xuya dibin bes ev niyet bi vegotîneke derbirînî û di çarçoveya cîhaneke pevbestî de diyar dibin. Wergirên tekstên edebî jî xwîner in û xwedî hêvî û bendewariyên spesîfik in. Her çî navgîna teksta edebî ye, berhemên edebî piranî nivîskî ne. Derbarê hokarên wekî cih, dem û motîvê de jî Nord (81) destnîşan dike ku her çî qas ew hokar taybetiya teksta edebî û ya ne-edebî nîşan nedin jî di wergerê de ji bo diyarbûna ferqa çanda jêder û çanda armanc a ji hêla dem, cih û motîvê ve ew hokar dibin xwedî giringî.

Nord (82-84) bi taybetî balê dikişîne ser bandor û fonksiyonê, her ku cudatiya teksta edebî ji hêla wergerê ve pênasê dike. Li gor Nordê (82) edebîtiya tekstê çî bi mijara berhemê be, çî bi koda edebî ya bijartî û çî jî bi nerîta zimanî re têkildar be, tiştê teqez ew e ku teksta edebî bandoreke poetîk û estetîk li ser xwînerê xwe çê dike. Ev bandor jî dibe bandora spesîfik a tekstê û her wisa dibe fonksiyona tekstê ya edebî. Bi vê bandorê qîmeta edebî ya tekstê çê dibe û li ser vê bandorê têkiliyeke edebî navbera nivîskar û xwîner saz dibe. Nord (84) wergera edebî wekî ragihandineke navber-çandî (cross-cultural) bi nav dike û vê ragihandinê jî bi çar têkiliyên bingehîn şirove dike: a) *têkiliya navbera niyeta şander/nivîskar û tekstê*, b) *têkiliya navbera niyeta şander/nivîskar û bendewariya wergir/xwîner*, c) *têkiliya navbera şander û wergir*, d) *têkiliya navbera wergir û tekstê*.

Ji bo Nordê hevsenga fonksiyonê û bandorê pir giring e di ragihana edebî ya navber çandî (cross-cultural) de û ew vê hevsengê bi têgeha hevtayiyê li gor xwe şirove dike. Li gor Nordê (89) di wergera edebî de ji wergêr tê hêvîkirin ku hevtayiyeyeke navbera teksta jêder û teksta armanc ji hêla fonksiyona tekstê û bandora tekstê ve saz bike. Lê sazkirina hevtayiyeyeke bi vî rengî hin şert û mercan pêwîst dike ku Nord (89-93) wan di bin çar sernavan de wekî çar pêwîstekên hevtayiyê (equivalence requirement) formule dike û wan pêwîstekên hevtayiyê bi hin pêwîstekên nû yên li gor ranêzikiya skoposê berawird dike. Ev çar sernav jî bi dorê *Şirove* (interpretation), *Fonksiyona Tekstê*, *Dûratiya Çandî* û *Bandora Tekstê* ye.

Di mijara şirovekirinê, an ku şirovekirina tekstê de, Nord pêwîsteka hevtayiyê wiha formule dike: Divê şiroveya wergêr her wekî niyeta şander/nivîskar be (1997: 89). Lê Nord vê pêwîstekê li gor wergereke xwedî armanc wiha formule dike: Wergêr tekstê ne tenê li dor niyeta şander/nivîskar şirove dike, lê belê ew lihevhatina tekstê ya bi rewşa zimanê armanc jî li ber çav digire (92). Ji vê formulekirina nû jî xuya dibe ku ranêzikiya Nord ji nêrîna wê ya edebî ya armanc-navend dariştiye. Nord hevtayiya ji hêla Fonksiyona Tekstê wiha formule dike: Divê wergêr niyeta nivîskar wisa bîne ziman ku teksta armanc bikare di çanda armanc de heman fonksiyonê pêk bîne ku teksta jêder di çanda jêder de kariye pêk bîne (1997: 90). Nord diwariya pêkanîna heman fonksiyonê destnîşan dike û vê pêwîstekê jî wekî: ‘Divê teksta armanc bi awayekî wisa saz bibe ku fonksiyonên wê yên di rewşa armanc de li niyeta nivîskar bigunce’ (92) formule dike. Vêca

wergêr ê biryarê bide bê ka kîjan fonksiyonên teksta jêder li gor niyeta nivîskar di teksta armanc de temsîl bike.

3. Dahûrandina Wergera Heft Haîkûyan

Cureya Edebî: Helbest / Haîkû

Nivîskar/Helbestvan: Jack Kerouac (1922-1969)

Wergêr: Sidîq Gorîcan

Teksta Jêder: Jack Kerouac Collected Haikus (1961)
(<http://terebess.hu/english/haiku/Kerouac-Haikus.pdf>).

Teksta Armanc: Kovara LEWenger, Hejmar 6, 2024. r. 22.

Teksta Jêder	Teksta Armanc
Haiku 1 A raindrop from the roof Fell in my beer	Haîkû 1 tipikeke şiliyê ji serbanê jorê ket ket nav meya min
Haiku 2 Train on the horizon - my window rattles	Haîkû 2 trên hê li asoyê li pencereya li berê me dibe gurregurr
Haiku 3 The sound of silence is all the instruction You'll get	Haîkû 3 dersa tu distînî ev e ji hemî perweriyên - pêjna bêdengiyê
Haiku 4 Dusk - boy smashing dandelions With a stick	Haîkû 4 şevê da ser lawko pifok berba kirin bi çovê xwe
Haiku 5 Snap you finger stop the world! - Rain falls harder	Haîkû 5 şirqînê li tilî xe dinyayê çik rawestîne - baran gurrtir tê
Haiku 6 Glow worm sleeping on this flower, Your light's on!	Haîkû 6 li ser kulîlkekê va ketiye xewê gûstêrik - min tu find navê
Haiku 7 No telegram today - Only more Leaves fell	Haîkû 7 telgrafek ji tune - ya îro li me heyî pel pirtir diwerin

3.1. Analîza Hokarên Dermetnî û Navmetnî

3.1.1. Analîza Hokarên Dermetnî

Şander: Nivîskarê Amerîkî Jack Kerouac (1922-1969) wekî nivîskarekî pirhêl di gelek cureyên edebî de berhem dane, bi taybetî jî bi romana xwe ya navdar *On the Road* li seranserê cîhanê bûye yekî navdar. Li gor agahiyên ku Theado (2000) derbarê jiyana û nivîskariya Kerouac de dide, nivîskar kesayetekî giring ê jî nifşa Beat e di wêjeya Amerîkî de. Wî romanên xwe ji çîrokên rast ên jiyana xwe saz kirine. Kerouac pêşengekî haîkûya Amerîkî ye û bi rêya haîkûyan hezkirina wî bi Bûdîzma Zen û ramanên mîstîk çê bûye. Di haîkûyên wî de jî şopên jiyana wî berbiçav in.

Niyeta Şander: Haîkûnûs hestên xwe û bertekên xwe yên demkî yên derbarê jiyana û bi taybetî yên derbarê siruştê di risteyên kurt ên haîkûyan de didin kifşê. Di haîkûyan de herî zêde hestên wekî xemgînî, şadî, ecibandî, heyîrîn, şaşmatîbûn tîn dîtin. Niyeta haîkûnûsan bi fikr û hîsiyata wan a li hember mijar û naveroka haîkûyê kifşe dibe û ew fikr û hîsiyat jî di encama çavdêriyekê de çê dibe. Rewşa derûnî ya haîkûnûsê çavdêr û bandora bûyer an jî rewşa ku ew çavdêriya wê dike, dibin faktorên avaker ên niyetê û bi peyv û gotinên parzûnkirî haîkûyek saz dibe. Theado (2000: 9) derbarê Kerouac de dibêje ku nivîskariya wî piranî otobîyografîk e. Wî hewl daye ku jiyana xwe bike bingeha hunera xwe, lewre jî rasterast ji tecribeyên xwe yên jiyana berhemên xwe afirandine. Hûrgiliyên jiyana Kerouac ên dema ku ew wan haîkûyan dinivîse rasterast bi niyeta nivîskar re têkildar e. Di her haîkûyê de fikr û hîsiyateke berbiçav heye ku wekî niyeta şander/helbestvan derpêş dibe.

Wergir: Wergir, an ku xwînerên haîkûyên jêder, ji dema çapbûna berhemê ya salên 1960an heya roja îro xwînerên edebiyata Îngilîzî ne. Ji ber ku xwînerên ku bi Îngilîzî dixwînin xwedî paşxaneyên çandê yên cihê ne, hêvî û bendewariyên wan ên ji haîkûyên Kerouac jî dê cihêreng bin. Dîsa jî, xwînerên ku li salên Kerouac ew haîkû nivîsîne û xwînerên ku xwedî bendewariyên hevpar in wekî xwînerên armanc divê bîn qebûlkirin. Wergirên haîkûyên armanc jî xwînerên Kurd in ku piştî çapbûna pirtûka werger derfeta xwendina wan haîkûyan bi dest xistine. Ji bo xwînerên Kurd haîkû dê wekî cure biyanî xuya bike, lê belê çend helbestvanên Kurd ên ku haîkû nivîsîne û sêxişteyên Kurdî dê li ba xwîner bendewariyekê nasraw çê bikin derbarê wan haîkûyên werger de.

Navgîn/kanal: Navgîna sereke ya teksta jêder û teksta armanc nivîs e, lewre her du tekst wekî pirtûk hatine çapkirin û di nav demê re bi vî kanalê gihîştine xwînerên xwe. Jack Kerouac hin haîkûyên xwe ji bo xwînerên xwe xwendine û dengê wî li ser platformên dijîtal ên wekî youtubeê berdest e, lê belê rewşeke wiha jî bo haîkûyên wergerandî nîn e.

Cihê Ragihanê: Haîkûyên resen li Amerîkayê çap bûn û di nav demê re bi rêya derfetên zêde yên belavkariya berhemên Îngilîzî, her wisa di ser çavkaniyên dijîtal re gihîşt seranserê cîhanê. Haîkûyên werger ji hêla kovara LEWergirê ve li Amedê çap bû û bi rêya vî kovarê derfeta xwendinê jî xwînerên Kurdî re çê bû.

Dema Ragihanê: Kerouac di navbera salên 1955 û 1969an de bi qasî 1000 haîkû nivîsîne û ji wan 72 heb bi navê *Desolation Pops* bi bijartina Kerouac çap bûn. Di wan salan de li Amerîkayê

haikû bi wergerên haikûyên klasîk hêj nû dihat naskirin. Wergera haikûyên Kerouac di Hejmara 6em a kovara LEWerger de li sala 2024an derket.

Motîv: Motîva Kerouac a haikûyan bi ceribandina cureyeke nû re û bi armanca wî ya afirandina haikûya Amerîkî re (Kerouac: 1961) têkildar e. Her wisa têkiliya nêzik a haikûyê û baweriya Bûdîzmê baş tê zanîn. Kerouac jî bi rêya haikûyê baweriya Bûdîzmê hîn dibe û meyleke wî ya ber bi Bûdîzmê û nivîsîna haikûyan çê dibe (Hakutani, 2020: 154). Motîva nivîsîna haikûyan a Jack Kerouac diyar e ku ji wê meyla wî jî tê. Ji hêla din ve, motîva wergerandina haikûyan reng e ku ji meyla edebî ya wergêr tê, her ku wergêr bi xwe haikûnûs e. Xuya ye ku wergêr xwestiye zêdetir mînan pêşkêşî xwînerên haikûyên Kurdî bike. Bi vî awayî, wergêr tevger û motîva xwe ya nivîsandina haikûyan bi wergerandina haikûyên Îngilîzî bêtir çespandiye û berdewam kiriye.

Fonksiyona Tekstê: Haikû wekî cureyeke edebî xwedî fonksiyona şayesandina hest û ramânên şexsî ye. Di haikûyê de haikûnûs tecribeya xwe ya jiyane ya li dem û ciheke berbiçav û bi bûyereke spesîfik ve eleqedar radigihîne xwînerê xwe. Tekst ji hêla fonksiyonê ve, bi armanca parvekirina hest û ramana haikûnûs a bi xwîneran re xwedî roleke parvekirina tecribeya jiyane ya demkî ye.

3.1.2. Analîza Hokarên Navmetnî

Mijar: Heft haikûyên ku me bijartine xwedî mijarên binas ên cureya haikûyê ne û di hemiyane de jî hêmaneke siruştî wekî biker cih digire. Her wekî xasyeteke haikûyên Amerîkî ye, rewşa mirovî jî bi pêwendiya bi siruştê re dibe mijar. Haikûyên jêder û yên armanc ji hêla mijarê ve hevgir in, an ku wergêr mijarên haikûyên resen bi heman awayî veguhestine.

Naverok: Di *haikû 1*ê de siruşt û mirov li hev diqelibin. Rijîna dilopên baranê û bîraya nav badeyê, û aşîman wekî banê malê têkiliyeke manendiyê di navbera siruştê û jiyana mirov de çê dibe. *Haikû 2* behsa aramiya siruştê dike ku bi dengê trêne tê şikestin. *Haikû 3* qala hukmê bêdengiyê dike ku mirov karibe jê fêr bibe. *Haikû 4* jî her wekî *haikû 2*yê behsa aramiya siruştê dike ku wê carê bi destê kurîkek nerihet xirab dibe. *Haikû 5* behsa neçariya mirov dike ku hindî mirov hewl bide ji bo kontrola dinyayê, dîsa jî dinya bi ya xwe dike. *Haikû 6* behsa mirovê çavtêr dike ku qîma xwe bi ronahiya ajaleke biçûk tîne. *Haikû 7* behsa aramiya mirov dike, dema ku ji navgînên teknolojiyê û ji kêşeyên rojane dûr e.

Kompozîsyona Tekstê: Haiku bi gelemperî xwedî kompozîsyoneke kifşe ne û ji hêla teşeyê ve sînordar in, lê belê sînore teşeyî yê haikûyên Japonan ku ji sê riste û 17 kîteyan pêk tê, ji bo haikûyên Amerîkî derbasdar nîn e. Kerouac (1961) diyar dike ku wî haikûyên bi şewaza Amerîkî wekî helbestên kurt û sade yên sê rêzik çê kirine.

Peyv: Di haikûyan de peyv bi piranî ji navdêr û lêkeran pêk tên. Her ku navdêrek temsîla siruştê ye û navdêreke beramber jî temsîla rewşa mirovî dike. Bi rêya lêkerê jî pêwendiya wan navdêran di konteksta bûyereke de çê dibe. Wekî nimûne, “raindrop/tipikek baranê” û “beer/bîra” (haikû 1), “horizon/aso” û “window/pencere” (haikû 2), “telegram/telgraf” û “leaves/pel” (haikû 7) tev temsîlên bi vî rengî ne ku bi hev diqelibin.

Hevoksazî: Hevokên haikûyên resen li gor nerîta haikûyê kurt û sade ne. Lêkerên tevgerê yên

wekî “fall/ketin” (haîkû 1, 5 û 7), “smashing/berba kirin” (haîkû 4), “snap/şirqîn, lê xistin” (haîkû 5) bi kêrî şayesandina bûyera demkî tên. Her çi qas di haîkûya Japonî de raweya demê *dema niha* be jî, di haîkûya Amerîkî de raweyên demên din jî xuya dibin. *Haîkû 2, 4, 5 û 6* bi dema niha, *haîkû 1 û 7* dema borî, *haîkû 3* bi dema bê û *haîkû 5* jî bi raweya fermanî saz bûne.

3.2. Armanç û Tercîhên Wergêr

Yek ji armançên wergêr û weşangerên Kurdî yên ku ji zimanên biyanî bo Kurdî berheman werdigerînin ew e ku berhemên edebî yên bi zimanê Kurdî zêde bibin û nivîskarên cîhanê bi zimanê Kurdî bigihînin xwînerên Kurd. Wergêr Gorîcan jî reng e ku xwestiyê cureyeke wekî haîkûyê ya kêmpayda di zimanê Kurdî de bi rêya wergerê zêde bike. Wergêr derbarê armanca xwe ya wergerandina haîkûyên Jack Kerouac de tu agahî belav nekirine, an ku armanceke rasterast a destnîşankirî tune. Wergêr bi xwe jî şairekî haîkûnûs e [Sidîq Gorîcan- Gumbil, 2022], vêca armanceke takekesî ya wekî ‘*bi nivîsîna haîkûyên resen û bi rêya wergerê temsîl û zêdekirina cureya haîkûyê ya bi Kurdî*’ divê li ber çav bê girtin. Wergêrên helbestvan gelek caran ji bo ceribandînen nivîsînê û geşkirina derfetên derbirîna xwe ya şexsî jî ji çalakiya wergerê sûd werdigirin. Ev yek jî wekî motîv û armanca wergêr a nebinavkirî dibe bê qebûl kirin.

Ji hêla tercîhên wergêr ve me xalên jêr di analîza xwe de tespît kirin: Di *haîkû 1* de wergêr “mey” li şûna peyva “bîra” (beer) tercîh kiriye. Dîsa ji bo ku peyva “roof/serban” wekî *asîman* jî bê fêmkirin, bi rêya “serbanê jor” teknîka lêzêdekirina peyvê bi kar aniye. Di *haîkû 2* de wergêr ji bo kirpandina dûrahiya trêne peyva “hê” lê zêde kiriye. Gotina teksta jêder “my window” wekî “li pencereya li berê me” guhertiye. Peyva “rattle” a ku berginda “çingîni/tingîni” ya Kurdî ye, wekî “gurregur” di haîkûyê de cih girtiye. Di *haîkû 3* de wergêr li şûna dema bê ya di teksta jêder de dema niha tercîh kiriye û rêzika yekem a haîkûya resen “The sound of silence” di teksta armanç de kiriye rêzika sêyem “pejna bêdengiyê”. Di *haîkû 4* de “dusk” ku berginda “hingûra êvarê” ye wekî “şevê da ser” bûye tercîha wergêr. Li şûna lêkera “smash” a ku wateya lêdanê dide, wergêr gotina “berba kir” tercîh kiriye.

Di *haîkû 5* de piştî gotina “stop the world” di haîkûya jêder de baneşanek heye, lê wergêr baneşan bi kar neaniye. Her wisa wergêr peyva “çik” ku berginda wê di haîkûya jêder de tune li teksta armanç zêde kiriye. Di *haîkû 6* de wergêr gotina jêder “this flower” a binavkirî bi tercîha “kulîlkek” di haîkûya armanç de kiriye tiştê nebinavkirî. Di heman haîkûyê de gotina jêder a “Your light’s on!” wekî “min tu find navê” hatiye wergerandin. Di *haîkû 7* de wergêr peyva jêder “today” ku di rêzika yekem de cih digire, di haîkûya armanç de di rêzika navîn de û bi lêzêdekirina du peyvan wekî “ya îro li me heyî” wergerandiye.

3.3. Hevtaîya Edebî û Rexneya Wergerê

Di *haîkû 1* de tercîha wergêr a peyva [mey] ku li şûna peyva [bîra/beer] bi kar aniye mimkun e ku dê du atmosferên nehevta çê bike li pêş çavê xwîner. Di çanda rojava de tercîha cureya vexwarinê derbarê atmosferê û rewşa derûnî ya mirovan de wekî nîşaneyek tê şirovekirin. Di *haîkû 2* de bergeha vegotinê bi awayekî dramatik guheriye, an ku [my window/pencereya min] bûye [pencereya li berê me] û bi vî awayî jî ji vegotina şexsî bi dûr ketiye. Di *haîkû 3* de rêza rêzikan guheriye û bi vî awayî hêmana ku hatiye kirpandin jî guheriye; di haîkûya resen de [instructions

you'll get/perweriya tê bistîni] hatiye kirpandin, lê belê di haikûya armanc de fraza ku hatiye kirpandin [*pêjna bêdengiyê*] ye. Di *haikû 4* de ji hêla danê rojê ve û ji hêla şidbûna tevgera kurik ve ciyawazî di navbera teksta jêder û teksta armanc de çê bûye, lê belê fonksiyona demê û bandora bûyerê di haikûya armanc de bi niyeta haikûnûs digunce. Di heman haikûyê de wergêr wateya tund a lêkera jêder [*smashing/lêdan*] bi rêya peyva [*berba kir*] nerm kiriye û berê tevgera kurik ji tundiyê ber bi lîstinê guhestiye.

Di *haikû 5* de ji ber nebûna baneşanê ya piştî [*dinyayê çik rawestîne*] îmaya di haikûya jêder de [*stop the world!*] -a ku qesta wê nepêkaniya rawestandîne ye- di haikûya armanc de xuya nabe. Li şûna wê, wergêr bi lêzêdekirina [*çik*] bandoreke cuda li tevgera rawestandîne çê kiriye. Ev helwesta wergêr li pêwîsteka ku Nord destnîşan dike digunce: *Divê kod û hêman bi awayekî wisa bèn tercihkirin ku bandora teksta werger li gor fonksiyonên armanckirî yên wergerê çê bibe*. Ev terciha li jor a wergêr nabe qusûreke fonksiyonel, lê belê wergêr bi vê tercihê şeweya di bandora bûyerê ya li ser xwîner de guhertin çê kiriye. Di *haikû 6* de wergêr bi terciha xwe ya [*kulîlkek*] nebinavkirinê kulîlk di haikûya armanc de kiriye kulîlkek ji rêzê û mesafeyek xistiye navbera vebêj û kulîlkê. Di haikûya jêder de [*this flower*] kulîlkek spesîfik e û belkî jî di nav baxê vebêj de ye. Kulîlka nebinavkirî hesta mekaneke dûr a nav daristanê bi xwîner re çê dike, lê belê kulîlka binavkirî hesta malê û baxçê malê dide mirov. Di *haikû 7* de bi lêzêdekirina [*ya îro li me heyî*] bergeha vegotinê guheriye û vebêj her wekî bi ser navê her kesî [*em*] biaxive xuya bûye.

Di çarçoveya armanca giştî ya wergera haikûyan de û li gor armancên muhtemel ên wergêrê haikûnûs, hevtayî ji hêla fonksiyona edebîtiyê ve di wergeran de pêk hatiye. Wergêr, haikûyên armanc li gor cureya haikûyê, bi mijar, naverok û kompozisyoneke manendî haikûyên jêder honandiye. Di hûrgiliyên şiklî de, yên wekî dirêjîya rêzikan û bikaranîna dabir û baneşanan, wergêr bi awayekî serbest tevgeriyaye û di encamê de jî hevtayîya şiklî ya yekser pêk nehatiye. Ji hêla bandorê ve û ji hêla hûrgiliyên derbarê tecrîbe û bûyerên nav haikûyê ve hin guhertin pêk hatine û bi vî awayî jî di hin mînakên de rêya bandoreke cuda ya li ser xwînerê armanc vebûye.

Pêwîst e ku tercihên wergêr ên peyv û hevokan û şewaza wî ya wergerê bi armancên wî, bi bendewariyên texmînî yên xwînerên haikûyên wergerandî li hev biguncin û di nav xwe de hevgirtî bin. Eger em danasîna cureya haikûyê û danasîna şewaza haikûnûs Kerouac wekî armanca wergerê li ber çav bigirin, wê demê terciha wergêr a şiklî ku nêzikî şewaza haikûya Japonî ye, dê fikreke berbiçav derbarê haikûya Amerîkî de nede xwînerê Kurd. Bi heman awayî guhertina bergeha vegotinê û gelemperîkirina wekî [*me/em*] a li şûna [*min*] dê nehêle ku xwînerê armanc şewaza haikûnûs bi xwe bibîne. Wergêr kompozîsyona haikûyan ne li gor haikûyên resen, lê berevajî vê li gor haikûyên Japonî saz kiriye. Her wekî me li jor jî diyar kir, haikûyên Amerîkî ji nerîta teşeyî ya haikûyên Japonî cuda dibin ji hêla hejmara riste û kîteyan ve. Ji hêla kompozîsyona tekstê ve wergêr risteyên navîn ên haikûyan bi giştî li gor risteyên din dirêjtir kiriye, lê di haikûyên jêder de pîvanek wiha tune.

Wergêr ji bo xurtkirina bandorê di hin mînakên de serî li teknîka lêzêdekirina peyvan daye. Dryden (1992: 23) diyar dike ku wergêr hewl dide nivîskarê ku werdigerîne hindî ji dest tê xweşik û bicoş bide xuyakirin. Lê Dryden di heman demê de vê hişyariyê jî dide ku divê wergêr nivîs-

karê xwe neşibîne xwe û xasyeta wî/ê ya cudaker biparêze. Di *haîkû 7* de bi lêzêdekirina [em]ê şexsîbûna vegotinê lawaz bûye û wergêr peyameke fêrker a gelemperî wekî îma li wateya haîkûyê bar kiriye. Dema mirov Kerouac û jiyana wî ya takekesî li ber çav bigire, niyeta dayîna peyameke bi vî rengî gengaz xuya nake. Ev taserûfeke wergêr e, lê belê ev yek li haîkûnûs û konteksta haîkûyê û xasyeta vegotina şexsî nayê. Di *haîkû 1* de tercîha lêzêdekirina peyva *gor* [serbanê gor] ji ber fikara nefamkirinê ya ji aliyê xwîner ve ketiye nav haîkûyê. Di vê mînakê de wergêr li şûna ku rê bide sêwirana xwîner, bi helwesteke raveker haîkû zelal kiriye û ev tercîh jî bi helwesta wî ya wergêrê haîkûnûs li hev nehatiye.

Encam

Di vê xebatê de derket holê ku têgehên bingehîn ên teoriya C. Nordê yên wekî faktorên dermetnî û navmetnî, bandor û fonksiyona tekstê û têgeha hevtayiyê di dahûrîna teksteke werger a Kurdî de encamên şênber dabîn dikin. Di dahûrandina heft wergerên haîkûyên Jack Kerouac de, her çî qas hemî faktor di tekstê de berdest nebin jî, ev faktorên navborî ji bo dahûrandineke berawirdî ya teksta jêder û teksta armanc derfetên nirxandinên analîtîk dan me. Di dahûrandina xwe de em rastî kêşeyên kultur-spesîfîk ên berbiçav nehatin. Di dahûrandina wergeran de hat dîtîn ku fonksiyona tekstên jêder ji hêla edebî ve di tekstên armanc de jî xuya bûye. Hevtayî ji hêla fonksiyona tekstê de pêk hatiye, lê belê ji hêla kompozisyona tekstê û bandorê ve hevtayiyeye yekser pêk nehatiye.

Ji hêla armanca wergerê ve ku me di dahûrandina xwe de qal kir, wergêr cureyeke helbestê li gor şêwaza wê ya edebî transferî Kurdî kiriye. Ji hêla armanca takekesî ve jî, em gihîştin vê encamê ku paşxaneya edebî ya wergêr di teşegirtina wergerê de bandordar bûye. Wergêrê ku di heman demê de haîkûnûs e, hin taserûfên afirîner di wergerê de bi kar anîne. Wergêr di tercîhên xwe de û di ranêzikiya xwe ya ber bi haîkûyên jêder de xwedî helwesteke dureh e. Wergêr jî hêla formê ve teşeyeke pabendî nerîta haîkûya klasîk çê kiriye. Di tekstên armanc de teşeyeke nêzikî haîkûyên Japonî yên klasîk saz bûye û bi vî awayî jî girêdayî nerîta resen e, lê belê dûrî nerîta haîkûya Amerîkî ye. Ji hêla din ve jî, wergêr ji bo xurtkirina bandorê serî li teknîka lêzêdekirina peyvan daye û hin hêmanên ku di teksta resen de nîn in di teksta armanc de bi cih kirine. Ev helwest jî di çarçoveya wergera azad û afirîner de pêk hatiye û helwesteke armanc-navend nîşan dide. Ji ber tercîhên wergêr ên wekî lêzêdekirina peyvan û kirpandina hêmanên cihê dê bandora muhtemel a li ser xwînerê armanc cudatir çê be. Di hin mînakên haîkûyan de ton û hewayaya haîkûyê, bergeha vebêj û niyeta şander guheriye û ew jî bûye faktoreke diyarker a têkildarî bandora tekstê ya ser xwînerê armanc.

Çavkanî

- Babler, Ottzo, F. (1970). "Poe's 'Raven' and the Translation of Poetry", *The Nature of Translation, Approach to Translation Studies*, No.1 ed. By James, S. Holmes, Slovak Academy of Sciences, Bratislava.
- Baker, M. (2001). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London & New York.
- Bassnett, S. (1998). "Transplanting the Seed: Poetry and Translation", *Constructing Cultures, Essays on Literature Translation*, Multilingual Matters, Clevedon.
- Benjamin, W. (1992; 1921). "The Task of the Translator", *Theories Of Translation, An Anthology of Essays from Dreyden to Derrida*, Ed.: Rainer Schulte and John Biguenet, The University of Chicago Press, Chicago and London. Translated by Harry Zohn, pp. 71-82.
- Blyth, R. H. (1963). "A History of Haiku Volume One," *The Haiku Foundation Digital Library*, accessed June 20, 2024, <https://thehaikufoundation.org/omeka/items/show/215>.
- Devy, G. (1999). "Translation and Literary history: An Indian View", S. Bassnett et al (eds.), *Post-colonial Translation: Theory and Practice*. London and New York: Routledge. pp. 182-188.
- Dryden, J. (1992). "On Translation", *Theories of Translation An Anthology of Essays from Dreyden to Derrida*, Ed.: Rainer Schulte and John Biguenet, The University of Chicago Press, Chicago and London. Translated by Harry Zohn, (pp.17-31).
- Ghazala, Hasan S. (2015). *Literary Translation from a Stylistic Perspective*, ISSN: 2372-9740 (print) ISSN 239-311X (Online) Vol.3, No 2, 2015.
- Hakutani, Y. (2020). *American Haiku, Eastern Philosophies, and Modernist Poetics*, Lexington Books, Lanham.
- Hakutani, Y. (2009). *Haiku and Modernist Poetics*, Palgrave-Macmillan, New York.
- Henderson, Harold G. (1990). *Haiku in English*, Charles E. Tuttle Company, Rutland, Vermont & Tokyo, Japan.
- Holmes, James, S. (1970). "The Nature of Translation, Approach to Translation Studies", No. 1 ed. By James, S. Holmes, Slovak Academy of Sciences, Bratislava.
- House, J. (2018). *Translation, the basics*, Routledge, New York.
- Kerouac, J. (1961). *Collected Haikus*, (<http://terebeess.hu/english/haiku/Kerouac-Haikus.pdf>).
- Kovara LEWerger, Hejmar 6, 2024. r. 22.
- Landers, Clifford E. (2001). *Literary Translation- A Practical Guide-*, Multilingual Matters, Clevedon.
- Munday, J. (2001). *Introducing Translation Studies*, Routledge, London & New York.

- Nord, C. (1991). *Text Analysis in Translation, Theory Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*, Amsterdamer Publikationen zur Sprache und Literatur.
- Nord, C. (1997), *Translating as a Purposeful Activity, Functionalist Approaches Explained*, St Jerome Publishing, Manchester, UK & Kinderhook (NY), USA. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Reiss, K., Vermeer J. H. (2014). *Towards a General Theory of Translational Action- Skopos Theory Explained*, Translated by C. Nord, Routledge, London & New York.
- Reynolds, K. (2011). *Children's Literature, A Very Short Introduction*, Oxford University Press.
- Riffaterre, M. (1992). "Transposing Presuppositions on the Semiotics of Literary Translation", *Theories Of Translation An Anthology of Essays from Dreyden to Derrida*, Ed.: Rainer Schulte and John Biguenet, The University of Chicago Press, Chicago and London. pp. 204-217.
- Shi, A. (2012). *Translatability and Poetic Translation*, <https://www.translatum.gr/journal/5/translatability-and-poetic-translation.htm> (25.02.2021).
- Theado, M. (2000). *Understanding Jack Kerouac*, University of South Carolina Press, Columbia.
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Vanderauwera, R. (2014). "The Response to Translated Literature", *The Manipulation of the Literature*, Routledge, New York.
- Wechsler, R. (1998). *Performing Without a Stage -The Art of Literary Translation*, Catbird Press.
- Woodstein, B. J. (2022). *Translation and Genre*, Cambridge University Press, UK.
- Yasuda, K. (2011). *The Japanese Haiku*, Tuttle Publishing Boston & Tokyo.

ZAZACA HALK ANLATILARINDA DEV MİTİ*

Buşra GÖKALP & Hasan ÇİFTÇİ

The Giant Myth in Zazaki Folklore
Vatişanê Şarî yê Zazayan de Mîtê Dewî

Buşra GÖKALP

ORCID: 0000-0001-7374-2388 | bgokalp@bingol.edu.tr
Lecturer, Faculty of Sciences and Letters, Bingöl University, Türkiye.

Hasan ÇİFTÇİ

ORCID: 0000-0002-2503-4966 | hciftci62@hotmail.com
Prof. Dr., Faculty of Sciences and Letters, Bingöl University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atf:

Gökalp, B. & Çiftçi, H. (2024). Zazaca halk anlatılarında dev miti. Kurdiyat (10), 25-40. DOI: 10.55118/kurdiyat.1493619

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 31.05.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 22.08.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Tarafî
Kör Hakemlik-iki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola İntihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu
makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanin û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alikariya Darayî/Maddî Destek:

The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telişê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jêr lisansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

* Bu çalışma Buşra Gökalp'ın "Zazaca Halk Anlatılarında Mitolojik Unsurlar (Örnek Metinler)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Özet

Mitoloji, kuşaktan kuşağa aktarılan toplumun hayal gücünün etkisiyle zaman içinde biçim değiştiren tanrılar, tanrıçalar, evrenin doğuşu gibi sembolik ve alegorik anlatıların yer aldığı kutsal hikâyelerdir. Dünyadaki birçok topluluk ve halk grubu üzerinde etkisi olan mit ve mitolojik unsurlar, Zaza halk edebiyatında da ele alınıp değerlendirilmesi gereken konulardan biridir. Zira Zaza halkının kültürel dokusunda mitlerin ve mitolojik unsurların etkisi, geçmişten günümüze varlığını sürdürmekte ve toplumsal yaşamı şekillendirmektedir. Bu çalışmada, Zazaca masal, efsane ve halk hikâyelerinde yer alan dev mitinin tespiti ve yorumlanması üzerinde durulmuştur. Bu türlerde bulunan dev mitinin derinliklerine inerek, onun mitolojik unsurlarını gün ışığına çıkarmak ve analiz etmek amaçlanmıştır. Bu çalışmada, geleneksel saha çalışması/derleme yöntemi yerine, derlenmiş halk anlatılarına odaklanan ve Zazaca eserlerden derlenen malzemeler üzerinden bu mitolojik unsurları irdeleyen bir yöntem tercih edilmiştir. Çalışmamız, Zaza halkının kültürel belleğinde yer edinmiş olan dev mitinin nasıl şekillendiğini ve toplumsal yaşamı nasıl etkilediğini anlamak için önemli bir adımdır. Bu çalışma ile Zaza mitolojisinin derinliklerine inilmesi yolunda yeni ufuklar açılması ve kültürel hazinenin daha geniş kitlelere tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Folklor, Mitoloji, Halk anlatıları, Zazaca mitik unsurlar, Dev miti.

Abstract

Mythology comprises sacred narratives involving symbolic and allegorical stories such as gods, goddesses and the creation of the universe, which change over time and are influenced by the collective imagination of societies and passed down from generation to generation. Mythological elements, which have influenced many communities worldwide, are also crucial subjects to be explored and evaluated in Zaza folk literature. Indeed, the impact of myths and mythological elements on the cultural fabric of the Zaza people continues to shape their societal life from past to present. This study identifies and interprets the giant myth in Zaza folktales, legends, and folk stories. The aim is to delve into the depths of this giant myth in these genres, bringing its mythological elements to light and analyzing them. Rather than traditional fieldwork or compilation methods, this study prefers to focus on compiled folk narratives and materials gathered from Zaza works to examine these mythological elements. This research is an important step towards understanding how the giant myth, ingrained in the cultural memory of the Zaza people, has evolved and influenced societal life. It aims to explore the depths of Zaza mythology and introduce this cultural treasure to a broader audience.

Keywords: Folklore, Mythology, Folk narratives, Zazaki mythological elements. Giant myth.

Kilmnus

Mîtolojî, hikayeyê pîroz ê ke têde vatîşê sembolîk û alegorîk ê sey awanbîyayîşê kaynatî, Homayî û Îlaheyî ke bi wextî ra bi bandora xeyalanê şarî şêl bedîlînenê û az ra neqlê az benê. Mît û unsûrê mîtolojîk ke bandora înan gelek komel û şarê dinyaye ser o yê, ê babetan ra yewî yo ke gereka edebîyatê Zazakî o şarî de zî ser o bêro vindertiş. Coka bandorê mît û unsûranê mîtolojîk bîngêhê kulturê şarê Zazayan de demo vîyarte ra heta rojê ma dewamê esteneyê xo kerdê û şêl dayê cuya komelkî. Na xebate de mîtê dewî ke sanik efsane û hikayeyê şarî ê Zazayan de yê ameyê tesbîtkerdişê û şîrovekerdişê înan ser o ameyo vindertiş. Armancê ma o yo ke xorînîya mîtê dewî ke nê tewiran de estê, unsûranê înan ê mîtolojîk bivejê meydan û analiz bikê. Na xebate de herinda metodê xebata sehayî ya gêlerî/arêdayîşî metodo ke bala xo dayo vatîşê şarî ke ameyê arêdayîşî û malzemeyê ke eseranê Zazakî ra ameyê arêdayîşî ser o unsûranê mîtolojîk wekeneno, ame weçînayîş. Xebata ma, seba ke mîtê dewî ke hîşê kulturî o şarê Zazayan de ca girewto senîn şêl girewto û cuya komelkî senîn girewto binê bandora xo, bêra fehmkerdîş gameyêka girîng a. Armancê ma, ma bi na xebate rayir akerê ke wa xorînîya mîtolojîya Zazakî ser o xebatê newe zî bêre kerdîş û xezîneya kulturî wa biresa gelek kesan.

Çekuyê Kilît: Folklor, Mîtolojî, Vatîşê şarî, Unsurê mîtîk ê zazayan, Mîtê dewî.

Giriş

Halk anlatılarının hayatımızdaki varlığı insanlık tarihi kadar eskidir. Bazen anlam veremediğimiz şeyleri anlamlandırmak, bazen büyülü anlatı dünyalarına yolculuk yapmak, bazen ise sadece iyi vakit geçirmek için kendimizi hikâyelerin içinde buluruz. Merak ettiğimiz, bilmediğimiz veya varlığından şüphe ettiğimiz şeyleri anlamlandırmak ve bazen anlatıya dönüştürmek çok eski tarihlere dayanan bir insanlık geleneğidir. Bilinmezlik kavramı etrafında da konumlandırabileceğimiz tüm bu anlatıların varlığı, bilmek, kendimizi güvende hissetmek isteğimizin ve dünyayı tanıma çabalarımızın neticesinde ortaya çıkmıştır. İşte tam da bu noktada, son derece geniş bir kurgusal alana yayılan mitolojinin çok eski tarihlerden bugüne dek etrafımızı kuşattığı gerçeğiyle yüzleşiriz. Bu gerçeği daha iyi anlamlandırmak için mitoloji kavramını irdelemeye ihtiyaç duyarız.

İnsanlığın ilk devirlerinde oluşturulmuş, sözlü gelenekle yaşatılıp sonraki kuşaklara aktarılmış olan mitler; ortaya çıkışlarından yüzyıllar sonra yazıya geçirilmiş, aradan geçen binlerce yıllık zamanda büyük değişimlere uğramışlardır. İlkel toplumlarda mitoloji ve din, ait oldukları toplumların kültürel birikimlerinden oluşmaktadır. İnsanoğlunun bilinmezlikler karşısındaki bir yorumu olan mitolojinin; doğum, hayat, ölüm, doğa olayları gibi yaradılış sırlarına bir cevap olması ve bu kavramlara bir açıklama getirmesi amaçlanmıştır.

Mitoloji, olağanüstü varlıklar ve olaylarla ilgili olup edebiyat, sanat ve dini temaları içinde barındıran oldukça zengin bir alanı temsil eder. Mitler, genellikle toplumların “gerçek hikâyeleri” olarak kabul edilir ve diğer anlatı türlerinden ayırt edilirler. Bu hikâyeler, genellikle dünyanın başlangıcı gibi olağanüstü konuları ele alır ve olağanüstü özelliklere sahiptir. Eski zamanlarda geçen ve tamamlanmış olayları anlatan bu tür anlatılar genellikle mitolojik unsurları da içerir. Mitler, ulusal olaylar ve kahramanlar da dâhil olmak üzere hikâyelerinde çeşitli temaları işler. Bu anlatılar, gerçek olmayan din dışı öğelerden beslenir ve toplumun kültürel mirasının bir parçası olarak görülür. Eliade (2020: 21), saygı duyulan mitlerin birçok kabilede kadınlar ve çocukların önünde okunulmadığından ve kutsal olarak kabul edilen bu mitlerin, genellikle yaşlı hocalar dini eğitim alan gençlere, yerleşme bölgesinden uzakta, yalnız başlarına geçirilen eğitim dönemleri sırasında anlatıldığından ve öğretildiğinden bahsetmektedir.

Mitolojinin temel konusu olan yaratılış süreçleri, toplumların kültürel miraslarını, geleneklerini ve inançlarını taşıyıcı bir rol üstlenmektedir. Bu var oluş sürecinde insanların kendisini ve çevresini anlamlandırmaya çalışmasıyla ortaya çıkan birikim ise bu anlamlandırma neticesinde oluşan uygulama ve bilgilerin bütünü olan mitleri meydana getirmektedir. Mitolojik unsur terimiyle ifade ettiğimiz şey, eski çağ insanının evreni anlama, açıklama ve düzenleme çabalarıyla ilgili olarak geliştirdiği mitler, efsaneler, tanrılar ve kahramanları içeren kültürel anlatılar ve gelenekler olarak ifade edilebilir. Bu unsurlar genellikle törenlerle nesilden nesile aktarılır ve yaşatılır. Geçmişten gelen bu unsurlar, günümüz insanının bilincini etkiler ve bu bilinç de davranışlarını şekillendirir. İnsanlar atalarının deneyim ve gözlemlerinden kaynaklanan korkularını, bu korkularla başa çıkma yöntemlerini ve iyilikle ilişkilendirilen her türlü uygulamayı hâlâ çeşitli törenlerde yaşatmakta ve uygulamaktadır. Bu çalışmanın amacı, mevcut olan ve sık anlatılan anlatılarda bulunan dev unsurunu belirlemek, yorumlamak ve bu alandaki araştırmalara katkı sağlamaktır.

Bu çalışma, Zazaca halk anlatılarındaki mitolojik unsurların daha iyi anlaşılmasına ve değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, bu alandaki boşluğu doldurarak gelecekteki araştırmalara bir temel oluşturması da amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı

Halk edebiyatında tür sorunu ile sık sık karşılaşılmaktadır. Birçok tanım yapıldığı bu türlerin kültürel kodların dikkate alınmadan bir ayrıma gidildiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda Bars'a (2017: 39) göre, "Folklor nesir ürünlerinin sınıflandırılması kültürel bağlamı ve geleneği dikkate alarak yapılmalıdır. Ancak, folklor nesir ürünlerinin kesin çizgilerle ayırt edilmesi genetik olarak birbirine bağlı olmaları sebebiyle zor olabilir ve bazı durumlarda gereksizdir. Herhangi bir kültürde, folklor ürünlerinin türleri genellikle açıktır ve belirgin sınıflandırmalar yapılabilir. Ancak, her kültür için ortak bir tür tanımına ulaşmaya çalışmak hatalı olabilir. Bir anlatının türünü belirlemek için, belirli bir kültürel geleneğe sahip olması gerekmektedir." Bu bağlamda Zazacada da hâlihazırda tür sorunu mevcuttur ve bu durumun diğer dillerde de mevcut olduğu görülmüştür. Folklorik nesir ürünlerinin sınıflandırılması konusundaki zorlukları vurgulayan bu çalışmada, Bars'ın folklor araştırmalarında karşılaşılan evrensel bir problemi ortaya koyduğu gözlemlenmektedir.

Zazaca halk anlatıları üzerine yapılan çalışmalarda da farklı anlatı türlerinin iç içe geçmiş olması ve bu durumun sınıflandırma konusunda zorluklar yaratması önemli bir gözlem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Zazaca eserlerin analizinde dikkate alınması gereken bir husustur. Formun Üstü İncelenmek için seçilen eserlerde veya derleme çalışmalarında da bu ayrımın yapılmaması, bizleri anlatı türlerini belirlemek konusunda, onları kendi içlerinde ayırt etmeye yöneltmiştir. Bu sebeple, anlatıları incelemek suretiyle anlatı türlerinden bahsedilmiş ve tür adları verilmiştir.

Zazacada yer alan folklorik ürün ve eserlere baktığımız zaman; hali hazırda derlenmiş müstakil bir efsane kitabı olmadığı görülmektedir. Ele aldığımız bu eserlerden sadece Aldatmaz'ın (2014) *Folklorê Kirmancan Ser O* isimli çalışmada *Efsane* alt başlığına yer verilmiştir. Diğer eserlerde bu anlatı türleri iç içe geçmiş durumdadır. Fakat yapılan bu çalışmada ele alınan halk anlatısı türleri, metin boyutuyla tür adı verilerek incelenmiştir. Bu anlatı türlerinin içerisinden halk hikâyeleri, masallar ve efsaneler incelenmiştir. Diğer anlatı türleri, incelenen eserlerde yer almadığı için bu çalışmamızın dışında tutulmuştur. Gerekli görülen durumlarda örnek teşkil etmesi açısından başka kaynaklardan yararlanılmış, efsanenin derlenmiş (yayımlanmamış) metnine ya da spesifik örneklere yer verilmiştir.

Bu çalışmada, beş derleme kitabı detaylıca incelenmiştir. Seçim sürecinde, eserlerin özgün olması, daha önce benzer bir çalışmanın yapılmamış olması, dev miti açısından zengin motif içeriği sunması ve Zazaca konuşulan farklı bölgelerden örnekler içermesi gibi kriterlere dikkat edilmiştir. Bu kriterlerin, çalışmanın kapsamını genişletmek ve derinlemesine bir analiz sağlamak açısından önemli olduğu düşünülmüştür.

Eserlerin birçoğu halk anlatı türlerini bir arada ele almaktadır; bu da anlatı türlerini ayırıştırma konusundaki eksikliği gözler önüne sermektedir. Buradaki asıl hedefimiz, anlatılardaki dev mitini ortaya çıkarmaktır. İncelenen bu eserlerin çalışmamıza konu olan örnekleri içermesi bakımından

yeterli olacağı sonucuna varılmıştır.

Zazaca halk anlatı türlerinin içerik zenginliğini ortaya çıkarmak amacıyla titizlikle seçilmiş olan beş eserin içinde yer alan masallar, efsaneler ve halk hikâyeleri, Zazaca konuşulan farklı bölgelerden derlenmiştir. Dev mitinin hangi anlatıda geçtiği belirlenerek alıntılanmıştır. İncelenen eserlerin bibliyografik bilgileri şu şekildedir:

1. Hayig, R. (2007). *Mahmeşa Vizêr Ra Ewro Istanikê Zazayan*. İstanbul: Tij Yayınları.
2. Bor, İ. (2013). *Vistonikê Dadiye Mi*. Diyarbakır: Roşna Yayınları.
3. Gündüz, D. (ed.). (2009). *Sanikê Vateyî*. İstanbul: Weşanxaneyê Vatêyî.
4. Aydın, S. (2013). *Henarek – Granatäpfelchen Welat Şêrq ra Sonik Märchen aus dem Morgenland Zazaki Deutsch*. Hamburg: Hamburg Print Service.
5. Aldatmaz, N. G. (2014). *Folklorê Kirmancan Ser O*. Diyarbakır: Roşna Yayınları.

Yukarıda sıralanan bu kaynaklarda bulunan anlatılar tek tek incelenmiş ve içerdikleri dev miti unsuru ortaya konmuştur. Bu eserlerin seçiminde, zengin bir mitolojik içeriğe sahip oldukları faktörü etkili olmuştur. Halk hikâyeleri, efsaneler ve masallar gibi seçilen eserlerdeki anlatı türleri iç içe geçmiş durumdadır.

Çalışma kapsamında ilk olarak Roşan Hayig tarafından hazırlanan *Mahmesa-Vizêr ra Ewro Istanikê Zazayan*- isimli folklorik anlatı kitabı ele alınmıştır. Derleme kitabı olan bu eser 14 adet halk anlatısından oluşmaktadır. Bu eserde yer alan halk anlatılarının Almanca ve İngilizce çevirileri de mevcuttur. Eser Dersim bölgesinden derlenen anlatılara yer vermektedir. İkinci kitabımız İsmet Bor tarafından derlenen *Vistonikê Dadiye Mi* adlı folklorik anlatı kitabıdır. Eserde 60 adet halk anlatısı bulunmaktadır. Bu çalışmada derlenen halk anlatıları Bingöl bölgesine aittir. Diğer bir kitabımız, Vate dergilerinden alınan derlemelerin daha sonra *Sanikê Vateyî* adıyla kitap şeklinde çıkarıldığı çalışmadır. Burada yer alan halk anlatıları, Zazaca konuşulan bölgelerden derlenen anlatılardır. Bu kitabın içerisinde 21 adet halk anlatısı bulunmaktadır. Bu eserde yer alan derlemelerin bir tanesi Aksaray, üç tanesi Lice, bir tanesi Kayseri, yedi tanesi Dêrsim ve Varto, bir tanesi Eğil, dört tanesi Piran ve dört tanesi ise Palu bölgesine ait halk anlatılarıdır. Diğer incelen eser ise Suphi Aydın tarafından derlenen *Henarek* isimli eserdir. Bu eserde Bingöl ve Elazığ bölgelerinden (Sarıcan) derlenen 16 adet halk anlatısı yer almaktadır.¹

En son incelenen eser ise Nadire Güntaş Aldatmaz'ın aynı zamanda yüksek lisans tezi olarak sunduğu *Folklorê Kirmancan Ser O* isimli eseridir. Bu eserde halk edebiyatı ile ilgili teorik bilgiler verilmiş olup ardından da verilen bilgiler derlemelerle örneklendirilmiştir. Aldatmaz'ın kitabında özellikle yer verdiği efsane ve masal örnekleri incelenmiştir. Kitabın masal kısmında, ekler ile birlikte 13 adet masal, efsane kısmında ise 19 adet efsane incelenmiştir. Burada yer alan bazı masalların varyantları verilmiştir. Örneğin aynı kitabın içinde *Wayê Ve Hot Birawû Ra (Varyasyonê Mamekîye)* (Yedi Erkek Kardeş ve Kız Kardeşleri) masalının üç araştırma sahasından da örneklerini görmek mümkündür.

¹ Suphi Aydın'ın bu eseri 2013 yılında İsveç'te, 2015 yılında ise Hamburg'da basılmıştır.

1. Mitolojinin Kapsamı ve Sözlü Anlatım Türleri ile ilişkisi

Mitoloji kelimesi Yunanca kökenli olup, “*myth*” ve “*logia/logos*” kelimelerinin birleşmesinden oluşur. Kelimenin ilk kısmı olan “*myth*” kaynaklarda “kelimeden söyleme” veya “hikâyeden kurguya” anlamlarına gelmektedir (Türk Dil Kurumu, 2005). Mitoloji, mitlerin anlayışlarını, kökenlerini, anlamlarını yorumlayan ve inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanır.

Eski Yunancada söz kavramını temsil eden üç sözcük vardır: *Mitos*, *epos* ve *logos* (Erhat, 2019: 5). *Mitos*, genellikle söylenen ve aktarılan sözleri ifade eder. *Vezir*'e (2021: 26-27) göre *mitos*, mitolojik öykülerin uydurulmuş hayal ürünü veya duyularla aktarılmış bölümünü temsil eder, yani bu kısım mitin hayali iskeletini oluşturur. *Vezir*, mitosların insanların duygusal ve kültürel deneyimlerini ifade etme ve paylaşma şekliyle ilişkili olduğunu belirtir. Mitoslar, toplumun değerlerini, tarihini ve inançlarını diğerlerine ileterek toplumsal bağları güçlendirir. Ayrıca, mitoslar insanların hayal gücünü teşvik eder ve onlara bir anlam ve amaç duygusu sunar. Mitosa pek güven olmaz çünkü insanlar gördüklerini ve duyduklarını anlatırken birçok yalan ile süslerler. *Epos* kelimesi belli bir düzen ve ölçüye göre söylenen, okunan söz şeklinde bir anlam taşır. *Epos* ne kadar güzelse *mitos* o kadar etkili olur. *Logos* ise *mitos*un zıddıdır. Gerçeğin insan sözüyle dile gelmesi anlamına gelen *logos* bir yasal düzeni yansıtır. *Logos*; insanda düşünce, doğada kanundur.

Mitlerde, başlangıçta bilinmeyen, geçmişleri çok eski çağlara kadar uzanan, zaman içerisinde birtakım değişim ve dönüşümler yaşamış, tarihi gelişimler ile iç içe girmiş anlatımlar bulunmaktadır. Mitoloji, kutsal olanın dünyaya farklı zamanlarda aktığı bir anlatıdır. Bunlar dünyanın oluşumunu ve bugünkü durumunu şekillendiren kutsal gücün yansımalarıdır (Yıldırım, 2018: 30). Her zaman bir başlangıcı olan mitolojiler; bir şeyin nasıl yaratıldığı, yaşama nasıl geçtiğini anlatır. İnsanlığın en temel ögesi olarak bilinen bu anlatılar aynı zamanda insanın, dünyanın ve yaşamın doğaüstü bir kaynağı ve geçmişi olduğunu ortaya koyar. Bütün bu anlatılar bir gerçekliktir. Ve bu gerçeklik tarihin ilk gerçekliğinin anlatımıdır. Ve bu anlatılar insanlığın tarihini, etkinliklerini ve de yazgılarını da belirlemektedir. Kırkan'a göre (2022: 363-364) mitolojinin bazı konuları çoğunlukla bilinmeyen olaylardan oluşsa da tarihi bir gerçeğe dayanmaktadır. Ancak, tarihi gerçeklerin keşfedilmesi ve bilimin ilerlemesiyle mitoloji gerçeklik düzeyini kaybetmiştir.

Campbell (2017: 13), mitleri insanlık için bir gelişme, bilgi ve ilham kaynağı olarak görüp, miti şu şekilde yorumlamaktadır: “Kozmosun tükenmez enerjisinin kişinin kültürel başarılarına döküldüğü gizli kapıdır. Dinler, felsefeler, sanat, ilkel halkların ve modern insanların sosyal kurumları, bilim ve teknolojinin temel keşifleri, hatta uykumuzu dolduran rüyalar; tüm bunlar, efsanenin kaynayan sihirli fincanından damlalardır.”

Levi-Strauss (2013: 51), miti bir illüzyona benzetmektedir ve mitin insana, çok önemli bir şeyi, evreni anlayabileceği ve evreni anladığı illüzyonunu verdiğinden bahseder. Hooke'ye (1993: 9) göre de “*Mitos*; belli bir durumun yarattığı insan düş gücünün (imgeleminin) ürünü olup, belli bir şey yapma niyetini gösterir. Bu şekilde *mitos* hakkında sorulması gereken doğru soru, onun ‘gerçek olup olmadığı’ değil, ‘onunla ne yapmak niyetinde bulunduğu’ sorusudur.”

Neumann (2020: 5-7) ise mitin herhangi bir belirli bilim dalına veya karşılaştırmalı din veya teoloji arkeolojisine dayanmadığını, ancak basitçe ve açıkça modern insanın psikik alanıyla ilgili-

nen psikoterapinin pratik çalışmasına dayandığını düşünür. Neumann, insan ruhunun tüm kültürel ve dini fenomenlerin kaynağı olduğunu söylemektedir.

Yıldırım, felsefik ve fenomenolojik bakış açılarıyla mitoloji incelendiğinde, mitolojinin insanların dünya ve varlıkla ilişkilerini anlamak ve açıklamak için kullandıkları semboller ve hikâyelerle dolu bir anlatı türü olduğunu belirtmektedir. Ve bu deneyimlerin bir zamanlar inanılan gerçeklerin bir kaydı olmadığını, aynı zamanda insanların çevrelerini ve kendilerini anlama, dünyayı anlamlandırma ve anlam arayışlarının bir yansıması olduğunu mitoloji ile gösterildiğini görmekteyiz (2018: 29). Fenomenoloji, deneyimlerin ve algıların analizini yaparak insanların dünyayı nasıl deneyimlediğini ve anladığını anlamaya çalışır. Mitoloji, bu bağlamda, insanların doğa, tanrılar, kutsallar, kahramanlar ve diğer mitolojik öğelerle etkileşimlerini anlama çabalarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitolojik hikâyeler, insanların çevrelerini anlama, varoluşlarını sorgulama ve anlam arayışlarını yansıtır. Örneğin, evrenin yaratılışı veya insanın kökeni gibi temel sorulara mitoloji, semboller ve hikâyeler aracılığıyla yanıtlar bulmaya çalışır.

Mitoloji, halk bilimi kavramından çok öncesine dayanan bir terimdir. Dorson'a göre mitoloji ve folklor arasındaki ilişki zamanla değişmiştir. Dorson, mitolojinin eskiden kendi başına bir bilim dalı olarak kabul edildiğini ancak günümüzde diğer disiplinlerle ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Mitoloji genellikle antropoloji, klasikler, edebiyat ve teoloji gibi alanlarla ilişkilendirilirken, folklor bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Mitoloji, genellikle olağanüstü konuları, başlangıç mitlerini ve ulusal kahramanları ele alırken, folklor daha çok toplumsal gelenekleri, halk hikâyelerini ve yerel mitleri incelemektedir (1959: 280). Günümüzde folklor araştırmacıları genellikle kendi kültürlerindeki geleneklerle ilgilenirken, mitolojinin bir form olarak ortadan kalktığına dikkat çekmektedirler. Bu bağlamda, mit ve halk anlatıları arasındaki ilişki, mitolojinin daha geniş bir çerçevede olağanüstü ve ulusal konuları ele alırken, folklorun daha spesifik ve yerel geleneklere odaklanmasıyla açıklanabilir. Ancak her iki alanda da insanların inançları, kültürel mirası ve toplumsal yapılarla ilgili önemli iç görüler elde edilebilir. Bu nedenle, mitoloji ve folklor arasındaki ilişki, insanların dünya ve kendileri hakkındaki anlayışlarını derinleştirmek için önemli bir bağlantı sağladığı söylenmektedir.

Mitoloji, sözlü anlatım türleriyle de yakın bir ilişki içindedir. Sözlü anlatım, mitolojik anlatıların ve mitlerin nesilden nesile aktarılmasında temel bir rol oynamıştır. Varoluşun sırrını açığa çıkarmada bir basamak olarak gösterilen mitler onun varlığının halk anlatıları ile süre geldiğini söylemektedir. Fakat mitlerin diğer türlerle olan ilişkisi karmaşıktır. Mitlerin diğer anlatı türleri ile aralarındaki sınırlarının belirlenmesi zordur. Çünkü bu türler birbirinden hem etkilenmekte hem de beslenmektedir. Bazen mitler, efsaneler, masallar ve diğer halk anlatıları arasındaki ayrım net değildir. Bu nedenle mitlerin diğer türlerden kesin bir şekilde ayrılması zor olmaktadır.

Delikaya ve Açar (2022: 201-202), özellikle mit, efsane ve masal başta olmak üzere birçok folklor türünün birbiriyle bağlantılı olduğunu belirtir ve Bascom'un (1965: 3-20) bu türleri kapsayan kategori için "nesir anlatılar" (*prose narrative*) terimini kullandığını aktarırlar. Bascom, mit, efsane ve masal anlatı türleri arasındaki farklılıkları aşağıdaki tablo ile göstermektedir:

Tür	İnanma	Zaman	Yer	Kabul Ediş Tavrı	Temel Karakter
MİT	Gerçek	Uzak geçmiş	Farklı bir dünya: Erken veya diğer	Kutsal	İnsan dışı varlık
EFSANE	Gerçek	Yakın geçmiş	Günümüz dünyası	Kutsal veya değil	İnsan
MASAL	Kurmaca	Herhangi bir zaman dilimi	Herhangi bir yer	Kutsal değil	İnsan veya diğer

Tablo 1. Mit, efsane ve masal türleri arasındaki farklılıklar. (Bascom, 1965: 5)

Mitoloji ile sözlü anlatım türleri arasındaki yakın ilişki, birçok noktaya açıklanabilir. Güzel ve Torun bu ilişki hakkında şunları belirtmektedir: **İlk olarak**, mitler genellikle sözlü iletişim yoluyla nesilden nesile aktarılır. Bu durum, toplumların değerlerini, inançlarını ve tarihlerini gelecek nesillere iletmek için ağızdan ağıza aktarılan sözlü ürünlerin bir parçası olarak mitlerin kullanılmasını sağlamaktadır. Özellikle yazının gelişmediği ilkel toplumlarda, mitler sözlü geleneğin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. **İkinci olarak**, mitler toplumun kültürel ifadesinin merkezinde yer almaktadır. Mitler, bir toplumun kimliğini, değerlerini ve inançlarını yansıtır. Bu nedenle, mitolojik anlatılar toplumun sözlü anlatım geleneği içinde derin kökler salmıştır ve bu kökler toplumun kolektif bilincinin bir yansıması olarak görülmektedir. **Üçüncü olarak**, mitler toplumsal işlevler taşır. Bu işlevler arasında eğitim, ahlaki rehberlik, kimlik oluşturma ve toplumsal normların korunması bulunmaktadır. Mitler aynı zamanda toplumun geçmişi ve kimliği hakkında bilgi sunar. Dördüncü olarak, mitler ilahi anlatılardır ve mitlerin insanlar için eğlenceli yönleri de vardır. Bu anlatılar sıkça tanrılar, kahramanlar ve fantastik yaratıkların maceralarını içerir ve dinleyicilere hem eğlence hem de düşünsel zenginlikler sunmaktadır. Beşinci olarak, sözlü anlatımın dinamik yapısı, mitlerin zaman içinde değişmesine yol açmıştır. Her anlatıcı, mitleri kendi perspektifinden yorumlar ve bu, mitlerin çeşitli varyantlarının ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu da mitolojinin esnek ve sürekli gelişen bir anlatı türü olmasını sağlar. Mitler zaman içinde yazılı kaynaklara aktarılmıştır. Bu, mitolojinin daha kalıcı bir formda korunmasını ve daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamıştır (2014: 218-219).

Mitoloji ve sözlü anlatım türleri arasındaki derin ilişki, toplumların kültürel ve tarihsel kimliğinin önemli bir yönünü oluşturur. Mitoloji, bu bağlamda sözlü anlatım geleneğinin vazgeçilmez bir parçasıdır ve toplumların değerlerini, inançlarını ve kimliklerini aktarmak için güçlü bir araç olarak işlev görür.

2. Zazaca Halk Anlatılarında Mitolojik Unsur Olarak Dev

Devler, sembolik olarak büyüklüğü ve vahşi içgüdüyü temsil ederler. Devlerin yaratılışı ile ilgili birçok mit vardır. Devler, evrensel mitolojide genellikle olağanüstü boyut ve güce sahip olan şiddet eğilimli efsanevi varlıklardır. Eski zamanlara dayanan bu varlıklar, fiziksel olarak dünya mitosunda çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Yıldırım, devin kelime kökeninin Pehlevicede *dīv* sözcüğünden geldiğini ve Tanrı kelimesine karşılık söylendiğini belirtmektedir. Ancak bu tanrılar düşman tanrılar olarak bilinmektedir. Ehrimen saflarında yer alan devler, tanrı sayısı gibi sonsuzdur. Örneğin Hesiodos'un "*Theogonia*" adlı eserinden alınan bir bölüme göre; Uranos ile Gaia'nın birleşmesinden doğan devler Gigant'lardır. Devler, Olympos tanrılarında saldırır, ancak

bir kehanet, sadece bir ölümlü olan Herakles'in onları yenebileceğini söyler. Tanrılar, Herakles'e yardım eder ve Gigant'ları öldürürler. Savaş sırasında Alkyoneus, Ephialtes, Eurytos ve Enkelados gibi devler farklı şekillerde öldürülür (2008: 276-279). Gigantomakhia, Trakya veya Arkadya'da geçmiştir (Erhat, 2019: 122).

Rum ve Yunan ansiklopedisinde ise devlerden şu şekilde söz edilmektedir: "Antik sanatta, devler büyüktü, bazen çıplak figürlerdi, genellikle sakallı ve bazen olmasa da her zaman yılan ayaklı olarak temsil edilirler. Örnekleri yılan ayaklı olarak tasvir edildikleri bir geç imparatorluk mozağinde görülmüştür" (Roman ve Roman, 2010: 178).

Dev motifleri, dünya mitolojilerinde ve halk anlatılarında yaygın olarak görülen ve farklı kültürlerde benzer şekillerde tasvir edilen mitolojik karakterlerdir. Bu motifler, genellikle fiziksel büyüklükleri, güçleri ve insanlardan farklı özellikleri ile tanımlanır ve insanların korku ve hayranlık duyduğu figürlerdir. Subaşı (2022: 73), Formun Üstübazı devlerin kötü bir başlangıçtan sonra iyi ve doğru yolu bulduklarını belirtir ve devlerin daha çok cin, şeytan ve peri olarak tanımlandığını söyler. Ayrıca, devlerin fiziksel olarak büyük, bazen tek gözlü, üç gözlü, altı gözlü veya üç başlı, yedi başlı, kıllı, mavi gözlü ve keskin dişli olarak tasvir edildiklerini ifade eder. Zazaca halk anlatılarındaki dev motifinin de evrensel mitolojiyle benzerlikler taşıdığı gözlemlenmiştir.

Campbell'e (2017: 77) göre de halk mitleri köyün dışında var olan aldatıcı varlıklarla doludur. Bu varlıklar kendilerini gizledikleri mekânlarda, kahramanın ilk eşiğini geçmesini beklemektedir. Bu mekânlar çalılıklardaki devler olarak örneklendirilmiştir. Zazacada yer alan birçok anlatıda da ilk eşiğin aşılması adımı olarak, bu gizemli yaratıkların kahramanın yaşadığı yerlerin dışında, ıssız yerlerde kahramanı bekledikleri görülmektedir. Bu motiflerde, insanların bu gibi doğaüstü varlıklara veya olağanüstü tehlikelere karşı duydukları endişeleri de gözlemlenmektedir. Örneğin, Bor'un eserinde yer alan "Egîr û Dyew" masalındaki akılsız dev, insanları yemesi ve insanlara karşı düşmanca davranmasıyla klasik dev özelliklerini taşır. Bu anlatıda yolculuğa çıkan kahramanın eşiği aşması için gittiği, uzak diyarlarda yaşayan dev motifini görmekteyiz. Burada güçlü ve zeki çocuklar tarafından devin alt edilmesi anlatılarak, iyiliğin kötülüğü yenebileceği vurgusu yapılmaktadır.

- "yew şîyo seyd, wexto g' tîj şî ko ra o wext yen. Ma hetûn nîmrûej gurê xwu qedînen û yen."

.....

Dyew vûn:

- Oox! Çi pirûn weş. Xwura eyr seyd mi îz raşt nîşib, ez veyşûn bîya, seyd mi vejîya. (Bor, 2013: 12)

Yine başka bir masalda insan ve devler arasındaki yer savaşından bahsedilir. Hayıg'ın *Mah-meşa* kitabında yer alan "Gorma'hmed" masalında Gorma'hmed ve kardeşlerinin devlere karşı savaşından bahseder. İki devi öldüren kahraman üçüncü devden kurtulmak adına devin şartlarını yerine getirmeyi kabul eder ve devin kızını kaçıran başka bir dev ile çatışmaya gönderilir. Burada devlerin hem kendi aralarında hem de insanlarla olan savaşını görmekteyiz. Tarih boyunca devlerin aldıkları bu rolü, insanlarla arasındaki bu savaş izlerini masalda da görmekteyiz.

Ew no sertanê xo vano, no vano: “Hirê keyney mı estê. Zu keynay mı zew dêwiremnaya, qonaxê ê dêwi zi dengîzi miyan deyo. ‘Heta nika, mı seni kerdo, mı nêsa keynera xo ê dêwi ra bıgıra, çiki mı nêsa xo dengîzi ra cı resna ew ez qedê ê dêwi zi nêbena. Eki tı mirê serrey ê dêwi u keynera mı wes biyarı, ezdo sima ‘ef kera ew keynanê xo zi sımaya bızewzna; zewmbina ezdo sima bıksa.” Ew dêw vano: “Wa bıray to zi mı hetek dı bê, ‘heta tı peydi bêrê. (Hayıg, 2007: 42)

Mitolojik birçok karakterde olan yedi başlı dev, olağanüstü görünümü ile Zazaca halk anlatısı olan Bor’un kitabında geçen “Dolaba Hewayın” masalında da yer almaktadır. Farklı kültürlerin mitolojilerinde ve halk anlatılarında karşımıza çıkan bu yedi başlı dev motifi, farklı anlamlar taşımaktadır ve bu karakterler genellikle güçlü, korkutucu veya zorlu bir engel olarak temsil edilmektedirler.

“Dedkêna kiştê bêr kena a, ûnîyena, çi biûn! Egi yo dyewo howtsari, çım sûr, lewî sıyay qe-mitîyo zerê howş baxçî, yo kuffî yo nalî ti ra vejîyena, jehrê çew qerifîyen...” (Bor, 2013: 160)

Sanikê Vateyî kitabında yer alan “Sanika Pasay û Hirê Lazonê Xo” masalında aynı zamanda bu devin yedi canlı olduğundan da bahsedilmiştir.

“-Ez gere sima berîne. Çênêy vanê: Ma îta mekûmê destê Dêvê Hotcanî me. Dêv nayede sayd der o, hama waxt nêmendo ke bêrone. Nika ke ame to sare birneno” (Gündüz, 2009: 79)

Hayıg’ın “Ma’hmeşa” masalındaki kahramanın yedi başlı devle karşılaşması, kahramanın sıra dışı bir görevle yüzleşmesini, rakamların ve sembollerin gücünü ve doğaüstü varlıklarla olan ilişkisini görmekteyiz. Yedi başlı devler, doğaüstü ve gizemli varlıkları temsil eder ve kahramanın bu varlıklarla mücadelesi, insanın doğaüstü dünya ve kişisel gelişimle ilişkisine dair evrensel soruları ele alır. Bu anlatıdaki olay, insan deneyimini ve yaşamın karmaşıklığını anlamaya yönelik olarak da sembolik anlamlar taşımaktadır.

Nê şêreki, ê çewres dêwa kışenê u wuza dı nanê pê ser. Ew ninara zew dêw maneno ew ‘hewt serrey nê dêwi benê. No dêwo ‘hewt-serre weyneno nê imbazê cı peydi nêamey. Nofin no bixo sino kî nê şêreka imbazê ney pêro kıştê ew no dêw hıma gan weno Ma’hmesay ser. (Hayıg, 2007: 39-40)

Henarek kitabında yer alan “Verg Rût û Lac Paşay” adlı masalda geçen mağaranın koruyuculuğunu yapan uyuyan bir devden söz edilmektedir. Burada inceleme sahasının ağız özelliklerinden etkilenen kelime *due* biçiminde geçmektedir. Burada iki gözünü kaybeden bir devden bahsedilmektedir. Mağaranın içinde yaşayan kuşa ulaşmak için kapının önünde uyuyan devin uyandırılmaması gerekmektedir. Oraya gidenin, devin başının üstünde yer alan zile elinin değmesi durumunda devin uyanacağı ve bu devin uyanması halinde orada olan insanları öldüreceğinden bahsedilmektedir.

Don ra wîrd pîya şên vêr yo mexara, verg von, zerrê na mexared tay teyr êst, la vêr bêr mexarad yo due haw rakoto. Awi due çimon ra şû û yo zengil ha sêr sarrê yiya dard kerdîya, eger dêt tu bigin eya zengilir, due xwi hesîyen û tu kışen. Eger tu teyr gurêt û lîr yin kuên tu dima û hema pûrt yin ser çîn. Tu yi kêrd xwi dest, mevac inî lîr hema pûrt yin pa çîn, eger ti in vac, eyi lîr zîrçên û due tu hesîyen. (Aydm, 2013: 28)

Sanikê Vateyî kitabında yer alan “Vengbûrek” masalında, devin bir padişahın üç kızını kaçı-

dığı anlatılır. Ana kahraman bu kızları kurtarmak amacıyla yola koyulur. Bu anlatıda geçen dev mitolojik bir öge olarak görülebilir.

“Yew roj dêwî hîrê hebi keynonê padişay benî. Delal vên (vêng) dono vono: -Padişay vato
“Kom bêro şêro keynonê mi dêwon ra bigîro û biyaro, ez xelay yey zî dono û keynonê xo zî
dono bede” (Gündüz, 2009: 106)

Aydın’ın *Henarek* kitabında geçen “Hus Tersonek” masalında da bir dev ve yedi kardeşten söz edilmektedir. Burada yedi kardeş bu deve her gün su taşıma nöbeti tutmaktadırlar.

Hus tersonek eyî kalmê xwi gen û don ra şen, zaf şen, tayn şen, şen kuen kuê û riyêr ser yo mergid kûen ra û xwir şen hona. Ti nivon yo due est û hot biray yi êst, eyi hot biray duê nob kên, her ruej yo bira yen eya merg ra pê meşkona duêyir aw bên. (Aydın, 2013: 34).

Aydın’ın kitabında yer alan “Hîri Biray û Sayê Baxçî” kitabında yer alan masalında her yıl sadece bir tane meyve veren elma ağacından elmayı koparıp ortadan kaybolan devden bahsedilmektedir. Bu dev derin bir çukurun içinde yaşamaktadır:

“Yi hîri biray zaf şî, tayn şî, şî xwi resna vêr yo çalag duê tê monen, yo çala hend xuerîya bin yey kîra nasena. Biray pîl va şima yo resni biyarên mi miyonîya bestên û mi veradên ez şuer bin çalid duê bikiş.” (Aydın, 2013: 49)

Hayıg’ın kitabında geçen “Mêrdeko Tersanok - Camêrdo Zuray” isimli masalda kırk tane devden bahsedilmektedir.

“Ew no dano pîro sino; sino, no dusê zu la yeno. No keno kî la ra bivêro. No fina weyneno kî o vera dêwi estê. No amoreno kî tam çewres dêwiyê. Nê dêwi vanê:

“Tî çî kesê wuza deyê? Nîka kî ma bêmi wuza, mado to zeli kemî u xo dîndana ver kem” (Hayıg, 2007: 59)

Bor’un kitabında yer alan “Sayê Xelatî” masalındaki dev ise, en küçük kardeşin seçtiği gidişi olan dönüşü olmayan yoldadır. Küçük kardeş ise babasının gözleri için aradığı elmanın bu devin bahçesinde olduğunu öğrenir. Fakat bu dev hasta bir devdir. Kulaklarındaki iltihap nedeniyle gece gündüz uyuyamayan devin ilacı sadece aslan sütüdür.

“Mîyerik extîyar vûn, xwuerto, wûllay gurê ti zaf zûar, say Xelat hê baxçê yew dyew id, dyew rîm kowt gêşûn yi, o dej ra ne şew kûwen ra ne z’ rûej. Dermûn rîm gêşûn yi şît şêr o.” (Bor, 2013: 38)

Bor’un kitabında geçen “Luy û Kislûn” masalında korkak karakterin yola çıkış serüveninde ateş etrafında oturmuş olan yedi dev ile karşılaşılır.

“Kislûn şin, şin ben tarî, ûnîyen ci cêk adir ho veyşen. Kislûn şin vêr adir, egi howt hew dyew hê vêr adirî d’ rûnişte. Kislûn vûn:- Silûm eleyk!” (Bor, 2013: 181)

Bor’un kitabında yer alan “Xit” masalında insan yiyen ve yerin yedi kat altında yaşayan bir devden bahsedilir.

Fek qûlik id egi yo dyew ho vinderte. Xit gizm ra ginan vêr dyewî r’. Dyew ûnîyen Xit ra vûn:

- Ho ho mi ti ezmûn ra waştîn, Hûmay ti ard ra dey mi?

Ca d' Xît tepişen ben. Dyew ewnîyen Xît ra, Xit bari wo, zeif. Dyew xwu d' vûn, hêver ez în xûrt îk û dîma biwer. (Bor, 2013: 336)

Bor'un kitabında geçen "Kesa" isimli masalda koyunun bir deve dönüşüp ağanın oğlunun odasına girip dünyalar güzeli kızı kaçırap ağanın oğlunu da öldürüp yemek istemesi anlatılmaktadır.

Şew diyêna, laj axay û cinîyê xwu hê rakoti, pencira bena a, eg' berûn bîyo yo dyew, ho yen zeri. Cinîyê laj axay gêrena mîyerdê xwu aya kir la dyew niverden. Dyew cinîyek ra vûn, ez ûmeya ti ber la hêverî ez in mîyerdê ti kişen wen. (Bor, 2013: 332)

Bor'un kitabında geçen ve zengin motifleriyle gözümüze çarpan "Şirin Şah" masalında dev miti ile karşılaşmaktayız. Burada, kralın üç kızını da esir olarak alan ve her birini bir dağın başında bir köşkte rehin tutan deve denk gelmekteyiz.

Dyew şûnd yen keye, egi cinîye yi belk ey mexlûqatî ra vejîyawa, xwu kerd rind, pawer powt û xwu xemilno. Dyew vûn:

- Cinîyek, se bîyo, ti îhna xwu bedilno û xwu kerd rind?

Cinîye yi vûna:

- Mîyerik, îne howt serrûn a ti ez babîye mi ra remnawa arda îtya sêr în kûe ya kerda ina kueşk. Mi kerd înat xwu vist yûne belk, ti îz kerd înat her şew mi kuwen. Hîn tim û tim îhna nîben, di rûej dinya ye, ma z' xwu ir sey însûnûn xwu tîye bid, peynîye dinya yena? (Bor, 2013: 263)

Bor'un kitabında yer alan "Încîlî Boncux" masalında da dev miti geçmektedir. Burada geçen dev karakteri, Tüccarın kızının babasından istediği incili boncuğun devin kulağında olduğunu öğrenmesi ile serüvenine başlar. Burada bir adada kardeşleri ile yaşayan, her gün bir çeşme başına gelip oradan şarap içen ve tüccarın kızı ile evlenmek isteyen bir devden bahsedilir.

Încîlî boncûx hendê hak qûnz ho yo dyew gûeş id. În dyew û bray xwu pîya hê sêr yo adî ya ciwîyen. Ti şûer o adi, dyew yen sêr yo çîrr. A çîrr ra têna şeraw yena. Dyew şeraw şîmen ben serxoş. Yi bî serxoş, ti biûn zerê gûeşûn yin, ti vînen. (Bor, 2013: 286).

Sanikê Vateyî kitabında yer alan "Sanika Pasay û Hîrê Lazonê Xo" masalında geçen dev miti göze çarpmaktadır. Bu kaynaktaki masalda ise dağların ötesinde yedi odanın içinde bulunan devden bahsedilmektedir.

Kal vano:

-Ha wo falan ca de koyê, ko de lonê, lone de hot odayî estê. Virenîya nê hot odû de dêvê vineto. Bilbil oda hotîne de, qefes der o. Hîrê çênêy estê, ê xizmetkarê ê bilbiU yê. Hama têsîrê dêvî ra, qars û teyr bile nêzdîyê uzay nêbeno. Uza welatê dêv û lewendûn o. (Gündüz, 2009: 76)

Dünya masallarında yer alan devlerin çok başlı olmaları ya da olağanüstü fiziksel özelliklerinin olması sembolik mesajlar içermektedir. Aynı masalda bahsi geçen Semir yani Simurg kuşunun dev tarafından korunması durumu söz konusudur.

Verg von: Ti sera şuer ez tor tu ya yena. Don ra wird pîya şên vêr yo mexara, verg von, zerrê na mexared tay teyr êst, la vêr bêr mexarad yo due haw rakoto. Awi due çimon ra şû û yo zengil ha sêr sarrê yiya dard kerdîya, eger dêst tu bigin eya zengilir, due xwi hesîyen û tu kişen.

Eger tu teyr gurêt û lîr yin kuên tu dima û hema pûrt yin ser çîn. (Hayıg, 2007: 28)

Aldatmaz'ın kitabında yer alan “Wayê ve Hot Birawû Ra” masalında kedinin söndürdüğü ateş için harekete geçen kahraman yedi dağ ötesinde yaşayan devin evine doğru yola koyulur. Burada yer alan dev insan yiyen dağların ötesinde yaşayan bir devdir.

Se bikero, se nêkero? Dormê xo de niyadana ke adir pê hot kowû de bulîşkîno. Kûna re raye sona. Sona sona ke çê dêvî yo, adir tey vêseno. Dêve adirî ver der a. Tencikê danî nê ere ser. Tenê danû kena pêse, adir kî dana ci rusnena. (Aldatmaz, 2014: 185)

Sanikê Vateyî kitabında yer alan “Kaç û Pîre» masalında, daha önce bahsettiğimiz yaşlı kadının başlığında da geçen “Hut” kelimesinin kullanıldığını görüyoruz. Bu karakter, diğer kaynaklardan farklı olarak yaşlı dev bir kadın olarak tasvir edilir ve anlatıda insan eti yediğinden bahsedilir.

“Ya hût a. Ana hûtêke pîl a ke însanan wena. İnsanana biqefelno wena. O berya keno a, ya yena zere.” (Gündüz, 2009: 30)

Sonuç

Halk anlatılarının köklerinin çok eski zamanlardaki inanç ve düşünce sistemine dayanması ve onlardan birtakım mitik unsurlar barındırması bu eserleri son derece önemli kılmaktadır. Zazaca halk bilimi ve halk anlatılarının 1900’lü yıllardan itibaren çeşitli sebeplerden dolayı değişim gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmalar Zazaca halk edebiyatı ürünleri üzerine çalışma yapan araştırmacıların destan, efsane, fıkra, masal ve halk hikâyesi gibi anlatı türlerini derlemesi ve bu ürünler üzerinde motif inceleme çalışması yapması Zazaca için önemli kazanımlardır.

Bu çalışma, Zazaca halk anlatılarındaki dev motifini gözler önüne sermek ve bu anlatılardaki devlerin genel özelliklerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca, incelenen halk anlatıları ile mitoloji arasındaki devlerin bağlantısını ortaya koymak da çalışmanın diğer bir amacını oluşturmuştur. Bu doğrultuda elde edilen bulgular, devlerin mitolojik düşüncelerle nasıl ilişkilendirildiğini derinlemesine incelememizi sağlamaktadır. Yapılan bu çalışmanın önemli bir kısmı halk anlatılarında bulunan mitik öğelerden oluşmaktadır. Bu kapsamda, 143 halk anlatısı metni üzerinde çalışılmıştır. Seçilen beş eserin Zazaca konuşulan alanlardan seçilen örnekler taşınmasına ve bu anlatıların zenginliğine dikkat çekilmiştir. Burada öncelikle tür sorununa bir açıklık getirilmiş ve bu türler kategorize edilmiştir. Bu anlatılarda geçen dev mitinin, metinlerin olay örgülerine önemli katkılar sağladığı gözlemlenmiştir. Mitolojik unsurların olumlu ya da olumsuz değerlendirilmesi, metinden metine farklılık göstermektedir. Zazaca derlenen halk anlatıları arasından seçip incelediğimiz metinleri, dünya mitolojileri ile karşılaştırdığımızda, Zazaca anlatılarda yer alan ya da ortaklık gösteren mitolojik kalıntıların çoğunun mekân, tasvir, taşıdığı özellikler, olumlu ya da olumsuz özellikleri bakımından benzerlik ya da farklılık-gösterdiği tespit edilmiştir.

Geleneksel halk inanışları içerisinde olağanüstü varlıklar genellikle kötü ruhlu varlıklardır. Bu varlıklar, halk anlatılarından günümüze ulaşan şekillerinde cin, dev ve peri olarak adlandırılmışlardır. Dünya mitolojilerinde olduğu gibi belirgin özelliklere sahip olması ile bilinen devler Zaza halk inanış ve anlatılarında da varlığını devam ettirmiştir. Olağanüstü unsurlar arasında yer alan dev miti Zazaca halk anlatıları arasında da en popüler ve en zengin varlıklar olarak işlenmiştir.

Zazaca halk anlatılarında da devler; akılsız, insan yiyen, aptal karakterlerdir. Heybetli görünüşlerinin ardında korkak ve zayıf yaratıklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu anlatılarda yer alan devlerin zayıf özellikleri kadınlar, akli başında insanlar ve açgözlülükleridir. Devlerin ormanların içinde yaşayan, insanlardan uzakta, büyük zenginliklere sahip olağanüstü varlıklar oldukları da gözlemlenmiştir. Zazaca halk anlatılarında da dünya mitolojilerinde olduğu gibi, devler çok başlı (genellikle yedi başlıdır) ve devlerin yedi canı vardır.

Kutsal olan şeylerin koruyuculuğunu yapma görevinin bu anlatılarda devlere düştüğü, örneğin devlerin kutsal elmanın koruyuculuğunu da yaptığı işlenmiştir. Mitolojik anlatılarda da genellikle güçlü varlıklar, özel nesnelere korur veya kutsal alanlara gözcülük ederler. Burada yer alan varlıkların aynı zamanda kaosu ve kötülüğü temsil ettiği de gözlemlenmiştir. Erkek devlerin yanı sıra bir zenginlik olan dişi devlerin varlığına da denk gelmekteyiz. Bu devler insan eti ile beslenirler. Halk anlatılarında yer alan devlerin belirli fonksiyonları yerine getirdiğini, yani kahramanın akli ve yiğitliğiyle her şeyin üstesinden gelip erginleşmesini tamamladığı görülmektedir.

Sonuç olarak; Zazaca halk anlatılarında dev motifi oldukça önemli ve zengindir. Bu anlatılardaki devler, Zaza mitolojisinden izler taşır. Devler, kahramanın olgunlaşmasında önemli bir role sahiptir. Fiziksel özellikleri bakımından iri ve genellikle kötü karakterli olup, insanlar için tehlike arz etmeleri en belirgin özellikleridir.

Kaynakça

- Aldatmaz, N. G. (2014). *Folklorê Kirmancan Ser O*. Diyarbakır: Roşna Yayınları.
- Aydın, S. (2013). *Henarek – Granatäpfelchen Welat Şêrq ra Sonîk Märchen aus dem Morgenland Zazaki Deutsch*. Hamburg: Hamburg Print Service.
- Bars, M. E. (2017). Sözlü Gelenekte Nesir Anlatıların Tür Sorunu. *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi*, I. cilt, sayı: 2, 2017, ss. 39-51.
- Bascom, R. W. (1965). The Forms of Folklore: Prose Narratives. *The Journal of American Folklore*. vol. 78, no. 307, 1965, pp. 3–20.
- Bor, İ. (2013). *Vistonikê Dadîye Mi*. Diyarbakır: Roşna Yayınları.
- Campbell, J. (2017). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Delikaya, Ö. & Açar, Z. (2022). Pepûkî ma rê çi vana - Bi awayekî Miqayeseyî Nirxandinek li ser Efsaneya Pepûkê di Kurmancî û Zazakî de. *Uluslararası Siverek Sempozyumu: Tarih, Toplum, Mekan*. (6-8 Mayıs 2022) Siverek/Urfa.
- Dorson, R. M. (1959). Mythology and Folklore. *Daedalus*. vol. 88, no. 2, *Myth and Mythmaking*, Spring, 1959, pp. 280-290 (11 pages).
- Eliade, M. (2020). *Mitlerin Özellikleri*. İstanbul: Alfa Mitoloji.
- Erhat, A. (2019). *Mitoloji Sözlüğü*. (26. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gündüz, D. (ed.). (2009). *Sanikê Vateyî*. İstanbul: Weşanxaneyê Vatêyî.
- Güzel, A., ve Torun, A. (2014). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hayıg, R. (2007). *Mahmeşa Vizêr Ra Ewro İstanukê Zazayan*. İstanbul: Tij Yayınları.
- Hooke, S. H. (1993). *Ortadoğu Mitolojisi - Mezopotamya Mısır Filistin- Hitit Musevi Hıristiyan, Mitosları*. çev. Alaeddin Şenel. İstanbul: İmge Yayınları.
- Kırkan, A. (2022). Motîfên Mîtolojîk di Edebiyat û Folklorê Kurdiya Zazakî de. (ed. S. Vali ve K. Subaşı). *Mîtos û Edebiyat*. Ankara: Nûbihar.
- Levi-Strauss, C. (2013). *Mit ve Anlam*. Çeviri: Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Neumann, E. (2020). *The Origins And History Of Consciousness*. Princeton University Press.
- Roman, L. ve Roman, M. (2010). *Encyclop Edia Of Greek And Roman Mythology*. New York: Facts On File.
- Subaşı, K. (2022). Dêw û Formên Wan di Folklorê Kurdî da. *Nûbihar Akademî*. no. 17, ss. 71-100, DOI: 10.55253/2022. nubihar.1100092
- Şahin, Ö. (2020) Türk Destanlarındaki Devlerin Genel Özellikleri ve *Türk Mitolojisi* ile İlgileri. *Yenisey Uluslararası Dil, Edebiyat ve Eğitim Dergisi*. Yıl-Sayı: 2020-Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1- ss. 11-24. DOI: 10.29228/yenisey.47694.

Türk Dil Kurumu (2005). Mitoloji. İçinde *Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/?ara=mitoloji>. (20.06.2023).

Vezir, G. (2021). Mit Felsefe Ve Edebiyat. Editör. Burcu Bayer. *Üç Elma; Mitoloji, Folklor, Fantastik*. İstanbul: Ketebe Yayınları, ss. 17-43.

Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul Kabalcı Yayınevi.

Yıldırım, N. (2018). *İran Mitolojisi*. (3. Baskı). İstanbul: Pinhan Yayınları.

Yıldız, N. (2010). Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler. *Milli Folklor*. Sayı 87, ss. 41-51.

MECÎDÊ HEMGULÎ: JIYAN, DENG BÊJÎ Û BERNIVÎSANDINA DESTANA MIHEMED EMÎN (LEYLA Û MECRÛN)

Sevim HATUN SÛRÛCÛ

Mecîd Hemgulî: Life, Dengbêjî and Writing of the
Epic of Mihemed Emîn (Leyla and Mecerûn)

Mecîd Hemgulî: Hayatî, Dengbêjî ve Mihemed Emîn
(Leyla ile Mecerûn) Destanının Yazıya Aktarılması

Sevim HATUN SÛRÛCÛ

ORCID: 0009-0008-9970-9242 | sewimhatun@gmail.com

PhD Student, Institute of Living Languages, Department of Kurdish
Language and Literature, Bingöl University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atîf:

Hatun Sürücü, S. (2024). Mecîdê Hemgulî: Jîyan, dengbêjî û
bernivîsandina destana Mihemed Emîn (Leyla û Mecerûn). Kurdiyat
(10), 41-65. DOI: 10.55118/kurdiyat.1555489

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 24.09.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 25.11.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Taraflı
Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu
makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed
while carrying out and writing this study and that all the sources
used have been properly cited./ Hatiye beyankirin ku di pêkanî û
nivîsîna vê xebatê de hemû rêzîkên zanistî û etik hatine şopandin û
hemû çavkanî bi awayekî tîkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma
yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan
tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in
the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokiya
berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında
herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkariya Darayî/Maddî Destek:

The author acknowledge that they received no external funding in
support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê
vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu araştırmayı destekle-
mek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisansla- ma:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work
licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC
4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan
yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif
hakklarını saklı tutarlar.

Kurte

Dengbêj Mecîdê Hemgulî li herêma Efrînê (Çiyayê Kurmênc) navdar e. Di nav çanda dengbêjiyê da, li cem dengbêjên hoste yê wêkî Evdê Şerê û Hesên Nazî ku li herêma Çiyayê Kurmênc navdar in gihaye û ji gelek dengbêjên serdema xwe yê wêkî Cemîl Horo, Elî Tico û Bavê Selah ra hevaltî û hostetî kiriye. Berhemên wî ji sala 1990î heta sala 2002yê bi awayekî professional tên qeydkirin. Lê di lîteratûra nivîskî da derbarê jîyan û berhemên wî da xebat tunene. Armanca vê xebatê ev e ku dengbêj Mecîdê Hemgulî bide nasîn û li ser dengbêjiya wî raweste. Ji bo lêkolîn û tesbîtkirina jîyan, dengbêjî, berhem û meseleya qeydkirina kilamên Hemgulî, bi xizm û nêznasê wî ra pêwendî hat danîn. Peyra, pirsên hevpeyvînê hatin amadekirin û hevpeyvîn hatin kirin. Herî dawî daneyên hevpeyvînan hatin nivîsandin û analîzkirin. Di encama analîzan da ewil biyografiya Hemgulî hat nivîsandin. Peyra di bin sernavê dengbêjiya Hemgulî da mijarên wêkî peywenda hoste-şagirt, gotina jixweber, kilam û mekanên îcrayê hatin vekolan. Herwiha, beşeke biçûk ji bo hevdunasîna Hemgulî û tembûrvan Wehîd Xelîl hat veqetandin û behsa meseleya qeydkirina kilaman hat kirin. Di çarçoveya xebatê da destana Mihemed Emîn hat bernivîsandin, behsa varyantên wê yê devkî û nivîskî hat kirin û kurteya destanê hat dayin. Metna destanê jî li gorî xisûsiyetên zimanê herêma Efrînê û uslûba vegêr hat bernivîsandin û wêkî pêvekê hat dayin. Peyvên erebî, tirkî û herêmî di jêrenotan da hatin ravekirin. Di encamê da eşkere bû ku Hemgulî di nav çanda dengbêjiyê ya Efrînê da navekî giring e, bi saya bîra wî ya xurt pirberhemên qedîm gihane îro.

Peyvên Sereke: Dengbêjî, Dengbêj, Efrîn, Mecîdê Hemgulî, Destana Mihemed Emîn.

Abstract

Dengbêj Mecîd Hemgulî is famous in the Afrin region (Çiyayê Kurmênc). Within the framework of the tradition of dengbêj, he was trained alongside the master dengbêj of the region such as Evdê Şerê û Hesên Nazî, and was a friend and master of dengbêj of his time such as Cemîl Horo, Elî Tico and Bavê Selah. His works were recorded professionally between 1990 and 2002. However, no study has been done about his life and works until today. The aim of this study is to introduce Mecîd Hemgulî and investigate his balance. Hemgulî's relatives and acquaintances were contacted in order to determine his life, his identity, his works and the process of recording his works. Then, interview questions were prepared and interviews were conducted. Finally, the interview data were transcribed and analyzed. As a result of the analysis, Hemgulî's biography was written. Under the title of Hemgulî's dengbêj, topics such as the master-apprentice relationship, the performance of his works, his works and performance venues were examined. In addition, the meeting of Hemgulî and the tambourvan Wehîd Xelîl and the recording of their prayers were touched upon. Within the framework of the study, the epic of Mihemed Emîn (Leyla and Mecnun) was transferred to the literature and added to the study, and brief information was given about the written and oral variants of the work. Arabic, Turkish and regional dialect words in the epic were explained with footnotes. As a result of the study, it turned out that Hemgulî is an important name in the Afrin dengbêj tradition. Thanks to his strong memory, many ancient works have survived to the present day.

Keywords: Dengbêj tradition, Dengbêj, Afrin, Mecîd Hemgulî, Epic of Mihemed Emîn.

Özet

Dengbêj Mecîd Hemgulî, Afrin bölgesinde (Çiyayê Kurmênc) ünlüdür. Dengbêjlik geleneği çerçevesinde, Evdê Şerê û Hesên Nazî gibi bölgenin usta dengbêjlerinin yanında yetişmiş ve kendi döneminde yetişen Cemîl Horo, Elî Tico ve Bavê Selah gibi dengbêjlerle arkadaşlık ve ustalık yapmıştır. Eserleri 1990-2002 yılları arasında professional olarak kayıt altına alındı. Ancak hayatı ve eserleri hakkında günümüze kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmanın amacı Mecîd Hemgulî'yi tanıtmak ve onun dengbêjliğini araştırmaktır. Hemgulî'nin hayatı, dengbêjliği, eserleri ve eserlerinin kaydedilme sürecini belirlemek amacıyla akraba ve tanıdıklarıyla iletişime geçildi. Daha sonra görüşme soruları hazırlanarak röportajlar yapıldı. Son olarak görüşme verileri yazıldı ve analiz edildi. Analiz sonucunda Hemgulî'nin biyografisi yazıldı. Hemgulî'nin dengbêjliği başlığı altında usta-çırak ilişkisi, eserlerini icrası, eserleri ve icra mekanları gibi konular incelendi. Ayrıca Hemgulî ile tembûrvan Wehîd Xelîl'in tanışmasına ve kılamlarının kaydedilmesi konusuna değinildi. Çalışma çerçevesinde Mihemed Emîn (Leyla ve Mecnun) destanı literatüre geçirilerek çalışmaya eklendi ve eserin yazılı ve sözlü varyantları hakkın da kısa bilgi verildi. Destanda yer alan Arapça, Türkçe ve bölge ağzına özgü kelimeler dipnotlarla açıklandı. Çalışmanın sonucunda orta çıktı ki Hemgulî Afrin dengbêjlik geleneğinde önemli bir isimdir. Onun güçlü hafızası sayesinde birçok kadim eser günümüze ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dengbêjlik, Dengbêj, Afrin, Mecîd Hemgulî, Mihemed Emîn Destanı.

Destpêk

Li herêma Berferatê¹ dengbêjên bi nav û deng ên wekî Evdê Şerê, Şêx Simaq, Hesên Nazî, Hemîş Kûrik, Cemîlê Evdê Kerrê, Îbrahîmê Tirko, Evdîlqadir Hesên Nazî, Mecîdê Hemgulî Cemîl Horo, Elî Tico û gelek dengbêjên din gihane. Mijara vê xebatê jîyan û dengbêjiya Mecîdê Hemgulî ye ku nêzî 30 saetî kilamên wî bi awayekî professional hatine tomarkirin, îroroj li ser *Youtube*ê tînan parvekirin û guhdarîkirin. Hemgulî yek ji wan dengbêjên herêma Berferatê ye ku di peywenda hoste-şagirt da gihaye û kilamên Evdê Şerê, Hesên Nazî û gelek dengbêjên din vedigêre. Pîraniya kilamên ku vedigêre destanên dirêj ên wekî *Dewrêşê Evdî*, *Memê Alan*, *Cembelî*, *Ûs û Ezîz*, *Arzî û Qember*, *Mihemed Emîn (Leyla û Mecer[n]ûn)* in ku ji saet û nivê heta sê saet û nivê dikşînin. Herwiha dengbêj Hemgulî li “Qehwexaneya Xirîsto” ya ku li Helebê vedikin, hostetîya dengbêjên li dû xwe yê wekî Cemîl Horo, Elî Tico û gelek mitribên herêmê jî dike. Dikare bê gotin ku li herêma Berferatê çandê qedîm ya dengbêjiyê heye, di nav vê çandê da gelek dengbêjên berhemdar gihane. Lêbelê wextê li lîteratûra li ser dengbêjan tê nihêrin tê dîtî ku ji bo dengbêjên herêmê pareke biçûk hatiye veqetandin, ango bi tîra xwe xebat nehatine kirin.

Ji xebatên li ser çand û folklorê herêma Berferatê ya herî kevnare berhema A. v. Le Coq ya bi navê *Kurdische Texte* (Metnên Kurdî- 1903) ye. Di nav vê berhemê da destanên ku ji herêma Berferatê hatine tomarkirin hene. Kitêba dezgeha Sema Kurdê ya bi navê *Geştek di Bîrweriya Çiyayê Kurmenc de* (2012) li ser jîyan û civaka Efrînê ye. Hemkoçer bi taybetî berhemên Reşîdê Memçûçan tomar kirine û ev xebat bi navê *Bêrîvana Cindî*, *Çend Destan û Serhatiyên Devera Efrînê* hatiye çapkirin. Di kitebên *Êpîk*, *Destan* ên Ordîxanê Celîl û Celîlê Celîl da (2014a; 2014b; 2014c) kurtejiyan û berhemên çend dengbêjên navdar ên herêma Efrînê yê wekî Hesên Nazî û Evdîlqadir Hesên Nazî hene. Di berhema Zeynep Yaş a bi navê *Şakarên Muzîka Kurdî* (2015a; 2015b) da derbarê jîyan, dengbêjî û kilamên Cemîl Horo da bi berfirehî agahî hene. Herwiha, di sala 1976ê da rêxistina UNESCOyê Elî Tico vedixwîne Fransayê, Elî Tico pênc salan li Fransa û Hollandayê dimîne û di vê maweyê da kilamên wî hatine tomarkirin (Yaş, 2016). Xebata Barbara Sträuli ya bi navê *Dewrêşê Evdî- Dewresh, Son of Evdî, A Kurmanji Epic as Performed by the Berazi Singer Baqî Xido* (2017) (Dewrêşê Evdî-Dewrêş Kurê Evdî, Destana Kurmancî ya Ji Aliyê Stranbêjê Berazî Baqî Xido va) û gotara bi navê “Di Navbera Nerît û Teknolojiyê da: Jîyan û Hunera Kilamcî Elî Dore” (Sürücü, 2024) jî ji wan xebatên li ser dengbêjên herêma Berferatê ne.

Armanca vê xebatê ev e ku lêkolîna jînenîgarîya Hemgulî bike, derbarê dengbêjiya wî û berhemên wî da agahiyên berfireh pêşkeş bike. Ji bo ku armanca xebatê pêk bê, bi xizma, nas û dostên Hemgulî ra hevpeyvîn hatin pêkanîn. Bi rêya van hevpeyvînan li ser biyografî, kilambêjî, kilamên dengbêj Hemgulî lêkolîn hatin kirin. Herçiqas li herêmê gelek dengbêjên navdar hebin jî jîyan û berhemên kêm dengbêjan ketiye nav lîteratûrê. Lê bi saya qeydkirina kilamên ku Hemgulî dibêje, pareke biçûk be jî sermiyana dengbêjên herêmê hatiye parastin. Wextê ku jîyan û berhemên dengbêj tînan lêkolînkirin bere bere reng û dirûvê çanda dengbêjî û sermiyana dengbêjan a li herêmê jî derdikeve meydanê. Ev jî dibe ku rê li pêşîya lêkolerên folklor û çanda kurdî/kurmancî veke.

Ji bo ev xebat bigihije armanca xwe bi xwarziyên Mecîdê Hemgulî, Adil û Loqman Xerza

¹ Ji ew bajar, bajarok û gundên ku dikevin hewzeyaya Çemê Feratê ra Berferat tê gotin. Bajarê Meletî, Elezîz, Semsûr, Riha û Efrînê dikevin vê hewzeyê û wekî Herêma Berferatê tê binavkirin.

ra, bi Mistefa Reşîd ra, bi tembûrvan Wehîd Xelîl û xwediyê kanala *Youtube*ê “Cindires” ra hevpeyvîn hatin kirin. Berî hevpeyvînê pirsên wekî “Mecîdê Hemgulî kî ye, ji ku derê ye, çawa dest bi dengbêjiyê kir, çend kilamên wî hene û hwd.” hatin amadekirin. Ji ber ku ev kesên behsa wan hat kirin li welatên cuda yên Ewropayê dijîn, hevpeyvîn bi rêya kanalên medyaya civakî hatin kirin. Herwiha, hevpeyvîn hatin qeydkirin û peyra hatin deşîfrekirin. Ji ber ku kesên ku me bi wan ra hevpeyvîn kirin nêznasê Hemgulî ne, ew bûn alîkar ku biyografi û berhemên dengbêj bîn nivîsandin. Li pey biyografi û danasîna Mecîdê Hemgulî, behsa bandora dualî ya dengbêjên herêmê hat kirin. Herî dawî, ji berhemên dengbêj, destana “Mihemed Emîn (Leyla û Mecrûn)” hat bernivîsandin, derbarê varyantên devkî û nivîskî yên berhemê de agahî hatin dayin.

1. Jiyana Mecîdê Hemgulî

Mecîdê Hemgulî di sala 1922yê da li gundê Gazê ya li ser Tilifa Efrînê ji dayik bûye. Gazê gundekî kevnar e li Çiyayê Kurmênc (kurddaxê). Navê kalê Mecîd, Mihemedê Hemgulî ye, navê bavê wî Mûrad e ku ew ji malbata Hesên Efendiyan nin. Navê diya wî Zeyneb e (Zeyneba Evdê Osê). Pênc xwişk û sê birayê wî hene, Hemgulî mezinê birayan e. Ew di zaroktiya xwe da li Tilifê diçe cem xoceyan, hînî xwendin û nivîsandinê dibe. Wê demê zimanê xwendin û nivîsandinê ku li mizgeftan hînî zarokan dikin Osmanî (Eskî Tirk²) ye (Hesên, 2024; A. Xerza, 2024; L. Xerza, 2024). Hemgulî piştî xwendina li cem xoceyan, tevî Cemîl Horo dibe murîdê Şêx Xelîl, ev qasî salekê dewam dike û bi kuştina Şêx Xelîl ra murîdiya wî jî diqede (Hesên, 2024; Xerza, 2024a; Xerza, 2024b).

44

Malbata Hemgulî ji mêj va malbateke dewlemend e. Ji ber gengeşiya siyasî li herêmê xizan dibin. Wextê eskerên Fransayê tîn herêmê, bavê Hemgulî dibe milîsê artêşa îngilîzan, diçe Maltayê, li wê derê cara duyem dizewice û heta dawiya emrê xwe li Maltayê dimîne. Wextê wefat dike mesûliyeta malê dikeve ser milên Hemgulî (Xerza, 2024a; Xerza, 2024b). Ji ber ku rewşa wan a aboriyê baş nîne, mecbûr dimîne di karê betonê û gelek karên din yên zehmet da bixebite.

Hemgulî bi Zeynebê ra dizewice. Zeyneb qîza Mihemedê Hebîb e. Ji vê zewacê sê law û pênc qîzên wan dibin. Navê lawan Ednan, Mihemed û Evdirehman e, ji lawan Evdirehman sax e, li Hewlêrê dimîne. Ji qîzan dudu mirine sisê sax in, Cîhan, Nûrhan, Heyat. Hemgulî piştî zewaca xwe jî demekê di karê betonê da dixebite, peyra li Helebê qehwexaneyeye vedike û li wir dixebite. Di sala 1975ê da mala xwe dibe Şamê (Xerza, 2024a; Xerza, 2024b).

Mecîdê Hemgulî di dawiya emrê xwe da bi nexweşiya şekir dikeve, nexweşî lê giran dibe, ewil pêçiyên lingê wî paşê jî ling heta kabê jêdikin (Xelîl, 2024; Xerza, 2022). Hemgulî di sala 2007ê da, di 85 saliya xwe da li Helebê wefat dike. Gora wî li Tilifê ye.

Mecîdê Hemgulî mirovekî welathez û milethez e. Xwarzên wî ji bo wî dibêjin “Xalê me di gund da merivekî zerarsiz bû. Hezkiriyê miletê xwe bû, gund gî jê hez dikirin. Qîmet didanê. Însankî mehbûb bû” (Xerza, 2024a; Xerza 2024b). Tembûrvan Wehîd Xelîl ku ji Mecîdê Hemgulî ra li tembûrê daye, wiha diyar dike: “Mecîd bi herbî bû bi hûd bû, o muhîd bû; wek behr bû taliya gendî³ tune bû. Merivekî qebadayî bû, tiştê kêma liyaqê xwe nedidî. Peya bû. Kilamcî bû. Kî çax mir Mecîdê Hemgulî rakirin ser destan” (Xelîl, 2024).

2 Tirkîya osmanî (Eskî Türkçe).

3 gendî: Wek “kendi”ya tirkî. Li Herêma Efrînê berbelav e.

2. Dengbêjiya Mecîdê Hemgulî

Mecîdê Hemgulî di çardeh-pazdeh saliya xwe da kilaman dibêje. Lewra di nav çandeke qedîm û zindî da çavên xwe vedike. Ewî li cem xalê xwe, li cimaet, şevbuhêrik û dawetan hînî kilaman dibe (kilaman radike) (Xerza, 2024a; Xerza, 2024b). Li ku derê dengbêjekî kilamek gotiye, Mecîdê Hemgulî mêvanê wê derê bûye û bal û zêhna xwe daye ser kilamê. Di çardeh-pazdeh saliya xwe da kilaman distrê. Adil Xerzayê xwarzê Hemgulî ku ew jî kilaman dibêje, got ku wî jî miraq kiriye ku xalê wî di çend saliya xwe da kilam gotine. Xerza got min ev jî xalê xwe pirsî û xalê min ji min ra got:

“Go kilam ez deh û çar salî (14) bûm, mi wekî meraqê girt. Mi ji bo vê meselê xwe boş kir (mi ji xwe ra kir karê xwe-yanî min wextê xwe bi temamî da vî karî). Go mi ji fen⁴ û toraz⁵ pîr hez dikir. Go e deh û çar salî bûm e tim diçûm ber devî kilamciya. Go e diçûm ber dêv, disekinîm heta sibê. Zemanê berê li Çiyê Kurmanc her gundekî odak hebû, dengbêjê der di wa gundî da kom dibû. Go e qiçik bûm, go e diçûm. Go tim mi qûlaqê⁶ xwe dida ser” (Xerza, 2024a; Xerza 2024b).

Hemgulî li cografyayekê ku lê dengbêj û tembûrvan zêde ne çavên xwe vedike. Xalanê wî Cemal û Mûradê Evdê Osê jî ji kilambêjên serdemê ne. Wekî ku Hemgulî jî di hevpeyvîneke xwe da behs dike, ewî jî xalanê xwe kilaman radike⁷ (Xerza, 2022). Xalanê wî li Xelnêrê ne, Xelnêr 5 kilometre ji Efrînê dûr e. Mecîd her tim diçe cem wan dibe mêvanê wan, beşdarî şevbuhirkên wan dibe (Xerza, 2022; Xerza, 2024a; Xerza 2024b). Wekî din, Hemgulî bi xwe di hevpeyvînekê da behsa Hemûş Kûrik dike, dibêje ku wî kilama Salihê Naso û ya Cembelî ji wî rakirine; lê zêde dike û dibêje: *“Me Hemûş Kûrik nedî. Cemîlê Huseynê Kerrê didayê, mi ji wî rakirin ev kilama” (Xerza, 2022).*

Wextê Hemgulî nûciwan e, li herêmê du dengbêjên bi nav û deng hene, ji vana yek Evdê Şerê, yê din birayê wî Hesên Nazî ye. Him jî kilamên ku Hemgulî distrê him jî ji agahiyên tembûrvan Wehîd Xelîl em fam dikin ku Hemgulî van dengbêjan nas dike. Hemgulî bi xwe jî ji Xelîl ra dibêje:

“Ê go Ebû Xelîl, Evdê Şerê biçûya kîjan gundî (eyb olmasin⁸ kerê xwe hebû), go e diçûm wî gundî. Eva kal (Mecîdê Hemgulî) bi min ra wer dibê. Dibê ku Evdê Şerê biçûya kîjan gundî, e diçûm wî gundî. Mi dibihîst li ku derê ye e diçûm. O e dihatim yek niqla Naza jî cem gêndî mi xwew dikir, o go eva jî bi qedrê îlahî ye. Xwedê mêjîk daye min, gî Evdê Şerê bigota çî, da kilama Memê şeş saeta heft saeta kilama Memê go, wekî şîridê bisecirînî go e gî disecirînîm. Eva Mecîdê Hemgulî mi ra wer dibê. Ê mi go saeta te xwaş” (Xelîl, 2024).

Wekî ku ji axaftina di navbera Wehîd Xelîl û Mecîdê Hemgulî da derbas dibe tê famkirin ku li aliyekî xalanê wî, li aliyekî kilamên Hemûş Kûrik û li aliyê din jî Evdê Şerê û Hesên Nazî hene. Wextê em bala xwe didin repertûara Hemgulî jî ev bi zelalî xuya dibe ku repertûara wan dişibe hevdu. Heta piştî ku kilamên Hemgulî tên qeydkirin, rojekê li gundê Naza ji bo muxtar didin ser plakê, muxtar dibêje ev yê distrê Evdê Şerê ye?

4 fen/fan: Çand û huner, bi erebî karê hunerê. Fennan xwedanê hunerê.

5 toras: Folklor, çand û huner. Tiştê kevin kelepur folklor. Çi berhemên kevin hebin dikevin vê kategoriyê.

6 qûlaq: Guh

7 rakirina kilaman (kilamrakirin): Ji dengbêjekî hînbûna kilaman re tê gotin.

8 Bila eyb çênebe (heşayî haziran).

“Kilamê gendî gi ê Evdê Şerê ne. Ne zêde dikê ne kêr dikê. Wana distrê. Kasetê Mecîdê Hemgulî me disecirand, Fêrhed digo xalê Wehîd ha ji te ra va şîrîda, Xalê Mecîd ha ji te ra vê şîrîdê. Eva hedyâ dida, me dibir. Me mi muxtarê gundê Naza (e bi xwe ji gundê Naza me-Wehîd Xelîl) me. Me ji mixtar ra dênî ser; muxtarê gundê me pismamê me ye, o mi ji yekî din ra jî dîna ser hew jî bi omrê muxtar e, evana gihîştine Evdê Şerê, go pir golê Evdê Şerê ne. Golê nanê vana gulê nanê, go eva Evdê Şerê ye. Go ne şorekê kêr dikê o ne zêde dikê. Mi go ev kilamana gi ji Evd rakirine. Go doxrî ye” (Xelîl, 2024).

Di mijara tesîrê da dikare bê gotin ku Hemgulî ne tenê ketiye bin tesîra xalên xwe, dengbêjên navdar ên herêmê Hemûş Kûrik, Cemîlê Evdê Kerrê, Îbrahîmê Tirko, Evdê Şerê û Nesên Nazî lê tesîr kirine. Çawa ku dengbêjên berî wî û hevdemên wî lê tesîr dikin bi wî awayî ew jî tesîr li dengbêjên serdema xwe dike. Hemgulî di serî da li Eliyê Kapê, Cemîl Horo, Elî Tico, Bavê Selah û gelek dengbêj û mitribên hunermend ên li herêmê tesîr dike. Hemgulî di hevpeyvîneke xwe da dibêje: “Cemîl Horo hê zarok bû, dihat cem me. Em bi hevdu ra digeriyan, em bi hevdu ra diçûn dawetan, ku ez li cimaetekê bistrîyama wî digo ez nasitrêm. Min digo bistrê kilamê tu pê dî⁹ e nadimê” (Xerza, 2022). Ji tevgerên Horo tê famkirin ku ji hosteyê xwe hez dike û jê ra rêz digire (Xelîl, 2024). Dîsa di berdewamiya vê hevpeyvîne da Hemgulî behsa Eliyê Kapê dike, dibêje: “Ji min ra dida tembûrê, ji min elîmî kilama. Ez diçûm kîjan cimaetî bi min ra dihat ji min ra lê dida û ji min kilam rakirin” (Xerza, 2022). Pey Cemîl Horo çiraxê herî zêde behsa wî tê kirin Elî Tico ye. Tico tim diçe cem Hemgulî ku hînî kilaman bibe, lê wekî ku Hemgulî û xwarzên wî Loqman û Adil jî behs dikin, Tico nikaribûye kilaman rabike: “El Tico şeş meha mi jê ra dida kilamê Meyremê, Meyrema Miho Begê nikaribû rakira” (Xerza, 2022). Elî Tico li cem xwe dikir ser kilama, kilam ku tu li cem xwe bikî ser wînda dibin (Xerza 2024a; Xerza, 2024b). Dengbêjekî din ku divê behsa wî bê kirin Bavê Selah e ku ji kilamên wî eşkere ye haya wî ji Hemgulî heye.

“Gi Mecîd bes bistrîya e bi xwe bi dalga diketim (yanê wextê Mecîd distrê ji xwe diçin). E hunda dibûm. Xêr e. Qulakê min li ser şora ye, ê kê Mecîd bê çî: Kilamê Delêl sitra yî, Ebû Selah rehetî sitrayî. Mesela Ebû Salah can e o Mecîdê Hemgulî omrê xwe heştê sal e gulê nayê. Ebû Selah ew Ebû Ednan yekî yezîd hatin cem e mal. Go tu kê kilamê Delêl ê Hemgulî ji me ra bê. Ew herdu jî xweş in. Evdoyê Muxtêr o lawê muxtarê Naza ew jî mewcûd bûn. Ebû Selah mi dî çip çip çip êstira berdidê, yaw go eva te ji ku girtiye, me go eva Mecîdê Hemgulî ye. Go mi pê bihistîye eva Ebû Selah” (Xelîl, 2024).

Di çanda dengbêjiyê da rizxwarin, garisxwarin zêde dernekeve pêş jî heye. Ji bo Hemgulî tê gotin ku di xewna xwe da riz xwariye. Wekî ku ji vê anektodê jî tê derxistin hafizeyeke xurt a Hemgulî heye û bi carekê da hînî kilamê dibe. Kilamekê di derbekê da hifz dike, wate jê wek tenê rizê di mêjî da cih digre (Xerza, 2024a).

“Xalê mi Mecîd carekê ji mi ra hewil da, go çûçik bûm. Li Tilifê dawetik bû, go yek hat da kilamê, go cimaet fere, e jî çîçkî wê da rûniştim. Go da kilamê, go li ser hevdu heta taliyê mi kilam rakir (eger kilam saetkê gotiye, saetik nîvkê, du saet). Heta taliyê him meqam rakiriye him kilam hifz kirîye. Go mi go xalo e dike nake e nikame kilamê te wê gotina te rakim. Dikenî digo xwarzê mi riz di xewna xwe xwariye” (Xerza, 2024b).

Di çanda dengbêjiyê da yek ji nîşaneyên giringtirîn ên hostetiya dengbêj nîşan dide bîra wî ya xurt e. Mecîdê Hemgulî ji wan dengbêjên xwedî bîra xurt e, herçiqaş xwendin û nivîsînê zanibe

9 tu pê dî: tu bibêji (bistrîyî).

jî kilamên xwe jixweber dibêje.

“Van kilamêd Mecîdê hîfzî kirine ne secirandîye ne yazmîş kirine. Cemîl Horo rehmêtî yazmîş dikir. Ebû Mesûd rehmêtî yazmîş dikir. El Tîco Xwedê rehma xwe lê ke îrtîcalî bû, jî mêjî bû. Mecîdê Hemgulî evana gi di qefesê singê xwe da rakirine o gi hîfzî kirine wek çî ku tu mise-celekî (cîhaza ku deng qeyd dike) bisecirîni di singê xwe da secirandîye, gi jî mêjiyê xwe da bernedayî. O ne bi şora e dibêm, şîrîdîn hene. Bîst şîrîd, sî şîrîd me seciland” (Xelîl, 2024; Hesên, 2024; Reşîd, 2024; Xerza, 2024a; Xerza, 2024b).

Destana Memê Alana ku Hemgulî vedigêre ji kilamên din cuda dibe, tê gotin ku Hemgulî ev xwendîye û ji kitebê hildaye. Hemgulî, *“Go em biçûçîk bûm em diçûn ser bêderan li Tilîfê go qiçîkê gund dihatin o mi kitêb ji gendîya ra dixwend. Hé deh û çar deh û pênc salî bû”* (Xerza, 2024a; Xerza, 2024b).

2.1. Kilamên Hemgulî

Piraniya kilamên Mecîdê Hemgulî denstanên dirêj in. Di hevpeyvînan da behsa 50-70 berhemên wî bê kirin jî îroroj nêzî 27-28 berhemên wî li berdest in: Hesênê Alê, Dewreşê Evdî, Memê Alan, Êsibê Şer, Eysa Êbê, Arzi û Qember, Ezîzê Tek Mistefa, Gureşê Mêrzo, Cembelî, Delal, Salihê Naso, Melekcan/Meleknaz, Ês û Ezîz, Edla Omer Begê, Tahir Beg, Şêx Seîd, Genç Osman, Fetah Beg, Ema Hemê, Meyremê, Mihemed Emîn... Tê gotin ku Hemgulî kilama Qoçyasîn û Daxdewran jî vedigêre ku kêma kes pê zanin lê ev kilam nehatine qeydkirin. Herwiha, sitranên ku li herêmê berbelav ên wekî Heycan, Zeynebê, Yara Milîsa, Xemê Zalim, Xezala Sêwregê û Xwarzi Mihemed jî straye.

Dengbêj kilamên xwe li şevbuhêrk, dîwanxane, qehwexane, dawet, şahî û li ser mecrayên teknolojiyê îcra dikin. Mecîdê Hemgulî ewil li şevbuhêrk, dawet û şahîyan kilamên xwe îcra kirine. Peyra, digel Cemîl Horo û Ellî Tîco bi ortaxî li Helebê qehwexaneyekê vedikin. Ji ber ku xwediyê qehwexaneyê yekî ermen e jê ra dibêjin *“Qehweya Xirîsto”* (Xerza, 2024a; Xerza 2024b). Ev qehwexane ji bo wan dibe mekanê îcraçê.

2.2. Qeydkirina Kilaman

Li herêma Efrînê bi qasî ku dengbêj navdar in bi wî qasî tembûrvan jî bi nav û deng in. Hin dengbêjên herêmê yên wekî Hesên Nazî û Elê Kapê him li tembûrê didin him jî distrên, hin dengbêj jî digel tembûrvanekî kilamên xwe îcra dikin. Evdê Şerê û Mecîdê Hemgulî ji van dengbêjan in. Hemgulî di hevpeyvîneke xwe da dibêje ku ewil Elê Kapê jê ra li tembûrê dida, piştî ku ew rehmêt dike ew û tembûrvan Wehîd Xelîl hevdu nas dikin (Xerza, 2022). Wehîd Xelîl jî behsa nasîna xwe ya Hemgulî kir û got ku wî nav û dengê Hemgulî bihîstibû, car caran di dawetan da lê rast hatiye û wiha dewam kir:

“Paşê min Mecîdê Hemgulî artix mi nas kir, lê Mecîdê Hemgulî e ji dûr da nas dikim. Navê gendî heye, navê gendî mi bihîstîye. E di daweta da dibînim di dîlana da wek Cemîl Horoyê rehmêtî distrê, lê aleqed pir tune ye. Piştî di salê 80-90î da (1980-1990) artix merhebayê min bi Mecîdê Hemgulî ra çêbû” (Xelîl, 2024).

Wehîd Xelîl wextê Hemgulî nas dike, êdî kalekî 80 salî bûye. Dibêje ku rojekê Omer Fewzî gazî wî dike, diçe Şerqil Ewsed cihê ku kasetan qeyd dikin, li wê derê Hemgulî dibîne. Jê ra

dibêjin ji Hemgulî ra li tembûrê de em ê kilamên wî qeyd bikin.

“E rokê çûm î li cem Ferhad rûniştiye. Mi go tu li ku bû, tu ne li ku bû, tu hunda bû. Wele go ez nikna li Helebê me, wextekê ji min li Şamê rûnişt. Piştî hat cem Omer Fwzî Şerwil Ewsed, Ferhêd go o mi vê ra go birê Wehîd go gerek eva Mecîdê Hemgulî em di şûnê fenanaka kin wek Cemîl Horo, wek Hesnazî, wek Evdê Şe’rê... Ê mi go çima ev meriya ev kala kare bistrê? E zanim di dîlana da distrê, derdikeve lê bes ewê min pê ra tine... Ez û tembûrê xwe em di bin emrê te da ne birê Mecîd. Omrê te heştê sal e. O ezê li kêlekê te bisekinim wek Cemîl Horoyê rehmêtî, wek Ebû Mesûdê rehmêtî le mirinê o fi’len li mirinê e li kêlekê bûm” (Xelîl, 2024).

Piştî ku hevdu nas dîkin ji hevdu naqetin heta ku Hemgulî nexweş dikeve û mirin wan ji hevdu diqetîne. Em ji qeydên Mecîd jî dibihîsin ku wî ji Xelîl pir hez kiriye û dibêje: “*Ti li ku bû hetanî nika, ti li ku bû. Ewr û esman dicensîqî. Mi zêrana perana mi birijandana mi tembûrcî wekî te nedidî. Ti li kalbûnê mi hat o dîsa ezê bin barê te rabim. Dewrêşê Evdî, Delal ti kîjan kilama dixwazî e bistrêm em bisecirînin*” (Xelîl, 2024a).

Hemgulî dixwaze kilamên ku distrê bèn qeydkirin, ewil xwarziyê wî Loqman Xerza çendên wan qeyd dike. Lê ev kaset winda ne. Piştî vê, Omer Fewzî û Ferhad li Şerqil Ewsed dixwazin kilamên Hemgulî qeyd bikin. Lewra naxwazin ev mîrata ku Hemgulî ji dengbêj Evdê Şerê û Hesên Nazî rakiriyê winda bibe. Wê demê gazî Wehîd Xelîl dîkin ku were li tembûrê bide. Behsa 50-70 kilamî tê kirin lê teqrîben 30 şîrîd (her şîrîdek derdora saetekê ye) tèn qeydkirin ku piraniya van kilaman li ser *YouTube*ê hatine parvekirin (Jindires, 2022; Xelîl, 2024).

Wehîd Xelîl (2024) behsa pêvajoya qeydkirinê dike û dibêje: “*Heta qulqulê dewkewa, qîrîqîrê dikê sibê ez û Mecîdê Hemgulî û Ferhêd em disehirîn*” û wiha dewam dike:

“*Teqrîben berî sala 2000î dest bi qeydê kirin. Pêşniyara Omer Fewzî bû. Hewşîk me hebû, hewşê ereba bû, hewşê mi jî mezin bû mabeynê Şêx Meqsûd Eşrefiyê. Cihazêd Omer Fewzî me anî hatin, min û Ferhêd. Me danî cem me, bi meha li cem mi bû, cihaz ranedikirin. Cihaz li cem gendî pir bûn, ev cihaz tescil pê dikirin. Têlefûn mêlefûn tinebûn. Em diçûn me ban kalê dikir, me dîgo were sibêda filan saetê, were cem Fêrhêd studyo, emê bi hevdu ra herin kilamêkê bisecirînin. Me şevê kilamêk secirand. Ew di kilam me disecirand, me xwe reht dikir*” (Xelîl, 2024).

3. Destana Mihemed Emîn (Leyla û Mecer[n]ûn)

Destan yek ji kevintîrîn cureyê edebiyata devkî ye, di serdemên kevin da derketiyê meydana (Kaplan, 2019: 11). Peyva “destan”ê peyveke Îranî ye (Çobanoğlu, 2023: 21). Celîlan ji bo destanê peyvên “epos, epîk”ê bikaranîne (Celîl û Celîl: 2023). Destan ew cure vegêran e ku mehsulên ewil ên ji jiyana koçeriyê ber bi cîwarbûyîna va; li ser mijarên wekî evîn, lehengî û hwd. hatine vehênan (Alptekin, 2021: 18). Destan bi piranî xwedî taybetiyên neteweyî ne, behsa rîwayetekê dike ku ew wekî rastiya tarîxî ya raboriya wan derbas dibe (Vali, 2021: 19).

Destan ji aliyê mijarê va wekî destanên lehengiya mîtolojîk, destanên evînî yên mîtolojîk, destanên lehengiya mêjûyî, destanên dînî, destanên li ser afat û karesatan, destanên evînî yên mêjûyî û vegêranên strankî yên li ser şair û dengbêjan tèn dabeşkirin (Subaşî, 2024: 108-109). Li gor senifandina Subaşî destana Mihemed Emîn wekî Arzi û Qember, Tahir û Zarê, Ferhad û

Şîrîn û hwd. di kategoriya destanên evînî yên mêjûyî da cih digire. Ev cure destan bi gelemperî pexşankî-strankî têkel in (Atlı, 2024). Di qismê pexşankî da vegêr serpêhatiyê neqil dike, di qismê strankî da jî leheng diaxifin. Destpêka qismên strankî piranî bi gotinên wekî “go, go lo, go yawrim, digo bavo, gere Mecnûn digo, Leylê digo û hwd.” dest pê dike.

Çîroka bi navê Leyla û Mecnûn ji aliyê gelek helbestkarên Erebi, Farsi, Tirkî, Urdû û Kurd ve wekî çîrokeke menzûm di qalibê mesnewiyê de hatiye vehonandin. Di edebiyata Kurdî ya klasîk de 14 Leyla û Mecnûn hene (Kurt, 2023: 180). Leyla û Mecnûna Sewadî (sedsal: XVIII) û ya Mela Mehmûdê Bazîdî (sedsal: XIX) hene (Adak, 2018: 1199). Varyantên nivîskî û devkî yên destana Mihemed Emîn hene. Li gorî agahiyên berdest, ji van varyantan, varyanta Le Coq (1903: 47-49) ya bi navê “Destani Muhammed Yemîn” dikare wekî varyanta kevintirîn bê qebûl kirin. Ev varyant pexşankî ye û kêma e. Îskeleta wê dişibe varyantên herêma Efrînê. Di varyanta Le Coq de bi kurtasî bûyer wiha ye. Mihemed Emîn lawê mîrê êlê ye. Mîrê êlê zarokên xwe çênabin piştî jina pêncan tîne Xwedê ewladekê didê. Emrê Mihemed Emîn dibe çardeh-panzdeh, Mîrê êlê dixwaze wî bizewicîne. Lê Mihemed Emîn di xewna xwe da Cebrail, Ezrail, Mukaîl û Îsrafil dibîne ku jê ra dibêjin tu yê şeva gerdekê bimirî. Li ser daxwaza dê û bavê xwe Mihemed Emîn pênc xizmetkarên digre cem xwe ji etegê Sêweregê derdikeve heta Gawir Daxê (Çola Hemqê) tê. Li vir qîza Mîrê Tirka Murseloxli *Gurcistan Guzelê Zelîxe Xatûnê* dibîne vedigere malê ji diya xwe ra dibêje herin ji min ra wê bixwazin. Diçin dixwazin lê ji ber ku Zelîxe Xatûn naxwaze bibe bûka xerîban ji bavê xwe ra dibêje qelenekî giran bixwaze bila nikaribin bidin. Murseloxlu, ji Mîrê êlê qelenekî giran dixwaze Mîrê êlê qebûl dike, Zelîxe Xatûnê ji Mîr Mihemed ra dibin. Mîr Mihemed berî ku here oda gerdekê ji diya xwe ra dibêje şîrê xwe helal bike. Diya wî jê ra dibêje ew xewneke şeva bû, derbas bû çû lê Mihemed Emîn sê saet bi şûn da dimre. Zelîxe dibin li çolê datînin. Destan heta vir e, berdewama destanê tune ye (1903: 47-49).

Celîl û Celîl (2014b) di berhema xwe cih dane sê şaxên destana “Leyla û Mecnûn” (Mihemed Emîn). Ji van şaxa yekem vegêrana Etarê Şero ye ku di sala 1955ê da li Yêrwanê hatiye tomarkirin. Ev varyanta pexşankî-strankî têkel, ji duwazdeh rûpelan pêk tê. Beşên strankî ji çarînan pêk tê. Bi vê taybetiya xwe ji varyantên din cuda dibe. Vegêran di destpêkê da navê destanên evînî yên navdar dibêje û Leyla û Mecnûn jî di nav wan da nîşan dide.

Çi dinyake k’af nûne,
Yek Memoye, yek Zîn e,
Yek Ferate, yek Şîrîn e,
Yek Leyle, yek Mecnûn e. (Celîl û Celîl, 2014b: 393).

Şaxa duyem di sala 1980 da ji aliyê Aslanyan Pêtros hatiye tomarkirin. Ev varyant şazdeh rûpel e. Di vê varyantê da di qismê dirêj ya vegêranê da behsa malbata Mihemed Emîn tê kirin. Lêbelê navê destanê ne Mihemed Emîn e, Leyla û Mecnûn e. Leyla Qîza Şêxê Ereba ye, Mecnûn kurd e. Şaxa sêyem jî di sala 1981ê da li Komara Ermenistanê ji Egîtê Têcir hatiye bernivîsandin, pênc rûpel e. Navê vê varyantê jî Leyla û Mecnûn e lê di destpêkê da dîsa em dibînin ku Mihemed Emîn heye. Ji bilî varyantên nivîskî ku li jorê hatin behskirin varyantên devkî jî hene ku dengbêjên wekî Mecidê Hemgulî, Hesnazî, Cemîl Cemal Hibo, Evdê Şerê, Ebdal Raof Çawîş vegêrane.

3.1. Kurteya Destanê

Ev kurte, kurteya varyanta Mecîdê Hemgulî ye ku me bernivîsand. Varyanta Hemgulî jî ji aliyê îskeletê ve dişibe varyantên nivîskî û devkî yên ku me li jorê behs kirin.

Ûzin Beg mîrê yaylê ye, sê jinên wî hene, zarên wî çênabin, diçe jina çarem jî tîne. Mal û milkê wî pir e, destê xwe li ber Rebbê alemê vedike, dia dike. Xwedê neh meh, neh saet, neh deqîqe şûnda lawekî didê. Ûzin Beg hemî eşîrê kom dike, bîst û çar beranan serjê dike, ziyafetê dide û jî eşîrê ra dibêje navekî li lawê min bikin. Nav lê dikin Mihemed Emîn (te lawê bi tenê). Zeman derbas dibe, Mihemed Emîn dibe şeş heft salî, bavê kal wî dişîne mektebê. Wextê Mihemed Emîn dibe çardeh pazdeh salî bavê wî diçe jê ra dibêje ez dixwazim te bizewicînim. Mihemed Emîn ji ber ku hêj sî û sê kitêbên mektebê xitim nekiriye dibêje ez naxwazim bizewicim lê nikare emrê bavê xwe jî paşda vegeşîne. Hema li Rihil Bozê siwar dibe û sê roj û sê şevan diçe. Rêya xwe winda dike, di rê da li kalekî rast tê, kal berê hespê wî vedigerîne rê. Ji Mihemed Emîn ra dibêje ez qelawîzê felekê Ezraîl mîrê mewtê me. Wê çaxê Mihemed Emîn jê dipirse: çiqas emrê min maye. Ezraîl (kal) jê ra dibêje şeva gerdekê tu yê rihê xwe bidî. Lê bê çare Mihemed Emîn emrê bavê xwe qebûl dike. Ûzin Beg tevî pênsid siwarî diçe mala begê tirkan Mirseloxlu, Eyne Zelîxaya begê tirka ji lawê xwe ra dixwaze û tîne. Şeva erdekê Mihemed Emîn dimire, Ûzin Beg vê keçikê dide destê çend mêran, dibêje bibin bikujin, kirasê wê yê bixwîn ji min ra bînin. Eyne Zelxê dibin datînin çolê vedigerin. Neh mehên Eyn Zelxeyê diqedin lawekî wê dibe, nav lê dike Mecnûn. Heft salan li çolê dimîne, rojekê diçe gundekî, li wir tevî lawê xwe dibe şivanê mixêr. Şevê Mecnûn di xewna xwe da qîza Şêxê Zirkan Leylayê dibîne, ji ber eşq û mihbeta wê bi çolan dikeve, heft salan digere. Rojekê tê ser kaniya Rasûl'eynê, Leylayê dibîne, herdu aşîq digihên hevdu. Mecnûn serê xwe dide ser çokên Leylayê dikeve xewê, Leyla mecbûrî vedigere malê. Wextê digihe malê dibîne ku kon bar kirine diçin. Dike nake diya wê destûrê nadê ku vegere ser kaniyê (Jindires, 2022).

Vegêrana Hemgulî li vir bi dawî dibe, lê wextê em varyantên din ên Mihemed Emîn dixwînin (bo varyantên nivîskî bnr. Celîl û Celîl, 2016b: 392-415) û guhdarî dikin fam dikin ku herdu aşîq di encamê da dîmirin, dibin du stêrkên li esmên ku ev jî dirûvê efsaneyê dide destanê.

Encam

Mecîdê Hemgulî yek ji dengbêjên xwenda yê herêma Efrînê ye ku di peywenda hoste-şagirt da gihaye. Ewil li cem xalê xwe Elo û Mûrad li şevbuhêrkan, peyra li dawet û şahiyên hînî stran û destanan bûye. Paşê, guhdarî dengbêjên herêmê yên wek Hemûş Kûrik, Evdê Şerê, Hesên Nazî, Îbrahîmê Tirko, Cemîlê Evdê Kerrê dike û kilamên wan radike. Dikare bê gotin ku çiraxê Hesên Nazî ye ku piraniya destanên ku vedigêre sermiyanê wî ne. Hemgulî çawa ku li cem dengbêjên hoste yên serdema xwe hînî kilaman dibe wisa jî ji dengbêjên hevçax ra dibe hoste û li wan tesîr dike. Li ser Eliyê Kapê, Cemîl Horo, Elî Tico û Bavê Selah tesîra wî çêdibe.

Mekanên îcrayê yên serdemê şevbuhêrk, dawet, şahî û qehwexane ne. Wê demê teknoloji wekî îro li kar nîne. Di navbera salên 1985-1990î da xwarzê Hemgulî Loqman Xerza kilamên Hemgulî qeyd dike lê ev arşîv winda ye. Di navbera sala 1990 û sala 2002yê da li Şerqil Ewsed cihê qeydkirina kilaman ya Omer Fewzî hewl didin hemî berhemên dengbêj qeyd bikin. Fewzî qasî 30

şirîdî qeyd dike ku ev berhem bi saya teknolojiyê hatine parastin û îrroj derfeta bernivîsandinê dide me.

Hemgulî yek ji wan dengbêjan e ku riz xwariye. Lewra peyvên kilamên wî wek hebên rizê li dû hevdu rêz dibin. Zimanê wî zelal û fambar e, di berhemên wî da şopên devoka herêma Efrînê û peyvên erebî-tirkî tîn dîtin. Li gorî çavkaniyan, dengê wî dengêkî bi hêz û dewamdar e ku dikare bi saetan bistrê. Lewma kasetên wî yên ku sê saet û nîv, çar saet û nîv dikşînin hene. Wextê kilamên wî tîn guhdarkirin jî hêza dengê wî tê hîskirin. Li gorî rûdana bûyerê deng bilind dibe, dikeve, zîz û qalind dibe. Di hevpeyvînan da tembûrvan Wehîd Xelîl (2024) jî ji bo dengê wî dibêje, dengêk wisa li ser e ku wextê distra “esmên û dengiz dihezand”. Taybetiyeke din a Hemgulî ew e ku digel tembûrvanekî berhemên xwe îcra dike. Ewil Elê Kapê jê ra li tembûrê dide peyra jî digel tembûrvan Wehîd Xelîl distrê.

Repertuara Hemgulî piranî ji destanên wekî Dewrêşê Evdî, Ês û Ezîz, Memê Alan, Cembelî, Arzi û Qember, Mihemed Emîn, Êsibê Şer, Eysa Êbê, Ezîzê Tek Mistefa, Salihê Naso, Melek Can/ Naz û Edla Emer Begê pêk tê ku li cografyayeke berfireh tîn vegêran. Herwiha, stranên kurt ên weke Zeynebê, Meyremê, Heycan û Xwarzi Mihemed jî vegêraye.

Çavkanî

- Adak, A. (2018). “Analîzeke Kodîkolojîk li ser Leyla û Mecnûnên Sewadî, Bazîdî û Fuzûlî di Koleksiyona A. Jaba ya Destnivîsên Kurdî de”. *Şarkiyat*. 10/3 (Ağustos) 1197-1222. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.443978>
- Alptekin, B. (2021). *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*. 11. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atlı, H. (2024). “Destanên Kurdî ji Alîyê Taybetmendîyên Dirûvî ve”. *Şarkiyat* 16/1 (Haziran). r. 488-501. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1437047>
- Celîl, O., û Celîl, C. (2016a). *Zargotina Kurda: Êpîk û Dastan 1*. Vienna: Înstîtûta Kurdzanîyê - Wien.
- Celîl, O., û Celîl, C. (2016b). *Zargotina Kurda: Êpîk û Dastan 2*. Vienna: Înstîtûta Kurdzanîyê - Wien.
- Celîl, O., û Celîl, C. (2016c). *Zargotina Kurda: Êpîk û Dastan 3*. Vienna: Înstîtûta Kurdzanîyê - Wien.
- Celîl, O., û Celîl, C. (2023). *Kela Dimdimê: Xanê Lepzêrîn*. Stenbol: Weşanên Wardoz.
- Çobanoğlu, Ö. (2023). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dezgehê Sema Kurd (2012). *Geştek di Bîrweriya Çiyayê Kurmênc de*. Sûriye: Weşanxana El-Zeman.
- Hatun Sürücü, S. (2024). “Di Navbera Nerît û Teknolojiyê da: Jiyan û Hunera *Kilamcî* Elî Dore.” *Kurdiname* (11), 75-95. <https://doi.org/10.55106/kurdiname.1536260>

- Hemkoçer, M. C. (2013). *Bêrîvana Cindî: Çend Destan û Serhatiyên devera Efrînê (Rojavayê Kurdistanê)*. Silêmanî: Enstituya Kelepûrê Kurdî.
- Kaplan, Y. (2019). *Destana Kela Dimdim û Xanê Lepzêrîn*. İstanbul: Nûbihar.
- Kurt, Ş. (2023). “Evînek û Du Mesnewî: Danberheveke Naverokî ya Leyla û Mecnûna Sewadî û Leylâ wû Mecnûna Fuzûlî.” *Mukaddime*. 14(1), 177-194. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1241516>
- Le Coq, v. A. (1903). *Kurdische Texte: Kurmangi-Erzählungen und Lieder*. Berlin: Zweiter Teil.
- Sträuli, B. (2017) - *Dewrêşê Evdî - Dewresh, Son of Evdi A Kurmanji Epic as Performed by the Berazi Singer Baqî Xido*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Sträuli, B. (2021) “*Our Steppe is Vast ...*”: *Kurdish Epics and Tribal Stories from Urfa, 1906 Collected by Oskar Mann*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Subaşî, K. (2024). “Ji Mîtojojîyê ber bi Tarîxê û ji Lehengîyê ber bi Evînê Destan Weku Çemkeke Sîwan di Vegêrana Gelî da”. *Şarkiyat*. 16/1 (Haziran), 104-116. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1425264>
- Vali, S. (2021). *Şahnameya Kurdî: Rustemê Zal û Heft Xana Wî*. İstanbul: Avesta.
- Yaş, Z. (2015a). *Şakarên Muzîka Kurdî 1*. Amed: Weşanên Şaredariya Bajarê Mezin.
- Yaş, Z. (2015b). *Şakarên Muzîka Kurdî 2*. Amed: Weşanên Şaredariya Bajarê Mezin.
- Yaş, Z. (2016). Elî Tico. *Folklorê Kurda*. Jimar: 7.

Çavkaniyên Online

- Luqman Xerza. (2022, February 5). *تاس درك عم يل كهم ح دي جم نان فلأ* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=XHcJ9_MaxC4
- Jindires. (2022, January 6). *نۆن جم لیل نیم دم جم* Mehmed Emîn: Mecîd Hemgulî [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=M3FKnciioe0>

Hevpeyvîn

- Xerza, A. (2024a, Îlon). Pêwendiya Şexsî ji aliyê Sevim Hatun Sürücü.
- Xerza, L. (2024b, Îlon). Pêwendiya Şexsî ji aliyê Sevim Hatun Sürücü.
- Xelîl, W. (2024, Îlon). Pêwendiya Şexsî ji aliyê Sevim Hatun Sürücü.
- Reşîd, M. (2024, Îlon). Pêwendiya Şexsî ji aliyê Sevim Hatun Sürücü.
- Hesen, A. (2024, Îlon). Pêwendiya Şexsî ji aliyê Sevim Hatun Sürücü.

PÊVEK

Mecîdê Hemgulî - Mihemed Emîn (Leyla û Mecnûn)

(tembûr)

Merheba gelî guhdaran, em dîsa rûniştine mala birayê me Wehîd Xelîl bavê Xelîl, tembûrciyê zemên. Tembûrciyê eslî eslî mayî nikna¹⁰ çiyayê me kurmanc da Wehîd Xelîl e. O pir dengbêja û tembûrvaniya pê ‘ihtîraf¹¹ kir. Wek Cemîl Horo, wek ‘El Tico, wek Hesenê Nazî o ê tembûrcî jî wekê Adîkê bavê Hênan ji Kora, wekê Beytêz wek Seîd ko giya jê ra ‘îtiraf kir ku rast didê tembûrê. O li ser cîhaza jî lawê ‘Omer Fewzî biçûk Istaz Ferhad mihendizê ser cîhaza, ew nokna wî jî xwew li xwe herimandî wek me xizmet miletê kurd dikê. O êk ji we ra bibêjî hewalde tarîxê kurd ê ji zemanê berê ji bav û kala da mane hundabûne artiq. Lê em ê ji we ra nikna aşlekin¹², ‘ecerlemîşkin¹³ bila milet pê bi’elimê¹⁴ bila winda nebê. Bavê Ednan Mecîd ji Tilifê, em ê niha ji we ra bibên kilama Mihemed Emîn telayê bi tenê.

(tembûr)

nema dilî min dibêêê
nema dilî min dilewa dil dibêêê
dalga dilî min radibe vê êvarê
li fena pêla behrê tîra dengizê¹⁵
di ser hevra diqulibê dere û tê û danêêê
Xwedê dînê dînenê mala Êzin Beg mîrê yaylêêê
erê erê Êzin Beg sê jina tîne Xwedê ti zûret û ewlada nadiyêêê
tîne jina çarê dîsa Xwedê ti zireta nadiyêêê
erê erê sibak ji sibê îniyê a meqbûle li ba Rebbî ‘alemê
Êzin Begê bi dest xwe kirî misînê avê avdast dikê û tehret dibê
gere berî xwe diftlîne Beytul mukere malê Xwedê
çar ri’kat limê dikê destê xwe vedigre li ber Wahidil Qehar yekê bi tenê
dibê elaaa ma’lûme malê min pire li dinyê
Xwedêyo tu bi me de ziretikî ewlada nêrlî î xêrlî î çê
erê malî min pire bila nebe yaxme û talanî xelkêêê
gere biranoo dem û dewrano digere be’dilê¹⁶ diqulubêêê
wextanî nehe mehe nehe roj tamam dibe
dîsa sibakê ji sibê îne Êzin Beg bi dest xwe kirî misînê avê
carikê balê xwe didiyêêê
gerê şewq û şemedanikê daye hêlê heramiyê
bi dengêkî ban dike li helaliya xwe ya mezin Elîvistanê

dibê lê lê helalê nema dilê min dilewa dil dibê

10 nikna/nokna/nakna (nûke): niha, aniha. Dema niha.

11 ‘ihtîraf kir: erê kir, qebûl kir, li xwe mikûr hat.

12 aşle kirin: nûkirinek pêşketî (pêşxistin).

13 ‘ecerlemîşkin: ecer nû, ecerlemîşkirin yanî nûkirin (li herêma Efrînê tê bikaranîn).

14 bi’elimê: fêrbûn, hînbûn.

15 dengiz: “deniz” tirkî ye, di kurdancî de “behr” e.

16 be’dilê: peyveke erebî ye, di şûna “pişt ra” da hatiye bikaranîn.

helalê balê xwe didimê tu mûm û şemadanê vêneketine li hêla heramiyê
 tu ro hilnehatî şewq û şemadanê dayî heramiyê
 ew çî roniyê xuyan têêê
 de were mino helala mezin Elîvistanê
 digo lo lo helalî min î vê dinyêêê
 Xwedê kire mirazê te Xwedê bike mirazê cim'î ometêêê
 erê erê Xwedê dayê te ewladikî nêrlî î xêrlî î çê
 artix¹⁷ mal û mewalê te nabê kisib û yaxme û talanê xelkêêê
 de were mino Êzîn Beg mîrê yaylêêê
 radibe ji ser dar û meqamê limê
 dikeve kozê bîst û çar berana vediqetînê
 erê erê dide berî kêrêêê êl û eşîrê teklîf dikê
 qûndaxa beşîgê biçûk radike tîne didîne ortê ortê
 de were mino vê yekêêê
 dibê navikê ji min ra lêkin li vê dinyêêê
 erê dibê navî xwe Mihemed Emîn telayê bitenê
 beytul miskîn Wehîdil Qehar bi tenêêê
 sê guliyê ber dilê Rebbî 'alemê nazliyê ber dilê dê û bavê de lorê
 yawrim¹⁸ yawrim Emînê min yawrim

(tembûr)

54

nema dilê min dilewa dil dibêêê
 kekê wextê be'dîlê diqulibe dere û tê
 gerê malê min danî Êzîn Begêêê
 salê Mihemed Emîn şeş in ketiyê heftê
 jê ra hucra û mektebekê digrê
 erê erê Mihemed Emîn telayê bi tenêêê
 gere kekê dikeve hucrê û mektebê
 erê artix wext û me'dîl û zemanî derbas dibê dere û tê
 salê Mihemed Emîn çarde ne pê kirî panzdê
 erê de were mino Êzîn Beg mîrê yaylêêê
 derê destî xwe didê qapiyê¹⁹ hucrê îçê hucrê da dinêrê
 erê Mihemed Emîn telayê bi tenêêê
 sikiniye li ser darê meqamê limê
 wextanî silavê vedidê li ser piyê rastê diftilê ser piyê çepê
 balê xwe didiyê bavikê kal bi riyê spî destî xwe daye qapiyê hucrêêê
 erê Mihemed Emîn digo lo bavo lo bavooo
 dilê min dibê û dil dibêêê
 xêr e vê sibê tu gunê xwe bi ustiyê mi dixî xêr e tu derbas nabî îçê hucrê
 Xwedê dîne dînenê mala Êzîn Beg mîrê yaylê

17 artix: "artık" peyveke tirkî ye, di şûna peyva "bes, êdî" ya kurmançî da hatiye bikaranîn.

18 yawrim: "yavrum" tirkî ye di şûna "lawê min, keça min" de hatiye bikaranîn.

19 qapî: "kapı" peyveke tirkî ye, di şûna peyva "derî" de hatiye bikaranîn.

digo yawrim yawrim yawrim Emînê min yawrim
dilê min dibê û dil dibêêê
ez kê vê sibê ji te bikim minetikê
eger tu kê minetê bavê kal bigrê kê derbazbim îçê hucre
eger tu nagrê yawrim ku e netêm îçê hucre
digo bavo tima tu zanî ku ez nemînim de bajo derbazbê îçê hucre
bavo ‘emr û dêdigiya te çî ye tu yê bi mi ra bibiyê
go yawrim nema dilê min dilewa dil dibêêê
oxlim eger tu kê minet û ricê bavê bigrêêê
tu kê destî xwe dîne ser qîzikê mêra qîzikê xelkê
yawrim mal û mewalê min pir e li dinêêê
belkî Xwedê ziret û ewlada bi te dê
mal û mewalê me nemîne ne bi ê kisib û talanê xelkêêê oyyy
yawrim Emînê min yawrim

(tembûr)

gerê Emîn diftilê ku ez nemînim li bavê kala vê sibêêê
digo bavo dilî min liyan e dilî min liyaneee
bavo eva dem û dewraneee
bavo bilbil aşiqî darî gulan e
ê lo bavooo ‘emrî min çarde ne pê kirine panzda nee
bavo ku ez nemînim hîn min têrikê xitim nekirî sîh û sê kitabê sîniyane
bavo ji min bigere ne wexta min û eksîk û ‘eyanê jinan e
gerê malê min danî Êzin Begêêê
yawrim dilê min dibê Emînê min dilê min dibêêê
yawrim eger ti minet û ricê bavê nagrêêê
yawrim li wê dinê li axretê terezî mezîn dakeve erdê heft sahebî heqê xwe bistîne
yawrim ku ezê destê xwe di yaqê te kim heqê xwe ji te bistînim li wê dinyêêê ooooy
erê erê Mihemed Emîn çiqasa dibêse çarê nabîne ji bavê kala Êzin Begêêê
erê radibê bi qehir ji ser dar û meqamê limêêê
xwe berdidê yanî tewlê jê bi derdixê Rihil Bozê
nav û tenga dişidîne lingê xwe diavê zengîyê diqulibê li xaniyê zînêêê
bervî xwe diftilne çol û kerbelê diqetîne kefê û yazê dikeve deşta Rihê lêêê

(di vê navberê da ji cimaeta guhdaran yek dibêje: ha ha ha...!)

erê erê de were mino vê heywanêêê
serî sitandiye ji Mihemed Emîn telayê bi tenê
nikanê biftilîne belêkêd berfê pozê yaylê wetanê dê û bavê
erê erê Mihemed Emîn telayê bi tenê
simêlê hûrê şikîne serî lêvê
hûrik hûrik îstêra bi ser rûçikê xwe da berdidê

de were mino li wê daxê²⁰ li wê demê
balê xwe dayê kalik li pêşiyê çow bi dest da sekinye li pêşiyê
wextanî derbasbûna heywanêê
gerê kal digre bi serî Rihil Bozê jê ra diskinîne
gere dibê Emînê min yawrim lo yawrim
Emînê min yawrim yawrim telayê bi tenê
yawrim te xêr e simêle te hûr e şikîne serê lêvêêê
xêr e tu hûrik hûrik êstira bi ser xwe da berdidê
erê Mihemed Emîn fitilî li kalêê
go apo nema dilî min dibê û dil dibêêê
îro sê ro û sê şev in mi qetandî kepê û yazê ketime deşta Rihê lêêê
apo vê çol vê ketê serî ji min istandî e nikanim biftilîm wetanî dê û bavê belêkêd berfê
de wê çaxê kal jê ra serî diftilîne dibê oxir be Emînê min yawrim ji te ra oxir beee
erê wextanî Mihemed Emîn telayê bi tenêêê
bi atimê qûrşinikî jê bi dûr dikevê
dibê wey malê min nekeve nakina min bervî xwe fitiland wetanî dê û bavê
ma xelk bi min ra nebê kê ji te ra fitilan serî vê (...)²¹
ser ji nû ve Mihemed Emîn diftilê ser kalêêê
dibê apo nema dilê min dibê û dil dibê
apo serî min bi qurbano te serî ji min ra fitiland belekêd berfê wetanî dê û bavê
xelk kê ji min pirs ke ê nebê kê ji te ra fitiland serî vê heywanê
apo Xwedê kê vê sibê tê î navî xweyî bimbarek ji min ra heval dêêê

gere digo Emînê min yawriim
yawrim nema dilê min dibê û dil dibê
ma tu kê vê sibê pêçkê bi navî min ê bimbarek li dinyêêê
heger ti li navê min dipirsê bi min ra dibêne qelawîzê felekê Ezraîl mêrê mewtê
yawrim ku e digirim li çar etrafê dinyê
bi emrê Rebbî ‘alemê ku ez rihê canik û camêra qebûl dikim vê sibê oooy oooy
erê digo apo ma’dem kî bi te ra dibêne Ezraîl mêrê mewtêêê
apo nakina ti zanî çiqasa ‘omrê min jî mayê li dinyêêê
gere were mino kalê digo yawrim Mihemed Emînê min yawrim yawrim yawrim
yawrim nema dilê min dibêêê
yawrim eger tu nezewicî felek bi te ra biraye hetanî diyarê diyarê qiyametê
yawrim eger ti bizewicîm
li şeva bi tenê şeva êrdekê li pêşî koz û perdê li ser doşekê pirsê
yawrim e te nagînim ti bext û miraza li dinyê
ku ezê peyabim li ser singî te wa ezê emanetî xwe bibim bi emrî Xwedê
de lorê de lorê Emînê min de lorê oyyy

(tembûr)

20 li wê daxê: li demê, wê çaxê. (Li Efrînê dax di şûna wê rojê wê demê da tê bikaranîn).

21 du peyv nehatin fêmkirin

gerê nema dilê min dibêêê
Mihemed Emîn telayê bi tenêêê
wextanî şorê vê ra dikêêê
bervî xwe diftilîne belekêd berfê wetanî dê û bavêêê
gere dîsaaa bi dest xwe dike misînê avdasêêê
ketî îçê hucre dîsa dike çar ri'ket nimê li boyî Rebbê 'alemê
erê erê dîsa silavê vedide li ser piyê rastê diftile ser piyê çepê
balê xwe didiyêêê dîsa bavikê kalo destî xwe dane qapiyê hucreêêê
di îçê hucre da dinêêê
gere Mihemed Emîn go lo bavooo lo bavooo
nema dilê min dibê o dil dibêêê
lo bavo tu xêre guniyê xwe bi ustuyê min dixê
tema ti ezîni qey ne aqilî te nagê
erê erê de were mino Êzin Beg mîrê yaylê
digo yawrim Emînê yavriim
Emînê yawrim nema dilê min dibêêê
yawrim ku ez kê bikin ji te minet û ricakê
gere yawrim eger tu kê bigrî minet ricê bavê
ez kê derbazbim îçê hucreêêê
eger ti minetê min nagrêêê
yawrim li heşer û mehşerê royê qiyametêêê
heq sahibî heqê xwe bistîne yawrim
destê min di yaqê te da ye li wê dinê
erê nema dilê min dilewa dil dibêêê
de were mino Emîn telayê bi tenê
dibê bavooo tema mera bişkîne şorê atê
li wê ji mera ra cihenim yazmîş dibê
ê lo baba were ji min bigere ji min û vê yekêêê
bavo dilê min leyane sê carî leyaneee
bavo dilê min leyane leyane
erê erê salê min çardene pê kirine panzdaneee
lo bavo ne wexta min û eskîk û eyanê jinan e oyyy
erê erê çiqasa Mihemed Emîn dibêse çarê nabîne li bavê kal Êzin Begê
dibê bavo de here tu zanîî
bila bi emr û dêdigiya te be
mîrin ne carkê dibê li dinyayê
bavo bila ez herim bimrim serî xwe dînim diyarê rehmetêêê
de lorê de lorê ooo yyy

(tembûr)

nema dilê min dilewa dil dibêêê
Mihemed Emîn telayê bi tenêêê

digo bavo nema dilê min dilewa dil dibêêê
tema mi qetandibû kefê û yazê ketibûn deşta Rihê lê
erê bavooo min bi çavên xwe dî Ezraîl mêrê kulêêê
bi mi ra go yawrim eger ti nezewicêêê
felekê yaman bi te ra biraye heta bedîl û bedîl û diyarê axretê
yawrim eger tu bizewicêêê
şeva erdekê şeva bi tenê li ser heft doşekê pirsêêê
ezê li ser singî te rûnim yawrim ku ez emanetî xwe ji te bistînim bi emrê Xwedê
bavo dîsa tu zanî bavo tu zanîî
erê heger mera emrî bavikê xwe bişkîne li vê dinyê
li wê dinyê cihenim ji me ra yazmîş dibêê
erê bavo ne mirin carekê dibêêê
de here emrê te çîye bila bi emr û dêdigiya te bê oyyy
yawrim yawrim Emînê yawrim yawrim oyyy

(tembûr)

erê nema dilê min dilewa dil dibêêê
wexta Mihemed Emîn te layê bi tenê
vê şorê bi Êzin Beg mîrê yaylê ra dikê
erê Xwedê dînê dînenê mala Êzin Beg mîrê yaylê
radikê pênsid siyarî fîstanê kinî li kabê şûrê qutî li navê
erê radikêêê xwe berdide çewligê deşta Hemqê²²
xwe bi ser Murseloxlu begî tirka da berdidê
sê ro û sê şeva rûdinê li periyê odêêê
erê erê nanî pir e nî'metî dere û têêê
qehwe pir e xelas nebê
erê royê çarê Êzin Beg mîrê yaylê
go law begî tirkano
nema dilî min dilewa dil dibê
îro sê rone ketin roja çarêêê
ku em rûniştine li periyê odêêê
nanî te pir e xilas nabe dere û têêê
gere ne nanî te xilas dibê ne jî 'ûrê me pê didirê
tu qe nabê low low Êzin Begê mîrê yaylawo
tu li çi digerî ji ku da derî û ku da têtîî
erê nema dilê min dilewa dil dibê
de were mino bego tirka Murseloxlu vê sibê
go low low mîrê yaylawo
eyba reş e fediya giran e li dinyêêê
e kê çow bi te ra bibêm ti ji ku da tê yo ku da derê
gerê go low low begî tirkaow
nema dilê min dilewa dil dibêêê

22 Hemq:Deşta Amîk (Amîk Ovasî).

ku ezî hatime di ser te da rûniştîme li periyê odêê
seb xatirê eksîk û ‘eyanîk jina li dinêê oyyy de lorê de lorêê

(tembûr)

gerê nema dilê min dilewa dil dibêê
wexta Êzin Beg vê şorê bi begî tirka ra dikêê
begî tirka lo mîrê yaylaow tu yê bi mi dî firsendê saetikêê
hetanî derbas dibim hêlê heramiyêê
erê erêê de were mino begî tirka Mirseloxlû vê sibêê
dikeve hêlê heramiyêê
dibê yawriim yawrim ‘Eyne Zelîxa mi yawriim
erê yawriim dilê min leyaneee qîza min leyaneee
yawriim Êzin Beg mîrê yaylaneee
îro sê rone ketî mecalê çaraneee
yawrim li periyê odê rûniştîye bi pênsid peya di ser kokimî bavikê te da ne
erê yawriim destî te dixwaze ji Mihemed Emîn telayê bi tenê ra ne
de yawrim bi mi de cewabkê bavikê xwe ra bikî çî beyane
erê de were minooo ‘Eyne Zelxê digo bavooo
lo bavo e nakim lo kalo e nakim e nakim
e nakim bavo xerîba nakiiim
tirbê merî xerîbê li ûc e bavo ez nakiiim
vê yekê bavo ez qebûl nakim
gerê digo yawriim lê qîza min yawrim
dilî min liyane tema ketî mecalê sê ro sê şevane
Êzin Beg mîrê yaylane ranabe ji periyê odê heta nebe sozikê giraneee
gere digo bavo dilî min tuneee
bavo dilê min tune sê carî tuneee
bavo êl û eşîra bavikê min eşîrekê pir mezin eee
herhal parîk nan tê da heye lîyaqî devê min e
e nakim bavo ez xerîba nakim ez nakim
erê erê go bavo dilî min dibêê
de rabe here bisekine li hizûra mîrê yaylêê
gerê tê qelengê mi lê dagrê dagrêê
gerê bila ji ber serî mi birevêê oyyy yawrim yawrim

(tembûr)

erê nema dilê min dibêê
wextanî ‘Eyne Zelxê bi bavikê ra go
here bavo tu yê barî min lê dagrê
bila ji pişt min birevêê
de were mino begê tirka radibêê
tê diskine li hizûra Êzin Beg mîrê yaylê mîrê yaylêê

dibê bego nema dilî min dibêêê
emrî te yê biqedeêê welakîn welakîn
tu yê bi mi dêêê pênsid siyarî fistanî kinî li navê şûrî qutî li kabê²³
erê erê tu yê bi mi de pênsid hêştir û cûdk ez nemînim barî xwe yek bê
tu pê ra tu yê bi mide pênc hezar mîyê qemer li kelê biharê li serê helbêêê²⁴
erê erê de were mino Êzin Beg mîrê yaylêêê
lo go begê tirka lo tu kê bi piranî pera mi ji pêş xelkê kîbar birevîniî
ezê bi te dim pênsid siyarî ku ez nemînim fistanî kinî li navê şûrî qutî li kabêêê
ezê bi te dim dîsa pênsid mîyê qemer li kelê biharê li serê helbêêê
ezê bi te dim pênc hezar hêştir û cûdan tevda barê wana li ser bê
welakîn belkî ti yî time' bî ti qinyatê xwe pê nekêêê
ezê ji vir da bi tedim heta binyana Besr û Bexdadêêê
li serî te têkim seredê û dapûyêêê
de lorê de lorêêê de lorê delorê de lorêêêy
ê de kekê rê nema li pêşiya Mirseloxlî begê tirka vê sibê
go bibirin xelkî min î kîbar bibirin qelengî²⁵ xelkî min î kîbar bibirin
erê dibirin qelengê xelkê kîbar li vê sibêêê
xelkî kîbar siyar dike tod dike ma'fê bervî xwe diftile pozê yaylayo çiyêêê
erê erê didê pêşîd koz û perdêêê
were mino Mihemed Emîn telayê bi tenêêê
şeva êrdekê şeva bi tenê şeva bext û miraza li dinyêêê
wextanî dikevê pêşîd di koz û perdê cem xelkî minî kîbar ser heft doşekê pirsêêê
erê erê wê çaxê balê xwe didiyêêê
dibê pêşî girtîye Ezraîl mêrê mewtê qasidê felekêêê
gere peya dibe li ser sîngê Mihemed Emîn telayê bi tenê
emanetê xwe jê distîne bi emrê Rebbî 'alemêêê
de werin birano mino vê yekêêê oyyy oyyy oyyy
erê xeber didinê Êzin Beg mîrê yaylêêê
xerabê malê Êzin Beg mîrê yaylêêê
hatê girtê bi qirtikê vê êksîgêêê
go lawê min sax bû min şande cem te
te çi anî serî min lawî min vê şevê
ji berê da dilî te tinebû li lawî min ra li dinyê
bi zorê pera min ti girtî anî hatî vê derêêê
de hewal de de hewal de te çi anî serî Mihemed Emîn telayê bi tenêêê oyyy
de lorê lorê Emînê de lorê lorêêê

(tembûr)

(li vir Hemgulî bi dengekê bilind dibêje: bijî bijî bavê Wehîd bijî, bavê Xelîl!)

Ê birano wexta ku Mihemed Emîn serê danî diyarê rehmetê axa gornê bi emrê Rebbî 'alemê.

23 li vir dengbêj xwe şaş dike.

24 helb: ji bo wexta şîrdadana heywan tê bikaranîn (bêri-helabe).

25 qeleng: qelen, mehr.

Were mîrê yaylê Úzin Begê hat bi qirtikê vê êksîgê girt. Go mi lawê xwe kir cem te xweş bû, tişkî xwe tinebû. Te i bi serî kir? Apo, wele tişt nekir bîle min tişt nekir. Mi çi pê kir? Ê kê xêr e bikujim? Ê go berê dilî te tinebû ti bikî, go herhal bi zorê pera mi ti anî hatî te îşek anî serî. Apo welehî go mi tiştêk pê nekir, wekî din Rebbî ‘alemê emrê xwe tamam bû ‘umrê xwe tamam bû, Xwedê bir. Go na te bi serê lawê mi kir. Anî hat, zor peya wesandin, dan destê wan zorê peya, go hûnê bibin herin çiyê bikujin kirasê gêndî²⁶ di xwûnê da kin ji min ra bînin werin. De were mino va peyana va êksîka dan nav xwe birin çûn kekê şeva li nîvê şevê li nav çiyê kûrê kûrê cin û cinewirê çolê. Yawrim go em kê vê êksîgê xêre bikujin ma bi me çi kiriye? Go va êksîgê çi kiriye? Go wî Mihemed Emîn kuşt, go Mihemed Emîn berê go mi xwewnê da dî ye, go min Ezraîll mêrê mewtê dîye. Go e bizewicim e kê bimrim. Go were emê berdîn. Em berdîn, berdan. Kirasê gêndî jî anîn hatin destmal bû kiras bû anî hatin. Heywanek bi rê va kuştin, bi xwîna gêndî dan anîn hatin.

De bila ewana werin em biftilin ser ‘Eyne Zelxê. De şev li nîvê şevê kûrê kûrê cin û cinewirê çolê li dorê tê. Eva êksîgê kê ku da here. Hildikşe ser darekê heta sibe lê vetê. Sibe lê vehat efendime soleyim, gerî li nav çiyê berqefîk²⁷ dî. Dikeve wê berqefê artix. De heywan, xezal di derdikevin çêrê ev jî pê ra derdikevê çêrê. Heywan çi dixwun ew jî wê ra dixwê. De wexta nehe mehe, neh saet, neh deqîqe qediyar Rebbê ‘alemê dayê ewladik. Ya îlah ya Rebbî go vî ewladî e kê çi nav lê bikim. Go yawrim ma’dem ku tu yê li vê çol û kerbelê li va derbendêd asê di nav çiyê da di kûr kûrê cin û cinewirê çolê bila navê te jî Mecnûn be. Ê de birano, heft sala ev êksîga li wê derê ma, di nav çiyê da. Wexta dûr e bi şoran nêzik e, heft sal tamam bûn, vî mehsûmî artix bi çayir û çîmenê çolê ma. Îşte wekî heywana diçêre. Rokê ji royê Rebbî ‘alemê go anê nan. De ‘Eyne Zelxê jî gul xana go heyata xwe mi çirimîş kir²⁸, va mehsûma di nav vî çiyayî da, di nav cin û cinewirê çolê da ê kê bi’elime çi, ê kê çi şorê bike, ê kê çi yaqîşmîşê²⁹ însana bibe eva. Qe e nakevim ber gunê vî jî. Go ezê bibim herim nav milet, nav xelkê, nav ‘alemê. Qe nebe bila bi’elime, bila wekê însana bê, li vê derê wekê cinawira ne. De ‘Eyne Zelxê efendime soleyim, bi desta girt û ket rê. Di vî çiyayî ra di vî çiyayî ra derê. Bala xwe dayê haşa dengê kûçka î tê. Go welehî herhal eva gundek e. Derê derê digihê ber hewşîkê, te’zîye şilfe. Malê malê malê mêrê jinkê derdikevê xwudanê malê! Kî ye ew? Dibê wele ez im. Ez êksîg im. Ê dibê derbas be xuçê, derbas be. Tu çi dixwazî derbas bê. Dibê keko here malê we ra bê bila kevneke kinca ji min ra wîne ez te’zî me. Wele dere hundir mêrik şîr helal e. Divê qîzê êksîgê li ber malê ye dibê ez te’zîme rabe êskîkî jê ra bibe here bila li xwe ke were. De ew jinika êskîkê radike dibe dere efendime soleyim lê dike tîne tê. Xuçê tu ji ku da tê, tu ji ku da derê, tu kî, tu qîza kê yî, filan bêvan? Dibê wele ez êksîgêk xerîbim kesî min tine. E ji xwe ra li pars marsê digirim. De li cem mêrik dimînê, de mêrik qey ne şîva xwe jê ra dikê. Êpey zeman lê dimînê, gund pê dihesê, bala xwe didêye ‘Eyne Zelxê keko çêlkê firinga ye tu qêmîş nabî lê binêrî. Dibê xwegînciyê xwe ji vir û wê da hatin. Mêrik dibê xuçê tu yê kê mêra bikîse xwegînciyê te tîn em te pêdîn. Dibê keko e mêra nakim. Ku min xêr bidiya minê ji mêrê xwe bidiya. Mêr li min heram bin. Sa’etikê

26 gêndî: ji tirkî hatiye hildan. Wek “kendi” ya tirkî ye, li herêma Efrînê berbelav e.

27 berqefîk: cihê binerdê yên sergirtî yên weke şikeft. (Şikeft an cihê sergirtî).

28 (heyata xwe) çirimîş kir: “hayatî çürümek”, ev qalibeke tirkî ye.

29 yaqîşmîş: ev peyv di wateya “şubh” ê de hatiye bikaranîn.

te'mê li wir nabîne. Ji wî gundî dere gundekî din. Dere gundekî din efendime soyleyim li wir jî wiha ye. Ji wî gundî jî derê. Ku da dere xwezgîncî jê nagerin tênê. Încâ gîşt gundekî mezin wekî hezar malî heye. Gîşt gundekî efendime soyleyim. Çû mala mixtêr kîjan e, mala mixtêr kîjan e? Çû mala mixtêr. Go keko ez êksîgeka xerîbim o ev jî lawê min e. Go ez dixwazim ti xirabakê tiştê bi mê dê, e têkevim. O ga û golik naxirê we heye se ezê ji we ra biçêrînim. Ê de mixtar jî dilê xwe pê şewitî, go zîrar tine. Tîne tê efendime soyleyim, xirabakê berqefkê didinê dikevîyê ew lawê xwe va. De ew xêra xwe lê dikê şîvê jêr tîne ew jêra nanîkî tîne ew jê ra tiştê tîne efendime soyleyim ê tê da xwew dikê. De artix bû naxircî, bû nator³⁰. Berê nator hebûn, dexil dipan. Bû nator efendime soyleyim, wext û zeman pê ra derbas bûn. Dibê bi wexta dûr e bi şora nêzik e. 'Umrê Mecnûn bû çardeh sal, ketin panzda. De artix ga û golikê naxirê gunda diçêrîne. 'Eynezelx qêmîş nabe Mecnûn ji xwewê rake sibê. Derê naxirê kom dike tîne tê şûnê bêdera paşê tê radike ji xwewê. Rokê ji royê Rebbî 'alemê rabû ser xwe dêkê çû naxir maxur kom kir anî hat dan ser bêdera, fîtilî hat Mecnûn rakir. Mecnûn rakir go anê te xêr e ji xwew rakirim? Go e ketibûm xwewnik şeva eşq û mihbetik dila de hele bila mecnûn ban dêkê kê eşq û muhbeta dilê xwe çî ye.

(tembûr)

gerê nema dilê min dibê û dil dibêêê
wexta 'Eynezelxê li serî sibê da li berî berbangêêê
erê erê ga golik û naxirê kom dikê li serê bêderêêê
tê radike Mecnûn telayê bi tenê ji xwewêêê
erê mecnûn go lê anê lê anê lê anêêê
erê anê dilê min liyane dilê min liyaneêê
anê çima te e rakirim ji xwewa şêrîn û giran e
anê ku ez ketibûm xwewnik xwe yê şevane
eşq û muhbetik dilane
ê lê anê vê ra dibêne Leyla Leylane oyyy
gere dêkê digo yawriim Mecnûnê min yawrim yawrim
yawrim dilê min liyane dilî min liyaneêê
yawrim e wa ne xwewna şeva ku ez nemînim ne Leyla Leylan ne
yawrim ewa ku ez nemînim şeytanê lanetulanê
yawrim gerê tu nû tîye ciyê mêrane
gerê yawriim yawrim ewa çalixçîkî gezgançîkî navî malane
oxlîm ewa ne Leyla Leylane oyyy
gere Mecnûn digo lê anêêê lê anê lê anêêê
bi tekeve derdekî giranê te bigerînim li ser sî û sê hekîmêd loqmanê
bi canî te yî can nebe şîfa û dermanê
ê lê anêêê lê anêêê çow xwewnê min î şevan e
Lêylê min î Leylanê
eşq û muhbeta min î dilanê
tu dikê îşê şeytanê neletulanê
lê anê tu dikî ku e nû hatime ciyê mêranê

30 nator: beqçî (li herêma Efrînê tê bikaranîn).

tu çow ji min ra dikî çalixçî û gezgançikî navî malane oyyy
lê anêê tu li min helalkî nan û xweyê şîrê bera
te bi mi ra diye li çola û kerbelane
gerê digo yarim lo Emînê min yawrim
Mecnûnê min yawrim yawrim
yawrim ew Leylê Leylane yawrim
Leylê Leylan tu dibê ewa qîza Şêxê Zirkan e
qelengê wê biha ye yawrim bi çêl û çar kîsan e
yawrim tema dêykê te fiqare ye nikane qelengê wê bidê biha ye ne erzan e
gerê yawriim yawrim dawê ji vê sevdê girane
tema dayikê te pîrê xerîb e kesî xwe tine yawrim bêxwedane
min e bavo yawrim min ne an e
o xiltikê min çavê li va derane oyyy de lorê de lorê de lorê lorê
gerê digo lê anêê heger ti dibê qîza Mîrê Zirkan e
qelengê xwe çêl û çar kîsane bihayê ne têda ne
lê anêê e ji te naxwazim ti mêl ti perane
bes ti li min helalkî şîrê bera xwewna şevane
anê te'm û cefayê te mi ra diye li çol û kêrbelane
gere digo yawrim Mecnûnê min yawrim yawrim
dilê min leyane oxil dilê min leyane
ê lo yawriim tema dayikê te sefîl e yawrim qelengê xwe biha ye ne tê dane
tema yawrim tu û dayikê pîr va diçêrînin ga û golikê naxirê gundane
ê yawrim Mecnûnê min dawê ji vê sevdê girane oyyy
gere digo lê anê dilê min leyane leyane
e ji te naxwazim ti mal û ti perane
lê anê bi mi de îzn û rûşqetê ku ez kê bervî xwe biftlînim çol û kêrbelane
ya ezê bibînim xwewnê xwe şevane
ya jî ez jî serî xwe dinîm diyarê rehmetê axa gorna ne
yawrim yawrim Mecnûnê min yawrim

(tembûr)

gerê yawriim lo yawrim lo yawrim lo Mecnûnê min yawrim yawrim
erê dilê mino dil dibêêê
Xwedê dînê dînenê mala 'Eynezexê
erê çiqasa dibêse ti çare nabî ji Mecnûn telayê bi tenêê
erê erêê dibê here Mecnûnê min yawrim yawrim ji te ra oxir be oyyy
gerê yawrim hevalê te be Xizir aleyselem çê siwarê keybê
yawrim tu li kê derê bankê di bangîne te werê
gerê de kekêê Mecnûn telayê bi tenêê
radibe destê û lingê dêykê maç dikêê
xatirê xwe jê dixwazê bervî xwe diftlîne çol û kerbelê
o yawrim de yawrim Mecnûnê min yawrim oyyy

(tembûr)

(Hemgulî dibêje: Saet xweş bavê Xelîl saet xweş!)

Ê birano wexta ku dêkê îzîn dayê, bervê xwe fitiland çol û kerbela. Mecnûn heft sala geriya ri dirêj bûn, dirnax dirêj bûn, kinc lê neman, tî birçî sêfil, zelîl³¹, yoqsirlix³², zehmet. Çow bûye ela ku perîşan bûye. Rokê ji royê Rebbî ‘alemê gîşt ber şet û delavê Cizîrê, ka’niya Rasûl’eynê. Bala xwe dayê yekê ji wê da xwe hol dikê tê ser kaniyê. Yaw go wele wek ya min di xwewnê da diye ev be. Go ezê banê kim, ku ew be zate ew e ku ne ew be zate ewê min azar ke³³ ezê li ciyê xwe bisenim. Hele banê ke em sekin hele kê vê ra bê çi hele (bavê Xelîl).

(tembûr)

gerê Mecnûn digo

lê Leylêêê lê Leylê lê Leylêêê
tu Leyla min î Leylane tu xwewna min î şevane
tu eşq û muhbeta min î dilane
ê lê Leylê eger ti Leyla Leylaneee
eşq û muhbeta dilane Xwedê kê xwe ji min ra bike beyanee
gere ji min ra xeber de delav û gêçîdê we Cizîrê di ku ra ne oyyy

64

gere mino Leyla Leylaneee
bi dengekê bang fikir digo
Mecnûno dilê min leyaneee
serî min bi qurbanooo heft caraneee
ketî mecalê heft salane
çavê min çûne li rêk û yolaxa ne
erê Leylan Leylan tu dibê ez bi xwe me
de bûyrin bûyrin derbas be Mecnûno
delav û geçîdê Rasûl’eynê di tengê te ra ne
heta nikna tê ra derbas bûn deh car meriv
av nadê kabê meriya ne

de were minooo Mecnûn telayê bi tenêêê
xwe lê dixê delav û gêçîdê Rasûl’eynê derê ser kaniya Rasûl’eynê
kekê ew Leyla Leylane hevdu dibînin vê sibêêê
de were Xwedê kê Xwedê hebîne
derdê eşq û muhbetê derdêkî giraneee
gerê rûniştin li ba hevdu dikine ken û henek û mesqeriyane

gerê kekê Mecnûn go lê Leylê lê Leylêêê
Leylê dilê min leyan e leyaneee

31 zelîl: rezîl, bêqîmet, bindest.

32 yoqsirlix: xizani, hêjarî, feqîrî. Ev peyv peyva “yoksulluk” ya tirkî ye.

33 min azar ke: hişyarkirin.

ketî mecalê heft salaneee
e digirim li çol û baniya li deşt û kêrbelaneee
ê lê Leylê mi têr xwew nekîrî xwewa şevane
Xwedê kê kabê xwe dîne serî xwe dinîm ser kabê te
rakim xwewa xwe ya şevaneee oyyy
erê dilê min leyane Leyla Leylaneee
kabê xwe didine erdê serê Mecnûn didine ser kabane
Mecnûn dikeve xwewa şêrîn û xwewa giraneee
gerê kekê ro dagerî gihîşte berî şîvaneee
Leyla Leylane kê here qêmîş nabe serî rake dîne erda çolane

de were mino Leyla Leylaneee
gerê fistanê xwe di bin serî Mecnûn da qut dikê derê malane
dibê we' dî saetekê diduya ku ezê biftilim Mecnûnê xwe dinyalika bi derewane
erê erêê wextanî Leyla Leylan derê
balê xwe didiyêê bavikê xwe yê kalo ku ez nemînim Mîrê Zirkan e
gerê konê gêr kirine
gerê siwar kirine delûl û hêştirane
ê kê bervî xwe biftilînin pozê yaylim û çiyaneee de lorêêê
gerê Leylê digo lê anê lê anêêê
lê anê dilê min leyane leyane
li ser kaniya Rasûl'eynê anê di mi derket 'ewrane
gere anê ku e reviyam gerê dawê fistanê mi jî bire bi xwe ra ne
ê lê anê li ser kaniya Rasûl'eynêêê
mi jî bîr kiriye koma zêrane
bi mi de anêêê firsendekê nîv saetikê diduyane
ku ez herim bînim komê zêrane

ku ez nemînim dêka Leylan Leylanê digo yawrim
lê yawrim lê yawrim dilê min leyaneee
carikê ku ez nemînim malê bar kirine li delûl û hêştiraneee
yawrim wextê ku emê herim pozê yaylane
kê werin etarê gundiyane
ê lê yawrim ku ezê dîsa ji qîzê xwe ra bikirim ku lê nemînim konê zêrane oyyy
de lorê de lorê lorê
(tembûr)

ŞERÊ GAMÊŞVANÊ DI WESÎQEYÊN DÎROKÎ Û KILAMÊN DENGBÊJAN DA

Önder BEYTER

The Battle of Gameshvan in the Historical Documents
and the Songs of the Dengbêjs

Tarihi Vesika ve Dengbêj Kılamlarında Gameşvan Çatışması

Önder BEYTER

ORCID: 0009-0002-4859-3004 | beyter1990@hotmail.com
PhD Student, Institute of Living Languages, Department of Kurdish
Language and Literature, Bingöl University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atf:

Beyter, Ö. (2024). Şerê Gamêşvanê di wesîqeyên dirokî û kila-
mên dengbêjan da. Kurdiyât (10), 67-87. DOI: 10.55118/kurdi-
yat.1555616

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 24.09.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 17.11.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Taraflı
Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola İntihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu
makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been fol-
lowed while carrying out and writing this study and that all the sour-
ces used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanîn
û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etik hatine şopandin
û hemû çavkanî bi awayekî têtûz hatine referanskirin./ Bu çalış-
ma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan
tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in
the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya
berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında
herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkariya Darayî/Maddî Destek:

The author acknowledge that they received no external funding in
support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê
vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu çalıştırma-
yı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

**Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisans-
lama:**

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work
licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC
4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan
yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif
haklarını saklı tutarlar.

Kurte

Şerê Gamêşvanê yek ji wan bûyerên dîroka Kurdî ye ku di destpêka sedsala 20em da qewimiye û bûye sedema kuştina gelek însanan. Ji ber ku di encama vî şerî da gelek insan hatine kuştin, karbidestên dewletê yên wê hingê bi awayekî cidî li ser meseleyê rawestiyane û xwestine bêtir tedbîr bîn wergerin da ku rêtina xwinê dewam neke. Herweha vê bûyerê rengê xwe daye kilamên dengbêjan jî. Îja di vê gotarê da bi metoda wesfî û berawirdî hewl hatiye dayîn ku li ber roniya wesîqeyên arşîva Osmanî û herweha kilamên dengbêjan ew yek were fêmkirin ka ev şerê ku di sala 1907an da li gundê Gamêşvanê qewimiye, ji ber çî sedemê derketiye û di vê babetê da wesîqeyên dîrokî û kilamên dengbêjan ji hevdu digirin yan na. Di vê çarçoveyê da ev wesîqe û kilam hatine berawirdkirin û analîzkirin. Di encama vê lêkolînê da hatiye tesbîtkirin ku yekane fikar û tatêla peywirdarên dewletê yên di belgeyan da diaxivin, bi tenê pergala qamûyê û îstiqrar e, qet serê xwe pê neêşandine yan jî ji bo wan giring nebûye ka çend kes û ji bo çî hatine kuştin. Lê di kilaman da salixê meydana şerî hatiye dayîn û leheng tevî wesfên xwe hatine nasandin.

Peyvên Sereke: Dengbêj, Kilam, Arşîva Osmanî, Şerê Gamêşvanê, Eşîra Heyderan.

Abstract

The Battle of Gameshvan is one of the events in Kurdish history that occurred at the beginning of the 20th century and caused the death of many people. Since many people lost their lives in this conflict, the state authorities of the time looked into the issue seriously and demanded that more precautions be taken to prevent further bloodshed. Also, this event has given its color to the songs of the dengbêjs. In this article, with the descriptive and comparative method, an attempt has been made to understand the reasons for the conflict that took place in the village of Gameshvan in 1907 in the light of the documents of the Ottoman archives and the songs of the dengbêjs and whether the historical documents and the words of the dengbêjs are different from each other or not. In this context, these documents and songs have been compared and analyzed. The research has shown that the only concern of the government officials speaking in the documents is the security system and stability, and questions such as the cause of the conflict and how many people were killed as a result of the conflict are not important to them. But in the songs, the battlefield is described and the heroes are introduced with their characteristics.

Keywords: Dengbêj, Kilam, Ottoman archives, The Battle of Gameshvan, Haydaran tribe.

Özet

Gameşvan Çatışması, 20. yüzyılın başlarında meydana gelen ve çok sayıda insanın ölümüne yol açan Kürt tarihinin olaylarından birisidir. Bu çatışmada çok sayıda insan hayatını kaybettiğinden, dönemin devlet yetkilileri meseleyi ciddiye almış ve çatışmayı önlemek için daha fazla önlem alınmasını talep etmişlerdir. Ayrıca bu olay, dengbejlerin şarkılarına da yansımıştır. Bu makalede, tasviri ve karşılaştırmalı yöntemle, 1907 yılında Gameşvan köyünde yaşanan çatışmanın nedenleri Osmanlı arşiv belgeleri ve dengbêjlerin şarkıları ışığında anlaşılmasına çalışılmış ve tarihi belgelerle dengbêjlerin sözlerinin birbirinden farklı olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda bu belgeler ve şarkılar karşılaştırılıp analiz edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, belgelerde konuşan hükümet yetkililerinin tek kaygısının güvenlik sistemi ve istikrar olduğu, çatışmanın nedeni ve çatışma sonucunda kaç kişinin öldüğü gibi soruların onlar için önemli olmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak dengbej şarkılarında çatışma alanı tasvir edilmiş ve kahramanlar özellikleriyle tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dengbej, Kilam, Osmanlı arşivi, Gameşvan çatışması, Haydaran aşireti.

Destpêk¹

Di sala 1907an da li gundê Gamêşvanê (bi fermî Değirmendüzü) ku li Patnosa navçeya Agiriyê dimîne, di nava Torina Mala Şero bi xwe da pevçûnekê rû daye û qederek însan hatine kuştin ku Gamêşvan wê hingê girêdayî Erdîşê bûye. Ji ber ku di nava Kurdan da sazî yan jî dezgehêk tune ye ku peywira tomarkirina bûyeran an jî nivîsîna dîrokê bi cih bîne, ev bûyer û bûyerên bi vî rengî di nava rûpelên dîrokê da wenda dibin û tên jibîrkirin. Lêbelê hin faktor û amraz hene ku nahêlin ev qewam bi temamî di bin xweliya demên borî da bimînin û bîn jibîrkirin. Ji van amrazan yek jê wesîqeyên dîrokî ne ku ji hêla peywirdarên dewleta serdest a çaxa xwe hatine nivîsîn û arşivkirin, ya duyem kilamên dengbêjan in û ya sêyem jî bîr û hafizeya civakê ye. Di vir da divê em wê yekê destnîşan bikin ku arşîva Osmanî û kilamên kurdî di xebatên biwarê çand, dîrok û folklorê kurdî da zemîneke dewlemend rabeerî mirov dike. Bi taybetî di nirxandina kilamên kurdî da nêrîneke xweş dabîn dikin ji bo xebatên dîrokî yê derheqê kurdî û kurdan da û bi saya serê van lêkolînan meriv valahî û kêmasiyên dîroknivîsîna fermî ya akademîk jî dikare bibîne (Yüksel, 2023, r. 136). Rêyeke xweş ya ronîkirina van qewamên giring ên civakî jî belgeyên fermî yê dewletê bi xwe ne ku carcar ji bo zelalkirina paşxane yan jî karakterên di kilaman da (bnr. Yüksel, 2016, 2023) an jî hin aliyên rastî yê vegêranên dirêj ên wekî destanan dikarin berçav bikin (bnr. Kaplan, 2023; Subaşı, 2023). Ev xebat bi metoda wesfî û rabeerî (berawirdî) va xwe lê datîne ku di ser pêlikên amrazên navborî ra firqas bike û bi qandî taqeta xwe mijara Şerê Gamêşvanê li ber roniya wesîqeyên dîrokî û kilamên dengbêjan vekole.² Lewra bi qasî wesîqeyên dîrokî, tekstên kilamên dengbêjan jî giring in û di warê ronîkirina serdemên borî da agahiyan vedihewînin. Di vê babetê da Yüksel jî destnîşan dike ku çî ji dengbêjên berî xwe hîn bûbin çî jî ji serpêhatiyên xwe sêwirandibin, vegêranên helbestkî yê dengbêjan ji qeydên dîrokî yê kêmdîtî ne ku gihîştine ber destê me (Yüksel, 2019, r. 326). Ji lewma jî gelekî muhim e ku di lêkolînen akademîk da sûd ji tekstên kilamên dengbêjan jî were wergirtin.

Ji aliyekî din va gelekî giring e ku ew yek were tesbîtkirin, ka wesîqeyên dîrokî û tekstên kilamên dengbêjan di vê mijarê da bi çî rengî li hev dikin û li ser kîjan aliyên ji hevdu dûr dikevin. Di vê çarçoveyê da ji bo vê xebatê me wesîqeyên Arşîva Osmanî (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), herdu pirtûkên Kemal Süphandağ³, kilama ku Aslıqa Qadir, Dengbêj Evdilkerîmê Patnosî û Dengbêj Maşelayê Mûşî dibêjin, bi kar anîn. Herwesa di beşa peywenda dîrokî da me sûdeke mezin ji teza doktorayê ya Erdal Çiftçi ya bi navê “Fragile Alliances in the Ottoman East: The Heyderan Tribe and the Empire” (Îttifaqên Qels li Rojhilatê Osmaniyan: Eşîra Heyderan û Împaratorî) wergirt.

Ev xebat ji destpêkek, sê beş û encamekê pêk tê. Di destpêkê da me qala armanc û giringiya

1 Heta ev gotar kamil bû, alîkariya gelek kesan gihîşt min û lewma ez dixwazim li vir spasiya wan bikim. Di serî da ez sipasiya mamosteyê hêja Dr. Mehmet Rêzan Ekinçi dikim ku di xwendina hinek cihên têlxirafên Seraşker Riza da alîkariya min kir. Dîsa mamoste Dr. Ömer Delikaya jî bi xwendin û pêşniyazên xwe rê ji min ra xweş kir, sipasiya wî dikim. Herweha edîtorê Kurdiyatê Dr. Yakup Aykaç, edîtorê qadê Dr. Kenan Subaşı, hekemên navnediyar bi pêşniyaz û rexneyên xwe kirin ku gotar bikemile, ez malavayîya tevan dikim.

2 Di destpêkê da me plan kir ku em vê gotarê li ser sê lîngan ava bikin ku ew jî wesîqeyên dîrokî, kilamên dengbêjan û hafizeya civakî bûn. Li gorî îmkanan me wesîqeyên dîrokî û kilamên dengbêjan biter kirin û di vê xebata xwe da bi kar anîn. Lêbelê lingê sêyem, kulek ma. Digel ku me pir hewl da û di vê çarçoveyê da me peywendî bi 3-4 kesan ra danî jî, lêbelê em bi ser neketin ku ji nava gel bi şarezayekî mijarê ra hevpeyvînê bikin û di xebata xwe da bi kar bînin. Divê em di vir da diyar bikin ku helbet me şarezayekî mijarê dît ku dikaribû salix bidaya, hetta ewil qebûl kir ku salix jî bide, lêbelê di pey ra bêyî ku sedemêkê destnîşan bike, xwe ji mijarê vekişand û hevpeyvînê encam neda. Dema me bi kesê navborî ra peywendî danî yê ewil qebûl kir ku hevpeyvînê bike û dî ra xwe jê vekişand, diyar kir ku ew bi mijarê dizane û heta bi çend hevokan mijar izel jî kir. Di wê izelê da derket holê ku salixdana wan, ji ya Mala Paşê (ku di pirtûkên Kemal Süphandağ da derfeta ifadeyê dîtiye) hinekî cudatir e. Ji lewma jî em texmîn dikin, ji ber ku argumenta wan û ya Mala Paşê nakok e û herweha mijar jî mijareke hesas e û temasî meseleyên eşirtiyê dike, kesê navborî dil nekir ku li ser meseleyê xeber bide.

3 Süphandağ, K. Büyük Osmanlı Entriğası Hamidiye Alayları. İstanbul, Weşanên Komal, 2006; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Heyderan Aşireti ve Ağrı Direnişi, İstanbul, Pel Yayınları, 2021.

mijarê kir. Me beşa yekem ji bo peywenda dîrokî ya mijarê terxan kir û herweha me bi kurtenêrînekê cih da dîroka malbata Torina Mala Şero. Di beşa duyem da jî em li ser Şerê Gamêşvanê rawestiyen ku mijara esasî ya vê gotarê ye. Di vê beşê da me wesîqeyên dîrokî û herweha kilamên dengbêjan ên li ser mijarê parve kirin. Herweha di beşa sêyem da jî me hewl da ku em van wesîqe û tekstên kilaman bikin ber şirove û analîzan. Di beşa encamê da jî me cih da wan encamên ku me bi vê xebatê bi dest xistin.

1. Peywenda Dîrokî

Heyderan wekî eşîreke konfedere û rêkxistî di dawîya sedsala 19em û destpêka sedsala 20em da cihê xwe yê di nav rûpelên dîrokê da wergirtiye û herweha di vê heyama dîrokê da bi pêşengiya Torina Mala Şero va ev rola xwe mezin lîstîye û li herêmê bûye hêzeke sereke. Mihemed Emîn Zekî Beg diyar dike ku Heyderan ji eşîrên Kurdan ên herî mezin e, ji Mûşê heya Êrmiyeyê li her derê hene, koçer in û herweha sî hezar mal in (Zekî Beg, 2002, r. 261). Diyar e ku Zekî Beg ev agahiya xwe ji Mark Sykes wergirtiye. Lewra agahiyên Zekî Beg û yên Sykes nêzikî hev in û herweha Zekî Beg diyar dike ku wî di xebata xwe da ji Sykes jî sîd wergirtiye (Zekî Beg, 2002, r. 235). Li gorî Sykes jî bîst hezar konên Heyderiyen hene (Sykes, 1908, r. 478).

Li gorî wesîqeyê arşîva Osmanî (Çiftçi, 2018, r. 28; Kaya, 2022, r. 495), pêşiyên eşîra Heyderan digihîjin Silîvaya (Farqîn) navçeya Diyarbekirê ku di wextê xwe da paytextê Merwanîyan bû. Li gorî wesîqeyê, Heyderan li Meyafarqînê (Silîva/Silvan) êleke şaxa Zîlan in, xwedan 31 konan in û dîroka wê jî vedigere sala 1540î. Her di vê çarçoveyê da Kaya bal dikişîne, ji nivê yekem ê sedsala şanzdehan û pê va eşîra Zîlan ji ber zêdebûna nifûsê û herweha ji ber sedemên civakî, aborî û siyasî ber bi deverên cuda yên coxrafyaya Osmanî belav bûye (Kaya, 2022, r. 491) û herweha nexasim ji ber çêre û zozanên wê, koçî herêma Serhedê (Bazîd, Erzirom, Qers û Mûş) kiriye (Kaya, 2022, r. 493). Dîsa li gorî wesîqeya ku Çakır (2023, r. 135) di xebata xwe da parve kiriye jî Heyderan li Senceqa Meyafarqînê ya eyaleta Diyarbekirê şaxeke eşîra Şikakî ne û ji wir bar kirine çûne aliyê Mûş û Wanê. Lêbelê Çiftçi (2018, r. 34) diyar dike ku agahiyên der barê peywendîya Heyderan û Şikakan da ne zelal in û herweha nakok in û hin lêkolerên hevdem jî bêtî ku vê agahiyê di bêjîngê ra derbas bikin, bi dest xwe ra pejirandine û îdia kirine ku Heyderan şaxeke Şikakiyan e. Lêbelê di vê mijarê da meriv dikare wê yekê bêje ku Heyderan ne şaxeke Şikakiyan in, lê pêkan e ku di heyameke diyar a dîrokê da rêkeftin pêk anîbin û bûbin mitefîqê hev. Çawa ku di nivê sedsala XVIIem da digel Rojkiyan (Çiftçi, 2018, r. 24)⁴ û heya nivê sedsala XIXem jî digel Ademiyan (Çiftçi, 2018, r. 297) îttifaq pêk anîne, mumkin e ku Heyderan demekê digel Şikakiyan jî rêkeftin pêk anîbin û bûbin mitefîq. Herwesa bi qasî ku Kor Huseyîn Paşa ji Elî Emîrî ra salix daye, bav û kalên wan di heyamekê da ya ew pê nizanin, ji Meyafarqînê koçî herêma sînorê bakur ê Osmanî-Îranê kirine (Çiftçi, 2018, r. 53).

4 Di wergera bi Tirkiya îro ya Seyahetnameya Evliya Çelebi da navê "Heyderî" derbas dibe, lêbelê di çapa Osmanî ya sala 1898an da ev agahî tune ye (Çelebi, 1898, r. 227).

1.1. Tebeqeya Rêveberiya Heyderan: Torina Mala Şero⁵

Piştî ku mîrnîşîniyên Kurdan ên dawîn ji aliyê Dewleta Osmanî va bi plan û hêza leşkerî va ji holê hatin rakirin (Bruinessen, 2010: 200), li herêmê şûna desthelata kevnare û irsî ya mîran, eşîr xurt bûn û rola wan di qada siyasî da derket pêş. Herwesa li gorî gotina Ulugana, di demekê da ya ku otorîteya navendî nikaribû hebûna eşîran ji holê rake ku piştî tesfîyeya mîrektiyên xurtir û qewîntir bûn, coxrafyaya Kurdistanê bi sê aktorên nû ra nasiya xwe da hev: Şêxên Xalidî yê bi şaşîk, mîsyonerên Rojavayî yê bi şewqe û rêveberên Osmanî yê bi fes/kumê sor (Ulugana, 2022, r. 65). Di atmosfereke bi vî rengî da stêrka Torina Mala Şero biriqî û bi rasthevhatina politîkaya Padişahê Osmanî Evdilhemîdê duyem va ya biryara avakirina Alayên Hemidiye da, rol û hêza malbatê berçavtir û mezintir bû.

Di vê serdemê da li herêmê eşîrên herî xurt ên bi hejmara alayên xwe va derketin pêş, Heyderan, Hesenan û Milî ne. Heyderan li wilayetên Wan û Erziromê heft alay, Hesenan li devera Milazgirê pênc alay û eşîra Milî ya bi serkêşîya Îbrahîm Paşayê Milî jî li devera Wêranşarê pênc alay damezirandin (Ekinçi, 2017, r. 718) û di heyama xwe da bûn sê hêzên sereke yê herêmê.

Navê Mala Şero ji Şerîf Mihemed Beg tê ku di sedsala XIXem da yek ji serkirdeyên Heyderan e (Çiftçi, 2018: 25). Mala Şero bi hêz û rola xwe va bûye elîtên konfederasyona Heyderan û endamên malbatê, şax û baskên konfederasyonê bi rê va birine. Bo nimûne, dema ku li ser pêşniyaza Fermanarê Artêşa Çarem Muşîr Zekî Paşa di destpêka salên 1890î da (Eraslan, 1997, r. 462) bi telîmata Evdilhemîdê duyem xebatên avakirina alayan dest pê dîkin, serekên eşîra Merxuran jî li hev dicivin da ku alayekê ava bikin ku fermanarê wê jî ji Merxuran be. Lêbelê serekên baskên malan ên eşîrê li hev rûnanên û ji bo femandariya alayê, yekî ji nav xwe naneqînin. Li ser vê yekê erkê femandariya alayê pêşniyazî Huseyîn Paşa dîkin. Di vê gavê da Huseyîn Paşa jî bi şertê vî tekîlfa Merxuran qebûl dîke ku şertê wî jî ew bûye ku ji hêla dîsîplîn û techizatê va tu kêmasiyeke alayê dê tunebe. Ji ber vî şertê Huseyîn Paşa, alaya ku ji hêzên Merxuran pêk tê, dibe alaya herî birêkûpêk û ji herdu teftîşan jî bêyî qusûr û kêmasî derbas dibe (Avyarov, 1995, r. 250).

Ji aliyekî din va dema em awirekî didin dîroka Torina Mala Şero, em dibînin ku çî di nava malbatê da bi xwe, çî bi baskên din ên konfederasyonê ra û çî jî bi eşîr û konfederasyonên din ra Torina Mala Şero ketine nav gelek şer û pevçûnan. Ji şerên navxweyî yê Mala Şero yê herî navdar Şerê Gamêşvanê ye ku mijara vê meqaleyê ye. Ji bo şerê di nav baskan da jî em dikarin şerê Mala Şero yê bi Merxuran ra (BOA.DH.TMIK.M.270/84) wekî nimûne destnîşan bikin. Heyderan û Hesenan û herweha Heyderan û Celalîyan, Heyderan û Takoriyan jî gelek caran ketine rikeberiya hêzê û berê tîfingane dane hev (Demirci û Çabuk, 2014, r. 82-83; Aydın û Çiftçi, 2021, r. 158; Süphandağ, 2021, r. 39, 49). Der heqê şerê van eşîrên navborî da di arşîva Osmanî da jî gelek belge hene ku Süphandağ di pirtûka xwe ya navborî da cih daye wan.

⁵ Li gorî Alakom, di zimanê kurdî da “torin” wekî peyv tê maneya kesên esilsaze, aristokrat û bijarte û herweha wekî tîgîh jî tê çend maneyên cuda yê wekî nav û sîfet, navê tebeqeyekê, navê malbatekê yan jî navê qebileyekê (Alakom, 2009, r. 21-22). Helbet di nav kurdan da bi navê “Torin” qebileyekê heye û em vê di listeyên civaknasan da jî dibînin. Lê “torin” a li vir amaje bi tebeqeyekê, bi malbatekê dîke ku ew xwe wekî tebeqeya bijarte û rêveber dibînin û dihesibînin. Li vir dema em dibêjin “Torina Mala Şero”, em tebeqeya rêveberiya eşîr yan jî konfederasyona Heyderan qesd dîkin. Lewra wekî ku Ulugana ji Randot vediguhezîne, di organizasyona civaka kurdan da du tebeqeyên sereke hene ku ew jî “eşîr” û “reaya” ne (Ulugana, 2022, 318). Di serdemê mîrektiyên kurdan da ev cudabûn, bêtir aşîkar û li ber çavan e. Lewra ev yek xwe di malikên Feqiyê Teyran da wiha dide der: “Gul dibê ev lawê ras ne/Mîr li kurmancan qiyas ne/Te ji destê min xelas ne/Ho li te didim muhletê” (Teyran, 2022, r. 131). Ango “Gul ji lawîk ra dibêje ev ne rast e, ma qet di navbera Mîr û yekî Kurmanc da qiyas dibe, tja te tune ji destê min xilasi, ha ji te ra didim muhletê.”

2. Şerê Gamêşvanê

Şerê Gamêşvanê li gundê Gamêşvanê yê Patnosê di sala 1907an da di navbera serkirdeyên Heyderan ên hêzên Huseyîn Paşa û Emîn Paşa da qewimiye. Ji ber ku konfederasyona Ademan jî beşdariya vî şerî kiriye û rabûye piştê hêzên Emîn Paşa, jê ra “Şerê Heyderan û Ademan” jî tê gotin. Ademan heya nîveka sedsala 19em şaxeke Heyderan bûye. Ji vê dîrokê şûnda wekî eşîreke serbixwe organîze bûye (Çiftçi, 2018, r. 297). Şerê Gamêşvanê herçiqaş wekî şerê Heyderan û Ademan were binavkirin jî lê ev şer di rastiya xwe da yê Heyderan bi xwe ye. Lewra cihê ku şer lê qewimiye dikeve hînterlanda desthelata Heyderan û Torina Mala Şero.

Dema meriv li dîroka Mala Şero dinihêre, meriv dibîne ku di serê ser da nakokî û berberî di nava malbatê da heye. Malbat ji seriyekî bêtir bi awayekî pîrserî dixuyê. Ji yekbûn û tifaqê bêtir malbat bi şîraq e. Di rastiya xwe da ji xeynî vî şerê navxweyî, eşîr bi xwe jî radibin hemberî hev û şerê hevdu dikin. Di arşîva Osmanî da belgeyên têkildarî şer û pevçûnên eşîran hene û Kaya jî gelek ji van belgeyan ên têkildarî şerê eşîrên li wilayeta Erziromê tomar kirine (Kaya, 2021, r. 971-987). Herweha ev nakokîya di navbera serekên malbata Şero da di belgeyên Osmanî da bi eşkereyî li ber çavan e. Lewra di dema avabûna Alayên Hemidiyeyê da her kurapekî cuda cuda xebatên damezirandina alayan meşandine û ala ava kirine. Di vê serdemê da rikeberiya di navbera kurapan da ku Huseyîn, Emîn û Hecî Temir Paşa ne, gurtir bûye. Huseyîn Paşa çar alay, Emîn Paşa du alay û Hecî Temir Paşa jî alayek ava kirine. Lê ji ber ku paşatiya wî ji mulkiyeyê bûye, Emîn Paşa ferdariya alayan wekî fermî spartiyê birayê xwe Qaymeqam Elî Beg (Süphandağ, 2006, r. 335).

Herweha kurapan her yekî jê li devereke cuda hêza xwe edilandibû, bakur û rojavayê Patnosê di bin bandora Huseyîn Paşa da, gundên nêzikî Erdîşê di bin bandora Emîn Paşa da û gundên bi ser nehiyeya Kosa (Sarîsu) jî di bin bandora Hecî Temir Paşa da bûn (Çiftçi, 2018, r. 275). Van serekên Heyderan pîrî carî êrîş dibirin ser gundên hev, nexasim jî gundên Ermenîyan diketin ber van êrîş û şêlandinan. Ji ber zêdebûna êrîşên bi vî rengî, hersê serekên navborî di Rêbendana 1898an da bo Stenbolê hatin veguhestin û tewqûfkirin (Çiftçi, 2018, r. 299). Lê piştî ku teahud dan îradeya şahane ku dê êdî bi rik tevnegerin, îstiqrarê têk nebin û li rêya hev biçin, ev hersê serek hatin berdan û vegeyîyan memleketên xwe.

Hersê kurap piştî ku vedigerin memleket, ji bo demeke dirêj di bêdengiyê da dimînin û na-kevin nav şer û pevçûnan. Lêbelê di sala 1907an da li gorî gotina Süphandağ, Evdîla Begê Qaymeqamê Patnosê yê kurê Huseyîn Paşa hêzeke bi qasî sed mirovî dişîne ser gundê Ermenîyan ê bi navê Gamêşvanê yê li hînterlanda Emîn Paşa (Süphandağ, 2006, r. 418). Lê Emîn Paşa jî bi gotina amiyane, ne di guhê gê da bûye, wî jî tedbîra xwe sitandiyê, li dora gund kozik dane kollandin, herweha birayê wî Elî Beg jî li şênîyên gund ên Ermenî çek belav kirine (Çiftçi, 2018, r. 308). Di van şert û mercan da hêzên Huseyîn Paşa yê êrîş birine ser gundê Gamêşvanê, ji nivî zehftir hatine kuştin. Li gorî Süphandağ, qedera 80 çekdar di vî şerî da hatine kuştin ku di navê da mîrxasên Huseyîn Paşa yê wekî Êşkê Bozo yê Xelkî û Mûsayê Zorav yê Laçekî jî hebûne (Süphandağ, 2006, r. 418).

Dîsa li gorî ku Çiftçi ji çavkaniyên zarî vediguhezîne, ji ber ku diya Emîn Paşa keça serokê eşî-

ra Ademan bûye û mêla Ademiyan li ser Emîn Paşa bûye, di vî şerî da jî piştgirî dane hêzên Emîn Paşayî (Çiftçi, 2018, r. 297). Beramberî vê yekê, Sîpkîyên li Dutaxê jî alîkarî dane Huseyîn Paşa.

2.1. Şerê Gamêşvanê di Wesîqeyên Dîrokî da

Di Arşîva Osmanî da bi zarê belgeyan tê diyarkirin ku Paşayên Eşîra Heyderan bi hev çûne (BOA, Y.MTV, 299/125 H-16-05-1325) û divê demildest ev pevçûn û rageşî bê bidawîkirin, lewra ji ber vî şerî xelkê deverê pir zirardêde bûye (BOA, BEO, 3091/231789 H-21-05-1325) û herweha her di vê navberê da du hefte şûnda jî hatiye diyarkirin (BOA, DH.TMIK.M, 249/31 H-02-06-1325) ku nakokî û berberiya di navbera Paşayên Heyderiyan da hatiye çareserkirin.

Hem di telxrafa Seresker Riza da û hem jî di ya wilayeta Erziromê da fikara ku herî zêde dertê pêş, ew îhtimal e ku bi beşdarîkirina eşîrên din va ya di şer da, asayîş dê bi temamî tîk biçe û îstîqrar dê nemîne. Lewma di herdu telxrafan da jî tê xwestin ku tedbîrên di cih da demildest bînin sitandin. Dîsa di telxrafa Wilayeta Erziromê da diyar e ku yê herî zêde mirov li dora xwe kom kirine û dikeve liv û tevgerê, Huseyîn Paşa ye. Di vir da herweha tê diyarkirin ku şerê di navbera kesên navborî da ji zû da ye didome û di serdema ziraetê da yê herî zêde zirarmend dibe jî gel e. Dîsa em dibînin ku di vir da tê gotin ku paşayên mezkûr bi saya serê Padişah bûne xwedan meqam û pile, lêbelê ji ber nezanî û cahiliyê, karên kirêt û sosret dikin û herweha zordestiyê dikin û xwîne dirêjin. Lewma jî tê xwestin ku layenên şerker bi awayê herî giran bînin cezakirin da ku careke din teşebusî karekî wiha nekin.

Wekî di wesîqeyan da jî diyar e, Huseyîn Paşa ji Emîn Paşa û birayê wî Qaymeqam Elî Beg û herweha Temir Paşa xurtir û serdestir e. Ev yek jî hejmara alayên damezirandine jî diyar e, lewra Huseyîn Paşa bi serê xwe çar alay ava kirine. Helbet ev xurtbûna wî xwe dispêre hêzên baskan ên eşîrên din ên di bin baskê konfederasyonê da. Lewra Süphandağ jî bal dikişîne ku hêza Huseyîn Paşa ne ku ji Mala Şero ya ku mensûbê wê ye, belkî ji piştewaniya efradên din ên eşîra Heyderan tê (Süphandağ, 2006, r. 335). Bo nimûne, wekî me li jor jî behs kiribû, eşîra Merxurî sercem li cem Huseyîn Paşa ne û Alaya Siwariyên Sivik a 25em a ji hêzên Merxuran pêk tê di bin fermandariya Huseyîn Paşa da ye.

Wekî me li jor jî diyar kir, hê berî ku pileya paşatîyê werbigirin, şer û pevçûn di navbera endamên Torina Mala Şero da qewimîne. Di belgeyên arşîva Osmanî da em dibînin ku Huseyîn avêtiye ser mala Hecî Temir ku belge wan wekî “axa” diwesifînin û ji ber vê çendê jî daxwaz hatiye kirin ku Huseyîn Axa were cezakirin (BOA, DH.MKT, 1543 90 H-11-01-1306; BOA, DH.MKT, 1546 58 H-18-01-1306). Herweha em ji belgeyan hîn dibin ku wextê hukmê wan hebûye, zarokên şexsên navborî jî ev rikeberî û herweha şer û pevçûn domandine (BOA, MKT.MHM, 666 24 H-15-01-1313).

Di hedê zatê xwe da ev avêtina bi ser malê da nîşanî me dide ku yê zordest Huseyîn Paşa ye. Herweha divê meriv di vir da wê yekê jî bîne ziman ku gava meriv li wesîqeyên Osmanî dinihêre, meriv dibîne ku endamên Torina Mala Şero di tebeqeya herî bilind da qet ji hev nehewîne, timî belapêjgarî hev bûne û gava konjonktur guheriyê û bi politikaya Ebdulhemîdê Iiyem hêzeke bêtir kesb kirine û hêza wan qaîmtir bûye, bêtir ketine pêşîra hev.

Li gorî belgeyeke din jî mirovên Qaymeqam Elî Begê birayê Emîn Paşa agir berdane tîrên (zeviyên genim) Mîrlîwa Huseyîn Paşa. Ev jî nîşanî me dide ku Elî Beg û Emîn Paşa li hemberî Huseyîn Paşa qels in û tiştta ku ji destê wan tê, agirdadayîkirina zeviyên genim e. Ji dîroka wesîqeyê diyar e ku heyama, heyama tîrdîrûnê ye û zeviyên hatine şewitandin jî tîr in (BOA, DH.ŞFR, 372/9 R-07-08-1322).

Me li jor jî diyar kir ku devera di bin kontrola Huseyîn Paşa da bakur û rojavayê Patnosê ye, ya di bin kontrola Emîn Paşa da jî bêtir gundên nêzikî Erdîşê ne. Gamêşvan wekî coxrafya digel ku nêzikî Patnosê ye, wê hingê li ser qezaya Erdîşê dixuyê (BOA, DH.ŞFR.190/80) û şênîyên wê jî bi giranî Ermenî bûne. Bi ihtimaleke mezin, ji ber ku girêdayî Erdîşê ye Emîn Paşa difikire ku li herêma wî dimîne û heqê bacê yê wî ye û herweha ji ber ku nêzikî Patnosê ye jî malbata Huseyîn Paşa wisa difikire ku ev heq, yê wan e. Ji xwe dema em li van herdu (BOA, BEO, 768/57565 H 08-11-1313/BOA, DH.ŞFR. 190/80 R 07-12-1312) belgeyan dinihêrin, em dibînin ku di sala 1897an da ango 10 sal berî şerê Gamêşvanê, birayên Emîn Paşa, Evdillah, Edo û Elî û herweha biraziyên wî êrîş birine ser gundê Gamêşvanê, hinek emwal û pênc sed exnam xesb kirine (exnam, baca şer'î ye), du mêr û jinek kuştine, du kes jî birîndar kirine.

2.2. Şerê Gamêşvanê di Kilamên Dengbêjan da

Şerê Gamêşvanê di kilamên dengbêjên herêma Serhedê da û nexasim jî di yên devera Patnosê da pir deng vedaye. Dengbêjên wekî Hecî Evdilkerîmê Patnosî, Maşelayê Mûşî, Kemalê Kûçeka û Hecî Adil kilama li ser Şerê Gamêşvanê ya bi “Delal hay delal”ê va dest pê dîke, gotine. Dîsa di Radyoya Rewanê da jî hunermend Aslîka Qadirê ev kilam gotiye ku wiha dest pê dîke:

Lo axawo şerekî li me çêbû li Gamêşvanê Tozîbelanê li devê avê
Eskerê Huseyîn Paşayê Heyderî giran e derketiye ji Patnosê xwe da navê (Maşelayê Mûşî, dq. 0:57)

Delal qurban tu delal î

Were hey delal gazî ye xweş hewar e (Aslîqa Qadir, dq. 0:35)

Bê axawo şerêka li me qewimî Gamêşvana şewitî li derî avê

Lo maqûlo qaleka li me qewimî Gamêşvana kavi li derî avê

Eskerê Zor Huseyîn Paşa derket ji Patnosê (Hecî Evdilkerîm, dq. 09:00)

Dema em dengbêjan guhdarî dîkin, em dibînin ku kilam bi sehneya şer dest pê dîke û diyar dîke ku li Gamêşvanê wa ye şerekî mezin diqewime û herweha gazî û hewarî ye. Di pey ra jî tê diyarkirin, yê ku eskerê wî giran e û herweha şer daye destpêkirin, Huseyîn Paşa ye. Lewra li ser zarê dengbêjan tê îfadekirin ku wa ye eskerê Huseyîn Paşa bi hezarî ye û dikişe, diçe şer.

Were hewarî hewarî hewar hewarî

Bavo îro li Gamêşvanê agir barî

Her çar gundê dora Kela Kudo bi serê min da mabû xirûxalî

Li ser serê eşîra Heydera da bûye gazî hewarî

Tu bala xwe bidê sala îsal orta Huseyn Paşayê Heyderî

Edoyê Hesên Axa bavo çawa bû neyarî (Maşelayê Mûşî, dq. 01:30)

Hele bala xwe binê derdê li ser derda yî

Orta Zor Huseyîn Paşayê Heyderî, Edoyê Hesên Axa bi resmen bavo bû neyarî (Hecî Evdîlkerîm, dq. 08:41)

Di vir da em dibînin ku dengbêj diyar dikin ku ev şer, şerê xwebixwetiyê yê Heyderan e ku li aliyekî Huseyîn Paşa heye û li aliyê din jî mala Hesên Axa heye.

Min dî Edoyê Hesên Axa bi sê dengên bang dikir
Gelî hevalan çê bin çê bixebitin
Hûn ê lêxin Êskê Bozo Mûsê Zorav bikujin
Cinazê van xweşmêran bidine li ber tavê (Maşelayê Mûşî, dq. 01:15)
Edoyê Hesên Axa kire gazî
Go, Fariz Mihemedê Şana, Evdîlê Muslî bavê min bi lawo mêr bin çê bisekinin

Em ê bikujin Êskê Bozo, Mûsê Zorav termê van zilaman bidem ber tîra tavê (Hecî Evdîlkerîm, dq. 09:25)

Piştî ku eskerên Huseyîn Paşa dikişin û nêzîkatîyê bi cihê şer dikin, Edoyê Hesên Axa dide bin çenga mêrxasên xwe û ji wan ra dibêje ku xwe jêhatî bikin, em ê lêxin wan xweşmêran bikujin. Li gorî ragihandina dengbêjan, em dibînin ku li meydana germ a şer, kurê Hesên Axa, Qaymeqam Elî Beg birîndar dibe û herweha xweşmêrên Huseyîn Paşa, Êskê Bozo û Mûsê Zorav tên kuştin. Em vê yekê ji zarê Êskê Bozo hîn dibin ku dibêje, “Heyran wele ez du gula birîndar im destê min nagire qevda mîrata modolyê (Maşelayê Mûşî, dq. 07:45).” Helbet ev, agahiyeke rasterast e ku destnîşan dike kê birîndar e û kuştî ye. Lê em ji gotina “Tê zarîna qîz û bûkan lûbelûbê jinebiyan e (Maşelayê Mûşî, dq. 08:30); Weyle wêlê qîza li bûka, jinebiyan e (Hecî Evdîlkerîm, dq. 10:05).” fam dikin ku bîlançoya şer gelekî giran e. Lewra gelek qîz mane bêbav, gelek bûkên destbîhene û jin mane bêmêr û bûne jinebî. Her bi vî awayî dengbêj bi pesn û medh Edoyê Hesên Axa bi birîntînin û dawiyê li kilama xwe tînin.

Gava em li kilaman dinihêrin em dibînin ku dengbêj dema bûyerê vediguhezîne, agahiyan dide, teswîran dike, hetta carinan bi eşkereyî û carinan jî bi awayekî remzî û nerasterast mêl û sempatiya xwe ji bo layenekî nîşan dide. Ji vê hêlê va ji bo Şerê Gamêşvanê em dikarin bêjin ku dengbêjan der barê bîlançoya şer da agahî dane, teswîra şer kirine. Li gorî vê, em dibînin ku ka kê birîndar bûye û kê hatiye kuştin û herweha şervanên herî bijarte yên layenan kê ne û aqûbeta wan çî ye.

Ji aliyekî din va gava em li handana navborî ya Edoyê Hesên Axa dinihêrin, em dibînin ku biryardayîna şer di derbekî da nebûye. Ev di pêvajoyekê ra derbas bûye û haya layenan ji hevdu hebûye. Ev jî nîşan dide ku Edo, di gund da kozîk vedane, tedbîrên xwe wergirtine û hew karê mayîn jî handana mêrxasan bûye û ew jî, roja şer kiriye.

Di vir da belkî xala herî giring a divê em li ser rawestîna dengbêj e. Lewra çî dengbêj çî destanbêj, gava kilamekê, destanekê yan jî rûdanekê vediguhezîne, terefgiriya xwe jî nîşan dide, ango bi uslûb û şêwezarekî layengîr îcraya xwe dike. Hetta carinan hestên xwe jî tevî mijarê dike û fikr û rayeya xwe ya der barê waqîyê da derdibire. Bo nimûne, destanbêj di dema îcraya xwe da, veguhestina tekstê di carekê da radiwestînin û ya di dilê xwe da tînin

ziman. Helbet nîşandana vê terefgîriyê her carê bi heman rengî, bi awayekî eşkere pêk nayê. Em dibînin ku dengbêj rewş û dînamîkên civakê jî li ber çavan digire û li gorî wê tevdigere. Wekî ku Delikaya jî amajeyê pê dike, kilam [...] li ser fail û mexdûrên şîdetê terefgiriya xwe ya exlaqî ligel masûmiyeta sîvîlan tîne ziman (Delikaya, 2024, r.17).

Di vir da divê em wê yekê destnîşan bikin ku layenên bûyerê jî li ser uslûba vegêrana dengbêj tesîrê dikin. Ango heger kiryar, peywirdarên dewletê yan jî hêzeke biyanî û dereke be, ev îfadekirina bêgunehbûna sîvîlan a navborî, ji bo dengbêj hêsan dibe. Lêbelê hin rewş jî hene ku dengbêj nikare navê neheqiyê lê bike û jê ra bêje zilm. Belkî bi remzan û bi îfadeyên nerasterast vê neheqî û zilmê destnîşan dike û di vegêrana kilamê da di van rewşan da bi baldar tevdigere. Îja dema em li Şerê Gamêşvanê dinihêrin, em dibînin ku yekcar dikeve vê çarçoveyê. Lewra ji ber ku şer, şerekî xwebixwetiye ye, aliyên şerker mirovên hev in û di ser da jî mijar diçe digihîje meseleyên eşîrtiyê, dengbêj nikare navê neheqiyê lê bike û heq û neheqan bi eşkeryî destnîşan bike yan jî der heqê aliyekî da gotinên xirab bibêje. Şûna vê jî radibe, bi hin îfadeyên nixumandî va terefgîriya xwe nîşan dide. Dema em ji vê hêlê va li Şerê Gamêşvanê dinihêrin, em dibînin ku herçiqas bi eşkeryî nebe jî dengbêj, Huseyîn Paşa neheq dibînin. Lewra di kilaman da tê diyarkirin, yê ku eskerên wî bi hezaran dikişin û diçin şer Huseyîn Paşa ye. Ji xeynî vê, di kilaman da der heqê Huseyîn Paşa da çî erênî çî nerênî hema hema tu îfade tunene, çî heye bi tenê di versiyona Maşelayê Mûşî da wesfandina, “Huseyn Paşayê Heyderî lawo mija rû erdê ye (Maşelayê Mûşî, dq. 07:55).” derbas dibe.

Ev bêdengiya dengbêjan wê yekê nîşan dide ku naxwazin yan jî nikarin zordestiya Huseyîn Paşa bînin ziman. Lê gava mijar tê ser Hesên Axa û zarên wî, dengbêj pesnê wan didin û sempatiya xwe ji wan ra nîşan didin. Dengbêj diyar dikin ku Hesên Axa di wextê xwe da çiqas bihêz bûye û mîna mij û dûmana Çiyayê Sîpanê Xelatê dakutaye ser dijmin (Aslîka Qadir, dq. 01:05), kana tirs û xofê bûye, lê heyf û mixabin ku niha ew tune û tirsê wî jî nemaye. Herweha ji ber ku di şer da Eliyê kurê Hesên Axa birîndar dibe, dengbêj wî wekî mîrê zirav tewsîf dikin (Aslîka Qadir, dq. 0:47) û dîsa payeyeke leheng û qehremanane didin Edoyê Hesên Axa û Edo derdixin asta serlehengên destanên Kurdî. Lewra di destanên Kurdan da serleheng bi cesaret û sexaweta xwe tînin naskirin û herwesa hespekî wan jî heye ku xwedan nav û karakter e. Di vir da ji bo Edo tê gotin ku siwarê Kurdo û bavê Silêman e (Hecî Evdilkerîm, dq. 10:15; Maşelayê Mûşî, dq. 08:35). Ango navek li dinyayê hiştiye ku kurê wî dikare pê serbilind be. Edo herwesa mêrekî wisa ye ku fena keleheke li deştê, xurt û zexm e, li jor penahê hawar û gaziye ku Xweda be, li jêr jî Edoyê Hesên Axa ye (Hecî Evdilkerîm, dq. 10:06; Maşelayê Mûşî, dq. 08:45). Îfadeya, “Cebilxanê Edoyê Hesên Axa ji kîsî canfidan e (Hecî Evdilkerîm, dq. 09:56).” jî ji bo Edo pesn û medhek e. Lewra tê diyarkirin ku mirovên wî jê ra yar in, tu wextî îxanetî wî nakin û ji bo wî canê xwe feda dikin.

Ji aliyekî din va di mijara xwedan nav û nasnamebûna hespê Edo da, divê em diyar bikin ku ev yek ne bi tenê tîkildarî destanên Kurdî ye. Ev yek belkî tîkildarî edetên Kurdan e ku di jiyana xwe ya gundewariyê da bi piranî dianîn nav li wan heywanan dikirin ku jiyana wan hêsan dikir yan jî di hin qonaxên jiyana da refaquetiya wan dikirin. Bo nimûne, Kurdan dianîn û nav li kûçik, tejjî, ga, ker û hespên xwe dikirin. Em dibînin ku Yüksel jî di vê mijarê da diyar dike ku Kurd çandinî û heywandariyê dikin û lewma jî ew yek di nav wan da rewşeke pir berbelav e ku navan nexasim li

heywanên kêrhatî û jêhatî dikin û navê hespê Ferzendeyê ji serkêşên Serhildana Çiyayê Agiriyê, Enzawir e û nimûneya vê yekê ye (Yüksel, 2019, r. 342-343).

2.3. Cudahiya di Navbera Wesîqe û Kilaman da

Herwesa dema em li wesîqeyên Osmanî dinihêrin, em dibînin ku destnîşan dikin, şerek qewimiye û hinek însan hatine kuştin û hinek jî birîndar bûne û hew. Ji bo rêveberên ji navendê hatine şandin ne muhîm e yên hatine kuştin kê ne, çîrokên wan çî ne û hetta ji bo wan hejmar jî muhîm nîne û lewma diyar nekirine ka hejmara kuştî û birîndaran çend e. Bi qasî ku dixuyê, ev yek zêde di xema şefên eşîrê yên xelkê herêmê bi xwe da jî nîne, lewra Ebdullah Begê kurê Huseyîn Paşa dema hêza xwe dişîne ser Gamêşvanê, bi xwe li Patnosê rûdinê û di atmosfereke aram da kişîka xwe dilîze (Süphandağ, 2006, r. 418).

Lêbelê dema em li kilamên dengbêjan guhdarî dikin ku dîroka alternatîf a gel û hafîzeyê civakî ye, em dibînin ku meydana şerî tê teswîrkirin û der heqê şer da agahî tên dayîn. Di vir da zimanê kilaman ne zimanekî bêlayan e, dengbêj dibe teref û ne pir bi eşkereyî be jî heq û neheqan destnîşan dike.

Cudahiyeke din a di navbera wesîqe û kilaman da jî ew e ku di wesîqeyan da navê Emîn Paşa pir derbas dibe, lêbelê di kilaman da qet derbas nabe. Şûna wî, navê birayê wî Edo bêtir derbas dibe û behsa wî tê kirin. Ev jî nîşanî me dide ku yê xwenda û ji mulkiyeyê Emîn Paşa di nezdê rayedarên dewletê da dibe mixatab. Lê di nav gelê herêmê da yê mixatab tê girtin jî Edo ye. Edo kurê mezin ê Hesên Axa ye û di temamî kilamên dengbêjan da yê derdikeve pêşîya me, ew e. Herweha wekî me li jor jî destnîşan kir, Edo tevî birayên xwe deh sal berî ku Şerê Gamêşvanê biqewime, êrîş biriye ser heman gundî ku di encamê da sê kes hatine kuştin.

2.4. Cudahiya di Navbera Kilaman da

Versiyona kilamê ya ku Aslıqa Qadirê di Radyoya Rewanê da gotiye, li gorî kilamên dengbêjên din kintir e û cih cihan jî hatiye sansurkirin û herweha navê lehengan tevlihev bûne û guherîne. Di vir da tê diyarkirin ku gula siwaran, ango mîrxasê herî bijare û dilêr, Îskanê Zero hatiye kuştin. Lê em dizanin mîrxasê hatine kuştin Êskê Bozo û Mûsayê Zorav in. Ango di vir da navê Êsko bûye Îskan û nasnavê Zorav ê Mûsa jî wekî Zero guheriye û ji Îskan ra bûye nasnav. Herweha navên mîrxasên mala Hesên Axa jî li gorî dengbêjên din guherîne û bûne Simbo û Sêvo. Dîsa dema dor tê ser rêzika ku dê wê yekê rave bike, eskerê Huseyîn Paşa derket û kişîya çû, peyvên nayên fêmkirin yên wekî “Bi gotinê eskerê *kura savde şaşêla têne sitka qûya gulla davên*”⁶ tên gotin. Bi qenaeta me di vir da navê Huseyîn Paşa û salixdana wê hatiye sansurkirin. Lewra li dewlet û rejîmeke ku wisa dihesibîne hemû însan bira ne û herweha di radyoyekê da ya ku fikra “Kurd hemû bira ne” belav dike (Elend, 2021, r. 16), ravekirin û pesindana axayekî ku dewleta rikeber remza Paşatiyê dayê, yê ku “dibe sedema xwînretinê”, ne maqûl û muteber e. Di vir da dîsa bavê Emîn Paşa, Hesên Axa bûye Paşa ku di rastiyê da paşatiya wî tune. Herweha hatiye balkişandin ku Hesên Axa di wextê xwe da çiqas bihêz bûye û mîna mij û dûmana Çiyayê Sîpanê Xelatê, kana tirs û xofê bûye, lê heyf û mixabin ku niha ew tune û tirsê wî jî nemaye.

6 Di vê risteyê da nivê hevokê nayê fêmkirin. Dema meriv leza kilamê dadixe, peyvên famkirinê lêbelê îcar maneyeke wan çênabe. Herwesa Süphandağ di pirtûka xwe da (2021, r. 73) ev riste wekî, “*Bi gotinê eskerê Huseyîn Paşa jêr da tene gule davên*” nivîsiye.

Versiyona kilamê ya ku dengbêj Hecî Evdilkerîmê Patnosî dibêje, fena ya Radyoya Rewanê sê bend e. Di vê kilamê da em dibînin, çawa ku mêrxasên Huseyîn Paşa hene, bi heman rengî yên mala Hesên Axa jî hene ku navê wan Fariz Mihemedê Şana û Evdilê Muslî ne, pir dilêr û canfida ne û lê dixin, mêrxasên mala Paşê dikujin û termê wan li ber tîra tavê dihêlin.

Versiyona kilamê ya ku dengbêj Maşelayê Mûşî dibêje, şeş bend e û li gorî yên din hinekî dirêjtir e. Di vê kilamê da pir bi eşkereyî tê diyarkirin ku herdu hêzên rikeber, ne hevseng in û yên Huseyîn Paşa girantir e û bi hezarî ye. Bereksê kilamên din, di vir da tê diyarkirin ku ev şer, şerê Heyderan ê navxweyî ye û ev yek bi hevoka, “Li ser serê eşîra Heydera da bûye gazî hewarî.” tê îfadekirin. Dîsa jî vê kilamê û jî kilama Aslîka Qadirê em hîn dibin ku di şer da Eliyê Hesên Axa jî birîndar bûye ku bi gotina “mîrê zirav” va mêl û sempatiya ji bo Mala Hesên Axa di vir da jî tê îfadekirin.

Wekî tebîeta hemû şeran, di vir da bi gotina “Tê zarîna qîz û bûkan lûbelûbê jinebiyan e.” encama ji bo jinan hatiye destnîşankirin. Herçiqas rasterast nebin hedefa guleyan jî, lê di şeran da yên esil mexdûr dibin jin in, wekî di vir da jî tê gotin, hinek jê keç in ku bavê xwe ji dest didin, hinek jê bûkên destbihene ne ku mîrê xwe ji dest didin û hinek jê jî ew jin ku mîrê wan tê kuştin û dibin jinebî.

Encam

Şerê Gamêşvanê di sala 1907an da li gundê Gamêşvanê yê niha li ser Patnosa navçeya Agiriyê ye, lê wê hingê li ser Erdîşa navçeya Wanê bûye, di encama rêkeberiya hêzê ya naxweyî ya malbata Torina Mala Şero (TMS) da qewimiye. Aliyên ku di vî şerî da hatine hemberî hev û mîr ji hevdu kuştine, hêzên Huseyîn Paşayê Heyderî û yên kurapê wî Emîn Paşa ne. Di vî şerî da jî ber ku hinek merivên eşîra Ademiyan rabûne piştî Emîn Paşa, ji bo vî şerî di heman demê da Şerê Heyeran û Ademan jî tê gotin.

Dema ku em bala xwe didin arşîva Osmanî, em dibînin ku di wesîqeyên li ser vî şerî da tesbîtên giring hene. Di van wesîqeyan da hatiye balkişandin ku ev rikeberiya di nava malbata TMSyê da mîlmilaneyeke kevn e, ji ber şer xelkê sivil ê deverê pir zirardîde dibe û lewma divê êdî teqez rê lê were girtin û teşebuskarên şer divê bîn cezakirin. Dîsa di van wesîqeyan da hatiye diyarkirin, serokên eşîran bi saîqeya cehalet û zordestiyê li ser hidûd aramiyê tîk dibin û teşebusî xwînretîne dikin. Helbet em dîsa jî wesîqeyên dîrokî hîn dibin ku di pêşdatirî vî şerî da hem li Gamêşvanê bi xwe û hem jî li deverên din, serkirdeyên TMSyê ketine şer û pevçûnan. Hetta jî ber ku hêzên Emîn Paşa û birayê wî Qaymeqam Elî Beg ne hevsengî yên Huseyîn Paşa bûne, çûne agir berdane zeviyên wan ên genim.

Ji aliyê xwe va gava mirov li tekstên kilaman dinihêre, mirov dibîne ku hem teswîra meydana şerî hatiye kirin û hem jî qehremaniya lehengên sereke yên şer hatiye ravekirin û navê wan hatiye zikirkirin. Dîsa versiyona kilama li ser şer ya ku Aslîka Qadirê di Radyoya Rewanê da gotiye, li gorî kilamên dengbêjên din kintir e û cih cihan jî hatiye sansurkirin. Di kilamê da navê lehengan tevlihev bûne û guherîne û herweha rêza ku navê Huseyîn Paşa û eskerên wî derbas dibe, hatiye sansurkirin û di şûna wê da hin peyvên ku nayên fêmkirin hatine gotin.

Wekî xaleke cuda ya di navbera wesîqe û kilamên li ser vê mijarê da jî mirov dikare wê yekê destnîşan bike ku navê Emîn Paşa di wesîqeyan da pir derbas dibe, lê di kilaman da qet derbas nabe. Şûna wî, navê birayê wî Edoyê Hesên Axa derbas dibe.

Dema em li zimanê kilaman dinihêrin, em dibînin ku herçend bi eşkeryî nebe jî terefgîriyek xwe dide dest. Ji ber sedemên wekî şerê xwebixwetiyê û meseleyên hesas ên eşîrtiyê, dengbêj naçar mane ku terefgîriya xwe nerasterast îfade bikin. Di vê çarçoveyê da dema mijar bûye Huseyîn Paşa, dengbêjan sikût kiriye û dema mijar bûye Hesên Axa û lawên wî jî bi remz û teşbihan pesna wan dane û sedeqet û wefadariya mirovên wan derxistine pêş. Herweha dengbêjan di vî warî da bêtir cih dane Edoyê Hesên Axa û ew adeta derxistine asta leheng û qehremanên destanên Kurdî.

Wekî xala dawîn, li vir em dikarin wê yekê pêşniyaz bikin, lingê naqis ê ku me di destpêkê da amaje pê kir, divê di xebateke din da bê temamkirin da ku rastî û heqîqeta vê bûyera tarîxî bi awayekî objektîftir derkeve meydanê.

Çavkanî

Wesîqeyên Arşîva Osmanî

- BOA, DH.MKT, 1543/90 H-11-01-1306
BOA, DH.MKT, 1546/58 H-18-01-1306
BOA, BEO, 768/57565 H 08-11-1313
BOA, DH.ŞFR. 190/80 R 07-12-1312
BOA, MKT.MHM, 666/24 H-15-01-1313
BOA, BEO, 1033 77406 H-06-06-1315
BOA, BEO, 1034 77502 H-08-06-1315
BOA, DH.TMIK.M, 43/6 H-15-06-1315
BOA, DH.MKT, 2202/45 H-02-01-1317
BOA, BEO, 1312 98340 H-11-01-1317
BOA, DH.ŞFR, 372/9 R-07-08-1322
BOA, Y.MTV, 299/125 H-16-05-1325
BOA, BEO, 3091/231789 H-21-05-1325
BOA, DH.MKT, 1153/47 H-03-02-1325
BOA, DH.TMIK.M, 249/31 H-02-06-1325

Jêderên Çapkirî

- Alakom, R. (2009). *Torin Arîstokratên Serhedê* (Çapa 2yem). Stenbol: Avesta.
- Avyarov (1995). *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler 1801-1900*. Çev: Muhammed Varlı (Hoko Xanî), Ankara: Sîpan.
- Aydın, S. û Çiftçi, E. (2021). *İmparatorluğun Son Aşiret Sayımı Fihristü'l Aşâir Yorumlar ve Çeviriyazım*. İstanbul: İletişim.
- Bruinessen, M. V. (2010). *Ağa, Şeyh, Devlet*. İstanbul: İletişim.
- Çakır, İ. (2023). Mehmed Hurşîd Paşa'nın Seyâhatnâme-i Hudûd Adlı Eserine Göre Osmanlı-İran Sınır Aşiretleri: Celali, Zilanlı, Haydaranlı Ve Sıbki Aşiretleri. *İran Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 127-150. <https://doi.org/10.33201/iranian.1230814>
- Çelebi, E. (1898). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 4. Cilt. Derseadet: İqdam Matbaası.
- Çelebi, E. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. 4. Cilt, 1. Kitap. İstanbul: Yapı Kredi.
- Çiftçi E. (2018). *Fragile Alliances in the Ottoman East: The Heyderan Tribe and the Emipre, 1820-1929*, *Phd. Dissertation*, Bilkent University.
- Delikaya, Ö. (2024). Navê Cihan, Mekanên Birê û Geliyê Zilan di Çanda Dengbêjiyê de. *Mukaddime*, 15(1), 15-40. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1453602>
- Demirci, S. û Çabuk, F. (2014). Celâli Kürt Eşkıyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857-1909). *International Journal of History*, 6(6), 71-97.
- Ekinci, M. R. (2017). "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı". *Şarkiyat* 9/2, 703-724. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.339530>.

- Elend, K. (2021). *Kimliği Terennüm Etmek Erivan Radyosu Kürtçe Yayını*. İstanbul: İletişim.
- Eraslan, C. (1997). Hamidiye Alayları, *İslam Ansiklopedisi, C. 15*. İstanbul: DİB Yayınları.
- Kaplan, Y. (2023). Ji Edebiyata Devkî ya Kurdî Serhatîyek Evînî: Salih û Kejê û Deqeke Çapkiri. *Mukaddime*, 14(1), 120-146. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1265178>
- Kaya, H. (2021). “18. Yüzyılda Erzurum Eyaleti’nde Yerel Siyaset Ve Yezidi Aşiretlerin Rollerini”. *Şarkiyat* 13/3, 971-987. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1000137>.
- Kaya, H. (2022). Diyarbekir’den Serhad’a Kadim Bir Aşiret: Zilan, *Aktör; Müttefik, Şaki Kürt Aşiretleri*, Der. Tuncay Şur-Yalçın Çakmak (s. 489-504). İstanbul: İletişim.
- Mehmed Hurşid Paşa (1997). *Seyahatname-i Hudud*. Çev. Alaatin Eser. İstanbul: Simurg.
- Subaşı, K. (2023). Fesad û Bêbext di Trajedîya Evînê da: Weku Nimûne Destanên Evîna Mêjûyî. *Mukaddime*, 14(1), 148-176. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1243035>
- Süphandağ, K. (2006). *Büyük Osmanlı Entrikası Hamidiye Alayları*. Stenbol: Weşanên Komal.
- Süphandağ, K. (2021). *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Heyderan Aşireti ve Ağrı Direnişi*. İstanbul: Pel Yayınları.
- Sykes, M. (1908). The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 38, 451-486.
- Teyran, F. (2022). *Dîwan*. (Werger û Şîkar: Kadri Yıldırım, Çapa 2yem). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ulugana, S. (2022). *Kürt-Ermeni Coğrafyasının Sosyopolitik Dönüşümü (1908-1914) Halidiler, Hamidiyeliler, Bedirhaniler ve Taşnaklar*. İstanbul: İletişim.
- Ulugana, S. (2022). Şiddet Yüzyılı İçinde Dört Sınır Aşiret: Hesenan, Cibran, Pencînarın ve Xweytî (1837-1937), *Aktör; Müttefik, Şaki Kürt Aşiretleri*, Der. Tuncay Şur-Yalçın Çakmak (s. 317-350). İstanbul: İletişim.
- Yüksel, M. (2016). On The Borders of Turkish and Iranian Nation States: The Story of Ferzende and Besra. *Middle Eastern Studies*, 52, 656-676.
- Yüksel, M. (2019). Dilşa’nın Babasına Ağıt: Ruslar, Dengbêjler ve Bulanık Savaşı, Çağlayan, E. (ed.) “*Burası Muştur*”: *Tarih, Toplum, Kültür ve Edebiyat* (s. 325-358). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Yüksel, M. (2023). Besra, Zarife, Gulnaz ve Diğerleri: Arşiv Belgeleri ve Kürtçe Sözlü Anlatılarda Kadınlar. *Toplumsal Tarih Akademi*(3), 136-141.
- Zekî Beg, M. E. (2002). *Dîroka Kurd û Kurdistanê*. Stenbol: Avesta.

Jêderên Online û Dîjîtal

Hunermend Aslıka Qadir:

<https://www.youtube.com/watch?v=BaHcIz5kUTI> (Guhdarîkirin, 07.01.2023).

Dengbêj Hecî Evdilkêrîmê Patnosê: <https://www.youtube.com/watch?v=0HbRCmmff4Q&t=623s> (Guhdarîkirin, 07.01.2023).

Dengbêj Maşelayê Mûşî:

<https://www.youtube.com/watch?v=u8QD0i--rTo> (Guhdarîkirin, 07.01.2023).

PÊVEK

Wergera bi kurdî ya têlxrafa Serasker Riza-1

Nimroya Arşîvê: Y.MTV.00299.00125.001

Meqamê Seraskerî/Mektûbê Qelemê Xusûsî

Di tezkîreya samiyeyê (sadaret) da ya ji Babê Eliyeyê hatiye şandin, hatiye diyarkirin ku di navbera serokên Eşîra Heyderan Mîrlîwa Huseyîn û herweha Emîn Paşa û Qaymeqam Elî Beg û mirovên wan da şerekî dijwar qewimiye, ji herdu aliyan gelek mirov hatine kuştin û birîndar bûne û herwesa heger bi awayekî bilez rê li rikeberiyê neyê girtin, neyartî dê têkeve dirûvekî dijwartir û bi beşdariya serokên eşîrên din va nexweşiyên hîn mezintir dê rû bidin û herwesa telgrafa ji hêla Wilayeta Erziromê verêkirî ya der heqê pêdiviya cezakirina curetkaran da hat şandin û wekî bersiv ji wilayeta navborî ra hat destnîşankirin ku ji bo rêlêgirtin û jinavbirina nexweşiyê û jiholêrakirina sedemên wê digel Muşîriyeta Mezin a Artêşa Humayûn a Çarem hevniwîsîn pêk were û herweha hat balkişandin ku ji hêla eskerî jî çî pêwîst e divê bilez were kirin û bi telgrafnameya xwe ya acîzane va me ji muşîriyeta navborî ra pêşniyaz kir û nivîsand ku wekî di tezkîreya samiyeyê da behskirî ye, çî pêwîst e divê bê kirin û encama wê jî bê nivîsîn û herweha sûreta telgrafnameya kesên navborî yê ji Wilayeta Erziromê, wekî pêvek hatiye erz û teqdîmkirin û di wê babetê da emr û ferman ya hezretî Padişah e.

16ê Cemazeyîlewela 1325an (k.) - 14ê Hezîrana 1323yan (r.) - 27ê Hezîrana 1907an (z.)

Serasker Riza

82

Wergera bi kurdî ya têlxrafa Serasker Riza-2

Nimroya Arşîvê: Y.MTV.00299.00125.002

Meqamê Seraskerî/Mektûbê Qelemê Xusûsî

Sûretê telgrafnameya bi şîfre ya dîrok 10ê Hezîrana 1323yan e ku ji Wilayeta Erziromê gihîşt Babê Eliyeyê

12ê Cemazeyîlewela 1325an (k.) - 10ê Hezîrana 1323yan (r.) - 23yê Hezîrana 1907an (z.)

Ji ber bicihkirina Resûl Axa a li Xamûrê ya ji hêla Mîrlîwa Huseyîn Paşa yê ji serokên eşîra Heyderî, di nav eşîrê da dijyayê û dijmintî peyda bû û li ser agahiya Huseyîn Paşayê navborî tevî çend sed siyariyên li dora xwe kom kirin ber bi Xamûrê bi rê ket, Wekîlê Fermandarê Lîwaya Hemîdiyeyê bi xwe bû navbeynkar û lihevanîn pêk anî û siyarî ji hev belav kirin. Lêbelê digel vê yekê ji ber ku Huseyîn Paşa cardin maiyeta xwe kom kir û ket nav tevgera dijminane, di navbera van û herweha mirovên Emîn Paşayê Heyderî û birayê wî Qaymeqam Elî Beg ê rûniştvanên qezaya Erdîşê da şerekî dijwar qewimî, ji herdu aliyan gelek mirov hatin kuştin û birîndar bûn û herwesa heger bi awayekî bilez rê li rikeberiyê neyê girtin, bi tûj û tundbûna neyariya ji zû da dewam dike û bi beşdariya serokên eşîrên din va nexweşiyên hîn mezintir dê rû bidin û di vê heyama ziraetê da hetta dê bibe sedema per û perîşanbûna şênîyên feqîr û belengaz ku ev yek di telgrafên Qaymeqamtîyên Qerekilîs û Dutaxê û Wekaleta Muteserrîfiya Bazîdê da hatiye destnîşankirin û

bi qandî vê pileya vî karî, cîbicîkirina tedbîrên eskerî zerûrî ye û rewş ji bo Muşîriyeta Mezin û Femandariya Lîwaya Yekem a navborî hatiye nivîsîn. Ev cure serokên eşîran ên ku bi saya serê Padişah bûne xwediyê şerefa wesfê erkan û femandarê eskeran, bi saîqeya cehalet û zordestiyê va li ser hidûd aramî û rihetiyê têk dibin û teşebusî xwînretinê dikin ku ev yek halekî pir kirêt û sosret e û teşebuskar heta bi lewnekî bi îbret neyên cezakirin, herçiqas bi şûn da rêlêgirtina dubarebûn û qewimînê ne mumkin be ji îcraya îcabî wabesteyî îradeya bilind e. Ferman.

KILAMA DELAL

Versiyona ji dengê dengbêj Maşelayê Mûşî:

Lo axawo şerekî li me çêbû li Gamêşvanê Tozîbelanê li devê avê
Eskerê Huseyîn Paşayê Heyderî giran e derketiye ji Patnosê xwe da navê
Min dî Edoyê Hesên Axa bi sê dangan bang dikir
Gelî hevalan çê bin çê bixebitin
Hûn ê lêxin Êskê Bozo Mûsê Zorav bikujin
Cinazê van xweşmêran bidine li ber tavê
Were hewarî hewarî hewar hewarî
Bavo îro li Gamêşvanê agir barî
Her çar gundê dora Kela Kudo bi serê min da mabû xirûxalî
Li ser serê eşîra Heydera da bûye gazî hewarî
Tu bala xwe bidê sala îsal orta Huseyn Paşayê Heyderî, Edoyê Hesên Axa bavo çawa bû neyarî
Hahê hahî
Lo axawo îro şerekî çêbû li Gamêşvanê wê bida yalê
Eskerê Zor Huseyn Paşayê Heyderî derketiye ji Patnosê bavo bi hezar e
Tu bala xwe bidê gula barûdê îro Edoyê Hesên Axa bi ser bavê Edo da zarezar e
Heyran wele cabekî hat orta nîvro esrê
Dibê Eliyê Hesên Axa bi du gula bavo lê birîndar e
Were ferman e ferman e ferman e mîrê min ferman e
Heyran îro mi go viya çi dem e çi dewran e
Eviya çi berf e çi baran e
Ji êvar da tê dengê qîz û bûkan îro lûbelûbê jinebiyan e
Hewara me li jorê mabû Rebê Alemê, li jêrê Edoyê Hesên Axayê kela deştê siwarê
Kurdo bavê Silêman e
Lo axawo şerekî çêbû li Gamêşvanê bi kereng e
Eskerê Huseyn Paşayê Heyderî derketiye ji Patnosê bavo rengbireng e
Mi dî Êskê Bozo bang dikir Mûsê Zorav
Lêxin Edoyê Hesên Axa bikujin êvar e gelo ro li me dereng e
Were hewarî hewarî hewar hewarî
Bavo îro li Gamêşvanê agir barî
Herçar gundê îro gelo Kela Kudo mabû xirûxalî
Li ser serê îro eşîra Heyderan da bûye gazî û hewarî
Tu bala xwe bidê orta Huseyn Paşayê Heyderî, Edoyê Hesên Axa bavo çawa bû neyarî

Lo axawo şerekî çêbû li Gamêşvanê berî bê ye
Mi di Êskê Bozo bang dikir Mûsê Zorav
Lawo îro çê bin çê bixebitin
Heyran wele ez du gula birîndar im destê min nagire qevda mîrata modolyê ye
Kesekî xêrxwazî xêra tune cabekî bihere Patnosê li ba Huseyn Paşayê Heyderî lawo mija rû
erdê ye
Were ferman e ferman e mîrê min ferman e
Heyran îro çî berf e çî baran e
Eva çî mij e çî dûman e
Ji êvar da tê kalekalê berx û miyan e
Tê zarîna qîz û bûkan lûbelûbê jinebiyan e
Hewara me li jorê mabû Rebê Alemê, li jêrê Edoyê Hesên Axayê kela deştê siwarê
Kurdo bavê Silêman e

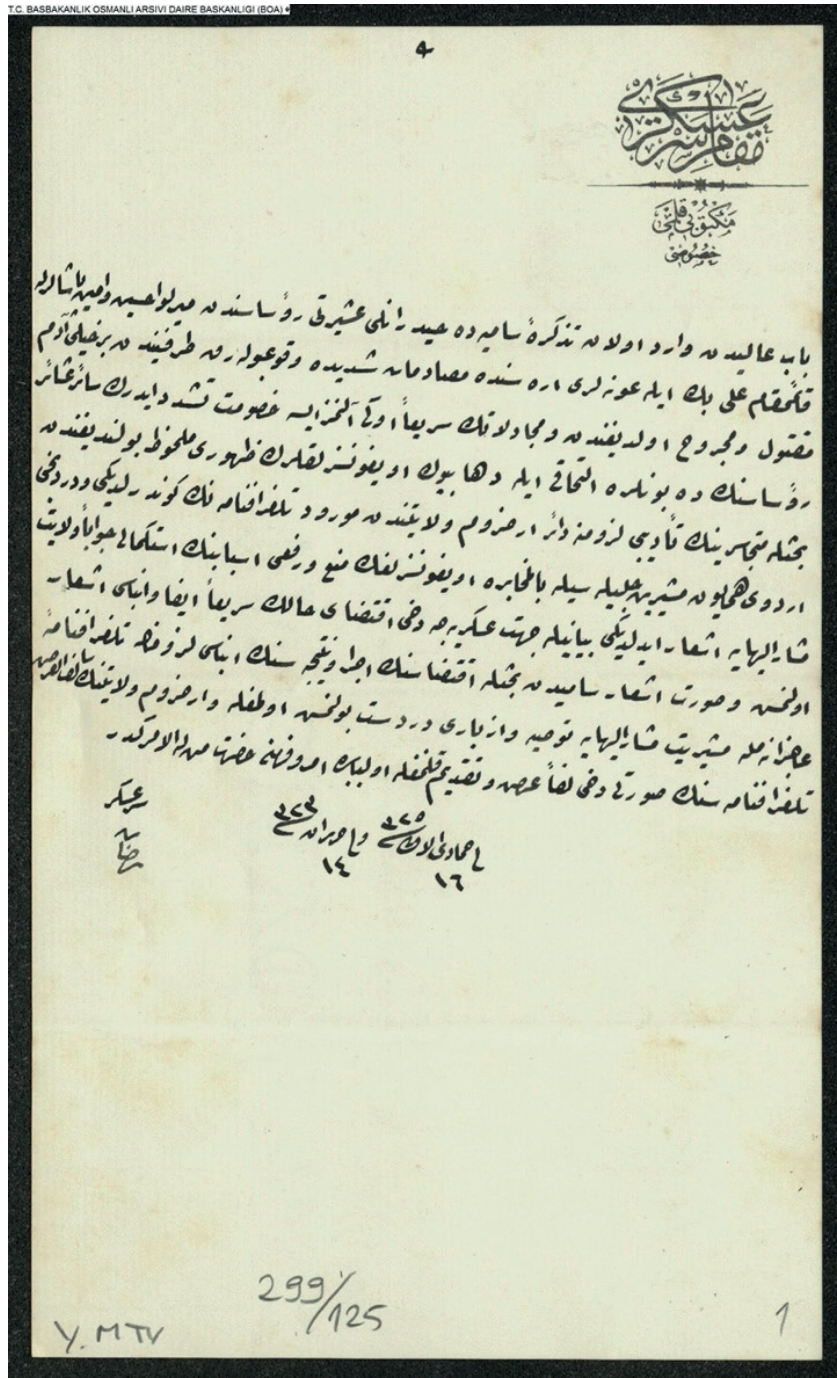
Versiyona ji dengê hunermend Aslîka Qadirê:

Were hey delal, hey delal tu delal î
Delal qurban tu delal î
Were hey delal gazî ye xweş hewar e
Dora koşka bavê Hemîd girtine çar e çar nikale ye
Bi gotinê Elî Begê mîrê zirav bi gulê mawîzerê her du zenda birîndar e
Ne xwezil wê evdî ra ku Hesên Paşa Bavê Edo ra sê roj e bive dijmin û neyar e
Notlanî Çiyayê Sîpanê û Xelatê mij e û dûman e ser neyar da melû xwar be
Were hey delal, hey delal, hey delal tu delal î
Were hey delal, hey delal tu delal î
Delal qurban tu delal î
Delal qurban Camûşvanê wê çîman e
Bi gotinê patrondaşê Elî Begê mîrê zirav ji êvar da kîsî canfîda ne
Elî Begê erafê meydanê dikir gazî digo Simbo, Sêvo kurê min de rabin çê bin çê bixevtin
Wextê hewara me yê bê Edoyê Hesên Axa û taxana av û erdan e
Were hey delal, hey delal, hey delal tu delalî
Delal qurban şer qewimiye Camûşvanê beriya avê
Bi gotinê eskerê *kura savde şaşêla têne sitka qûya* gulla davên
Bi gotinê hatiye kuştinê Îskanê Zero firarê dewletê gula siyara
De wê çawa cinyazê vî maqûlî danîne Camûşvana kavil nav neyara berî tavê
Were hey delal, hey delal, hey delal tu delal î

Versiyona ji dengê dengbêj Hecî Evdilkerîmê Patnosî:

Delal hay delal hay delal hay delal hay delal hay delal hay delal
Delal hay delal delal hay delal hay delal î
Ez ê çî bikim her çar terefê Kela Gulduz axayê min mane xalî
Îja li ser serê Edoyê Hesên Axa bûye gazî û hewarî

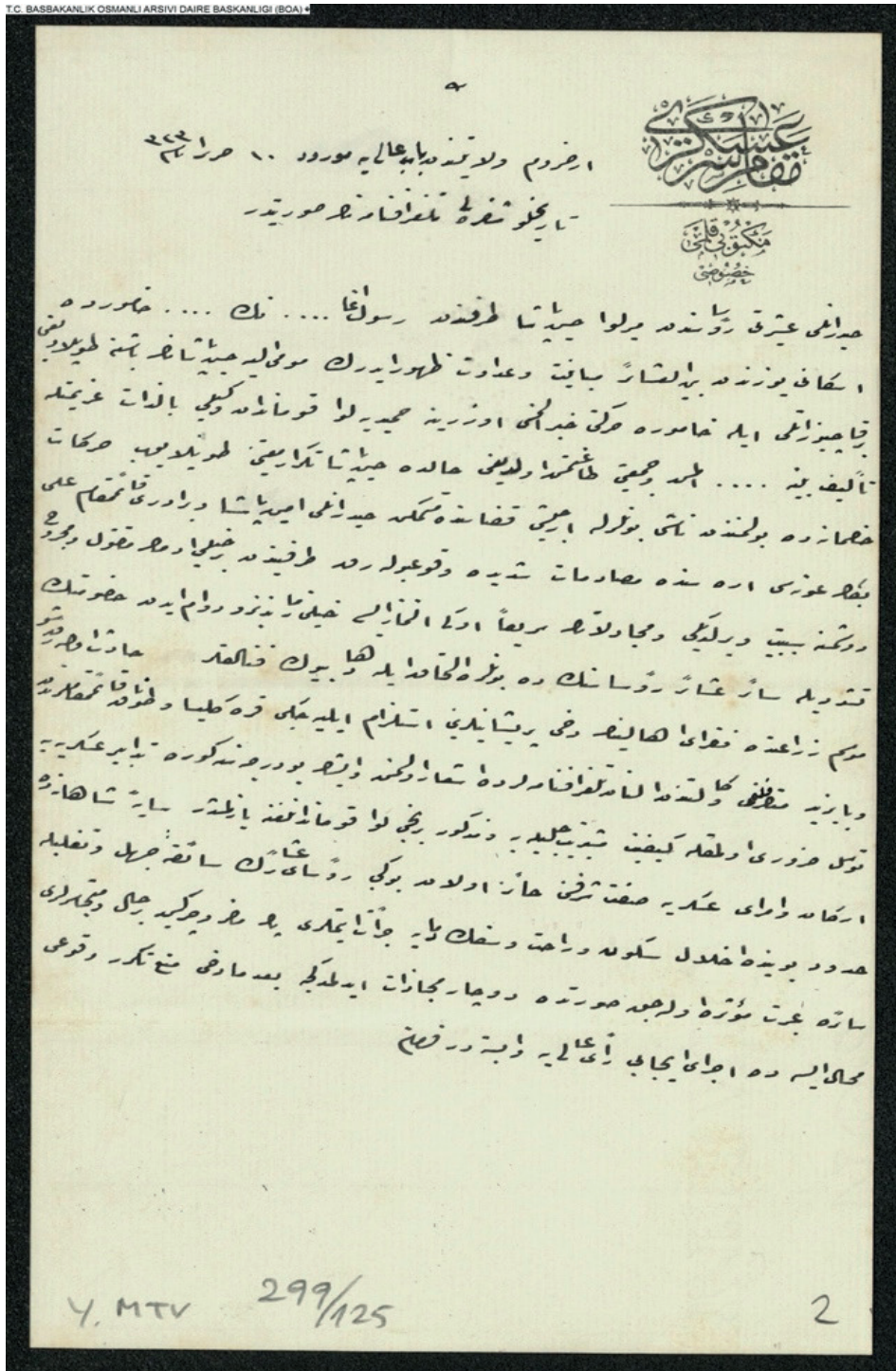
Hele bala xwe binê derdê li ser derda yî
Orta Zor Huseyîn Paşayê Heyderî, Edoyê Hesên Axa bi resmen bavo bû neyarî
Bê axawo şereka li me qewimî Gamêşvana şewitî li derî avê
Lo maqûlo qaleka li me qewimî Gamêşvana kavil li derî avê
Eskerê Zor Huseyîn Paşa derket ji Patnosê
Bi sê birûtan ser ciya daye navê
Edoyê Hesên Axa kire gazî
Go, Fariz Mihemedê Şana, Evdilê Muslî bavê min bi lawo mêt bin çê bisekinin
Em ê bikujin Êskê Bozo, Mûsayê Zorav termê van zilaman bidem ber tîra tavê
Erê bê dewran e dewran e dewran e dewran e dewran e dewran e
Bira bala xwe binê çî terş e çî talan e
Cebilxanê Edoyê Hesên Axa ji kîsî canfîdan e
“Weyle wêlê” qîza li bûka, jinebiyan e
Gumana me li jor Xwedê ma mîrê mîra ye
Li jêrê micaciyê Kela Deştê siyarê Kurdo, Edoyê Hesên Axa bavê Silêman e

Y.MTV.00299.00125.001

Arşîva Osmanî: Y.MTV, 299/125/1

Telxrafa der heqê şerê Huseyîn Paşa û herweha Emîn Paşa û Qaymeqam Elî Beg da.

Y.MTV.00299.00125.002

Arşîva Osmanî: Y.MTV, 299/125/2

Telxrafa der heqê şerê Huseyîn Paşa û herweha Emîn Paşa û Qaymeqam Elî Beg da.

MARK SYKES'İN ESERLERİNDE KÜRT ALGISI*

Kenan BOZKURT

Têghiştina Kurdan di Berhemê Mark Sykes da Perception of Kurds in Mark Sykes's Works

Kenan BOZKURT

ORCID: 0000-0002-5227-0614 | kenan.bozkurt@batman.edu.tr
Assoc. Prof. Dr., Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Batman University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atf:

Bozkurt, K. (2024). Mark Sykes'in eserlerinde Kürt algısı. Kurdiyat (10), 89-119. DOI: 10.55118/kurdiyat.1541093

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolînê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 30.08.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 03.12.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Tarafî
Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu
makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanin û nivîsina vê xebatê de hemû rêzîkên zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin./ Bu çalîşma yapîlirken ve yazîlirken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokiya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkariya Darayî/Maddî Destek:

The author acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

* Bu çalîşma, Zaxo Üniversitesi'nin 29-30 Nisan 2024 tarihinde düzenlediği From the Unity to Fragmentation: The Role of the Tribes in Kurdistan (1514-1914) sempozyumunda Kürtçe olarak sunulan "Di Berhemên Mark Sykes da Eşîrên Kurdan û Taybetmediyên Wan" adlı bildirinin genişletilmiş Türkçe çevrisidir.

Özet

Bu çalışma; İngiliz siyasetçi, casus, diplomat, asker, yazar ve gezgin Mark Sykes'in eserlerinden hareketle onun Kürtlere dair tespitlerini ve bakış açısını irdeleme amacıyla hazırlanmıştır. Osmanlı, Kürt ve Arapların yakın tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Sykes, I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığı dönemde Ortadoğu'nun sınırlarının çizilmesinde önemli rol oynayan Sykes-Picot Antlaşması'nın mimarlarından biridir. Zira Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının nasıl paylaşılacağına dair özel bir plan içeriyordu. Bu süreçte Kürtler, anlaşmanın dışında bırakılmış ve yaşadıkları topraklar komşu devletler arasında paylaşılmıştır. Kürtler arasında umutsuzluk ve öfke yaratan bu anlaşma, Kürtlerin bağımsızlık kazanmasını engellediği gibi onlarla yaşadıkları ülkeler arasında siyasi, sosyal ve kültürel çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Bu durum, büyük acıların yaşanmasına yol açmıştır. Bu anlamda Kürtlerin kaderini şekillendiren bir anlaşmanın mimarı olan bir kimsenin o millete dair algısı, anlaşmaya dair daha iyi bilgi edinmeyi sağlayacaktır. Bu amaçla da Sykes'in "*Beş Türk Eyaletine Doğru, Halifelerin Son Mirası, Darü'l-İslam*" adlı kitaplarından ve "*The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire ve Journeys in North Mesopotamia I-II*" adlı makalelerinden hareketle onun Kürtlere dair görüşleri irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı imparatorluğu, Kürtler, Kürt aşiretler, Kürt algısı, Mark Sykes.

Kurte

Ev lêkolîn; li ser xebatên Mark Sykes ku siyasetmedar, sîxûr, dîplomat, leşker, nivîskar û gerokê Brîtanî ye, ji bo lêkolîn û nêrîna wî ya li ser Kurdan hate amadekirin. Sykes di dîroka nêz a Osmanî, Kurd û Ereban da xwedî cihêkî giring e. Ew, yek ji mîmarên peymanana Sykes-Picotê ye. Ev peyman, piştî Şerê Cihanê yê Yekem di dema hilweşandina împaratoriya Osmanî da bi armanca xêzkirina sînorê Rojhilata Navîn hatiye înzekirin. Di peymanana Sykes-Picot da planeke taybet hebû ku ew ji li ser parvekirina axa împaratoriya Osmanî bû. Kurd dervêyê vê peymanê hatibû girtin û ev ji bûbû sedema di nav dewletên derûdor da parçekirina welatê Kurdan. Ev peyman ku di nav Kurdan da bêhêvîti û hêrs pêk anîbû, nehiştibû ku Kurd serxwebûna xwe bi dest bixin. Ev rewş, bûbû sedema êşên mezin û destpêkirina nakokiyên siyasî, civakî û çandî di navbera Kurdan da û herwiha li welatên ku lê diman. Di vî warî da têgihîştina kesê ku mîmarê peymanê ye ku çarenûsa neteweyekê derbarê wî miletî da çêdike, dê derbarê peymanê da agahiyên çêtir bide. Ji bo vê yekê, dîtînen Sykes ên li ser Kurdan li ser bingeha pirtûkên wî yên bi navê "*Through Five Turkish Provinces, The Caliphs' Last Heritage: A Short History of The Turkish Empire, Daru'l-Islam*" û gotarên wî yên "*The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire û Journeys in North Mesopotamia I-II*" hatine lêkolînkirin.

Peyvên Sereke: Împaratoriya Osmanî, Kurd, Eşîrên kurdan, Têgihana kurd, Mark Sykes.

Abstract

This study, based on the works of British politician, spy, diplomat, soldier, writer and traveler Mark Sykes, was prepared to examine his findings and perspective on the Kurds. Sykes, who has a significant place in the recent history of the Ottomans, Kurds, and Arabs, is one of the architects of the Sykes-Picot Agreement, which played an important role in drawing the borders of the Middle East during the collapse of the Ottoman Empire after World War I. Because the Sykes-Picot Agreement contained a specific plan for how the lands of the Ottoman Empire would be distributed. In this process, this agreement, which was signed without taking into account the independence goals of the Kurds, caused the division of their lands. This agreement, which created despair and anger among the Kurds, prevented the Kurds from gaining independence and led to the beginning of political, social, and cultural conflicts between the Kurds and the countries they live in. This situation led to great suffering. In this sense, the perception of a person who is the architect of an agreement that shapes the destiny of a nation regarding that nation will provide better information about the agreement. For this purpose, Sykes's views on the Kurds were examined based on his books "*Through Five Turkish Provinces, The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire, Daru'l-Islam*" and his articles "*The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire, Journeys in North Mesopotamia I-II*".

Keywords: Ottoman empire, Kurds, Kurdish tribes, perception of Kurdish, Mark Sykes.

Giriş

Küçük bir ada ülkesi olarak tarih sahnesine çıkan İngiltere, 16. yüzyıldan itibaren deniz gücünü geliştirip sömürgecilik faaliyetlerine hız vererek büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. Keşifler çağında İngiliz denizciler, yeni ticaret yolları ve topraklar arayışına girmiş, özellikle Amerika, Asya ve Afrika'da yeni koloniler kurmuşlardır. Bu dönemde, doğu ve batı arasındaki ticaretin merkezi haline gelen İngiltere; şeker, pamuk ve baharat gibi ürünlerin ticaretiyle ekonomik gücünü artırmıştır. Kraliyet Donanması'nın güçlenmesi, deniz yollarındaki kontrolü pekiştirerek sömürge topraklarına ulaşımı kolaylaştırdı. 1588'deki İspanyol Armada'nın yenilgiye uğratılması, İngiltere'nin denizlerdeki hâkimiyetini güçlendirmiştir. 17. yüzyıldaki siyasi istikrarsızlık ve Glorious Revolution gibi gelişmeler, devletin güçlenmesine katkıda bulunmuş; diğer Avrupa ülkeleriyle yapılan savaşlar ve antlaşmalar, İngiltere'nin etki alanını genişletmişti. 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi ise ekonomik yapıyı dönüştürerek imparatorluğun genişlemesine zemin hazırlamıştı. İngiltere, sömürgeleri üzerinde kurduğu yönetim yapılarıyla bu toprakların kaynaklarını etkin bir şekilde kullanarak 19. yüzyılda "Güneş Batmayan İmparatorluk" haline gelmiş ve dünyanın pek çok yerinde koloniler kurarak global bir güç olmayı başarmıştı (Yaşar&Akengin, 2022: 426-444).

İngiltere, 20. yüzyıla doğru Hindistan'a giden yolların kontrol edilmesini ve Rus yayılmasının engellenmesini, dış politikanın birinci öncelikleri olarak belirlemiştir. Bu hedefe ulaşmak için İngiltere, Rusya'nın Afganistan ve Türkistan'a yayılmasını önlemeyi ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı amaçlayan bir strateji izlemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'ndeki yenilgisi, Almanya ile olan yakınlaşma ve Gladstone'un İngiltere'de başbakan olması gibi olaylar, temel politikada önemli değişikliklere yol açmıştır. İngiltere, devlet politikasındaki değişim sonrası Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak ve bölgeyi istediği şekilde düzenlemek, bölgeyi dolaylı olarak denetim altında tutmak amacıyla birçok uzman ve istihbaratçıyı buraya göndermiştir. İstihbarat uzmanları, emperyalist politikaların hayata geçirilmesi amacıyla özel olarak eğitilmiş, bölgede uzun süre yaşamış ve yerel halkı tanıyan deneyimli kişilerdir. Bu uzmanlar, yöre dillerini ve geleneklerini iyi bilir; halkla olduğu kadar, aşiret liderleri olan ağa, şeyh ve seyitlerle de doğrudan iletişim kurma yeteneğine sahiptirler (Selvi, 2010: 793). Bu uzmanlardan biri ve adından en çok söz ettireni hiç şüphesiz Mark Sykes (16 Mart 1879-16 Şubat 1919)'tir. I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916)'nın mimarlarından birisi olması ve Ortadoğu coğrafyasını şekillendiren antlaşmanın altında imzasının olması önemini daha da artırmıştır. Onun Doğu'ya yaptığı seyahatlerde gittiği bölgelerin sosyal, siyasal, demografik, coğrafik, kültürel özelliklerini yansıtan notları kitaplaştırması ve buralara dair ayrıntılı haritalar hazırlaması, savaş zamanında önemli bir figüre dönüşmesini sağlamıştır. Zira onun çizdiği haritalar ve gözlemlerine dair tuttuğu notlar, I. Dünya Savaşı sırasında ve bölgenin şekillendirilmesi sürecinde İngiltere'nin ilgili kurumları tarafından kullanılmıştır (Özsoy&Kartın, 2021: 342-343).

Ortadoğu coğrafyasının bugünkü halini almasına aktif rol alan ve bu coğrafyada günümüze kadar devam eden kaosun ateşini fitilleyenlerden biri olan Mark Sykes'in hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Eldeki bilgilere göre 16 Mart 1879'da Londra'da dünyaya gelmiş

varlıklı ve soylu bir ailenin tek çocuğudur. Sykes, küçük yaşta sağlık sorunlarıyla mücadele ettiğinden çocukluğu sürekli tatillerde geçmiştir. Bu yüzden de düzenli bir eğitimden mahrum kalmıştır. Ancak babasının çabaları, onun eğitiminin özel öğretmenler vasıtasıyla devam etmesini sağlamıştır. Sykes, 1890-1895 yılları arasında aralıklarla Windson'daki Roma Katolik Okulu'na ve Beaumont Koleji'ne devam etmiştir. Monako'da bulunan Cizivit Okulu'nda 1895'te, Bürüksel'deki St. Louis Enstitüsü'nde 1896'da eğitim almıştır. Ardından 1897-1899 yılları arasında Cambridge Üniversitesi'nde eğitimine devam etmiştir (Özsoy&Kartın, 2021: 345). Sykes, elindeki bu imtiyazı gerektiği gibi kullanarak 40 yılı ancak bulan kısa hayatında ardından bahsedilecek çok önemli işlere imza atmıştır. Sykes, ömrü boyunca yazarlık, diplomatlık, askerlik ve milletvekilliği gibi farklı meslekler icra etmiş olsa da aslında o her şeyden önce bir gezgindi. Küçükken babasıyla birlikte Doğu'ya gerçekleştirdiği geziler kişiliğinin ve meraklarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Yaptığı seferlerde gördükleri ve öğrendikleri onun hem seyahate hem de Doğu'ya tutkuyla bağlanmasını sağlamıştır. Gezdiği yerler ve orada yaşayan insanlar hakkında ayrıntılı notlar almış, haritalar çizmiştir. Nitekim böyle geçirilen bir gençliğin meyvesi, henüz 25'ine gelmeden yazılan dört kitap olmuştur (Özsoy, 2024: 40-49).

1899-1902 yılları arasında cereyan eden II. Boer Savaşı'na asker olarak katılmış ve Güney Afrika'da savaşmıştı. Savaşın bitmesinin ardından İrlanda Dışişleri Bakanı George Wyndham'a özel sekreter olarak atanmıştı. Ancak Sykes bu görevinden mutluluk duymamış, daha fazlasını yapabileceği, hünelerini sergileyebileceği bir iş talep etmişti. Sykes, yıllarını seyahatlerde geçirmiş ve bir savaşı ardında bırakmış birisi için oldukça durağan olan bu hayattan İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne atanması ile kurtulmuştur. Ancak burada da kendisinin politik meselelerden ziyade günlük işlerle görevlendirilmesi yaptığı işten tatmin olmamasına yol açmıştı. Sykes, donanımlı olduğu alanda, faydalı olacağı bir işe sahip olma hayalini bir süre daha içinde taşımıştı. Bununla birlikte Sykes'in elçilikteki görev süresi onun Osmanlı'ya bakışını ciddi manada etkilemişti. Bunun bir tezahürü olarak I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmeyi kararlaştırmasına kadarki süreçte daima Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasının, İngiltere'nin o topraklardaki çıkarları için en iyi yol olduğunu savunmuştu (Bkz. Aslanmirza, 2023: 137-149; Özsoy, 2024: 47-49).

Temmuz 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve 1914'ün sonunda Osmanlı'nın da savaşa dâhil olmasıyla birlikte İngiltere Hükümeti, De Bunsen Komitesi'ni kurdu. Bu komitenin görevi savaş sırasında ve sonrasında Osmanlı'ya karşı izlenecek politikaları belirlemektir (Karaca, 2018: 194). Bu amaçla da I. Dünya Savaşı başladığında Yorkshire Alayı'nda görevli olan ve alayı ile birlikte Fransa'ya gitmesi gereken Mark Sykes, İngiliz hükümetince özel bir görevle Türkiye'ye ve Balkanlar'a gönderilmişti (Sazak, 1988: 9). Onun bu göreve getirilmesi, bu coğrafyalara daha önceden yaptığı seyahatler neden olmuştu. Sykes, bu görevi esnasında bulunduğu coğrafyada yaptığı seyahatleri en ince ayrıntısına kadar not etmiş ve bunları raporlar halinde hükümete sunmuştu. Karşılaştığı milletlerin değerlerini, yaşam tarzını, inançlarını, örf ve adetlerini ayrıntılı bir şekilde analiz eden Sykes, Osmanlı'nın doğu bölgelerinde yaşayan Arap, Kürt, Ermeni, Yahudi, Türk gibi milletler hakkında çok detaylı raporlar hazırlamıştı (bkz. Aslanmirza, 2023: 137-149).

Dönemin Savaş Bakanı Lord Kitchener de Ortadoğu coğrafyası ve özellikle de Osmanlı hak-

kındaki bilgisine güvendiği Mark Sykes'ı kişisel temsilcisi olarak komiteye atadı. Sykes, komitede bulunanlar içinde Osmanlı topraklarında yaşamış, birinci elden bilgi verebilen tek kişiydi. Bu sebeple komite içindeki varlığı, büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. Bunun yanında Sykes, savaş devam ederken Ortadoğu ve Balkanlar'da hükümet tarafından kendisine verilen gizli görevleri yürütmüş, o topraklarda yaşayan insanların kimliklerini, kültürlerini ve güncel hallerini incelemiş, bu minvalde raporlar hazırlamış ve hükümete sunmuştu. Sykes'in bu seyahatleri esnasında gezdiği bu bölgelere dair izlenimleri ve çıkardığı haritalar, Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'nun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Aslanmirza, 2023: 148; Özsoy, 2024: 39-47).

1. Sykes-Picot Antlaşması ve Mark Sykes'in Rolü

Sykes-Picot Antlaşması, I. Dünya Savaşı sırasında Britanya, Rusya ve Fransa arasında gizlice yapılmış bir antlaşma olup Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü sonrasında Orta Doğu'daki toprakların paylaşımını belirlemeyi amaçlıyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bölgedeki çıkarları esas alınarak yapılan bu antlaşma, Kürtlerin çoğunlukta olduğu Doğu Anadolu, Rus hâkimiyetine; Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye Fransızlara verilmişti. Ancak İngiltere, Türkçe konuşulan bölgelerle Fransa'nın istediği Suriye kıyılarını, Şam, Hama, Humus, Halep, Musul ve Filistin'i antlaşmanın dışında bırakmıştı (Küçük, 2010: 38/205). Fransa ve İngiltere arasında yaşanan bu ihtilafı gidermek amacıyla Fransa'nın Beyrut eski konsolosu François Georges Picot ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı özel temsilcisi Yüzbaşı Mark Sykes, Londra'da bir araya gelerek 3 Ocak 1916 yılında paylaşım haritası taslağı oluşturuldu. Ancak bu paylaşımın yürürlüğe girmesi için Rusya'nın onayı şarttı. Bu amaçla da iki temsilci, Rusya'ya giderek bu antlaşmayı Rus çarının onayına sundu. Rusya'nın güneye doğru genişlemesini engelleyeceğini ileri sürerek taslağa karşı çıktı. Ruslar; ancak Trabzon, Erzurum, Bitlis, Muş ve Siirt ile Türk-İran sınırını içeren kuşağın kendilerine verilmesi karşılığında antlaşma taslağını onaylayabileceklerini bildirdiler (Küçük, 2010: 38/205). Rusya'nın amacı Ermenilerle beraber işgal ettikleri Doğu Anadolu bölgesinde bir Ermeni devleti kurmaktı. Paylaşım haritasında yaşanan pürüzlerin giderilmesiyle bu antlaşma taslağı, 16 Mart 1916 yılında Rusya'nın onayıyla son şekli verilip imzalandı.

Yapılan bu antlaşmaya göre Rusya, doğuda bir Ermeni devleti kurmak için Doğu Anadolu ve boğazları; Fransa, Suriye ve Güneydoğu'nun İran sınırına kadar olan tüm bölgeyi, İngilizler ise Arap nüfusunun yoğun olduğu Irak ve Arabistan bölgeleri alacaktı. Bu antlaşmaya sonradan İtalya da dâhil olmuş ve onlar da Antalya'dan İzmir'e kadar olan bölgeyi talep etmişti. Ancak Bolşevik İhtilali'yle Rusya, bu antlaşmalardan çekilmişti. Bu da antlaşmanın geçerliliğini rafa kaldırmıştı (Şahin vd. 2015: 241-262). Savaşta İtilaf Devletleri'nin zafer kazanması ve sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ile paylaşımlar, yeni bir boyut kazanmıştı. Ancak hem Sykes-Picot Antlaşması hem de Mondros Mütarekesi'nin şartlarında Kürtlere yönelik herhangi bir durum söz konusu değildi ve bölgenin kadim milletlerinden olan Kürtlerin talepleri ve çıkarları bu antlaşmalarda pek dikkate alınmamış; kendi bağımsız devletlerini kurma isteklerini göz ardı edilmişti.

Savaş sonrası düzenlenen ve Ortadoğu'nun haritasının şekillendirilmesi amaçlanan Paris Konferansı'nda Kürtler, aktif bir özne olarak bu paylaşımında yerini almak için Şerif Paşa tarafından bir dizi görüşme yapılmış ve Diyarbakır, Harput, Bitlis, Musul ve Urfa sancaklarını içine alan bir

Kürdistan talep edilmişti. Ancak bu talep, Sykes-Picot ile şekillenmiş olan haritanın değiştirilmesi anlamına geleceğinden ve hâkim olduğu topraklara yeni ortakların çıkacağı endişesinden dolayı Fransızlar tarafından pek hoş karşılanmamıştı.¹ Zira Fransa, Paris barış görüşmelerinde gündeme getirilen Arap, Ermeni ve Kürt istekleri, onu rahatsız ettiği gibi arkasında İngiliz emellerinin bulunduğu düşüncesindeydi. Bu yüzden de Fransa, paylaşımındaki topraklarını korumak amacıyla Kürtlerin taleplerine şiddetle karşı çıkmaktaydı (Sükan, 2024: 206). Ancak Sykes-Picot Antlaşması'nın bir sonucu olsa da bu antlaşmanın bir parçası ve devamı olan Sevr Antlaşması'nda İngilizler, Sykes-Picot Antlaşması'nın paylaşımına aykırı olarak tarihi ve doğal Kürdistan sınırları esas almadan Kürdistan'ın küçük bir parçasında bağımsız veya federal bir Kürt devleti kurma fikrine sahipti (Kurubaş, 1998: 199-212; Bozkurt, 2003: 483; Selvi, 2010: 789-832; Zeki Beg, 2018: 246). Örneğin Sevr Antlaşması'nın 62. maddesinde denilerek Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelere özerklik tanınmıştır:

Fırat'ın doğusunda, ileride saptanacak Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgelerin yerel özerkliğini, işbu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak 6 ay içinde 3 üyeden [İngiliz, Fransız, İtalyan] oluşan bir Komisyon hazırlayacaktır (Erim, 1953: 1/552).

Aynı antlaşmanın 64. Maddesinde ise Kürtlerin bir yıl içinde Milletler Cemiyetine başvurarak bağımsızlık referandumuna gidebileceklerini ve referandum sonucuna göre bağımsızlıklarını elde edebileceğini söyler.

İş bu antlaşmanın yürürlüğe konuşundan 1 yıl sonra, 62. maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti'ne başvururlarsa ve Milletler Cemiyeti Konseyi de bu nüfusun bu bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı tanımayı Türkiye'ye salık verirse Türkiye, bu tavsiyeye uymayı ve bu bölge üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeyi şimdiden yükümlenir (Erim, 1953: 1/552).

İngilizlerin temel amacı, Bolşevik İhtilali ile geçerliliğini yitirdiğini savundukları Sykes-Picot Antlaşması'nda Fransızlara bıraktıkları alanları onlardan geri almak ve onların nüfuz alanlarını daraltmaktı. Ancak sonraki gelişmeler ve imzalanan Lozan Antlaşması, bütün bu maddelerin rafa kaldırılmasına neden oldu.

Kürtlerin devletsiz bir halk olarak birçok devlet arasında bölünmesi, Lozan Antlaşması'yla olmuşsa da bunun amilleri, Kürtlerin ve büyük devletlerin olumsuz tutumlarının bir sonucudur. 1800'lü yılların sonunda Mark Sykes ile başlayan ve daha sonra Yüzbaşı Noel, Albay Arnold Wilson ve Yüzbaşı C. L. Wooley'le devam eden bölgede nabız tutma ve aşiretleri İngiliz saflarına tutma çalışmaları, başarısız olmuştur (Selvi, 2010: 789-832). İngiliz hükümetinin politikalarında görülen çekinceler, Fransızların şiddetli muhalefetleri, bir Kürt devletinin kurulması önünde bir set olmuştur. Zira İngilizlerin desteklediği Ermeni projesi ile Kürt devleti düşüncesi çelişmekteydi. Musul vilayetinin geleceği konusunda farklı düşünceler de bu çelişkilerin ana sebeplerindendi (Zeki Beg, 2018: 146-150; Hakan, 2023: 66-82). Çağlayan'a göre Londra'da ağırlık kazanan ilk görüş, Musul ve Van vilayetlerini de ihtiva eden Güneydoğu Anadolu'da Kürt devletçiklerinden

¹ Fransa'nın Kürt politikası hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Cığnerli, S. Le Saout, D. (2022). Fransız Diplomatik Arşivlerinde Kürtler Kürt Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı (1874-1945). İstanbul: Avesta Yayınları.

oluşan bir federal Kürt devleti kurmak şeklindeydi. Büyük bir gücün desteği olmadan yaşaması imkânsız görülen bu devletin “hamisi” İngiltere olacaktı. Ancak bu düşüncenin gerçekleşmesi bazı sebeplerden dolayı mümkün olmayacaktır. İlk sıkıntı bütün Kürt aşiretlerin kabul edebileceği bir lider bulmakta yaşanmış ve aşiretler üstü bir lider bulunamamıştı. Ayrıca Ermenistan projesi ile Kürt projesi birbiri ile çatışma halindeydi. Tasavvur edilen Ermenistan’a bırakılması düşünülen topraklarda yaşayan aşiretler Hristiyan Ermeni yönetimi altına girmeyi kabul etmediklerinden İngiltere, bu politikadan hızla uzaklaşmıştır (Çağlayan, 2010: 38)

İngilizlerin halka karşı sert tutumu ve Osmanlının karşı propagandaları da halkın İngilizlerden uzaklaşmasında etkili olmuştur. Nitekim Van valisi Haydar Bey, aşiret liderleriyle bir araya gelerek onlara İngilizlerin kurmak istediği Kürt devleti hakkında olumsuz konuşmalar yapmış ve Kürt liderleri bu konuda Osmanlı saflarına çekmeye çalışmıştır. Haydar Bey, bu devletin kurulması halinde büyük Hristiyan güçlerin ve Ermenilerin, tasavvur edilen Kürt devletinin yaşamasına müsaade etmeyeceklerini ve Kürtlerin menfaatlerinin ancak Osmanlı Devleti'nin himayesinde korunabileceğine reisleri ikna etmiştir (Çağlayan, 2010: 41-42). Bu ikna faaliyetleriyle beraber Haydar Bey, İstanbul hükümetinden bu aşiret liderlerine maaş, nişan ve madalya vermesini salık vermiş ve bu yolla Kürt aşiret liderlerini elde tutmayı kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda İngilizlerle işbirliği yapan Seyyid Taha ve Seyyid Abdulkadir, yalnızlaştırılmış; bir süre sonra Seyyid Taha da Osmanlı saflarına katılmıştır. Osmanlının propagandalarının başarılı olması ve Kürtlerin Hristiyanlara karşı tarihsel tutumları, onları İngiliz siyasetinden uzaklaştırmıştır. Bunun önüne geçmek için İmadiye siyasi hâkimi, Kürt aşiret reislerine bir bildiri göndererek İngiltere'nin niyeti açıklanmıştır. Kaleme alınan Farsça bildiri Paris Konferansı'nda İngiltere'nin bir Kürt devleti için mücadele edeceğini; fakat bütün bunlara rağmen Kürtlerin kendilerini yanlış anladıkları aktarılır (Çağlayan, 2010: 42).

İngilizler tarafından Şeyh Mahmud Berzenci'nin 1919'da kurulan yönetimi ve sonrasında yaşanan isyan da İngilizlerin Kürt politikasından uzaklaşma nedenleri arasında yer alan önemli faktörlerdendir (Özsoy, 2024: 190). Ancak Kürtlerin bütün olumsuz tutumlarına rağmen Kürtlerin günümüzde yaşadıkları devletsizlik sendromunun asıl müsebbipleri, Sykes-Picot, Sevr ve Lozan Antlaşmaları ve bu antlaşmaların mimarı olan İngiltere, Fransa, Rusya gibi büyük devletlerdir. Sykes'in bölgeye dair tecrübeleri, sunduğu raporları ve İngiliz hükümeti üzerindeki etkisi, bu kaderin belirleyici olmasında aktif bir rol oynamıştır. Bunun bir sonucu olarak da Kürtler gibi bölgede yaşayan etnik grupların talepleri ve çıkarları bu antlaşma içinde pek dikkate alınmamış; Kürtlerin kendi bağımsız devletlerini kurma isteklerini göz ardı etmiş ve Kürt topraklarını farklı devletlerin sınırları içine dâhil etmiştir. Bu durum, Kürtler arasında bölgesel bir ayrılık ve karışıklığa neden olmuştur.

Kürtler, imzalanan antlaşmaların sonuçlarına karşı çıkarak bağımsızlık ve kendi devletlerini kurma çabalarına girişmişlerse de uluslararası politik ve yerel dinamikler nedeniyle bu çabaları başarısız olmuştur. Bunun sonucunda da Kürtlerin yaşadığı topraklar, günümüzde Türkiye, Irak, İran, Suriye, Ermenistan ve Azerbaycan gibi farklı devletlerin sınırları içine dâhil edilmiştir. Kürtler, bu sınırlar içinde yaşamakta ve her bir ülkede farklı siyasi, kültürel ve sosyal durumlarla karşılaşmaktadır. Sykes-Picot Antlaşması'nın Kürtler üzerindeki etkileri, günümüzde bile böl-

gedeki politik ve etnik dinamiklerde etkisini sürdürmektedir. Kürt sorunu, bu tarihi antlaşmanın bir sonucu olmasa da onun ortaya çıkardığı amillerden beslenerek büyümüş ve çeşitli ülkelerde devam eden büyük bir soruna dönüşmüştür. Antlaşmanın mimarlarından birisi olması hasebiyle Mark Sykes'in, yaşanan tüm bu olumsuzluklarda pay sahibi olduğu söylenebilir.

2. Mark Sykes'in Kürtlere Bakışı

Sykes, Kürtleri Ortadoğu'nun kadim ırklarından biri kabul eder ve onları bu coğrafyanın merkezine yerleştirir. Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı "Kürdistan" olarak tanımlar ve burayı onların vatanı olarak kabul eder. Kürtleri göçebe, yarı göçebe ve yerleşik diye üçe ayıran Sykes, yerleşikleri de köylü ve şehirli şeklinde ayırır. Ancak Sykes, bu coğrafyayı sadece Kürtlerin tek başına yaşadığı bir yer olarak ele almaz. Ona göre bu coğrafya Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Nasturiler gibi kadim milletlerin de yaşadığı bir vatanıdır ve bu vatanın bazı yerlerinde sonradan buraya yerleşen Türkler ve Araplar da Kürtlerle beraber yaşamaktadır. Ona göre Kürdistan'ın güneyinde iki büyük ayırım vardır ve bu ayırım, Araplarla Kürtler arasındadır. Araplar, güneyi kontrol altında tutarken Kürtler, kuzeyi kontrol eder² (Sykes, 1907: 247). Ancak onun bakışında bu coğrafya, iki zıt kutbu içinde barındırır ve burada yaşayan bu topluluklar, beraber "cennetin krallığı"nı inşa etmemiştir. Aksine bu yer, bu unsurların birbirleriyle didiştığı, kavga ettiği, birbirini katlettiği bir coğrafyadır. Ona göre küçük krallıklar ve beylikler, sıkıntılı ve tehlikeli yollarda seyreden ve kötü idare edilen yük arabaları gibi sürekli birbirleriyle kavga edip birbirlerini hırpalamışlardır (Sykes, 1907: 247). Ancak bu coğrafyanın içinde hayat süren bu milletlerin bütün olumsuzluklara rağmen misafirperverlik, cesaret, yiğitlik, mertlik, sözünde durma gibi güzel vasıfları da vardır. Bu anlamda Mark Sykes için genel olarak Doğu toplumları özel olarak da Kürtler; savaş, ölüm, yağma, yabanilik, cehalet, kötü yaşam gibi olumsuz sıfatları çağrıştırdığı gibi mertlik, misafirperverlik, yiğitlik, sözünün eri, esneklik, anlayışlı, hoşgörülü gibi olumlu vasıfları da içinde barındırmaktadır. Sykes, bunu Doğuların tipik özellikleri olarak görür ve şöyle der:

Kişisel olarak ben Avrupalıların, Doğular hakkındaki genel ahlâki ölçütlerin yetersiz olduğunu düşünüyorum. Bu husus kabul edilmedikçe onları anlamak için bir teşebbüse girişilmemelidir. Bunun anlamı şudur: Bir Doğulu; arkadaşlık, bağlılık, feragat, kendi inancına sahip olan kişilere duyulan kardeş sevgisi gibi kişisel meziyetlere sahip olmaya yeteneklidir; ama düşmana karşı merhameti ve genel meselelerde insafı yoktur. Bu bir noksanlık mıdır eğer bir noksanlık ise eğitim ve öğretimle giderilebilir mi, yoksa bu noksanlığa din veya irk mi sebep oluyor; bu soruların cevaplandırılması filozoflara ve bilim adamlarına bırakılmıdır (Sykes, 2000: 74).

Sykes'in yukarıda belirttiği hususlardan hareketle Kürt algısını iki başlık altında ele alıp incelemek mümkün olacaktır.

2.1. Olumlu Özellikleri Bakımından Kürtler

Sykes, 7500 mil süren yolculuğunda Lübnan'dan başlayarak Osmanlının doğu bölgelerinin hemen hemen her tarafını gezme şansı bulur ve burada sayısız aşiret, aşiret lideri, köylü, mola, ırgat, çoban, kervanla tanışma fırsatı bulur. Tanıştığı bu kimselerin tüm vasıflarını detaylı bir

² Yazarın güney ve kuzey ayırımı, Musul ve Kerkük hattının aşağısı ve yukarısı şeklindedir. Kuzey kısmı, Musul ve Kerkük dahil Doğu Anadolu'yu da içine alan kısmı ifade ederken güney ise Musul ve Kerkük hattının aşağısında yer alan bölgeleri kastetmektedir.

şekilde aktarır. Örneğin Sykes, Elbistan Amberderesi köyünde meskûn Alevi Sinemilî Kürtleriyle karşılaşınca onlardan övgüyle bahseder. Erkeklerin sakallarının olağanüstü uzun ve çocukların çok güzel olmasından bahseder. Ayrıca sekiz yaşında küçük bir kız çocuğu gördüğünü, kumral saçlarının uzun örgüler halinde topuklarına kadar uzandığını (2000: 80-81) söyleyerek oldukça ayrıntılı bilgi verir. Araplar ve Kürtleri kıyaslayarak onların farklı bir ekolde yetiştiklerini ve zorluklara karşı oldukça dirençli olduklarını söyler. Ayrıca onların hatalı tarafları olabileceğini; ama zor zamanlardaki soylu davranışlar sergileyerek herkesin onlara saygı duyduğunu aktarır (2000: 145). Bu anlamda Sykes'in Kürtlere ve aşiretlerine dair olumlu aktarımlarını şu başlıklar altında vermek mümkündür:

2.1.1. Becerikli Kimseler Olarak Kürtler

Sykes'in Kürtlerin olumlu özelliklerinden bahsederken onların becerikli bir ırk olduklarını dile getirir. Sykes, bu görüşünü Aşiret Mektebi'nde gördüğü Kürt çocukları ve karşılaştığı bazı aşiretler üzerinden Araplarla kıyaslayarak açıklar. Örneğin Aşiret Mektebi'nde gördüğü çocuklardan övgüyle bahseder. Ona göre Araplar, zeki ve çalışmaya hazırlan Kürt çocuklar, yaratıcı yetenekleri bakımından akranlarından üstündür (2000: 203). Sykes, benzer bir düşüncüyü Hamavand aşireti mensupları için de söyler. Her ne kadar bu aşiretten bahsederken onların savaşçı, soyguncu, katil bir aşiret olarak ele alsın da Hamavandlıların tarım alanındaki başarısından övgüyle bahseder:

Buralarda yaşayan Hamavandlı Kürtler özellikle tarım alanında çok çalışkan olup önemli ölçüde sulu tarım yapmaktadırlar. Bundan başka Haziran sonuna kadar vadi çok münbit otlaklara sahip olmaktadır. Koyunlar, etleri biraz kokulu da olsa birinci kalite Avustralya koyunlarına eşdeğerdir (Sykes, 2000: 166).

Sykes, karşılaştığı Baban Kürtleri için de benzer görüşleri dile getirir. Ona göre Baban Kürtleri, gelenekleri ve giysileriyle yerleşik dağlı Kürtlerden tamamen farklıdır. Ancak bu farklılık, sadece giyim ve geleneklerde olmayıp başka konularda da kendini gösterir. Sykes'e göre Baban Kürtleri, çiftçilikte beceriklidirler ve suyu tutma, biriktirme, akıtma, hendek açma hususundaki üstün yetenekleriyle köylerindeki her karış toprağı işleyebilmektedirler ve bunlar bu arazilerde arpa, mısır buğday, pirinç ve şahane tütün yetiştirirler (Sykes, 1908: 454). Sykes, Zebar aşiretinden bahsederken de neredeyse aynı övgüleri dile getirir:

1000 haneden oluşan bir aşirettir. Bu aşiret aynı zamanda neredeyse tamamı yerleşik olan ve Zebar Kürtleri olarak adlandırılan ve 30 köyü kapsayan bölgeden adını alır. Bu aşiretin mensupları becerikli çiftçi, iyi asma yetiştiricisi, iyi inşaatçı ve yabancılara karşı misafirperverdirler. Ancak kendi aralarında inanılmayacak derecede geçimsizdirler. Kendi liderleri, genelde etrafi çevrelenmiş küçük kaleler inşa ederler. Bu Kürtler, kendi alanları içerisinde gözü pek savaşçıdır. A bölümü no: 34'teki Barzan şeyhleri ile müzmin bir kan davası içindedirler (Sykes, 1908: 458).

Mark Sykes, Kürt aşiretleri arasında yaptığı gözlemlerinde aşiretler arasında kıyas yapmaktan geri durmaz. O, Revandûz'da yaşayan Şero aşiretini oldukça zeki bulurken Şervan Vadisi'nde yaşayan aşiretleri onlardan daha aşağı ve fakir olarak niteler (2000: 180). Têrkan aşiretine yönelik ise oldukça olumlu bir değerlendirme sunar. Ona göre Têrkan aşireti hem zengin hem de zeki

bir topluluktur. Aşiret üyelerinin, parlak renkli elbiselere olan düşkünlükleri ve görünüşleriyle dikkat çektiklerini belirtir. Sykes ayrıca, Têrkanlıların, bölgede yaşayan az sayıdaki Ermeni ile uyum içinde yaşadıklarını vurgular. Bu, aşiretin hoşgörülü ve sosyal ilişkilerde uyumlu bir yapıya sahip olduğunu gösterir:

650 haneden oluşurlar. Fırat ve Hani arasındaki yerleşik bir aşirettir. Zengin, akıllı ve parlak renkli elbiselere düşkündürler. Aralarında yaşayan az sayıdaki Ermenilerle uyumludurlar. Yerel Ermeniler (civardaki) kendilerini bölgedeki ırktan geldiklerini ve Ermeni ırkına ait olmadıklarını iddia ederler. Bu kanı, doğal olarak Ermeni papaz sınıfı ve Diyarbakır'daki kiliseye mensup olmayan halk bunu yalanlamıştır. Ancak ben, bu bilgiyi otoriter bir papaz ve bölgenin Hristiyan dini liderinden aldım (Sykes, 1908: 464).

Têrkanlıların arasındaki Ermenilere dair aktarılan bilgiler, yerel halkın kökenine yönelik farklı iddiaları içerse de Sykes, bu konuda bir Hristiyan liderin görüşlerine dayanarak açıklamalarda bulunur. Bu detay, Sykes'in gözlemlerinin yerel dinamikleri ve toplumsal yapıyı anlamaya yönelik çabalarını yansıtır. Têrkan aşiretine dair yaptığı olumlu yorumlar, onun Kürt toplumunun bazı unsurlarını diğerlerinden daha ileri ve uyumlu gördüğünü ortaya koyar. Bu değerlendirme, Têrkanlıların maddi refahları ve entelektüel kapasitelerinin yanı sıra, farklı gruplarla ilişkilerinde sergiledikleri hoşgörüyle de öne çıktıklarını göstermektedir.

Urfa ile Biricik arasında karşılaştığı Dınardî ve Berazî aşiretlerinden de bahsederken onları güzel sıfatlarla anar. Ona göre bu iki aşiret, çok güzel niteliklere sahiptir ve çalkantılı politikacılar, cesur savaşçılar, zengin çobanlar ve çalışkan çiftçilerdir. Sykes, Dınardî ve Berazî aşiretlerinin giyim olarak Araplardan etkilenmiş olsa da bu iki aşiretin saf Kürt olduğunu aktarır. Ona göre bu Kürtlerin enerjileri, doğru yöne çevrildiğinde bu iki aşiret, Kürtlerin ne kadar faydalı bir ekonomik varlık olduğunun mükemmel bir örneğidirler. Şu anda Suruç civarında 360 kadar müreffeh köy var ve bunlarda sadece birkaç yıl öncesine kadar çoğunlukla çadırlarda yaşayan insanlardır (Sykes, 1907b: 385). Benzer ifadeler Harran civarında karşılaştığı Kürtler için de söyler. Arap ve Kürtlerin karışık olarak yaşadığı birçok köyde pratikte hiçbir kabile örgütlenmesi ve liderlik geleneği yoktur. Ona göre buradaki Kürtler, Fellahin Arapları gibi savaşçı olmamalarına rağmen çok daha çalışkan ve azimlidirler (Sykes, 1907b: 385).

Sykes, Sincar'daki Êzidîler hakkında çok farklı bir bakış açısı sergiler. Onları, yaygın olumsuz algıların aksine, cesur, nazik ve çalışkan bir halk olarak tanımlar. Sykes, Êzidîlerin kökleşmiş bir özgürlük sevgisine sahip olduklarını vurgular ve bu halkı, baskılar altında bile dirençli bir şekilde yaşamaya devam eden bir topluluk olarak görür. Bununla birlikte Sykes, kendi gözlemlerine dayanarak bu olumlu izlenimlerin, halkın özelliklerini daha objektif bir şekilde değerlendirmeyi gerektirdiğini de kabul eder. Yezidilerin basmakalıp "şeytan taptığı" düşüncesini kendisi de paylaşırsa da Sykes, onları eşsiz ve erdemli bir topluluk olarak takdir eder (Sykes, 1907b: 388). Bu yorum, onun, çoğu zaman negatif bir şekilde tanımlanan bir halkı daha derinlemesine anlamaya çalıştığını gösterir:

Ertesi sabah bir kez daha Sincar'a doğru yola çıktık ve dört saatlik uzun bir yolculuktan sonra Sikeniyeye Geçidi'nin eteklerine ulaştık. Dağda yaşayan Yezidilerin çok ıftiraya uğrayan, acımasız bir baskı altında inleyen bir halk olduğunu hep anladım; cesur, nazik, çalışkan,

kökleşmiş bir özgürlük sevgisine ve diğer tüm ticari erdemlere sahip. Ancak deneyimlerim beni bu teoriye fazla güvenmeye cesaretlendirmiyor (Sykes, 1907b: 389).

Sykes, Kürtlerin elindeki silahlardan bahsederken bu silahları, özellikle de Martini marka tüfeklerin Kürt ustalar tarafından Süleymaniye’de üretildiğini, bunların orijinalleriyle ayırmanın mümkün olmadığını ve Hindistan’a kadar ihraç edildiğinden bahsederek Kürt silah ustalarının bu sanattaki becerilerini över (Sykes, 2000: 169). Ayrıca yazar, “The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire” adlı makalesindeki C maddesinde yer alan Kürtlerden bahsederken onların çalışkan, becerikli, iyi taş ustası ve hayranlık uyandıracak derecede iyi asma yetiştiricileri olduğunu da söyler (Sykes, 1908: 469)

2.1.2. Kürt Kadınları

Sykes’in gözlemleri, Kürt kadınlarının toplumdaki rolü ve özgürlükleri hakkında derin bir bakış sunar. O, geçtiği yerlerde karşılaştığı Kürt kadınlarını sadece güzellikleriyle değil, aynı zamanda özgürlükleri, güçlü oluşları ve toplum içindeki saygınlıklarıyla da ele alıp incelemiştir. Ona göre Kürt kadınları, o dönemde çoğu toplumda kısıtlanan haklar ve rollerin ötesine geçerek hem fiziki hem de sosyal anlamda cesur ve bağımsız bir yaşam sürdürmektedir. Sykes, bunu somutlaştırmak için Kürt kadınlarını Arap kadınları ile kıyaslar. Sykes’in Kürt kadınlarını Arap kadınıyla karşılaştırarak yaptığı analiz, bu kadınların sahip olduğu güçlü karakteri ve toplumsal özgürlükleri vurgulayan önemli bir noktadır. Sykes, özellikle Behdinan ve Soran bölgesinde karşılaştığı Kürt kadınlarından övgüyle bahseder. Kürt kadınlarının güzelliğinden bahsederken yetiştiği dönemde kadın için mümkün olmayan özgürlüğün bu bölgenin kadınlarında olduğunu, Baban Kürtleri gibi bu sınıfın kadınlarının örtülü olmadığını ve oldukça iyi huylu (Sykes, 1908: 454) olduğunu söyler. Ayrıca o dönemde sadece erkeğe has bir durum olarak ele alınan silah kullanma ve ata binmenin de bu bölgenin kadınları arasında yaygın olduğunu aktarır:

Bu sınıftaki aşiretlerin önde gelen ailelerinin çoğu Mezopotamya’daki Arap kavimlerle evlenir. Buna rağmen, bu grubun kadınları dikkat çekici bir biçimde güzeldirler ve geniş özgürlük alanlarına sahiptirler. Kadınların çoğu erkekler kadar iyi ata binebilir ve atış yapabilirler; ancak tereyağı yapımı ve ev işleri dışında ağır iş yüklenmezler (Sykes, 1908: 454).

Sykes, Kürt kadınlarının sahip olduğu özgürlüğü, toplumsal normlar açısından “abartılı” olarak değerlendirir ve bu durumu Kilis’te karşılaştığı bir sahne üzerinden örnekler. Vadide yıkanan kadınları gördüğünde şaşkınlığını dile getirirken kadınların çıplaklıklarından dolayı herhangi bir utanç göstermemelerine dikkat çeker. Sykes’in bu gözlemi, Kürt kadınlarının özgürlük anlayışını kendi kültürel perspektifinden yorumlamasıyla sınırlıdır. Zira kadınların davranışlarını eleştirirken kendi kültürel normlarını bir ölçüt olarak kullanır:

Vadinin bir kıvrımından dönerken karşımıza birden bire derenin içinde her yaştan on-on iki kadar Kürt kadının yıkandığını görünce çok şaşırdım. Onları bu vaziyette olmalarından dolayı mazur görebilirim. Bu hanımların üzerinde gerçekten en ufak kumaş parçası bile yoktu. Ancak, hanımlar bizi görünce hiç şaşırmadılar ve bir utanç belirtisi göstermeden yıkanmaya devam ettiler (Sykes, 2000: 57).

Onun anlatımından erkek egemen Kürt toplumunda kadınların erkekler gibi rahat davrandığı

ve erkeklerden pek çekinmedikleri kolayca anlaşılmalıdır. Zira Sykes; Hamavand, Dizayî ve Herkî aşiretinin kadınlarından bahsederken öncelikle onların dillere destan bir güzelliğinin olduğunu dile getirir. Adana yöresinde göçebe olarak yaşayan Delikan aşiretinin kadınlarının ise oldukça alımlı olduğunu söyler (1908: 481). Ancak Sykes'i en çok şaşırtan Kürt kadınının erkekler gibi özgür olmasıdır. Sykes'a göre Dizayî aşiretin kadınları, çok güzel olup erkekler gibi mavi tülbent bağlarlar (1908: 455), Herkî aşiretinin kadınları ise hem çok cesur hem de erkeksidir (1908: 458). Sykes, benzer ifadeleri Arap-Kürt kırması olarak kabul ettiği Mehelmiler için de dile getirir. Mehelmî kadınlarının kırmızı bir giysi giydiklerini ve İslam'ın şartlarından bir olan örtüyü takmadıklarını, diğer bir deyişle örtünmediklerini söyler (1908: 473). Hatta Sykes, Cibran aşireti kadınlarının erkekler gibi saçlarını kazıttığından da bahseder (1908: 477).

Sykes, Kürt kadının bu tavrını kendini özgür kılmalarına bağlar. Ona göre Kürt kadını bu özgürlüğü, bir İngiliz kadınlarından pek de farklı değildir. Zira İngiliz kadını, kendini özgürleştirerek erkeklerden ayrı yaşama, yurt dışına çıkma, boş zamanlarını değerlendirme veya kocasına zorbalık yapma beceresine sahip olmuştur. Benzer bir beceri, Kürt kadınlarında da vardır. Sykes'e göre bu özgürleşmeyle birlikte başka yerlere göre çok daha katı ve daha yüksek bir ahlaki kural da ortaya çıkmıştır (1915: 342). Ancak Sykes'in savunduğu bu İngilizvari özgürlük anlayışı, Kürt kadınının özgür davranışlarıyla pek uyumlu olduğunu söylemek mümkün değildir.

Sykes'in Kürt kadını hakkındaki bu olumlu görüşleri, tüm Kürtler için geçerli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Botan bölgesindeki dağlık alanda yaşayan Kürt kadınlar için aynı şeyi söylemez. Ona göre bu bölgedeki kadınlar, oldukça çirkin olup ağır işlerle meşgul olurlar. Kadınlar genellikle eşek, katır sürerler ve davranışlarında dengesizlik vardır (1908: 455).

2.1.3. Cesur Bir Millet Olarak Kürtler

Kürtleri konu alan birçok yabancı kaynağın övgüyle bahsettiği ve Kürt'ün doğasının bir parçası olan "cesaret", Sykes'in eserinde de mevzu bahis olur. Sykes, Kürt halkının cesaretini ve kahramanlık anlayışını, yalnızca halkın tarihiyle değil, günlük yaşamlarında gösterdikleri kahramanlıkla da derin bir hayranlıkla tasvir eder. Ehmedê Xanî'nin eserinde Kürtlerin cesaretini Rüstem gibi büyük kahramanlarla özdeşleştirmesi (Ehmedê Xanî, 2005: 168), bu halkın doğasında var olan cesur ruhu ortaya koyar. Sykes, bu cesaretin gerçek bir yansımasını ise Habur Nehri kıyısındaki Durnak'ta yaşadığı bir olayda gözlemler ve bunun karşısında adeta büyülenir. Bu olay, Sykes'in gözünde Kürtlerin cesaretlerinin ve zorluklarla nasıl başa çıktıklarının açık bir örneğidir. Ona göre Kürtlerin cesareti, bu zor coğrafyada ayakta kalmak için geliştirilen yaşam tarzının özüdür ve cesaret bu hayatın zorunlu bir sonucudur:

Nehri yürüyerek geçmek söz konusu olamazdı; ama bir şekilde yirmi iki at ve katırı bu delice akan nehrin öte yakasına geçirmek zorundaydık. Bu bana imkânsızmış gibi görünmekteydi; fakat bu sırada altı Kürt ve bir Yezidî ortaya çıkıverdi ve hayvanları karşı tarafa geçirebileceklerini söyledi. Tekliflerini kabul ettik ve bu adamlar, bize şimdiye kadar bir benzerini görmediğim bir maharet ve cesaret gösterisi sergilediler. Manzara bir boğa güreşinden bile daha fazla heyecanlıydı. Adamlardan biri çırılçıplak soyundu, atın üzerine atladı ve su beline gelinceye kadar atı nehre sürdü. Sonra at kaydı ve her ikisi de kaynayan çamurlu suların içinde kayboldu. Üç saniye sonra birkaç metre aşağıda tekrar göründüler. Atın başı

ve boynu, adamın omuzları önce belirdi. Azgın suyun içinde bir mantar gibi dönüyorlardı. Bağırıp çağıran katırcılar bile bir an için sus pus oldular. Sadece “Ya İbni Davut! Ya Hacı Muhammedi” diye bir şeyler mırıldanıyorlardı. Artık onlardan ümidimi kesmiştim ki ikisinin de karşı kıyıya çıkmak için Çabaladıklarını gördüm. Nihayet çıktılar. Adam hâlâ atın üzerindeydi. Böylece bu cesur adamlar, hayvanların hepsini, hiç kayıp vermeden birbiri ardı sıra karşıya geçirdiler. Bütün Türkiye ahalisinin sudan korktuğunun söylendiğini duymuştum. Bu lâfa inananları, suların kabardığı zaman Durnak'a getirip bu adamları göstermeli (Sykes, 2000: 131).

Mark Sykes, Aşiret Mektebi'ne yaptığı ziyaretten bahsederken orada karşılaştığı Arap, Kürt ve diğer milletlerin çocuklarından bahsedince bu milletleri yola gelmez kavimler olarak niteler. Ona göre bu kavimler, yola gelmez olsalar da korkusuzdurlar ve aynı zamanda yabancılardır da (2000: 203). Sykes, aynı tespitlerini aşiretleri anlatırken de sürdürür. Örneğin Hamavand aşiretinden bahsederken onların Baban Kürt aşiretlerinin en cesur, en kuvvetli, en cesaretli olarak tanıtır ve şöyle der:

Onlar gibi fevkalade ata binenler, mızrak süvarileri, becerikli nalbantlar, cesaretli hırsızlar, iyi çiftçilerin devlet görevinde yer almaları kendilerinin etkinliğini gösterir. 1878'de sadece mızrakla kuşanmış 600 Hamawand süvarisi Kafkaslara doğru ilerlemiş ve kendileriyle beraber çok sayıda çalıntı mal getirmişlerdir. Türk Hükümeti sonraki yıllarda bu aşireti bastırmak için çok uğraşmıştır; ancak bu aşiretin hala cesaret ve akıllılıklarıyla kadınları ise güzellikleriyle meşhurdur. Önceleri kendileri mızraklı süvariler olarak nam salmışlar fakat artık sadece tüfek ve hançer taşırlar (Sykes, 1908: 456).

Sykes'in “Mezopotamya'nın Kuzeyine Seyahatler” adlı makalesinde Sir Henry Trotter'in Kürtlere dair görüşlerine de yer verir. Trotter de Sykes gibi Kürtlerin cesaretinden, savaşçı kimliklerinden bahseder ve Batılı oryantalistlerin Kürtler hakkındaki olumsuz tespitlerine karşı çıkarak Kürtlerin cesur, sözünün eri, savaşçı bir topluluk olduklarından ve vatanları için canlarını kolaylıkla verdiklerinden bahseder ve bu yönleri ile onları İskoç klanlara benzetir:

O bölgelerde yirmi beş ila otuz yıl önce yaşadım. Son Türk-Rus savaşı sırasında Küçük Asya'daki Türk ordusuna bağlıydım ve ülkenin her yerinden gelen büyük bir Kürt birliğimiz vardı. Zaman zaman hem Kürtlerle hem de Araplarla çok ilişkilerim oldu ve bazı Kürt şefleriyle çok dost oldum. Bu gece Kürtler lehine söylenen birkaç sözü duyduğuma çok sevdim, çünkü genelde olumsuz ifadelerle anılıyorlar. Ülkeleri için savaştıkları için özellikle sempati duydum. Bunu biraz Arapların yaptığı gibi yaptılar ve yakın mesafeyi pek umursamadılar. Bu Kürtler çok çarpıcı arkadaşlar ve özellikle de aşiret Kürtleri bana eski İskoç aşiretlerini hatırlattı. Doğaları gereği çok feodaldirler ve eski İskoçyalıların klanlarının reisine saygı duymaları gibi şeflerine de saygı duyarlar. Bazı açılardan İskoçyalıların avantajına sahiplerdi. İkincisi, baskın seferlerine çıktıklarında daima yaya giderler (Sykes, 1909b: 396).

2.1.4. Kürtlerin Misafirperver Oluşları

Sykes'in Kürtler hakkında yaptığı gözlemler, onların misafirperverlik gibi köklü bir özelliğine de sıklıkla yer verir. Bu misafirperverlik, Kürtlerin doğasında var olan bir değer olarak Sykes'i büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle Van'dan Şengül'e giderken konakladığı Ernis köyü halkının içten konukseverliği, Sykes'in dikkatini çekmiştir (2013: 84). Sykes, bu deneyimini aktarırken

Kürtlerde misafirperverliğinin yalnızca bir gelenek olmadığını, aynı zamanda onların yaşam biçimlerinin bir parçası olduğunu vurgular. Bu gözlemler, Kürtlerin misafir ağırlama anlayışının derinliğini ve sıcaklığını gözler önüne serer. Benzer sözleri Karakilise’de karşılaştığı Kürt beyi için de söyler:

Karakilise, iyi inşa edilmiş evleri ve bu bölgede yetişen ağaçlarla medeniyet emareleri taşıyordu. Buradaki paşa oldukça etkileyici biriydi ve neredeyse tanıdığım en misafirperver insandı. Evinde bir odayı benim için temizletti, içine bir soba yerleştirdi ve aynı zamanda beni akşam yemeğine davet etti. Akşam yemeği harikaydı ve havyar, lezzetli yiyeceklerden sadece biriydi. Akşam yemeğimizi Türk usulü yedik. Yemekten önce likör brendi içerek ve zeytin yiyerek başladık (Sykes, 2013: 89).

Sykes’in bu anlattıkları münferit olmayıp Kilis’te karşılaştığı ve misafir olduğu diğer Kürtlerin de bu özelliklere sahip olduğundan bahseder. Sykes’e göre Kürtler, misafirlerini rahat ettirmek için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Sykes, aynı zamanda Kürtlerin bazı kimseler tarafından “kanca burunlu alçaklar” veya “gaddarlar” diye zikredildiğini; ancak bu tür yakıştırmaların onların iyi ev sahibi oluşlarını gölgelemez. Ona göre Kürtler, gelen herkesi konukseverlikleriyle, cömert olmalarıyla mutlu ettiğini söyler ve bu yönleriyle onları cömertlikleri ile nam salmış bedevilerden üstün tutar. Ona göre bedeviler, misafirperverlikleri çıkara dayalı olup misafir ettiği kimseden hoş olmayan bir şekilde karşılık beklerler (2000: 60).

Sykes, Süleymaniye’de misafir olduğu Abdurrahman Ağa’nın sadece kendisine karşı cömert olmadığını, kendileriyle beraber hayvanlarını da ağırladığından bahseder ve yirmi dört yük hayvanını da beslemek için ısrar ettiği söyler (2000: 169). Ancak Sykes, Kürtlerin bu misafirperverlik meselesini bazı yerlerde oldukça abarttıklarından da yakınır. Elbistan Amberderesi köyü Sinnaminli aşireti reisinin evinde konuk olurken ev sahibinin can sıkıcı ve tevazuyu aşan misafirperverliğinden biraz tiksindircesine bahseder:

Konaklayacağımız eve vardığımızda evin reisi, konukseverliğini göstermek için çizmelerimi çıkarmaya girişti. Bu işten vazgeçmesine ikna edemedim ve bu centilmenle tozluklarla sarılıp sarmalanmış botlarım ve mahmuzlarım arasında sonuçsuz bir mücadele başladı. Sonunda mahmuzla baş parmağı yarılmış, toka ile uğraşırken turnağı kırılmış bir halde ne olduğunu anlayamadan bu mücadeleden yenik çıktık ve bir köşeye çekilerek şaşkın bir halde ayaklarımıza bakmaya başladık. Eşyalarım geldiğinde onların indirilmesine yardım edince biraz rahatlayabildi (Sykes, 2000: 81).

2.1.5. Eşitlikçi, Hoşgörülü ve Adil Kimseler Olarak Kürtler

Sykes, Kürt toplumdaki sosyal yapıyı gözlemlerken özellikle sınıfsal farkların belirgin şekilde yokluğunu fark eder. Sykes, İngiltere’de soylular ile köylüler arasındaki derin uçurum, sosyal hiyerarşinin katı yapıları, halkın ve aristokrasinin birbirinden ne kadar uzak olduğundan bahsederek onu Kürt toplumuyla kıyaslar. Ona göre Kürt toplumunda bu tür katı sınıf farklılıkları gözlemlenmek neredeyse imkânsızdır. Sykes, iki toplum arasındaki bu farklılığa örnek olarak Süleymaniye’de bir Kürt ağasının oğluluyla hizmetkârları arasındaki ilişkiyi gösterir. O, bu eşitlikçi ve dostane yaklaşımı şaşkınlıkla anlatır. Ona göre ağa ve marabaları arasındaki bağ, sadece saygıya dayalı değil, aynı zamanda samimi bir dostlukla pekişmiştir. Bu durum, Sykes’in alışık olduğu

sınıf farklılıklarının ötesinde, karşılıklı güven ve dostluğa dayalı bir ilişki modelini gösterir. Bu, Kürt toplumunun farklı sınıflar arasındaki ilişkilerdeki eşitlikçi doğasını gözler önüne serer:

Aşiret mensuplarının ve hizmetkârların Ağa'nın oğluna karşı olan davranışları çok dikkatimi çekti. Bu davranışlarda derin bir saygı ve dostluk vardı; ama bunun de ötesinde yaşlı bir İngiliz köylü hizmetkârın efendisine olan bağlılığından daha başka bir şeyin varlığı hissediliyordu. Ağa'nın oğluyla hizmetkârları arasında asla istismar edilmeyen karşılıklı eşit bir dostluk bulunmaktaydı (Sykes, 2000: 169).

Sykes, benzer bir sahneyle Dizayî aşireti lideri İbrahim Ağa'nın misafiriye de karşılaşır ve bu manzara karşısında oldukça şaşırır. Zira ağanın misafirleri arasında bir yüzbaşı, kör bir dilenci, Hristiyan bir bakkal, bir memur ve bir kasap bulunmaktadır. Bu kimselerin statüleri birbirinden çok farklı olmasına rağmen ağanın evinde beraber oturabilmekte ve onun huzurunda bir koyun alışverişi yapabilmektedirler:

Doğuluların içinde mevcut olan gerçek eşitlik duygusunun bir örneğine ağanın beni kabülünde şahit oldum. Ağanın kendisi, askerî birliklere komuta eden yüzbaşı, kör bir dilenci, Hristiyan bir bakkal, bir telgraf memuru, bir kasap ağanın yanında oturup kahve içerken kasapla hizmetkârım bir koyun satın almak için pazarlık yaptılar (Sykes, 2000: 157)."

Sykes, bu eşitliğin sadece Kürtlerin ya da Müslümanların kendi içlerinde uyguladığı bir uygulama olmadığını, gayr-ı Müslimlere karşı da Kürtlerin bu eşitliği gözettiğini aktarır. Bir Ermeni ayakkabı tamircisinin bir ağanın sofrasına davet etmesinin ve ona sığınma sağlamanın olağanüstü bir şey olduğuna inanır. Ancak Batı'nın hâkim zihniyetinden hareketle bunun şu an Avrupa'da ölü bir geleneğe dönüşen şövalyelik ruhunun bir tezahürü gibi aktarır:

Öyle zannediyorum ki sınıfsal ön yargılar, ikinci sınıf insan düşüncesini dışladığı sürece soylu ve güzel olan Batı'nın ölü şövalyelik düşüncesinden arta kalmıştır. Asya Türkiye'sinin hiçbir yerinde ikinci sınıf bir insan yoktur. Hiyerarşinin doruk noktasına ulaştığı zamanlarda bile bir Kürt veya Türk ağanın bir Ermeni ayakkabı tamircisini sofrasına davet etmesi ve ona evinde sığınma sağlması olağanüstü bir şey olarak görülmez. İşte burada biz Avrupalılar Doğu'nun önünde saygıyla eğilmeliyiz. Zira bir yüzyıl süren ihtilâlden ve öfkeden ve çene çalmadan ve kabul edilen yasalardan sonra gerçek eşitliğe ve kardeşliğe bir Kürt Ağası kadar bile yakın değiliz (Sykes, 2000: 169-170).

2.1.6. Olumlu Bir Figür olarak Aşiret Liderleri

Sykes, gezilerinde karşılaştığı Kürt aşiret liderlerinden de bahseder. Bazen bu kimselerin kötü, hırsız, soyguncu kimseler olarak nitelerken bazen de onları soylu, cömert, sözünün eri, yardımsever, adil kimseler olarak anlatır. Bazen de onların hem olumlu hem de olumsuz özelliklerini beraber verir. Bu anlamda kendisinden hem olumlu hem de olumsuz bahsettiği kimselerden Patnos'ta mukim olan Haydaran aşiretinin lideri Hasan Paşa'dır. Hasan Paşa'dan "kötü ünlü" olarak bahseden Sykes, onun padişaha olan hizmetlerini de alaya alır ve ona tugay komutanlığı verilmiş olmasını anlamaz. Ancak onun Kürtler arasında inanılmaz etkisi olduğunu da dile getirmekten geri durmaz. Sykes, her ne kadar Hasan Paşa'dan olumsuz bahsetse de konağında gördüğü misafirperverlik ve oğulları onu derinden etkiler (2013: 85-86).

Zaxo'da karşılaştığı Yusuf Ağa hakkında konuşurken tamamen olumlu bir portre çizer ve onu

mevkili bir İngiliz mülk sahibi, bir feodal baron ve bir hükümet yetkilisi arasında bir şey olarak tanımlar (2000: 132). Çemçemal'in ağası Hamid Reşid Haydar'dan bahsederken Sykes, onu çok soylu, mümtaz ve konuksever bir ağa olarak tarif eder:

Ağa'nın evi, malı mülkü çok olan ama muhtemelen parası olmayan biri için doğru dürüst bir bina değildi. Konuşmamız pek ilgi çekici olmadı ve bir kimsenin ağa hakkında söyleyebileceği tek şey onun saygıdeğer olduğuydu. Ama bana göre yeni sorumluluklarından dolayı biraz korkuyordu; zira komutan paşa üzerine fazla düşüyor; onu övüyor ve ona iltifat ediyordu. Paşa, ağayı kendi aşiretinden devşirilen zaptiyelerin başına geçirerek zaptiye başı yapmış ve bölgesinden onu sorumlu kılmıştı. Bu, çok usta bir politikaydı ve Hamavandlıları, kendileri ile bir çatışmaya girmeden zapturapt altına almıştı (Sykes, 2000: 165-166).

Sykes, Karacadağ'da mukim olan Milli aşiretini ve onun lideri İbrahim Paşa'ya da konuk olur. Açıkça belirtmese de İbrahim Paşa'dan oldukça etkilenmiştir ve onun Kürtler arasında ve devlet nezdinde saygın bir yerinin olduğunu, diğer aşiretlerin aksine gayr-ı Müslimleri kollayıp koruduğunu söyler:

İbrahim Paşa, Millilerin reisidir ve 30'dan fazla çadırı olmamasına rağmen 2000'den fazla insana hükmetmiştir. İkincisi, zengin olduğu için değil, sadece Millilerin başı olduğundan Malatya'daki bütün Kızılbaşlar tarafından büyük saygı ve hürmetle anılmış. Üçüncüsü; yanında destek olmaksızın Dersim'in içinden geçerek seyahat edebilen tek yabancısıdır. Dördüncü olarak Şemsikiler onu kendi sembolik reisi olarak görürler. Beşincisi; Anadolu'daki izole köyler ve Erzincan bölgesindeki insanlar, onu ataerkil reisleri olarak kabul ederler. Şimdiki neden ise en ilginç olanı; çünkü bahsettiğimiz Kürtler, Aleviler, Zazalar ve İbrahim Paşa'nın da mensup olduğu geleneksel Müslümanlığa bağlılardır. İbrahim Paşanın bu bölgedeki etkisi ne politiktir ne de dinidir; ancak kilometrelerce öteden binlerce Kürt ailevi tartışmalar hakkında onun fikrine başvurur ve genelde de onun görüşünü sonsöz olarak kabul ederler (Sykes, 1908: 469).

Sykes, Kikan aşireti hakkında pek olumlu şeyler söylemese de ilk ağaları Abdurrahman için oldukça güzel şeyler söyler. Ona göre Abdurrahman Ağa; okumuş, kültürlü biriymi ve Habur kıyısında kurulmuş olan tarihî şehirlerini güzelleştirmek ve onu ilerletmek için güzel fikirleri vardı ve bunun için de yoğun bir çaba içine girişmiştir. Tarihe düşkün olup oldukça fazla okuma yapmıştır (1908: 473).

Sykes, Mahmur'da karşılaştığı ve kendisine konuk olduğu Dizayî aşireti ağası İbrahim Ağa'dan da saygıyla bahseder. Sykes'in aktardığına göre aşiret içindeki bütün anlaşmazlıkların kendisi tarafından çözülmektedir ve ağanın hukukî yetkilerinin hükümet memurlarının önüne gitmeden önce evlenme ve boşanmadan ceza davalarına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır (2000: 156).

Sykes, konuk olduğu İbrahim Paşa ile olan sohbetlerini de aktarır. Özelde Milli aşireti özelde de Kürt aşiretleri hakkında sohbetlerde bulunur. İbrahim Paşa'nın Sünni bir Müslüman olmasına rağmen Alevî ve Êzidî Kürtlere yönelik olumlu bir tutum içinde olduğu ve onları kendi aşiretlerinden pek de ayrı görmediğini söyler. Özellikle Kürtler arasında "şeytana tapanlar" şeklinde kriminalize edilen ve dışlanan Sincar'ın Êzidî Kürtlere karşı da bir antipatisinin veya önyargısının olmadığını, Arap Ceys aşiretine karşı da saygılı olduğunu ve özellikle on binden fazla Hristiyan'ı katliamlardan koruyarak onları himayesine aldığından ve bunları Viranşehir'e yerleştirdiğinden bahseder (1915: 324)

2.2. Olumsuz Özellikleri Bakımından Kürtler ve Kürt Aşiretleri

Sykes, eserlerinde Kürtlerden olumlu bahsettiği kadar olumsuz bir şekilde de bahseder. Seyahatinde karşılaştığı bazı Kürtleri ve liderlerini çok tahkir edici ifadelerle tanımlar. Ona göre bazı bölgedeki Kürtler, geri kalmış zavallı kimseler olup cahil, hırsız, yağmacı, savaşçı, zalim, yobaz, barbar kimselerdir. Abartıyı severler ve hiç olmamış şeyleri de varmış gibi yansıtırlar. Ancak Sykes, bütün bu özelliklerine rağmen onları yönetmek kolaydır, der. Sykes'in Kürtlere yüklediği bu olumsuzlukları şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

2.2.1. Saf Olmaları Hasebiyle Yönetilmelerinin Kolay Olması

Sykes, her ne kadar Ortadoğu'da uzun süre kalmış, oradaki halklarla sıkı bir bağ kurmuş olsa da o tipik bir Batılıdır ve Batı'nın hâkim formasyonundan bu milletlere bakar. Çünkü akılcı Batı'nın duygusal Doğuyu anlaması biraz zordur. Bu yüzden Sykes, genelde Doğu toplumlarını özelde de Kürtleri anlatırken bu hâkim zihniyetin penceresinden tespitlerde bulunur. Ona göre Doğular, terbiyeli olmalarına rağmen gülüşleri ve konuşmaları kabadır. İçinde biraz mizah biraz aile meseleleri olan ve bir cin tarafından çok zengin yapılan fakir insanlara ait peri masallarını dinlemeyi çok severler. Bu yüzden de bu insanları yönetmek oldukça kolaydır. Bu yönetimi, bir emperyal sömürünün parçası olarak değil de bir tür sefaletten kurtarma olarak ele alan Sykes, Doğu toplumlarının bütün hatalarının cahillikten veya ihmalden kaynaklandığına inanır. Ancak gerçekte Doğu, Avrupalı ve Amerikalı kapitalistlerin önünde bir av haline geldiğini de söylemekten geri durmaz. Ona göre bu emperyal güçler, kendi cebini doldurmak ve imparatorluk kurucusu unvanını kazanmak uğruna Doğularını, köle durumuna düşürecektir (2000: 8).

Sykes, Doğuların bu kadar kolay idare ediliyor olabilmelerini onların aşırı derecede kaderci olmalarına bağlar. Başlarına gelen her şeyi kaderin bir cilvesi olarak kabul ettiklerinden isyan etme gibi bir şey düşünmezler. Sykes, Kürtler ve Türklerin kaderci kişilikleri ve iktidara karşı kayıtsız şartsız tabiiyetlerini Darend'e de karşılaştığı manzara karşısında da dile getirir:

Köprüler sanki devamlı aynı yerde duruyor olmaktan bıkmış gibi ayakları üzerinde yana kayılır ve kendilerini çılgın suya koyuverirler. Bataklıklar ve çamur deryaları, hiç beklenmedik yerlerde -valinin kabul odasında, kışlaların temelinde, kahvelerin tabanında ve fırıncının fırınının içinde- ortaya çıkıverir. Lâkin bütün bu olanlara rağmen hiç kimse halinden şikâyetçi değildir. Vali, raporlarını odanın ortasındaki su birikintisinin üzerinden kâtipi kendisine fırlatıp atarken bile vakarla divanında oturur; kahvehanelerde dedikodu ve çene çalma azalmaz zira müşteriler masaların üzerlerine tüneyerek işe devam eder; askerler bir gece öncesi bir koğuşun çöküp arkadaşlarından onunun ölmesinden o kadar üzgün görünmezler; tüccarlar kervanlarının iki üç hafta gecikmesinden dolayı kendilerini üzüntüye kaptırmazlar. Hiç kimse bir şaşkınlık belirtisi göstermez, hiç kimse durumu düzeltmek için bir şey yapmaz, her şey olağanmış gibi karşılanır ve devam eder (Sykes, 2000: 93).

Sykes, bu durumu Avrupalı ve Doğulu halkların tutumlarını karşılaştırmak suretiyle izah eder. Ona göre İngiliz halkı, olumsuz bir durum karşısında şikâyet eder, hükümete tepki gösterir ve çözüm arayışına girerken Doğulu halklar, hem kendi çabalarını ortaya koymaz hem de hükümetin herhangi bir girişiminden memnuniyet duymazlar. Sykes, bu durumu Hindistan'daki veba salgını örneğiyle açıklar. Hindistan hükümeti, veba ve diğer salgınlara karşı önlemler alıp tedavi uygula-

mak istediğinde halkın, isyan tehdidinde bulunacak kadar tepki gösterdiğini belirtir. Doğuluların, kendileri için alınan önlemlerden hoşlanmadığını, refahları ile ilgilenilmesini istemediklerini ve baskılara tevekkülle tahammül ettiklerini vurgular. Ancak kendi iyilikleri için bile olsa özel yaşamlarına müdahale edilmesinden rahatsızlık duyarlar. Sykes'e göre Doğuluların bu aşırı kadercî ve vurdumduymaz tavrı, onların yönetilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu durum, emperyalistlerin ilgisini ve iştahını artıran bir unsurdur. Sykes, bu özelliklerin Doğulu toplumların sosyal yapılarında kökleşmiş olduğunu ima ederek, yönetilmelerindeki bu pasif duruşun, dış müdahalelere zemin hazırladığını savunur (Sykes, 2000: 93).

2.2.2. Zalim, Yabani, Kan Dökücü Kimseler Olarak Kürtler

Sykes, Kürtleri genel olarak kaba yapılı, sivri sarıklı, yağmacı, savaşçı bir topluluk olarak tanımlar (2000: 127). Neredeyse birçok Kürt aşireti için benzer ifadeleri kullanmaktan çekinmez. Örneğin Diyarbakır ve çevresindeki aşiretlerden bahsederken onları oldukça kötü ifadelerle anlatma yolunu seçer. Kendisi, eserinde dile getirdiği üzere önceki seyyahların yaptığını yapar ve Kürtler hakkında edindiği olumsuz izlenimleri tüm Kürtlere mal eder ve Kürtleri bir nefret objesiymişçesine tarif eder. Ancak tüm bu toptancı yaklaşıma rağmen onların iyi huylarının da olması gerektiğini da ekler. Ona göre bunun sebebi, onların Bizans hâkimiyeti zamanında onların bölgenin hâkimi olmalarıdır:

Bu aşiretler farklı, ayırt edilebilir, uzun, kalıplı, çirkin yüzlü ve görmemiş davranışları olan bir insan tipine sahiptir. Birçok seyyah onlardan aldıkları izlenimi tüm Kürtlere genellemiştir. İdeal göçebedirler ve savaş, çiftçilik konularında eksiktirler. İlk bakışta, aptal, zalim, sadakatsiz, kavgacı ve açgözlü görünürler. Ancak görünüşte belli olmayan iyi yönleri de olmalı; çünkü daha önce Bizans yönetiminin hâkimiyeti altındaki bölgenin hâkimi durumundadırlar (Sykes, 1908: 475-476).

Sykes, bu tür nitelermelere karşılaştığı olaylar nedeniyle başvurur. Örneğin Cizre'de karşılaştığı Tahar Ağa'nın tutumu onu hayrete düşürür. O, Tahir Ağa'nın zalimliği ve şakacılığı üzerinden bu tür fiillerin Kürtlere has bir özellik olduğunu söyler (2000: 129). Sykes, Süleymaniye'den Şırnak'a dönerken Köysancak'a uğrar ve buradaki Kürtler hakkında bilgi verirken "Kasabanın sakinleri, zekâdan ve görgüden yoksun Kürtlerden olup ilgi ve dikkat çekici bir tarafları yoktu." diyerek oldukça aşağılayıcı bir ifade kullanır (2000: 173). Sykes, Ranya Hükümet Konağı'nda karşılaştığı Kürt ağa ve adamları hakkında benzer şeyleri söyler:

Odanın öbür ucunda isminin telâffuzu zor olan bir seksen beş boyunda, iri kıyım, bir eli hançerinin üzerinde duran ağa oturmaktaydı. Etrafında çapraz fişeklerini kuşanmış ellerinde Martini tüfekleri, adamları çömelmiş, 'sırıtarak bize bakıyordu. Kırcıl sakallı adamlar, kancaca burunlu adamlar, garip kıyafetli adamlar, şahin başlı adamlar, sert çeneli adamlar, çirkin adamlar, uzun adamlar, kısa adamlar, ağanın bütün adamları en iyi tavırlarını takınmış, hükümete karşı dost bir tutum içinde, yüzlerinde Kürtlerin yalnızken büründükleri iyi tabiatlı bir hainlik görüntüsü, hepsi oradaydı (Sykes, 2000: 174).

Sykes, aşiret mensubu olmayan Dersim Zazalarından bahsederken de onların zalim ve gaddar olmadıkları halde anarşist bir tutum içinde olduklarını ve insan hayatına neredeyse hiç önem vermediklerini söyler. Ona göre onlar, en canavar topluluk olup hiçbir dine tabi değillerdir. Bu

insanların ne kadar basit ve gelişmemiş olduklarına dair örnek verecek olursak daha önceden bu topluluk içinde olup sonradan dini bütün birer Müslüman olan ve orduda hizmet veren kişiler geçmişlerini utançla hatırlamaktadırlar. Sykes, onları Bilh'tekilere benzeterek Zazaların ilkel dağlı ırktan geldiğini söyleyerek onları ağır ifadelerle itham eder (1908: 468).

Sykes, Kuzey Mezopotamya'da karşılaştığı Kürtlerden bahsederken onları Kürtlerin en kötü grubu olarak tanımlar. Ona göre bu Kürtler, bütün Kürdistan'ın süprütüleri ve ayak takımıdır. Düzenbaz, hırsız, başıboşurlar ve herkese kabadayılık yaparlar; kurtarılacak bir erdemleri yoktur; ayrıca zalim, korkak ve berduşturlar. Irksal hassasiyetleri pek yoktur, çingene ve diğer alt göçebe aşiretlerle evlenip karışmışlardır (1908: 453). Sykes, Sincar Kürtlerinden bahsederken onlar için de "vahşi" ifadesini kullanmaktan çekinmez ve bu bölgede yaptığı yolculuğunun oldukça kaygılı geçtiğini söyler (Sykes, 1907b: 390). Kullandığı bu "vahşilik" vurgusu, Karakeçi aşireti için de yapılır. Ona göre bu aşiretin oldukça kötü bir unvanı olup vahşi yabani ve ifade edilemeyecek şekilde pistirler. Sykes, Karakeçi aşiretinin bu özelliklerinden dolayı yabancı seyyahların Kürtler hakkında olumsuz kanaate vardığını söyler. Sykes, benzer ifadeleri Milan aşiretinin alt kolu olan Zilanlar için de kullanır ve onları rezil ve bayağı bir ırk olarak niteleyerek garip, berbat bir çehreye sahip, kaba barbar insanlar olduğunu aktarır (1908: 471-472).

Sykes'in Kürtler hakkındaki genellemeleri, oryantalist bir bakış açısını yansıtır. Oryantalizm, Doğu toplumlarını Batı'nın önyargıları ve üstünlük algısıyla değerlendirme eğilimidir. Sykes; Kürtlerin vahşilik, zalimlik ve aşağılık gibi özelliklere sahip olduğunu iddia ederken, bu tutumu yalnızca belirli bir aşiret bağlamında değil, tüm Kürtleri kapsayacak şekilde genişletir. Bu genellemeyi, diğer Batılı seyyahların yöntemlerini örnek alarak yapar ve Kürtleri bir bütün olarak homojenleştirip olumsuz bir çerçeveye oturtur. Ancak, bu tür bir yaklaşım, hem öznel hem de tehlikeli bir söylemdir.

Sykes, diğer Batılı seyyahların, Kürtlerin olumlu özelliklerini görmezden geldiğini ve genellemelerle onları kötülediğini eleştirir. Ancak, kendisi de aynı önyargılı yöntemi benimser. Karacadağ'ın kuzey yamaçlarındaki Kürtleri "en düşük tip" olarak tanımlaması ve onları korkak, pis ve zalim olarak nitelendirmesi, Kürt toplumunu stereotiplerle değerlendirmenin bir örneğidir. Ayrıca, belirli bir bölgedeki Kürtler üzerinden genelleme yaparak tüm topluluğu bu olumsuz algılar altında birleştirir. Sykes, Van Gölü'nün kuzeyindeki Kürtlerin bu genellemelerden ayrı tutulması gerektiğini ifade etse de bu yaklaşım oryantalistin önyargılı ve indirgemeci doğasından kurtulamaz. Böylece, hem eleştirdiği hem de uyguladığı bu yaklaşım, oryantalistin Batılı söylem üzerindeki etkisini açıkça ortaya koyar:

Genel özelliklerine göz attıktan sonra şimdi Kürtleri ayrıntılı olarak incelemeye geçebiliriz. Karacadağ'ın kuzey yamaçları boyunca, en düşük tip ve tanımdaki aşiretsel ve aşiret dışı Kürtlerden, göçebelere ve yarı göçebelere oluşan bir topluluğa sahibiz. Hepsi alçakça korkak, pis, zalim ve görünüşe göre aylaktırlar. Korkarım ki birçok gezgin, özellikle bu iğrenç insanlardan hareketle genelleme yaparak -aslında Van Gölü'nün kuzeyindeki Kürtler gibileri istisna- tüm Kürtleri kınamıştır (Sykes, 1907b: 384).

2.2.3. Milli Bilinçten Yoksun Olmaları

"Milli bilinç"; bir ulusun kültürel, tarihi ve sosyal değerlerine dayalı olarak bireylerin sahip

olduğu ortak bilinç ve kimlik anlayışını ifade eder. Bu kavram, bireylerin kendi uluslarına ait özellikleri, değerleri ve geçmişleriyle bağlantı kurmalarını sağlar. Milli bilinç, ulusun birliği ve dayanışması açısından önemlidir ve genellikle ulusal kimlik, milliyetçilik ve toplumsal aidiyet ile ilişkilendirilir. Ulusal tarihin, geleneklerin ve kültürel mirasın bireylerin düşünce yapısını şekillendirmede oynadığı rolü vurgular. Sykes, Kürtlere dair olumsuz anlatımlarından biri de onların milli bir bilinçten yoksun olmalarıdır. Milli hassasiyetin eksikliği birlik ve beraberliğin önünde bir engel olduğu gibi kendisiyle kendi halkına karşı yapılacak eylemlere karşı sessiz kalmayı ya da tarafı olmayı doğurduğundan Sykes, Mêrgasor Dara Tû'da karşılaştığı bir olayı üzerinden bunu aktarır. Sykes'e göre Şeyh Sadık ve adamları isyan etmiştir. Devlet bunlarla çatışma halindeyken Kürtler, Şeyh Sadık ve adamlarına destek vermek yerine devlet tarafına geçerek isyanın bastırılmasına yardım etmiştir:

Burada üç kişilik bir müfreze gördük. Yanlarında pek çok boş kovan vardı. Ne olduğunu sorduk. Gülerek, sekiz gün önce altmış mevcutlu bir birlikle bu köye geldiklerini, Şeyh Sadık'ın adamlarından on yedi Kürt'ü bir korugana sürüp kuşattıklarını, ikisini öldürüp birini yaralayıp diğerlerini esir aldıklarını, kendilerinin hiç zayıf vermediğini anlattılar. Düşmanın altı Wurnzel bir Mavzer ve dört Burdan tüfeği ve altı martini ile silahlanmış (olduğunu söylediler). Olay çok karakteristikti ve askerlerin övünmeyen tavırları hoştu. Şervan Kürtleri bu olaya çok sevinmişler ve askerlere yardım etmişlerdi (Sykes, 2000: 180).

Sykes, Şeyhdodanlı aşireti Kürtlerinden bahsederken de onlar hakkında bilgi edinmekte yaşadığı zorluğa değinir. Bunun sebebi olarak da bu aşiretin kendi aşiretlerini tanıma ve geleneklerini benimseme hususunda isteksiz olmalarına bağlar (1908: 464). Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alan aşiretlerden bahsederken de bu aşiretlerin ırksal hassasiyetlerinin olmadığını söyler (1908: 453). Ancak Sykes'in aktarımlarından anladığımız kadarıyla bu durum tüm Kürt aşiretleri için geçerli değildir. Nitekim Caff aşiretinden bahsederken bu aşiretin liderleri diğer Kürt aşiretlerinin aksine birbirlerine ihanet etmemeleriyle meşhur olduğunu ve bu nedenle de sayıca kalabalık ve özgür olduklarını söylemekten geri durmaz (1908: 454).

Sykes'in anlatımlarından anlaşıldığı kadarıyla milli bir bilinçten yoksun olan Kürtlerin zalimliği ve zorbalığı başkalarına karşı değildir. Onların etrafını saran milletler, Kürtlere karşı zorbalık yapıp mallarını yağmalarken Kürtlerin zorbalığı yine Kürtleredir. Sykes, bunu bizzat Akre halkından dinler ve geçtikleri köylerin Kürtlerin elinden çektiklerinden dolayı şikâyet edip durduklarını söyler (2000: 142). Benzer bir durumun Tur Abidin bölgesi için de söz konusu olduğunu aktarır. Onun anlatımına göre Tur Abidin halkı son yıllarda birbirlerini mezhep gözetmeksizin öldürmeye başlamış, öldürmekle yetinmeyerek birbirlerinin mallarını en acımasız şekilde yakıp yok etmektedirler; dolayısıyla ova ile Midyat arasında köyler azalmış ve daha keskin örnekler ortaya çıkana kadar bu fesat devam edeceğe benziyor (Sykes, 1907b: 387).

2.2.4. Geri Kalmış Cahil Bir Halk Olarak Kürtler

Kürtleri geri kalmış, cahil ve entelektüel tartışmalara uzak bir topluluk olarak tanımlarken onları küçümseyen ve stereotiplerle şekillendirilmiş bir bakış açısı sergiler. Oryantalizm bağlamında bu tür genellemeler, özelde Kürtleri genelde ise Doğu toplumlarını homojenleştirerek

olumsuz kalıplara sıkıştırır. Sykes, Kürtlerin entelektüel konulara mesafeli olduğunu belirtse de onları “Şarklı” kavramından ziyade “Batılı kafa yapısına” yakın görerek söyleminde bir çelişkiye düşer. Bu, Kürtlere dair indirgemeci yaklaşımını sürdürürken aynı zamanda önyargılarla karışık bir çifte standart içerir. Ona göre cehalet içinde yüzen bir millet olup okuryazar kimselere karşı tutumları da oldukça üzücüdür. Bir konudaki felsefi tartışmalara mesafeli oldukları gibi entelektüel tartışmalar onlar için dayanılmaz bir işkence gibi gelir:

Saf Kürtler dünyanın en ahmak ve geri kalmış insanlarıdır. Maddi konulardan uzak durduğunuz müddetçe bu insanların okur-yazar birine karşı olan tutumları oldukça üzücüdür. Bir konu hakkındaki felsefi söylemlere oldukça gönülsüzdürler ve entelektüel bir tartışmaya tanık olmak onlar için dayanılmaz bir işkencedir. Ancak bana göre Kürtler, Doğululara yakıştırılan “Şarklı” tabirinin zıddı olarak “Batılı kafa yapısı” olarak yakıştırılan tabire daha yakındırlar (Sykes, 1907a: 252).

Sykes'in Kürtlere yönelik ifadeleri, önyargılarla şekillenmiş bir küçümsemeyi yansıtır. Ona göre Kürtler, yalnızca ahlaki veya entelektüel açıdan değil, aynı zamanda yaşam koşulları bakımından da geri kalmış bir topluluktur. Sykes, Kürtleri “ilkel” olarak tanımlarken, onların yaşam alanlarını ve kültürlerini aşağılama eğilimi gösterir. Sinçar'daki bir Kürt köyü için yaptığı betimlemede, köy halkını “hastalıklı, fakir, açgözlü ve yarım akıllı” olarak nitelendirerek bu topluluğu insanlık dışı bir şekilde resmeder:

Köy halkının etrafına yerleştiği bu çukur, yılların mide bulandırıcı bir çürüme kokusunu, pisliğini, çöpünü biriktirmiştir. Bu sığınakları evleri olarak adlandıran sefil zavallılar, ırklarının en ilkeleridir ve bu topluluk, hastalıklı, fakir, açgözlü ve neredeyse yarım akıllı olacak kadar düşük zihinsel kapasiteye sahipler (Sykes, 1907b: 388).

Sykes'in bu yaklaşımı, Kürtleri homojen bir biçimde olumsuz özelliklerle kategorize eden indirgemeci bir bakış açısına dayanır. Köy halkının yaşam şartlarını eleştirirken bu koşulların sosyo-ekonomik nedenlerini göz ardı eder ve durumu bireylerin ya da ırkın niteliklerine bağlar. Böylece Sykes'in söylemi, yalnızca Kürtler hakkında önyargıları pekiştirmekle kalmaz, aynı zamanda Doğu toplumlarını Batı'nın üstünlük algısıyla değerlendiren bir zihniyeti de ortaya koyar.

Sykes, Dersim'de yaşayan Kürtlerin ilkel bir hayat yaşadıklarını ve göçebe olduklarını aktarır. Ancak asıl ilkel yaşama dair anlatımı, Bitlis-Van arasında yaptığı seyahatte uğradığı köylerde gördü manzaralar karşısında görülür. Bir Avrupalı olarak Kürtlerin yaşadığı hayatı oldukça ilkel kabul eder. Bu yüzden Tatvan'dan bahsederken oradan “Yüz kişilik pis bir köy olan Tatvan'a vardık (Sykes, 2013: 72)” şeklinde bahseder. Van yolunda uğradığı başka bir köyden de bahsederken Kürt evlerinin ilkelliği ve onların bu ilkel evdeki yaşamından uzun uzun şu şekilde söz eder:

Köye vardığımızda ilk defa bir Kürt evine girdim; sonradan da başka Kürt evleri gördüm. Şimdi yeri gelmişken bu evleri biraz tarif edebilirim. Genel olarak baktığınızda bir Kürt evi, bir tüneli çevreleyen taş yığınlarının görüntüsüne sahiptir. Attan indikten sonra atınız tünelin içine alınır ve size de takip etmeniz gerektiği işaret edilir. İçeri girince kalın tatlı bir koku burnunuza saldırır; öyle bir koku ki, bazen de bu kötü havalandırılmış inek tezeği veya ahır kokusuyla birleşir. Çok az aydınlatılmış pasajda yolunuzu hislerinize güvenerek bulmanız gerekir; çünkü her adımda etraf daha da karanlık bir hal alır ki, koridor birden sağa kıvrılıp büyük boş bir salona çıkana kadar. Bu salonda koku artık dayanılmaz hale gelir. Odadaki

tek ışık çatının çok az altından oyulmuş kare şeklindeki küçük bir boşluktan geliyordu. Bu delik, aynı zamanda bazen bir parça camla kaplı olmasına rağmen havalandırma işlevini de üstleniyordu. Eğer camlar, böyle kapalıysa ben, açılmasını sağlıyordum. Tabi eğer hasar oluyorsa bunun ücretini de ödüyordum. Kış ya da yaz fark etmez böyle bir evde geceyi geçirmeyi düşünen yolculara tavsiyem onların da benim yaptığım gibi delikteki camı çıkartmalarındır. Odaya ayak basar basmaz pislik dolu havuzlarla karşılaşılıyor, hatta odaya bağlanmış olan inek veya atlara çarpıyorsunuz. Oda karanlık da olsa uzak bir köşede bakınca dörtlü bir postermiş gibi duran kolonlar görüyorsunuz ve yaklaşıncaya onların oturmak için yapılmış duvara yaslı kanepeler gibi bir şeyler olduğunu anlıyorsunuz. Oturma alanının da bulunduğu yerden biraz yükseltilmiş bu yerde genellikle bir soba ya da ateş bulunuyordu ve bu da odayı öyle dumanlı bir hale getiriyordu ki göz gözü göremez hale getiriyordu (Sykes, 2013: 76-77).

Sykes, Van'daki evleri ise bir çamur yığımına benzetir. Bu ilkel yaşamın sebebini Van'da çıkan büyük kıyıma bağlar. Ona göre bu kıyım esnasında Van'ın tüm güzel evleri yerle bir edilmiş ve geriye bu çamur yığınları kalmıştır (2013: 81). Sykes, Kilis'te karşılaştığı bazı yarı göçebe aşiretlerden bahsederken de onların hala ilkel bir yaşam sürdürdüklerini söyler:

Bütün ırkların daha önce geçmiş olduğu bir safhada buradaki insanları yaşıyor görmek şaşırtıcıdır. Bu, evlerin icat edildiği; ama insanın içindeki göçerlik içgüdüünün halâ canlı olduğu safhadır. Delikanlıda meskenler, çadırlardan izler taşır, duvarlar çamurla sıvanmış taşır, çalı çırpıdan yapılmış çatılar, direklerle desteklenmiştir. Odalar, birbirlerinden kaba perdelerle ayrılmıştır. Ocak yoktur, zemin çıplak ve düzeltilmemiştir (Sykes, 2000: 60-61).

Sykes, bu geri kalmışlık ve cehaleti Mardin'den Deyr'e giderken yol üstüne dökülen taşları gördüğünde de dile getirir ve bu durum karşısında Doğulu zihniyetini çok sert bir şekilde eleştirir. Ona göre Doğulu kafası, her şeyi tersinden yapmaya ve inatla yanlışı savunmaya kurgulanmıştır. Onlar, bir aracı amacına uygun olarak kullanmak yerine başka amaçlar için kullanır ve siz onları uyardığınızda da inatla yaptığı şeyin doğru olduğunu savunur. Sykes, bunu gündelik eşyaları örnek vererek açıklar

Mesela bir Doğulunun eline bir "Slade-Wallace" küreği (bir kazma, bir çekiç ve bir de kısa saplı kürekte oluşur) verseniz; kuvvetle muhtemeldir ki, kazmayı maşa olarak, çekici silah olarak ve sapı kısa olan küreği de kahve servisinde tepsi olarak kullanacaktır. Tutup da küreğin o şekilde tepsi olarak kullanılmayacağını, aslında yağmur yağdığı zaman toprağı eşelemek için yapıldığını söyleseniz, nefret dolu gülümseyerek size o iş için kullandığı yeni odununu gösterecektir. Giyinmesi için ona bir manto verirsiniz, ya tersinden giyer, ya yürüyüşte kullanmak için kollarını keser ya da sadece vücuda giyilen kısmından şemsiye yapar. (Sykes, 2013: 39).

Sykes'ın bu tespiti, modern bir Batılı'nın öteki kabul ettiği kimseye üstten bakışının bir tezahürüdür de. Zira geri kalmışlık ve yoksulluk içinde yaşayan dönemin Kürtlerin ihtiyaç dahilinde ve ayakta kalmak için her şeyden faydalandığı şeklinde de yorumlanabilir. Sykes, Sincar'da karşılaştığı Êzidiler için de benzer ifadeler kullanarak onların geri kalmış olduğunu söyler. Ancak onun bu tespiti, kendi içinde küçümseyici ve dışlayıcı bir ifadeyi de taşır. Zira Sykes, onları "lanet bir ırk" olarak nitelendirerek Êzidilerin geri kalmış ve kötü bir yaşam sürdürdüğünü vurgular. Kamptaki yaşam koşullarını betimlerken çadırların yapısını basit ve ilkel olarak tanımlar; bu da onların

yaşam tarzını aşağılayıcı bir tutumla ele aldığını gösterir. Sykes'in ifadeleri, Êzidilere yönelik önyargılarla doludur ve bu topluluğun sosyo-ekonomik ya da tarihsel bağlamını göz ardı eder. Bu yaklaşım, yalnızca bir halkı değil, aynı zamanda farklılıkları aşağılama eğilimini temsil eder:

Ben yanımdaki memurun nefretine rağmen kampa doğru sürdüm. Kamptaki tüm erkekler uzaktaydı, sadece kadınlar ve çocuklar kalmıştı. Onlar lanet bir ırktandılar ve denildiği kadar da kötü görünüyorlardı. Çadırlarıysa oldukça tuhaftı, etrafları sap ve kamıştan örtülerle çevrelenmişti ve çatıları da siyah bedevi kumaşından yapılmıştı (Sykes, 2013: 62).

2.2.5. Savaşçı Karaktere Sahip Olmaları Bağlamında Kürtler

Kürtleri ele alan neredeyse tüm kaynaklar, onların savaşçı bir ırk olduğunu, savaşmaktan büyük bir zevk aldıklarını ve bu yüzden de savaşın onlar için günlük yaşamın bir parçası olduğunu yazar. Mark Sykes da Kürtlerin bu yönüne temas edenlerdendir. O, Kürt aşiretlerinden bahsederken sık sık onların savaşçı kimliklerine göndermede bulunur. Hatta aşiretleri tanıtırken tanımlamayla savaşçı yönleri üzerinde kurar. Örneğin Dodikan aşiretinden bahsederken onların kötü süvariler olduğunu; ancak çok iyi yüzücü ve savaşçı olduklarını söyler (1908: 455). Ancak Sykes'e göre savaş, sadece insanların karakterlerinin bir parçası değildir. Bizzat yaşamın ta kendisidir Kürdistan'da. Ona göre baharın gelmesiyle beraber tüm Cezire savaş alanı haline gelir. Bunun sebebi halkın cahil ya da açgözlü olması değil, savaşın bir eğlence olarak görülmesinden ileri gelir:

Mart ve nisan aylarında kuzey, güney, doğu ve batı, tüm Cezire, savaş halindedir; halkların geri kafalı olması, açgözlü olması veya vahşi olması nedeniyle değil; ama çok eğlenceli olduğu için. Yılın baharında, çimenler bereketli, develer gür, koyunlar semiz, atlar hızlıyken, komşunuzun otlaklarına akın etmekten daha iyi bir spor olabilir mi? Yirmi saatlik bir yolculuk, bazılarında çalınca bir akın. Korumasız deve sürüleri ve eve doğru övünge bir uçuş ya da belki de 500 genç kanın olduğu tepeler ve vadiler üzerinde otuz yıllık bir savaş; Bağırma, bağırma, mızrak sallama, eyerden ateş etme, at ayağını kaçırdığında boynunun üzerinden takla atma ve toza gömülmek, eylem çok yaklaştığında teslim olmak veya kaçmak mı? (Sykes, 1915: 302).

Sykes, Wezna'daki Kürt aşiretlerini hakkında bilgi verirken onları Baban Kürtleri üzerinden anlatır. Ona göre bu aşiretler, Baban Kürtleri gibi sürekli birbirleriyle çatışma içerisindedirler. Erkekler sürekli hançer ve silah taşıyan aktif birer savaşçı ve avcılardır. Her bir köy merkezinde ya da yakınlarında küçük, çifte burçlu gözetleme binasına ya da savaş sırasında insanların barındığı yontma taşlarla örülmüş bir kaleye sahiptir. Aşiretler arasındaki savaşlar genelde oldukça kanlıdır ve her 20 kişiden 6 ya da 7'sinin öldürülmesi olağandır (Sykes, 1908: 454).

Sykes, Şêxbizîni aşiretinden bahsederken de onların acımasız, gürültücü ve savaşmayı oldukça seven bir aşiret olduğunu söyler. Ona göre bu aşiret, hırsızlıkları ve atı iyi sürmeleriyle meşhurdurlar. Aynı zamanda Sykes, bu savaşma ruhunun onlara Martini-Henry marka tüfeği yapabilecek motivasyonu sağladığını da aktarır (1908: 455). Sykes; Mamxor, Pencinan, Hamavand, Acu, Mengor, Zebar, Barzan aşiretlerinden de bahsederken onların da silahlı ve savaşçı bir aşiret olduğu, komşu köylere baskınlar yaptığından bahseder. Sykes, makalesinin A bölümündeki aşiretleri ele alırken bu aşiretlerin aynı zamanda kana susamış, kinci, arkadan vuran kişilik özellikleri de gösterdiğini söyleyerek savaşçılığın Kürt aşiretinin temel yaşam şekli olduğunu vurgular

(1908: 451-486). Ancak Sykes, bu aşiretler arasında Hamavandlılara özel bir parantez açar. Sykes, Hamavand ve Kafroşî (Kafroshi) aşiretlerini ele avuca sığmaz, gözü pek aşiretler olarak tanımlar ve bu iki aşiretin Kurgayi'yi kendi aralarında böldüğünü söyler (2000: 165). Başka bir yerde ise Hamavand Kürtlerini savaşçı ve eşkıya olarak tanımlar. Ona göre devlet, aldığı sert kararlarla bu aşireti uysallaştırabilmiştir. Sykes, aşiretler arası çekişmelerden de bahseder. Ona göre Hamavandlar, onların akrabaları olan Cafflar ve diğer aşiretler arasında didişmeler devam etmektedir (2000: 165).

Kürtlerin bu savaşçı kimlikleri, onların kendi aralarında sürekli çatışmalarına neden olduğu gibi uzun süren kan davalarına da yol açtığını söyler. Örneğin yazar, Zebar aşiretinden bahsederken Barzan şeyhleri ile müzmin bir kan davası içinde olduğu notunu da düşürür. Yine Miran aşireti hakkında bilgi verirken bu aşiretin Goyan aşiretiyle aralarında müzmin bir kan davası olduğunu da aktarır (1908: 459-460).

Sykes, Kürtlerin savaşçı kimliklerinden bahsederken onların ellerinde değişik türden silahları da bulunduğunu ve bunları büyük bir maharetle kullandıklarından da söz eder:

Zaho'dan itibaren kuyruktan dolma tüfekler, onları almaya yetecek kadar parası olanların veya çalmayı becerebileceklerin ellerinde görülmeye başlanır. Martini'ler, Snider'ler ve Burdan'lar en çok bulunanlardır. Her çapta mermi bulmak mümkündür. Bir keresinde bir çobanın elinde İngiliz yapımı Lee-Metford Mark II marka bir tüfek görmüştüm (Sykes, 2000: 132).

Bu savaşçı karakter, kendisiyle beraber silahı sevme ve onu kutsamayı da getirir. Sykes'e göre neredeyse tüm Kürtler, silahlı durumdadır ve herkesin elinde bir silah bulunmaktadır. Sykes, bunu yol üstüne aşiretlere dair izlenimlerinde aktarır. Zaxo'dan geçerken yol boyunca rast geldiği hemen her kişinin etkili Martini tüfekleri ile silahlandığını ve fişeklikler kuşandığını gördüğünü söyler. Bu şekilde silahlı on altı kişilik bir gruba rastladığını; ama barışçı bir şekilde davranıp taciz etmediklerini de aktarır. O, bunun sebebini aşiretler arasındaki ihtilâflara bağlar. Ona göre dağlarda yaşayan göçebe Kürtler için hayat, Bedeviler ve Mezopotamyalı Kürtler için asla bir kır gezintisi değildir; zira dağlı Kürtler gizlenmeyi iz sürmeyi ve gerilla savaşını Boerler veya her hangi bir sömürge halkı kadar iyi bilmektedirler (2000: 135).

Sykes'e göre Kürtlerin savaşçı kimlikleri coğrafyalarla bir bütünlük oluşturur. Oldukça çetin ve gerilla savaşına uygun bir coğrafyaya hâkim olan Kürtler için her türden silahın büyük bir değeri vardır. Sykes, önceki seyahatinin aksine bu sefer, Kürtlerin elindeki silahların daha da modernleştiğini ve neredeyse her Kürt'ün elinde bir Martini tüfek olduğunu aktarır:

Gerilla savaşına böylesine uygun bir arazide her silahlı insanın askeri bir değeri vardır ve geçen her sene, bir istilâyı daha da zorlaştırmaktadır. Geçen savaşta çok az Kürt'ün çakaralmaz bir tüfeği vardı, bir toplu tabanca ise hazine değerindeydi. Şimdilerde aşiretlerin her ferdi bir Martini tüfeğe sahiptir, cephane boldur ve tüfeğini bir dereceye kadar etkili bir şekilde kullanmaktadır (Sykes, 2000: 169).

Sykes, silahın nasıl tedarik edildiğini ve üretim sürecini de aktarır. Onun anlatımına göre Kürtler arasında silâh endüstrisinin tarihi 1877 yılına kadar gider. O yıl Hamavandlar Kafkaslara bir baskın düzenlemiş ve bir Rus silah deposunu ele geçirerek geri dönmüşler. Rus tüfeklerinin me-

kanizmaların kurmak zordur. Süleymaniyeli silah ustaları, bu mekanizma tertibatını değiştirmek istemişler; ama yaptıkları her mekanizma yerinden fırlayarak tüfeği kullananın yüzünü yaralamış. Sonunda Martini tüfeklerini mekanizmalarını taklit etmekten başka çare bulamamışlar (2000: 169).

Kürtlerin elindeki bu silahlar, kendilerine büyük bir özgüven verdiği gibi hükümetin uygulamalarına karşı sık sık isyan etmelerine de neden olmaktadır. Sykes, Herkilerin devlete karşı isyan ederek hükümet kuvvetleri ile çatıştıklarını ve bu çatışmada reisleri Hacı Ağa'nın öldürüldüğünü, düşmanın Zibar bölgesini terk ederek Amedya ile Akra arasındaki bir bölgeye çekildiklerini bildirir (2000: 142). Ayrıca Tini'de Kürt köylülerin vergi memurlarından nasıl rahatsız olup Martini ve kılıçlarını çektiğini ve vergi memurlarını köyden kovduklarını da kaydeder (2000: 135).

Sykes'i en çok etkileyen ise Kürtlerin yediden yetmişe savaşmaya karşı olan tutkularıdır. Mahmur'da bir köyde misafirken tanık olduğu olay, onun bu tutkuyu yakinen müşahade etmesini sağlar:

Bu asil ve ilham verici tefekkürüm, avluda uyuklayan Kürtlerin bağırsıkları ve uzaktan gelen silah sesleri ile kesildi. Çok kısa bir zamanda bütün köy ayağa kalktı. Zaptiyelerden beşi fişeklerini kaptılar ve koşup gittiler. Kürtler de çıplak atlara atlayıp koşturdular. Her erkeğin elinde Martini tüfekler inanılmaz bir çabuklukla görüldü. Kadınlar keskin çığlıklarla evlerin damlarına üşüştiler ve bu karışıklık içinde köye saldırmak üzere olduğunu öğrendim. Beni en fazla etkileyen husus çatışmaya girmek için herkesin gösterdiği heves oldu. Dokuz on yaşındaki çocuklar bile ileri atıldı, kadınlar erkekleri teşvik etti hatta bir kaçı onlarla beraber gitti (Sykes, 2000: 157).

Sykes'e göre Kürtler sadece savaş zamanında silahla haşır neşir olmazlar. Silah, onlar için hayatın bir parçası olup savaşta da mutlulukta da hemen silahlarına sarılıp sağa sola ateş etmektedirler. Ona göre ateş açmanın yegâne sebebi, Kürtlerin kulağına her zaman hoş gelen silah sesini duymaktır. Bu garip ve tehlikeli alışkanlık geceleri, gündüzden daha fazla uygulanmaktadır. Bunun da gayesi, evlerin silahlı ve yiğit adamlar tarafından korunduğunu ve her tehlikenin göze alındığını hırsızlara duyurmaktır (2000: 169).

Sykes, Evliya Celebi'nin Bitlis Hanlığı'nda şahit olduğu ve övgüyle bahsettiği güy u çevgan oyununa benzeyen cirit oyunundan da bahseder. At üstünde oynanan, çeviklik ve kıvraklık isteyen bu oyun, aynı zamanda bir savaş talimidir. Sykes, Kürtlerin bu oyunu bu kadar başarılı olmalarını onların savaş sanatına olan yatkınlığına bağlar:

Muhaftızlarımız sonra bir çeşit cirit oynamaya başladılar; fakat ciridi öyle bir hüner ve el çabukluğu ile oynuyorlardı ki bir benzerini o güne kadar görmemiştim. Otuz metre mesafeden tüfek veya tabancalarını mermilerin birbirinin kulağının dibinden geçecek şekilde kullanmaları takdir edilecek bir şeydi ama asıl at binişleri ve atın üzerinde sağa veya sola dönerek tüfeklerini ateşlemeleri olağanüstü ve bindirilmiş piyadenin yeteneğinden şüphe duyanları ikna edecek mükemmellikteydi. Hamavandlılar, Doğulularda çok az görünen savaş sanatında ne kadar üstün olduklarını, batı metotlarını uygulayan Çerkezleri hatırlatarak sergilediler. Bir süvari olarak teçhizatları çok akıllıcaydı. El altındaki fişekleri askı kayışsız tüfekleri ve tabancalar donanımlarını tamamlıyordu (Sykes, 2000: 167).

Sykes, Kürtlerin bu kadar savaşçı bir karaktere sahip olmalarını asi ruhlu bir millet olmalarına

bağlar. Onları, diğer milletlerle kıyaslar ve bu milletlere göre daha yabani olduğunu ve bu yüzden de asi olduklarını söyler. Sykes, Humus'tan Rastan'a giderken gördüğü yol ve yolun basit; ama etkili bir sistemle bakımının hükümet tarafından yapılmasına şaşırır. Bu şaşkınlık, orada yaşayan milletler ile diğer milletleri kıyaslamasına neden olur. Ona göre Halep, Fırat vadisi, Suriye ve hatta Bağdat'la Kerkük arasındaki bölge gibi halkı yumuşak başlı olan yerlerde bu tarz yol çalışmalarının tatbiki tavsiye olunur. Ancak Sykes, Kürdistan'ı yabani bir bölge olarak kabul eder ve Kürdistan ve onun gibi diğer yabani bölgelerde böyle bir düzenlemenin sadece isyana teşviye sebep olacağını aktarır. Sykes, bunları aktarırken Osmanlı imparatorluğu sınırları içindeki diğer milletler hakkında da tespitlerde bulunur. Ona göre Mısırlılar, doğuştan köle ruhuna sahipken Fellâhlar, yönetilmesi kolay insanlardır (2000: 38).

2.2.6. Abartıyı Seven Bir Topluluk Olarak Kürtler

Mark Sykes'in eserlerinde Kürtlere dair bahsettiği olumsuz özelliklerden biri de onların abartıyı sevdiğidir. Ancak o, bu özelliğin sadece Kürtlere has bir durum olmadığını, tüm Doğu topluluklarının söze abartı kattıklarını söyler. Sykes, bu kanaate Bağdat ve Deyrezor arasında karşılaştığı bir katırcının yolun tehlikesinden bahsederken yol üzerinde yaşayan ve onun gibi beş yüz cesur adamı tek başına soyabilecek bir Kürt'ten bahsederken bu kimseyi anlatırkenki üslubundan ulaşır. Bu söyleme inanmayan Sykes, Doğuların da en az Giritliler kadar yalancı olduğunu söyleyerek (Sykes, 2013: 47-48) abartı ve yalanın Kürtlerde bir karakter özelliği olduğunu belirtir.

Sykes, Kürtlerin genelde yiğitliklerini anlatırken bunu abartmaktan hoşlandıklarını söyler ve bu ifadesini Hamavandlıların savaş hikâyelerini anlatırkenki tavırları üzerinden dile getirir. Ona göre bir Hamavandı bir savaş hikâyesi anlatırken kendisinin veya bir yoldaşının kahramanlığını azımsamaz. Sykes, “*Bir Kürt olmak belki de yüksekten atan bir kimse olmaktır; fakat bir korkak olmak da değildir. Portekizliler gibi onların da ‘savaştan hoşlandıkları günler’ vardır* (2000: 166).” diyerek Kürtlerin bu abartılı anlatımlarının onların korkak oldukları anlamına gelemeyeceğini ve onların savaştan gerçekten büyük bir zevk aldıklarını söyler.

2.2.7. Yol Kesen, Yağmacı Kimseler Olarak Kürtler

Sykes, eserlerinde Kürtlerden bahsederken genelde olumlu ifadeler kullansa da onlara dair bazı anlatımları oldukça olumsuzdur. Bu olumsuzluklardan biri ise Kürtler içinde yol kesen, hırsızlık yapan, insanların malını mülkünü yağmalayan bazı aşiretlerin varlığıdır.³ Gerçi yol kesme, hırsızlık, eşkıyalık, Osmanlı topraklarında yüzyıllardır devam eden genel bir asayiş sorunudur. Bu eylemler, her ne kadar bir sorun gibi görünse de bazı aşiretlerin yaşam ve geçim tarzıdır. Sykes, bir Batılı olarak bu tarz bir yaşama pek yabancı olmasa da 20. yüzyılda Batı toplumlarının oluşturdukları güçlü merkezi otorite ve asayiş sağlayacak güçlü polis birlikleri, bu tür faaliyetleri bireysel baza indirgemıştır. Ancak Doğu'da aşiretler gibi geleneksel sosyal topluluklar devam ettiğinden hırsızlık, yağma, yol kesme gibi eylemler kolektif bir yapı arz etmektedir. Sykes'in biraz

3 Yağma, ğaret, eşkıyalık olgusu hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Mela Mehmûde Bayezidi. (2012). *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*, Çapa 2, İstanbul: Weşanên Nûbihar; Üner, M. E. (2009). *Aşiret, Eşkıya ve Devlet*. İstanbul: Yalın Yayınları.; Gümüş, E. (2019). *Devlet ve Asi -18. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Diyarbekiri'nde Eşkıyalık*- Ankara: İlahiyat Yayınları; Ekinci, M. R. (2021). *Mir-i Aşiretten Eşkıyalığa: Aşiret Hanedan Üyelerinin Makbulden Madunlaşma Sürecine Bakış 1800-1855*. Nubihar Akademi, 4(16), 143-168.

da garipsediği bu tür eylemlerin kolektif yapılmış olmasıdır. O, Diyarbakır ve civarında geçerken karşılaştığı kırma Araplara nazaran Kürtleri daha nitelikli bir halk olarak görmesine rağmen Kürtler arasında hırsızlığın yaygın olmasına şaşırır ve onların “soyguncu olarak nam salmış” kimseler olduğunu söyler:

İki katlı binalar bu yörede yaygın değildir. Sakinleri saf Kürt'tür; tenleri Dehlikanlılardan daha esmerdir; ama vücut yapıları aynıdır. Kıyafetleri farklıdır. Dizlerine kadar inen bir gömleğin üzerine mavi renkli bir cepken giyerler. Çorapları yünden örülmüş ve güzeldir; sarıkları yüksektir. Her ne kadar bu insanlar; soyguncu oldukları, nazik ve konuksever olmadıkları hakkında kötü bir şöhrete sahipse de terk ettiğimiz bölgedeki perişan halka nazaran üstün bir ırka rastlamak insanı sevindiriyor (Sykes, 2000: 115).

Sykes'in soygunculuk ve hırsızlığa dair anlatımları sadece Diyarbakır'la sınırlı değildir. O, soygun ve yağmadan bahsederken Amedya halkına ayrı bir yer açar. Ona göre buranın yerli soy-luları, bu özelliği ile meşhurdur (2000: 133). Süleymaniye'de yaşayan Caff, Hamavend ve diğer aşiretler için de benzer şeyleri söyler. Ona göre şehirde düzenlenen bir panayır sonrası, bu aşiretler arasında kavga çıkmış; çıkan olaylarda bıçaklar silahlar çekilmiş ve dükkânlarla evler yağmalanmıştır. Bunun üzerine hükümet şehirde panayır düzenlemeyi yasaklamıştır (2000: 169).

Sykes, hırsızlığı Kürtler arasında olağan bir durum olarak görür (2000: 170). Özellikle yarı-göçebe aşiretler arasında hırsızlık ve yağmanın gündelik yaşamın bir parçasıymış gibi algılandığını aktarır. Yazar, “*The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire*” adlı makalesinde A grubundaki, yani Wezna bölgesindeki yarı-göçebe aşiretleri “çok katı, hırsız, kana susamış ve alçak” şeklinde tanımlar (Sykes, 1908: 455). Yine bu gruba dâhil olan Sincar/Şengal bölgesindeki aşiretlerden de bahsederken benzer ifadeler kullanır. Burada “tuhaf görünümlü bir yaratık”ın zorla haraç almaya çalıştığını aktarır (Sykes, 1907b: 390-391).

Sykes, Xurmatu yolculuğundaki izlenimlerinde de Kürtlerin bela çıkardıklarını ve büyük bir İran kervanını gasp edip on altı adamı öldürdüklerini ve iki yüz de at çaldıklarını aktarır (2013: 54). Sykes, Kilis civarında da benzer bir yol kesme vakasına şahit olur. Biri Arap, biri Kürt iki soyguncu, yolda bir Kürt'ü soymaya çalıştığını bu kişinin ellerinden kaçarak kendilerine sığındığını yazar:

Yemek sırasında yanımızdan küçük ve cahil bir Kürt geçip bizim daha sonra gideceğimiz yoldan ilerleyip gözden kayboldu. Az sonra çığıllıklarla koşarak geri döndüğüne şahit olduk ve bizimle beraber olan görevliye iki kötü adamın yolun aşağısında onu soymaya kalkıştıklarını anlattı. Bunu duyar duymaz atlarımıza binip hızla yolun sonuna doğru gittik ve az önceki Kürt de yanımızdaydı. Bahsedilen iki adama ki bunlardan bir tanesi Kürt diğeri Suriyeliydi, rastlayana kadar yolumuza devam ettik. (Sykes, 2013: 23).

Sykes'in kervanı Sincar'da soyulma riskiyle karşı karşıya kalır. Onun anlatımına göre geçide girdikten kısa bir süre sonra beyaz giysili, tüfekli dört adam, bir anda ortaya çıkıp silahlarını sallar. Ancak uzak bir tepedeki yaşlı bir adam, çığılık atarak anlamadığı bir dilden onlarla konuştuktan sonra bu dört kişi uzaklaşır. Sykes, bunu bir hile olduğunu ve az ilerde bunun tekrarlandığını, adamların vahşi görünümlü kabadayılar olduğu ve gözlerinde hayvan gaddarlığının aşağılayıcı bir ifade olduğunu söyler. Bu durum karşısında korkan Sykes, “şeytanın yavrularının yuvası” olarak

tanımladığı Sincar'a gitme hususunda tereddüt yaşar (Sykes 1907b: 389)

Sykes, Akre yolculuğunda uğradığı bir köyün daha önce Herkî aşireti tarafından yağmalanmış olmasından dolayı köylülerin onları gördüğünde çok korktuğunu ve bu yüzden de kadın ve çocukların ağaçlık alana kaçıp saklandığını, erkeklerinse mevzilere girip silahlarını onlara doğrulttuğunu yazar. Uğradıkları bu köyün halkının yarısı Keldânî, yarısı Kürt olduğunu aktarır (2000: 143).

Sykes, Kürt aşiretlerini tasnif ettiği "The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire" adlı makalesinde aşiretler hakkında bilgi verirken bunlardan birçoğunun hırsız, yağmacı, yolkesici olduklarını yazar. Onun bu tasnifinden anlaşıldığı kadarıyla *Hamawand*, *Gerdî*, *Tiyan*, *Mamadan*, *Dersim aşiretleri*, *Milliler*, *Zilan*, *Şêxbizîni*, *Doskî*, gibi aşiretler, hırsızlık ve yağmayla nam salmıştır. Özellikle Millî aşireti lideri İbrahim'in kervanları ve Diyarbakırlı tüccarları yağmaladığından hükümetin onu yakalayıp altı aşiret reisiyle beraber Sivas'a sürgün ettiğini bildirir (1915: 366).

Sykes'in bahsettiği hırsızlık ve yol kesme, sadece bir bölge ile sınırlı değildir. Hozat'a karşılaştığı bir katırcıyla sohbetinde katırcı hiç çekinmeden "eskiden soyguncu olduğunu, ancak şimdi tevbe edip katırcılıkla geçimini sağladığını" aktarır. Ancak ona göre bütün bu olumsuz özelliklere rağmen Kürtlerin karakterinde konukseverlik ve cömertlik belirgin özelliklerdir (Sykes, 1907a: 252)

2.2.8. Sykes İçin Bir Nefret Objesi Olarak Kıрма Kürtler

Mark Sykes, Urfa ve Besni arasında yaşayan ve "kıрма ırk" olarak adlandırdığı topluluğa yönelik oldukça olumsuz bir bakış açısı sergilemektedir. Sykes, bu insanları Türklerden, Kürtlerden ve Araplardan ayrı tutarak onları fiziksel ve kültürel olarak aşağılamaktadır. Bu topluluğu betimlerken "kısa boylu, dişleri sararmış avareler" gibi ifadeler kullanarak küçümseyici ve dışlayıcı bir tutum takınır. Sykes'e göre bu insanlar, yaşadıkları bereketli toprakları bile kötü şekilde kullanmakta, yaşam alanlarını "ahırdan farksız" kılmakta ve yabancılara kaba davranmaktadır. Bu değerlendirmelerde Sykes'in üstenci bakışı ve önyargıları açıkça görülmektedir. Fiziksel görünüşlerinden yaşam tarzlarına kadar her yönüyle bu topluluğu "rezil", "aylak" ve "pis" olarak nitelendirirken diğer bazı grupları daha asil ve üstün olarak tanımlaması bunun bariz bir yansımasıdır. O, yalnızca bir halkın yaşam koşullarını eleştirmekle kalmaz, aynı zamanda onları bütünüyle aşağılayan ve onlara değer biçen bir tavır sergiler. Sykes'in bu ırkı; Türklerden, Araplardan ve Kürtlerden ayrı tutarak onların "kıрма" ya da "karma ırk" olduğunu vurgulaması, dönemin ırk temelli düşünce yapısının bir yansımasıdır. Sykes, bu halkı şu şekilde tarif eder:

Yakışıklı, sağlam yapılı, sakallı dağlılarla, kendine Kürt diyen ve Besmi ile Urfa arasında yaşayan kısa boylu, dişleri sararmış avareler arasındaki farklılık dikkat çekicidir. Öncekiler gösterişli, konuksever, vakur, çalışkan ve sakin kişilerdir. Ötekiler ise gürlütlü, bodur, hastalıklı, rezil ve aylak kimselerdir. Evleri ahırdan başka bir şey değildir. Bereketli toprakları çok kötü işlenmiştir, tavırları kötü ve pislikleri iğrençtir. Bir yabancıya hoş ve nazik bir şekilde bakacaklarına onlara kaba bir şekilde muamele ederler ve bahşiş için yaygara koparırlar. Tenleri, Mısırlılar kadar koyudur ve fiziki görünüşleri berbattır. Bu insanlar, diğer bir karma ırkı, güzel Beladi Arap kanı da taşıyan insanları hatırlatır (Sykes, 2000: 112).

Sykes, Arapları ve Kürtleri Beladi Araplarından üstün tutar. Ona göre bu Araplar, Kürtler ve Türklerle karışmalar bile ortaya güzel bir ırk çıkmaz. Bu halkın Malatya, Urfa ve Diyarbakır arasında yaşadığını aktarır. Ona göre bu bozulma Besni'de başlar ve Fal'da kendini daha da kötü hissettirir:

Beladi Arapları, her ne kadar mükemmel insanlarsa da ne Kürtlerle ve ne de Türklerle karıştırıldıklarında güzel bir kırma ırk meydana getirirler. Bu gerçek, Malatya ile Urfa arasında gezen ve oradan Diyarbakır'a geçen biri tarafından kolaylıkla görülür. Bu bozulma Besni'de başlar ve Fal'da, evler giderek kötüleşir. İnsanlar pistir ve Arap etkisi dış görünüşte kefiye ile kendini göstermeye başlar. Fal'dan öteye doğru bozulma gittikçe artar ve daha fark edilir bir hale gelir (Sykes, 2000: 112).

Sykes, Urfa'da gördüğü bu halkın giyim kuşamının da değiştiğini Araplara özgü entari ve cübbe giydiklerini, kefiye bağladıklarını, ten renklerinin de koyulaştığını söyler. Ona göre bu karma ırk; lisanda Türk, bazı olumsuz davranışlarıyla Kürt ve aylaklıkta da Araplara benzemektedir (2000: 112). Sykes'e göre bu kırma ırktaki Türk unsuru, Harran'a doğru yok olmaya başlar. Yerini Arap-Kürt kırması kötü bir ırka bırakır. Bu insanlar, yılın yarısını berbat çadırlarda diğer yarısını arı kovanı şeklindeki viranelerde geçirirler. Bunlar Güney Afrika'daki en pis zenci kulübelerinden daha sefildirler. Bu kasvetli görünüş hakiki bir insan çöp tenekesi olan Deyrezor'da tepe noktasına ulaşır. Burada Arap görüntüsü en alt durumdadır. Siverek'in kuzeyinde bozulma azalmaya başlar, köyler nispeten iyidir ve ırk daha saf Kürt olur (2000: 112-113).

Sykes'e göre bu kırma ırktaki Türk unsuru, Harran'a doğru yok olmaya başlar. Yerini Arap-Kürt kırması kötü bir ırka bırakır. Bu insanlar, yılın yansını berbat çadırlarda diğer yarısını arı kovanı şeklindeki viranelerde geçirirler. Bunlar Güney Afrika'daki en pis zenci kulübelerinden daha sefildirler. Bu kasvetli görünüş hakiki bir insan çöp tenekesi olan Deyrezor'da tepe noktasına ulaşır. Burada Arap görüntüsü en alt durumdadır. Siverek'in kuzeyinde bozulma azalmaya başlar, köyler nispeten iyidir ve ırk daha saf Kürt olur (Sykes, 2000: 112-113).

Sykes, Diyarbakır'dan Dara'ya başlığında Deyrezor ile Siverek arasında mukim halka da kırma ırk adını verir. Günümüzde kendilerini Arap olarak tanıtan kesimin atalarını kasteden Sykes, onlar hakkında hiç de iyi şeyler söylemez. Ona göre bu ırk, aşağı ve sefil karma bir ırktır. Karacadağ'ın doğu eteklerinde yerleşmemiş olmasını görmek de sevindiricidir. Ayrıca Sykes, İbrahim Paşa'dan naklen Mardin ve civarında yaşayan Mehelmîlerin de Arap-Kürt kırması bir halk olduğunu aktarır (Sykes, 2000: 115).

Sonuç

Mark Sykes gibi Batı'nın değerleri ile büyümüş birinin Kürtleri tam ve doğru bir şekilde anlamasını beklemek elbette ki hatadır. Ancak Kürtlerin sosyolojik, siyasi, ekonomik, askerî ve daha birçok yönden en kötü dönemine denk gelen Sykes'in bu gezileri, önyargılarla beraber Kürtlerin sosyolojik, siyasi, kültürel gerçeklerini de yansıtmaktadır. Ancak bu metinleri okurken Sykes'in kimliğini gözden uzak tutmamakta ve bu metinlerin sömürgeci bir devletin siyasi amaçlarına hizmet etmek için oluşturulduğunu unutmamakta fayda vardır. Sykes'in eserlerinde çizdiği portreye göre Kürtler hem olumlu hem de olumsuz özellikleri kendi içinde barındıran kadim bir halktır.

Cesaret, sözünün eri olma, misafirperverlik, yiğitlik, hoşgörülü olma, beceriklilik, kadınlarının özgür oluşu ve cesareti, kadına duydukları saygı karakterlerinin temel özelliğidir. Ancak onların karakterinde olumsuzluklar da vardır. Zira Sykes'e göre Kürtler; saf ve geri kalmış bir ırktır. Bu da onların kolay bir şekilde idare edilmelerini, hatta sömürülmelerini sağlar. Zalim, kan dökücü, hırsız, yağmacı, vahşi bir karaktere sahiptirler. Hırsızlık yapmak, başkalarını yağmalamak, onlar için günlük yaşamın bir parçasıdır. Fakat başkalarını ya da düşmanlarını yağmalamaktan ziyade birbirlerine zarar verirler. Bunun temel nedeni de onların genlerine işleyen savaşçı özellikleridir. Silaha tutkun olan bu halk, savaşmayı bir eğlence olarak görür. Ona göre bu özellikleri, onların kendi aralarında sürekli çekişmelerine, birbirinin kanını dökmelerine ve birbirleriyle uzun sürecek kan davaları yaşamalarına neden olur. Bu durum, ona göre milli bir kimliğin oluşmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Sonuç olarak Sykes'e göre Kürtler tüm bu olumsuzluklara rağmen birçok güzelliği içinde barındıran Ortadoğu'nun en kadim ve seçkin ırklarından biridir.

Kaynakça

- Aslanmirza, Ö. (2024). *Britanya, Orta Doğu Ve Mark Sykes Üçgeninde İstihbari Bilgi Üretimi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi.
- Bozkurt, G. (2003). Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak. *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, XIX (56), 483-505.
- Cemal, S. (2023). İngiliz ve Fransız Arşiv Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul'da Kürtler. *İstanbul: Nübihar*.
- Ciğerli, S., Le Saout, D. (2022). *Fransız Diplomatik Arşivlerinde Kürtler Kürt Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı (1874-1945)*. İstanbul: Avesta.
- Çağlayan, K. T. (2010). "İngiltere'nin Kürt Politikası"nın Van Vilayetindeki Etkileri (1919-1920). *Ataturk*, 3 (3), 37-48.
- Ehmedê Xanî (2005). *Mem û Zîn* (Amedekar M. Emin Bozarşan). İstanbul: Doz.
- Ekinci, M. R. (2021). Mîr-i Aşiretten Eşkıyalığa: Aşiret Hanedan Üyelerinin Makbulden Madunlaşma Sürecine Bakış 1800-1855. *Nübihar Akademi*, 4 (16), 143-168.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Gümüş, E. (2019). *Devlet ve Asi -18. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Diyarbekir'inde Eşkıyalık*. Ankara: İlahiyat.
- Hakan, S. (2023). *Cumhuriyet'e Giderken Kürtler (1920-1923)*. İstanbul: İletişim.
- Harvey, D. (1982). *British Imperialism, In The Middle East Of World War One: A Psychosocial History Of The Arab Revolt*. The University of Texas At Austin.
- James, L. (2004). *Sykes, Sir Mark, Sixth Borneo (1879-1919)*. Oxford Dictionary of National Biography: İngiltere, Oxford University Publication.
- Karaca, T. N. (2018). *Sınırları Çizen Kadın İngiliz Casus Gertrude Bell*. İstanbul: Kronik.
- Kurubaş, E. (1998). Sevr Sürecinde Yapılan Uluslararası Toplantılarda Kürt Konusu ve İngile-

- re'nin Politikası. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3, 199-212.
- Küçük, C. (2010). Sykes-Picot Antlaşması. *DİA*. içinde (c. 38, 204-206). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Leslie, S. (1923). *Mark Sykes: His Life and Letters*. London: Cassell and Copmany, LTD.
- Mela Mehmûdê Bayezîdî. (2012). *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*. İstanbul: Nûbihar.
- Muhammed Emin Zeki Beg. (2018). *Kürt ve Kürdistan Tarihi*. İstanbul: Nûbihar.
- Özsoy, R. (2024). *Sir Mark Sykes 'ın Osmanlı Devletindeki Faaliyetleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi.
- Özsoy, R.&Kartın, C. (2021). "Sir Mark Sykes'in Ortadoğu İzlenimlerine Kısa Bir Bakış." *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 341-364.
- Sazak, S. (1988). *Sir Mark Sykes ve 1900-1920 Arası İngiltere'nin Ortadoğu Politikasına Etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Sükan, B. (2024). I. Dünya Savaşı Sonrası Dönemde Sykes-Picot Antlaşması Kaynaklı Sorunlar. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu*, 74 (2024), 199-214.
- Selvi, H. (2010). İngiltere'nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti ve Bölge Aşiretleri (1918-1920). *Belleten*, 74 (274), 789-832
- Sykes, M. (1907). Journeys in North Mesopotamia (Continued). *The Geographical Journal*, 30 (4), 384-398.
- Sykes, M. (1907). Journeys in North Mesopotamia. *The Geographical Journal*, 30 (3), 237-254.
- Sykes, M. (1908). The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 38, 451-486.
- Sykes, M. (1915). *The Caliphs' Last Heritage: A Short History Of The Turkish Empire*. London: Macmillan and Co.
- Sykes, M. (2000). *Darü'l-İslam-Osmanlı'nın Şark Bölgesinde Seyahat* (Çev. Hikmet İlhan). İstanbul: Avesta.
- Sykes, M. (2013). *Beş Türk Eyaletine Doğru* (Çev. Hilal Sağdıç, Büşra Aycibin). İstanbul: İnsan.
- Şahin, İ-Şahin, C.-Şükür, İ. (2015). Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 38 (2), 241-262.
- Üner, M. E. (2009). *Aşiret, Eşkîya ve Devlet*. İstanbul: Yalın.
- Yaşar, A.-Akengin, H. (2022). İngiliz Sömürgeciliği ile Emperyalizminin Gelişimi ve Özellikleri. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 57, 426-444.
- Yel, S.-Kartın, C. (2013) Osmanlı Son Döneminden Cumhuriyetin İlk Yıllarına İki İngiliz'in, Sykes ve Noel Anıları. *Kuruluşunda 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu*, Ankara 23-25 Aralık 2013, 1, 107-175.

VEKOLÎNEK LI SER CUREYÊN BÊJEYÊN METINÊN DI PIRTÛKA DERSA KURMANCÎ YA POLA HEŞTEM DA*

Bayram GÖKHAN & Kenan BULUT

Sekizinci Sınıf Kurmancî Ders Kitabındaki Metinlerde
Yer Alan Kelime Türleri Üzerine Bir İnceleme
A Review on The Word Types in The Texts in
The Eighth Grade Kurmancî Textbook

Bayram GÖKHAN

ORCID: 0009-0000-7977-6490 | gokhanbayrem@gmail.com
Master's Degree (Kurdish Language and Culture), Teacher (MEB),
Van, Türkiye.

Kenan BULUT

ORCID: 0000-0003-4771-0459 | kenanbulut80@yyu.edu.tr
Assoc. Prof. Dr., Faculty of Education, Van Yüzüncü Yıl University,
Türkiye.

Citation/Jêgir/Atf:

Gökhan, B. & Bulut, K. (2024). Vekolînek li ser cureyên bêjeyên metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da. Kurdiyat (10), 121-142. DOI: 10.55118/kurdiyat.1588983

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolîne/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatîne/Geliş Tarihi: 21.11.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 26.12.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemtî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Tarafî
Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu
makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanin û nivîsina vê xebatê de hemû rêzîkên zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokiya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alikariya Darayî/Maddî Destek:

The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolîne ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

* Ev gotar, ji teza masterê ya bi navê "Vekolînek li ser Cureyên Bêjeyên di Metinên Pirtûka Dersa Kurmancî ya Pola Heştem da Cih Dîgîrin" ve hatîye adaptetirin.

Kurte

Di bin banê Wezareta Perwerdeya Neteweyî da ji sala 2012an pê ve perwerdeya hin zimanan wek dersên hilbijêrkî hate pêşkêşkirin. Yek ji van zimanan jî kurdî ye ku bi zaravayên xwe kurmancî û zazakî di nav van dersan da cih digire. Îro di xwendîgehên navîn da ango ji pêlika pola pêncem heta pêlika pola heştem darsa kurmancî yan jî zazakî bi awayê hilbijêrkî dikare bê vekirin. Armanca vê xebatê, *vekolîna cureyên bêjeyên metinên di pirtûka darsa kurmancî ya pola heştem da ye*. Di vê xebatê da, li gor cureyên bêjeyan dabeşbûna bêjeyên di metinên berhema navborî da, hatiye tesbîtîkirin. Ev xebat li gor *rêbaza vekolîna çawanî (qualitative research methods)* hatiye rêvebirin. Di xebatê da dane bi rêya *analîza dokumentê (document analysis)* hatine bidestxistin. Materyala xebatê, 35 metinên di pirtûka darsa kurmancî ya pola heştem da ne ku aîde weşanên Wezareta Perwerdeya Neteweyî ne. Daneyên hatine bidestxistin, bi rêya *analîza teswîrî (descriptive analysis)* hatine analîzkirin, bi tabloyan hatine pêşkêşkirin û şirovekirin. Di dawîya xebatê da metinên di pirtûka darsa kurmancî ya pola heştem da serhev 12594 (bi tevî dubareyan) bêje hatine tesbîtîkirin. Di hemû metinan da 4347 navdêr, 2165 lêker, 775 rengdêr, 925 hoker, 1714 cihnav, 1313 daçek, 1226 gihanek û 129 baneşan hatine bikaranîn. Tê dîtin ku metinên di pirtûka darsa kurmancî ya pola heştem da herî zêde navdêr herî kêr baneşan hatine bikaranîn. Di metinên agahîder da 9781, yê hîkayetî da 2134 û helbestan da 679 bêje hatine bikaranîn. Di dawîya xebatê da, di serî da ji amadekar û sepînerên bernamêya hînkirinê û nivîskarên pirtûka darsê, paşê jî ji kes û sazîyên pêwendîdar ra hin pêşniyaz hatine kirin.

Peyvên Sereke: Vekolîn, Pirtûka darsa kurmancî, Pola heştem, Metin, Cureyên bêjeyan.

Abstract

Since 2012, a number of languages have been taught as elective courses within the Ministry of National Education. One such example is the Kurdish course, which is taught in Kurmanji and Zazaki dialects. Today, in secondary schools, that is, in the five to eight grades, Kurmanji or Zazaki courses can be opened as electives. The purpose of this study is *to examine the word types in the texts in the eighth-grade Kurmanji textbook*. The present study employs a *qualitative research method*, and its findings reveal the distribution of words in the texts of the work in question according to word types. The data in the study was collected through *document analysis*. The material of the study consists of 35 texts in the eighth-grade Kurmanji textbook belonging to MEB Publications. The data obtained was analyzed using *descriptive analysis*, presented in tables and interpreted. At the end of the study, a total of 12594 words (with repetitions) were identified in the texts in the eighth grade Kurmanji textbook. The analysis revealed that 4347 nouns, 2165 verbs, 775 adjectives, 925 adverbs, 1714 pronouns, 1313 prepositions, 1226 conjunctions and 129 exclamations were used in all texts. In the texts derived from the eighth grade Kurmanji textbook, nouns were identified as the most common and exclamation words were the least common. It was found that 9781 words were used in informative texts, 2134 in narrative texts and 679 in poems. At the end of the study, various suggestions were made to relevant individuals and institutions, especially to curriculum preparers and implementers, as well as textbook writers.

Keywords: Examination, Kurmanji textbook, Eighth grade, Text, Word types.

Özet

2012 yılından itibaren Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bazı diller seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de Kurmancî ve Zazakî lehçeleriyle okutulan Kürtçe dersi'dir. Bugün ortaokullarda yani beşinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar olan kademelerde Kurmancî veya Zazakî dersi seçmeli olarak açılabilir. Bu çalışmanın amacı, *sekizinci sınıf Kurmancî ders kitabındaki metinlerde yer alan kelime türlerini incelemektir*. Çalışmada söz konusu eserde yer alan metinlerdeki kelimelerin sözcük türlerine göre dağılımı ortaya konulmuştur. Bu çalışma *nitel araştırma yöntemiyle* yürütülmüştür. Araş-

tirmada veriler *doküman analizi* yoluyla toplanmıştır. Çalışmanın materyalini, MEB Yayınları'na ait sekizinci sınıf Kurmancî ders kitabında yer alan 35 metin oluşturmaktadır. Elde edilen veriler, *betimsel analizle* çözümlenmiş, tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Çalışmanın sonunda sekizinci sınıf Kurmancî ders kitabındaki metinlerde toplam 12594 (tekrarlarla birlikte) kelime belirlenmiştir. Bütün metinlerde 4347 isim, 2165 fiil, 775 sıfat, 925 zarf, 1714 zamir, 1313 edat, 1226 bağlaç ve 129 ünlemin kullanıldığı tespit edilmiştir. Sekizinci sınıf Kurmancî ders kitabındaki metinlerde en çok isim, en az ise ünlem türündeki kelimelere rastlanmıştır. Bilgilendirici metinlerde 9781, öyküleyici metinlerde 2134 ve şiirlerde ise 679 kelime kullanıldığı belirlenmiştir. Çalışmanın sonunda öğretim programı hazırlayıcıları ve uygulayıcılarıyla ders kitabı yazarları başta olmak üzere ilgili kişi ve kurumlara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnceleme, Kurmancî ders kitabı, Sekizinci sınıf, Metin, Sözcük türleri.

Destpêk

Bêje yekeyeka ziman e ku ji yek an jî çend morfemên ku bi hev ve girêdayî ne, pêk tê. Xwedî nirxek dengî ye û mana lê tê barkirin. Bêje ji yek an jî çend komên dangan pêk tê. Dema ku di navbera kesên heman zimanî diaxivin da tê bikaranîn bi tena serê xwe di hişê wan da, beramberî têgihêkê şênber an jî têgihêkê razber tê ku hest û ramanekê nîşan dide. Herweha yekeyeka zimanî ye ku têkilîyekê di navbera têgihên şênber û razber da saz dike. Ji bêjeyê ra di zimannasîyê da şanîker (indicator) tê gotin. Şanîker; bi awayekî giştî ew nîşanek e ku dikeve şûna tişteke, manayekê yan jî nirxekê din û li şûna wê tê bikaranîn (Hengirmen, 1999). Loma bêjeyên di ziman da şanîker in ku cihê tişt an jî têgihan digirin. Giringtirîn hêmana ziman bêje, ji tîp û kîteyan pêk tê. Mirov dema ku ziman bi kar tîne bi alîkarîya bêjeyan tiştên ku dixwîne û guhdarî dike, manadar dike, gotinên xwe dibêje û xwe bi nivîskî îfade dike. Bêje, ji çend tîpên ango herfên bi hev ra manayeka serbixwe didin ra tê gotin. Li pêşî û paşîya bêjeyê valahî heye. Di nava hevokê da dibe ku qertafan bigire yan jî negire. Ji hêmanên hevokê cuda tên gotin (İlmer, Kocaman, & Özsoy, 2011). Di kurmancî da cureyên bêjeyan di du koman da tên nîşandan: Nav û lêker. Ji bêjeyên ku heyber û têgihan didin nasîn ra nav tê gotin. Loma navdêr, rengdêr, hoker, daçek, cihnav, gihanek û baneşan, di bin banê navê da tên komkirin. Navdêr di xwe da liv û tevgerê nahewînî lê lêker di hewînî (Baran, 2012). Cudahîya sereke ya di navbera nav û lêkerê da ev e.

Bêjeya metinê di Fransîzî da bi “têxe”yê tê îfadekirin û tê manaya honandinê. Rehê vê bêjeyê digihije latînî û tê manaya qumaşê. Çawa ku qumaş bi honandina benikan çê dibe, metin jî bi honandina hevok û paragrafan derdikeve holê (Akbayır, 2007). Di metinan da hevokên bihonak li dû hev tên û bi vî awayî paragrafên manadar çê dikin. Di navbera du paragrafên li dû hev da divê pêwendî hebe. Rêzehevokên li dû hev manayeka tevahî didin, metin in. Rêzêkirina van hevokan xwe bi xwe çê nabe, nivîskar bi zanebûn û li gor rêzeka mentiqî saz dike hevokên xwe (Akbayır, 2007). Bi bêjeya metinê, em nivîsên ku ji gelek paragrafan pêk tên û xwedî fikreka sereke ne, fahm dikin. Herweha beşên pirtûkekê û gotar jî metin in (Akyol, 2006). Bûyer an jî mijarek dema ku bi alîkarîya ziman bi nivîskî yan jî devkî tê gotin ew dibe metin. Ji bo fahmkirin û ravekirina mijar an jî bûyereke mirov bêje, têgih, biwêj, gotinên pêşîyan, hevok û paragrafan bi kar tîne. Ji koma van gotinan ra metin tê gotin (Çetişli, 2006). Metin, ziman şênber dikin. Ziman ji dangan, metin ji tîp, kîte, bêje, hevok û paragrafan pêk tê. Metin, navenda qadên hînbûnê (guhdarîkirin/temaşekirin, xwendin, axiftin û nivîsînê) ye. Di senifandina metinan da gelek nêrînên ji hev cuda

hene. Li gor Adalı (2011), sê cureyên metinan hene: metinên çêkirî, metinên girêdayî jîyana rasteqîn û metinên ku bi piranî ji fikr û agahîyan pêk tên. Metin li gor cureyên xwe hînger, agahîder û jîyanzêdeker in (Özdemir, 2004). Cureyên metinan; nivîsên formî, metinên hînger, cureyên edebî ne (Aktaş & Gündüz, 2004). Metina pala xwe dide bûyerê, metina pala xwe dide fikrê û metina pala xwe dide hestê sê cureyên metinan in (Cemiloğlu, 2004). Metin li gor veguhastin û vesazkirina xwe tên senifandin. Metinên bi rêya gotinê tên veguhastin ra metinên devkî, yên bi rêya nivîsê tên veguhastin ra metinên nivîskî û yên bi rêya şekil, wêne û grafîkan tên veguhastin ra metinên dîtbarî tê gotin. Li gor vesazkirina şeklî roman, çîrok, gotar, bîranîn, helbest û hwd. tê gotin; li gor asta mentiqî yên ku bi mentiqekî sade hatine nivîsandin ra metinên sade, yên ku bi mentiqekî têkilhev hatine nivîsandin ra metinên giran an jî metinên asta jor tên gotin. Li gel wan li gor têkilîya wan a bi rastîyê ra, erk û armanca nivîsandina wan jî tên senifandin.

Wezaretê Perwerdeya Neteweyî metin di bernameyên hînkirina tirkî ya 2006 û 2015an da weha senifandiye;

- a) **Metinên hîkayetî:** Cureyên xwedî vegotineka hîkayetî ne. Cureyên edebî çîrok, roman, şano, çîrvanok, fabl, destan daxilî vê komê ne.
- b) **Metinên agahîder:** Metinên berhema fikrekê ne. Nêrîn bo kesan tên veguhastin an jî fikrekê tê çespendin di van metinên edebî da. Gotar, qunciknivîs, ceribandin, nivîsa vekolînê, rexne, hevpeyvîn û roportaj di vê komê da ne.
- c) **Helbest:** Di van metinan da bêhtir nivîskar dixwaze hestên xwe veguhêze kesê li hemberê xwe. Cureyên helbestan li gor mijara xwe bi navên lîrîk, epîk, dîdaktik, satîrîk û pastoral tên senifandin.

Pêvajoya hînkirinê ji pêkhateyên wekî cih, mamosta, xwendekar û materyalên hînkirinê pêk tê. Pêvajoyeka kêrhatî, girêdayî lihevhatina van pêkhateyan e. Ji berhema çapkirî ya ku ji bo armanca hînkirinê tê bikaranîn, mijara wê li gor rêzikên bernameya hînkirinê hatiye amadekirin û di hemû sazîyên perwerdeya bihonak û berbelav da tê bikaranîn ra pirtûka dersê tê gotin (MEB, 1995). Çawanîya pirtûkên dersê li gor talîmatnameya di derbareyê çawanîya pirtûkan da, di bin navê serenava ziman, vegotin û şêwazê da hatiye ravekirin. Pirtûkên dersê di warê perwerde û hînkirinê da çavkanîyên giring in ku ji demên berê heta niha tên bikaranîn. Dikare bê gotin ku dîroka pirtûkên dersê xwe digihîne 4000 sal berî zayînê (Alkan, 1979). Di dawiya sedsala yekê da, teknolojî hinekî din bi pêş ket û di warê pirtûkên dersê da şoreşeka nû pêk hat. Dema ku cîhana nû pêşveçûna xwe ya bilez didomand, pêşketina çêkirina pirtûkan berdewam bû û di sala 1440an da ji aliyê Gutenbergê ve îcadkirina çapxaneyê roleka mezin di derketina berhemên çapkirî da lîst. Berhema wî ya bi navê *Mainz Mezamiri* yekem pirtûka çapkirî ye û di sala 1457an da li Almaniyayê li bajarê Mainzê hate çapkirin. Bi demê ra, pirtûkên dersê bi wêne hatine çapkirin û bi awayên pir cuda bi pêş ketin (Kaya, 2006). Pirtûkên dersê amûrên çapkirî ne ku mijarên dersê bi şeklekî rêzîn û rast, ji bo ku xwendekar xwe bi xwe hîn bibin û li gor bernameyên perwerde û hînkirinê yên dewletan, tên amadekirin (Çakır, 1997). Sedemên bikaranîna pirtûkên dersê hene. Sedema yekem, bi awayekî birêkûpêk rêvebirina çalakîyên dersê ye. Armanca, naverok, çalakî û nirxandinên li gor bernameya perwerdeyê, di pirtûkê da bi awayekî rêzîn cih digirin. Sedema duyem wek amûrekê bikaranîna pirtûka dersê ye. Sedema sêyem, ji ber ku kêrhatî ne ji aliyê ma-

mostayan ve tèn tercihkirin (Şahin & Yıldırım, 1999). Di roja me da teknolojîyên hînkirinê û materyalên dersê herçiqas gelek û pêşketî bin jî, hêj jî kes nikare bi temamî piştî xwe bide pirtûkên dersê. Pirtûkên dersê ji zûda ye, ji bo ku kes di perwerdeyê da serkeftî bibe, wek amûreka sereke tèn bikaranîn (Seguin, 1989). Wek materyaleka dersê, ji bo hemû pêlikên hînkirinê gelekî giring e. Di navbera xwendekar û mamosta da xala hevpar e. Pirtûkên dersê, hevterîbê bernameya hînkirinê na xwendekaran tèn amadekirin û ji aliyê sazîyekê ve tèn erêkirin (Gülersoy, 2013).

Bername, projeyek e ku beşên karekê li gel rêz û wextê van beşan dide nîşandan. Bername, zarokên ku diçine xwendîgehê, li gor armancên perwerdeyê digihîne. Motivasyona zarokan zêde dike, bala wan dikişîne û hemû karûbarên perwerdeyê rêzîn dike. Bername armancan dîyar dike, karen perwerdeyê li gor destkeftîyên ku tèn xwastin organîze dike, plansazîya pêvajoyê saz dike, çalaki û nirxandinan aşkera dike. Bername ji ber pêdivîyên nû an jî kêmasîyên di bernameya kevin da derdikevin holê, diguherin. Dema ku bername tèn çêkirin digel pêdivîyên îroyîn, armancên dahatûyê jî li ber çavan tèn girtin. Di navbera bernameyên perwerde û bernameyên hînkirinê da cudahî hene. Bernameya perwerdeyê hemû çalakîyên hundirîn an jî derveyîn ên xwendîgehê an jî sazîyeka perwerdeyê di xwe da dihewîne. Bernameya hînkirinê, qonaxên hînkirinê yên wekî dem, armanc û naverokê aşkera dike (Tan, 2007). Bernameya hînkirinê darsa kurdî ji bo polên 5, 6, 7 û 8em û zaravayên kurmancî û zazakî hatiye amadekirin. Armanca dersê, ji bo xwendekaran pêşxistina şîyanên ragihandinê yên bingeşîn e. Ji bilî pêşxistina şîyanên ragihandinê yên bingeşîn, zêdekirina zanînen wan jî wek armanc hatiye dîyarkirin. Di amadekirina bernameya darsa kurdî da, qonaxên Metina Serlêdana Hevpar a Evropayê ya ji bo Zimanan li ber çavhan hatiye girtin. Astên ku di metina navborî da hatine dîyarkirin herweha modûler in jî. Prensîpên hînkirinê yên her qonaxê li ber çavan hatiye girtin û ji hêsânê ber bi zorê, ji basîte ber bi tevlihevê, ji nêzîkê ber bi dûrê, ji şênberê ber bi razberê, ji ya tê zanîn ber bi ya nayê zanîn ve diçe. Bi vî awayî qonaxên ku hatine dîyarkirin, rê didin ku xwendekarên pêlika polên wan ji hev cuda bi hev ra hîn bibin. Wek mînak, xwendekarekê pola pêncem û xwendekarekê pola heştem eger ku cara pêşîn darsa kurdî hîlbijartibin dikarin di heman komê da asta yekem bistînin. Bi vî rengî xwendekar dikare di xwendîgeha navîn da salekê yan jî çar salan darsa kurdî hîlbijêre.

Bernameya hînkirinê darsa kurdî ya li gor Armancên Sereke û Prensîpên Bingeşîn a Perwerdeya Neteweyî ya Tirkî, ku di Qanûna Bingeşîn a Perwerdeya Neteweyî ya bi jimareya 1739an da hatiye îfadekirin, ji xwendekaran dixwaze ku armancên giştî yên li jêr bi dest bixin (MEB, 2012).

1. Zêdekirina eleqeya li hemberê hînbûna kurdî,
2. Dabînkirina naskirina çanda ku kurdî tê da dijît,
3. Dayîna derfeta jihevcihêkirina nixên çandî yên deverên ku kurdî (kurmancî û zazakî) tê axiftin,
4. Hayjêhebûna nixên xwe yên çandî û dabînkirina xweşbînî û rêzgirtina kesên din,
5. Pêşvebirina şîyanên xwe îfadekirin, ragihandin, hevkarî kirin, fikirîna bi rexneyî û çareserkirina arîşeyan,
6. Dabînkirina şopandina çavkanîyên dîtbarî, bihîzyarî û nivîskî yên li gor asta xwe,
7. Dabînkirina geşedana xwendekaran ya takekesî, sosyal û çandî,
8. Di kurdî da geşedana çar şîyanên zimanî yên xwendekaran; guhdarîkirin, axiftin, xwendin û nivîsandinê,

9. Dabînkirina xwenirxandina xwendekaran ya li gor pîvanên Metina Serlêdanê ya Hevpar a Ewrûpayê ya ji bo Zimanan,
10. Dewlemendkirina peyvdanka Kurdî,
11. Pêşxistina şîyanên hînbûnê bi alîkarîya teknolojîyên zanînê.

1. Serpêhatîya Dersa Kurdî li Komara Tirkîyeyê

Serpêhatîya perwerdeya kurdî ya li Komara Tirkîyeyê xwedî dîrokeka pir tevlihev û dirêj e. Di sedsala 20. da weşandina metinên zimanî û edebî li gelek deverên ku kurdî dihat axiftin, qedexa bû (Allison, 2008). Li gor Çiçek (2013), politîkayên asimilasyon û înkarkirina Kurdan, li gel neteweyên din ên misilman hîn di dema Osmanîyan da dest pê dîke. Piştî damezrandina Komara Tirkîyeyê, ev politikaya asimilasyon û înkarkirîna bi awayekî xurttir tê rêvebirin û kurdî tê qedexekirin. Van qedexeyan bi salan rê li ber bikaranîna kurdî ya di perwerdeyê da girt. Piştî darbeya leşkerî ya 1980yan, zexta li ser kurdî hîn zêdetir bû û axiftin, nivîsandin û hînkirina kurdî bi temamî hat qedexekirin. Di salên 1990î da, zexta li ser kurdî hinekî sist bû û kursên zimanê kurdî hatin vekirin. Lê bi piranî temenê van kursan kurt bû. Damezrandina Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê ji bo hînkirina kurdî ya sazûmanî gaveka giring bû. Vê enstîtûyê di derbareyê ziman û çanda kurdî da gelek xebat kirin. Di sala 2009an da li zanîngehan beşên lîsansa ziman û edebiyata kurdî û bi navê ziman û çanda kurdî jî beşên lîsansa bilind vebûn. Cara pêşîn li Zanîngeha Mêrdîn Artuklûyê di Enstîtuya Zimanên Zindî da kurdî kete zanîngehan. Di sala 2012an li Zanîngeha Çewlikê, 2013an da Li Zanîngeha Yuzuncu Yilê ya Wanê enstîtû hatine vekirin. Li Zanîngeha Mûş Alparslanê di bin banê Enstîtuya Zanistên Cîvakî da Makezanista Ziman û Çanda Kurdî vebû û xwendekarên lîsansa bilind yê bîtez û bêtez hatin qebûl kirin. Li Zanîngeha Dîcleyê di bin banê Enstîtuya Zanistên Cîvakî da Makezanista Ziman û Çanda Kurdî vebû û ji sala 2014an vir ve xwendekarên lîsansa bilind û 2015an û vir ve jî xwendekarên doktorayê qebûl dîke. Di sala 2024an da dest bi qebûlkirina xwendekarên lîsansê jî kirin. Lijneya Talîm û Terbîyeyê ya Wezareta Perwerdeya Neteweyî di tarîxa 25.06.2012an da Xêzîknameya Dersan a Hefteyî ya Xwendîngehên Seretayî û Navîn qebûl kir. Li gor vê ji bo polên pêncem dersa hîlbijêrkî ya ziman û zaraveyên zindî li xêzîknameyê hate zêdekirin. Ji aliyê Birêvebirina Giştî ya Perwerdeya Bingehîn a Wezareta Perwerdeya Neteweyî ders û rêzîkên hîlbijartina wan hate ravekirin. Li gor giştînameyê divê herî kêmbê kes dersê hîlbijêrin da ku ders vebe. Di sala 2012an da di xwendîngehên navîn da hefteyê 2 saetan ji bo dersa kurdî ya hîlbijêrkî, rê vebû. Kesên dersê bidin dê derçûyên beşên mastira bêtez ê zanîngehên Çewlik û Mêrdînê bûna. Di sala 2012an da Zanîngeha Artuklû ya Mêrdînê xwendekarên mastira bêtez qebûl kirin. Bi pêşengîya zanîngeha Mêrdînê ji bo amadekirina pirtûkên dersa kurmancî û zazakî komîsyon hatin avakirin û çirîya pêşîn a sala 2012an pirtûk teslîmî Lijneya Talîm û Terbîyeyê kirin. Vê komîsyonê ji bo xwendekarên 5, 6 û 7an ên dersa kurmancî û zazakî pirtûk amade kirin. Pirtûkên vê komîsyonê hatine çapkirin û belavkirin. Di sala 2016an da çap û belavkirina vê pirtûkê dane sekinandin. Di bin banê Wezareta Perwerdeya Neteweyî da yek ji bo kurmancî yek ji bo zazakî du komîsyon hatine avakirin û pirtûkên van komîsyonan amade kirî sala 2017an hatin qebûl kirin. Pirtûkên ku van komîsyonan amade kirî ji bo polên 5, 6, 7 û 8em in.

2. Armanca Vekolînê

Armanca vê xebatê, vekolîna cureyên bêjeyên metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da ne. Di xebatê da, li gor cureyên bêjeyan, dabeşbûna bêjeyên di metinên berhema navborî da, hatine tesbîtkirin û senifandin.

Ji bo bidestxîtina armanca vê xebatê em dê bersivên şeş pirsyarên jêrîn bidin.

1. Metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, li gor cureyên metinan û unîteyan çawa dabeş dibin?
2. Bêjeyên metinên hikayetî yên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, li gor cureyên bêjeyan çawa dabeş dibin?
3. Bêjeyên metinên agahîder yên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, li gor cureyên bêjeyan çawa dabeş dibin?
4. Bêjeyên helbestên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, li gor cureyên bêjeyan çawa dabeş dibin?
5. Cureyên bêjeyên metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, li gor cureyên metinan çawa dabeş dibin?
6. Cureyên bêjeyên metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, li gor unîteyan çawa dabeş dibin?

3. Giringîya Vekolînê

Cihê ku ziman cara pêşîn li gor rîzikan tê hînkirin, xwendingeha seretayî ye. Di xwendingehan da çavkanîyên ku ji bo hînkirina ziman tîn bikaranîn pirtûkên dersê, ferheng, çîrok û hwd. in. Ji nav van çavkanîyan, çavkanîya sereke û ya ku herî zêde tê bikaranîn pirtûka dersê ye. Di hînkirina zimanan da rola pirtûkên dersê gelekî giring e. Lewra divê metinên di pirtûkên dersê da tîn bikaranîn ji aliyê ziman ve rast û bibandor bin.

Em ji bilî xebata Kurt (2024) ya bi navê “Analîza Metinên Pirtûka Kurdî (Kurmancî) ya Pola Pêncem ji Aliyê Hînkirina Şiyenewerîya Xwendinê ve” rastî çî xebatan derheqê metinên di pirtûkên dersa kurmancî da hatine kirin, nehatin. Xebatên kurdolojîyê da heta vêga çî xebatên li ser cureyên bêjeyên metinên di pirtûkên dersa kurmancî da hatine kirin, nînin. Di kurmancî da kêmbûna derfet, sazî û pisporên qada perwerde û hînkirinê bandoreka nerênî li ser xebatên qada perwerde û hînkirinê dike. Loma di qada perwerde û hînkirina kurmancî da xebatên hatine kirin gelekî kêma in. *Di derheqê cureyên bêjeyên metinên di pirtûkên dersa kurmancî da cara pêşîn e ku vekolînek tê kirin.*

4. Sînor û Çarçoveya Vekolînê

Di xwendingehên navîn da çar pêlik hene û di her pêlikê da dersa kurmancî ya hîlbijêrkî heye. Ji bo her pêlikê pirtûka dersê ji aliyê Wezareta Perwerdeya Neteweyî ve hatiye amadekirin. Ev vekolîn, bi tesbîtkirina hejmara cureyên bêjeyên metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da ve sînardar e. Metinên di bin beşên *Çalaki* û *Hûn Dizaninê* da û yên bêsernivîs, nebûne mijara vê vekolînê. Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da 35 metin hatine tesbîtkirin û ev vekolîn bi van metinan ve hate sînokirin.

Rêbaz

Ev xebat li gor *rêbaza vekolîna çawanî* (*qualitative research methods*) hatiye rêvebirin. Di xebatê da *analîza dokumentê* (*document analysis*) hatiye bikaranîn. Feraset û bûyer di qadên xwe yên xwezayî da bi awayekî rasteqîn û bitemamî tên nîşandan. Di vekolînên çawanî da ev rê tê şopandin (Yıldırım & Şimşek, 2011). Dokument, di vekolînên çawanî da çavkanîyên giring ên daneyan in û hem dokumentên fermî hem jî yên taybet di vê çarçoveyê da dikarin bên vekolandin (Creswell, 2005). Di vê xebatê da ew dokumentên ku hatine vekolandin cureyên bêjeyên di metinên pirtûka dersa kurmançî ya di pola heştem da ne.

1. Materyala Xebatê

Materyala vê xebatê, pirtûka dersa kurmançî ya pola heştem e ku ji aliyê Serokatîya Lijneya Talîm û Terbîyeyê ya Wezaretê Perwerdeya Neteweyî ya Komara Tirkîyeyê ve wekî pirtûka dersê ji bo polên heştem ên xwendingehên navîn hatiye qebûl kirin. Pirtûk ji aliyê komîsyonekê ve hatiye amadekirin. Di komîsyonê da ev kes hene:

- Lokman Kalan
- Gülbeddin Gülmez
- Ahmet Seyari
- Ramazan Yaman
- Abdurrahman Özhan
- Abdurrahman Kardeş

Pirtûk ji heşt unîteyan pêk tê:

1. Em Zimanê Xwe Nas Bikin
2. Ez û Malbata Min
3. Xwendingeh û Jîngeha Min
4. Laş û Tenduristî
5. Xurek û Vexurek
6. Demsal û Salname
7. Lîstik û Çîrok
8. Çalakîyên Serbest

2. Komkirina Daneyan

Daneyên vê vekolînê bi teknîka *analîza dokumentê* (*document analysis*) hatine berhev kirin. Analîza dokumentê, ji bo berhev kirina daneyan, yek ji teknîkên rêbaza vekolîna çawanî ye. Analîza dokumentê, analîza materyalan e ku diyarde an jî diyardeyên ku tên vekolandin di xwe da di-hewîne (Yıldırım & Şimşek, 2011). Analîza dokumentê jî qeyd û dokumentên di derbareyê xebata ku dê bê kirin berhev dike û li gor norm an jî sîstemeka aşkera kod dike û vedikole (Çepni, 2012). Analîza dokumentê bi navên ‘çavdêriya belgeyî’ an jî ‘venêrîna belgeyî’ jî tên binav kirin (Çepni, 2012). Venêrîna belgeyî ji bo armanceka diyar, kirarîyên wekî peydakirin, xwendin, nîşegirtin û nirxandina çavkanîyan di xwe da di-hewîne (Karasar, 2012). Di vê pêvajoyê da xala herî giring ew e ku agahîyên di çavkanîyan da çawa hatibine vegotin wisa fahmkirina vekoler e. Bi vê rêbazê ji tiştên ku hatine kirin, têgihîştinên giştî û ramanên cuda, hindêk din jî aşkera dibin (Çepni, 2012).

Ji bo danîna bingeha teorîk a vê xebatê lîteratûr hate nêrîn. Xebatên zanistî yên di vê qadê

da hatine kirin, bi berfireh hatin vekolandin. Pişt ra metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem (35 metin) da çend caran hatine xwendin û cureyên bêjeyan li ser wan hatine kodkirin. Encamên ku derketine holê hatine senifandin.

Li gor lîteratûrê di kurmancî da cureyên bêjeyan bi awayên ji hev cuda hatine senifandin. Li gor Tan (2011), bêje li gor peywîrên ku bi cih tînin ji hev vediqetin û di bin banê deh cureyan da dabeş dibin: navdêr, veqetandek, rengdêr, cînavk, lêker, jimarnav, hoker, daçek, gihanek û baneşan. Li gor Yıldırım (2012), neh komên cureyên bêjeyan hene: lêker, weklêker, hoker, nav, cînav, hevalnav, daçek, gihanek, baneşan. Li gor Baran (2012), cureyên bêjeyan ji heşt cureyan pêk tên: navdêr, rengdêr, cînavk, hoker, daçek, gihanek, baneşan û lêker.

Di vê xebatê da, senifandina Baran (2012) ya li ser cureyên bêjeyan wek bingeş hatiye qebûl kirin. Li gor rêzê navdêr, lêker, rengdêr, hoker, cihnav, daçek, gihanek û baneşan bûne bingeşa senifandina me. Bêjeyên metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da li gor vê rêzê hatin senifandin.

3. Analîza Daneyan

Di vê xebatê da dane bi rêya *analîza teswîrî (descriptive analysis)*, ku yek ji teknîkên analîza çawanî ye, hatine analîzkirin. Di analîza teswîrî da daneyên tîn bidestxistin, di bin serenavên dîyarkirî da tîn kurtekirin û şirovekirin. Armanc, ji bo xwendevanan bi awayekî sererastkirî û şirovekirî pêşkêşkirina destkeftiyên peydakirî ne (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Di vê vekolîne da ji bo rêbaza analîza teswîrî çarçoveyeka guncan hatiye amadekirin û tema hatine dîyarkirin. Tema li gor armanc û pirsyarên xebatê hatine çêkirin. Pişt re bêjeyên di metinên berhemê da derbas dibin û ji heşt cureyên bêjeyan tîn hesabandin, hatin tesbîtandin. Bi vî awayî metinên navborî di çarçoveya van temayan da hatine vekolandin û analîzkirin. Di pêngava dawî da daneyên ku hatine analîzkirin di bin temayên pêwendîdar da, bi daneyên hejmarî hatine îfadekirin û bi rêya tabloyan hatine pêşkêşkirin û şirovekirin.

4. Derbasdarî û Pêbawerî

Di vekolîna dokumentan da ji bo bidestxistina *derbasdarî û pêbawerîyê (Validity and Reliability)*, pêbawerbûna daneyan roleka giring dilîze, ji ber vê divê dane bi awayekî zelal û hevgirtî bîn pêşkêşkirin û vekolerekê din erê bike.

Ji bo pêbawerîya vê xebatê hevgirtina kodkeran li ber çavan hatiye girtin. Loma ji 35 metinên ku hatine destnîşankirin 5 lib ji aliyê vekoler û kodkerekê serbixwe ve ji hev cuda hatine vekolandin û cureyên bêjeyên di wan metinan da hatine kodkirin. Paşê hevgirtina kodkeran li ber çavan hatiye girtin. Ji bo vê armancê formûla Miles & Huberman (1994) hate bikaranîn û rêjeya hevgirtina di navbera vekolera da %86 derket. Pişt ra kodkirina vekoler ya li ser cureyên bêjeyên metinên mayî di vê çarçoveyê da berdewam kir.

Ji bo dabînkirina derbasdarîya vê xebatê di hemû astan da bi taybetî jî dema pêdivî hat dîtin, nêrînên pisporên qadê hatin stendin. Dema ku materyala xebatê hate tesbîtandin û dane hatine berhevkerin vekoler û şewirmendê teze, gelek caran bi hev ra xebitîn. Dema ku pêdivî hat dîtin nêrînên hin vekolera din ên pisporên qadê ne û yê pisporên qadê cuda ne jî hatin stendin.

Destkeftî û Şirove

1. Destkeftîyên di Derbareyê Pirsyara Yekem da

Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna metinan li gor cureyên metinan û unîteyan di tabloya 1. da hatiye nîşandan.

Tablo 1. Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna metinan li gor cureyên metinan û unîteyan (hejmarî)

Cureyên Metinan	Unîte								Serhev
	Em Zimanê xwe Nas Bikin	Ez û Malbata Min	Xwendingeh û Jîngeha Min	Laş û Tenduristî	Xurek û Vexurek	Demsal û Salname	Lîstik û Çîrok	Çalakîyên Serbest	
Metinên Hikayetî	1	0	0	0	2	0	1	1	5
Metinên Agahîder	2	4	4	4	2	3	2	5	26
Helbest	0	0	0	1	0	1	1	1	4
Serhev	3	4	4	5	4	4	4	7	35

Wekî ku di tabloya 1. da jî xuya dibe ku di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da 8 unîte û di van unîteyan da jî 35 metin hene. Ji van metinan 5 lib metinên hikayetî, 26 lib metinên agahîder û 4 lib jî helbest in.

Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, 5 metinên hikayetî hene. Di unîteya “Em Zimanê Xwe Nas Bikin” da 1, di unîteya “Xurek û Vexurek” da 2, di unîteya “Lîstik û Çîrok” da 1 û di unîteya “Çalakîyên Serbest” da jî 1 metina hikayetî heye.

Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, da 26 metinên agahîder hene. Di unîteya “Em Zimanê Xwe Nas Bikin” da 2, di unîteya “Ez û Malbata Min” da 4, di unîteya “Xwendingeh û Jîngeha Min” da 4, di unîteya “Laş û Tenduristî” da 4, di unîteya “Xurek û Vexurek” da 2, di unîteya “Demsal û Salname” da 3, di unîteya “Lîstik û Çîrok” da 2 û di unîteya “Çalakîyên Serbest” da 5 metinên agahîder hene.

Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da 4 helbest hene. Di unîteya “Laş û Tenduristî” da 1, di unîteya “Demsal û Salname” da 1, di unîteya “Lîstik û Çîrok” da 1 û di unîteya “Çalakîyên Serbest” da 1 helbest heye.

Ji tabloyê xuya dibe ku di unîteya “Em Zimanê Xwe Nas Bikin” da 2 metinên agahîder, metineka hikayetî serhev 3; di unîteya “Ez û Malbata Min” da 4 metinên agahîder; di unîteya “Xwendingeh û Jîngeha Min” da 4 metinên agahîder; di unîteya “Laş û Tenduristî” da 4 metinên agahîder, helbestek, serhev 5; di unîteya “Xurek û Vexurek” da 2 metinên agahîder, 2 metinên hikayetî, serhev 4; di unîteya “Demsal û Salname” da 3 metinên agahîder, helbestek, serhev 4; di unîteya “Lîstik û Çîrok” da 2 metinên agahîder, metineka hikayetî, helbestek, serhev 4 û di unîteya “Çalakîyên Serbest” da 5 metinên agahîder, metineka hikayetî, helbestek, serhev 7 metin hene.

2. Destkeftîyên di Derbareyê Pirsyara Duyem da

Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna bêjeyên metinên hikayetî li gor cu-

reyên bêjeyan di tabloya 2. da hatiye nîşandan.

Tablo 2. *Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna bêjeyên metinên hikayetî li gor cûreyên bêjeyan (hejmarî)*

Unîte	Metinên Hikayetî	Cûreyên Bêjeyan								Serhev
		Navdêr	Lêker	Rengdêr	Hoker	Cihnav	Daçek	Gihanek	Baneşan	
Unîteya 1. Em Zimanê Xwe Nas Bikin	Em Vê Pêkenokê Nû Dibihîzin	58	55	10	21	36	20	21	1	222
Unîteya 5. Xurek û Vexurek	Raza Rengan	142	81	37	40	81	41	56	2	480
	Reng	290	180	71	78	162	86	80	30	977
Unîteya 7. Lîstik û Çîrok	Mîşk û Xefk	123	79	12	26	44	29	27	2	342
Unîteya 8. Çalakîyên Serbest	Ajelên Gî-yaxwer	34	20	8	7	15	12	9	8	113
Serhev	5	647	415	138	172	338	188	193	43	2134

Wekî ku di tabloya 2. da jî xuya dibe ku di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, 5 metinên hikayetî hene;

Di unîteya yekem “Em Zimanê Xwe Nas Bikin” da metineka hikayetî heye. Di metina hikayetî ya bi navê *Em Vê Pêkenokê Nû Dibihîzin* da serhev 222 bêje hene. Di metinê da 58 navdêr, 55 lêker, 10 rengdêr, 21 hoker, 36 cihnav, 20 daçek, 21 gihanek û baneşanek heye. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di unîteya duyem “Ez û Malbata Min”, ya sêyem “Xwendîngêh û Jîngeha Min” û ya çarem “Laş û Tenduristî” da metinên hikayetî nînin.

Di unîteya pêncem “Xurek û Vexurek” da bi navê *Raza Rengan* û *Reng* 2 metinên hikayetî hene. Di metina hikayetî ya bi navê *Raza Rengan* da serhev 480 bêje hene. Di metinê da 142 navdêr, 81 lêker, 37 rengdêr, 40 hoker, 81 cihnav, 41 daçek, 56 gihanek û 2 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene. Di metina hikayetî ya bi navê *Reng* da serhev 977 bêje hene. Di metinê da 290 navdêr, 180 lêker, 71 rengdêr, 78 hoker, 162 cihnav, 86 daçek, 80 gihanek û 30 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di unîteya şeşem “Demsal û Salname” da metinên hikayetî nînin.

Di unîteya heftem “Lîstik û Çîrok” da bi navê *Mîşk û Xefk* metineka hikayetî heye. Di metina hikayetî ya bi navê *Mîşk û Xefk* da serhev 342 bêje hene. Di metinê da 123 navdêr, 79 lêker, 12 rengdêr, 26 hoker, 44 cihnav, 29 daçek, 27 gihanek û 2 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di unîteya heştem “Çalakîyên Serbest” da bi navê *Ajelên Gî-yaxwer* metineka hikayetî heye.

Di metina hikayetî ya bi navê *Ajelên Gîyaxwer* da serhev 113 bêje hene. Di metinê da 34 navdêr, 20 lêker, 8 rengdêr, 7 hoker, 15 cihnav, 12 daçek, 9 gihanek û 8 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di her pênc metinên hikayetî da 2134 bêje hene. Di hemû metinên hikayetî da 647 navdêr, 415 lêker, 138 rengdêr, 172 hoker, 338 cihnav, 188 daçek, 193 gihanek û 43 baneşan hene. Di hemû metinên hikayetî da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

3. Destkeftiyên di Derbareyê Pirsyara Sêyem da

Di pirtûka darsa kurmançî ya pola heştam da, dabeşbûna bêjeyên metinên agahîder, li gor cureyên bêjeyan di tabloya 3. da hatiye nîşandan.

Tablo 3. Di pirtûka darsa kurmançî ya pola heştam da, dabeşbûna bêjeyên metinên agahîder li gor cureyên bêjeyan (hejmarî)

Unîte	Metinên Agahîder	Cureyên Bêjeyan								Serhev
		Navdêr	Lêker	Rengdêr	Hoker	Cihnav	Daçek	Gihanek	Baneşan	
Unîteya 1. Em Zimanê Xwe Nas Bikin	Hin Taybetiyên Zimanê Me	63	24	23	3	22	13	13	0	161
	Dersa Bîrkarîyê	141	44	18	15	30	22	10	4	284
Unîteya 2. Ez û Malbata Min	Cejnên Me	220	110	40	53	170	60	98	6	757
	Rojnivîsk	169	91	13	59	121	83	59	3	598
	Pîşe û Guherînên Wan	158	56	33	37	24	55	53	0	416
	Dersa Pişeyan	164	75	29	11	56	47	44	0	426
Unîteya 3. Xwendîngê û Jîngeha Min	Xwendîngê	119	41	26	24	42	49	39	0	340
	Cîrantî	91	42	24	13	30	41	24	0	265
	Genimê Herî Baş	51	25	9	12	29	20	11	0	157
	Bexçeyê Nuwaze	138	68	24	43	67	45	27	5	417
Unîteya 4. Laş û Tenduristî	Pergala Bêhn-girtinê	54	24	7	9	3	10	11	0	118
	Pergala Qerqod	50	9	3	3	9	2	8	0	84
	Bexşandin û Veguhastina Endamên Laş	74	43	13	7	10	16	15	0	178
	Xêzefilmê Balkêş	212	143	66	51	152	73	96	24	817
Unîteya 5. Xurek û Vexurek	Hin Xurek û Vexurekên Me	143	69	29	22	12	46	39	0	360
	Xwarin di Çanda Me da	282	126	19	35	70	78	78	4	692

Unîteya 6. Demsal û Salname	Rewşa Hewayê	94	31	14	12	14	33	23	1	222
	Cureyên Salnameyan	192	82	32	40	37	52	34	3	472
	Rojek ji Rojên Min	159	78	19	46	103	50	58	1	514
Unîteya 7. Lîstik û Çîrok	Hin Lîstik	249	108	23	40	82	99	71	0	672
	Gotinên Pêşyan Neqşên li ser Keviran	123	61	12	30	37	22	30	5	320
Unîteya 8. Çalakîyên Serbest	Komên Hobîyan	110	56	14	24	50	34	28	2	318
	Kaniya Çanda Me	98	36	18	18	44	24	29	2	269
	Înternet	37	21	10	13	5	11	11	0	108
	Qeb	127	60	44	27	18	42	34	0	352
	Dawîya Sala Perwerdeyê	146	77	23	52	61	46	50	9	464
Serhev	26	3464	1600	585	699	1298	1073	993	69	9781

Wekî ku di tabloya 3. da jî xuya dibe ku di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, 26 metinên agahîder hene;

Di unîteya yekem “Em Zimanê Xwe Nas Bikin” da bi navên *Hin Taybetiyên Zimanê Me* û *Dersa Bîrkarîyê 2* metinên agahîder hene. Di metina agahîder ya bi navê *Hin Taybetiyên Zimanê Me* da serhev 161 bêje hene. Di metinê da 63 navdêr, 24 lêker, 23 rengdêr, 3 hoker, 22 cihnav, 13 daçek û 13 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Dersa Bîrkarîyê* da serhev 284 bêje hene. Di metinê da 141 navdêr, 44 lêker, 18 rengdêr, 15 hoker, 30 cihnav, 22 daçek, 10 gihanek û 4 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di unîteya duyem “Ez û Malbata Min” da bi navên *Cejnên Me*, *Rojnivîsk*, *Pîşe û Guherînên Wan* û *Dersa Pîşeyan 4* metinên agahîder hene. Di metina agahîder ya bi navê *Cejnên Me* da serhev 757 bêje hene. Di metinê da 220 navdêr, 110 lêker, 40 rengdêr, 53 hoker, 170 cihnav, 60 daçek, 98 gihanek û 6 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene. Di metina agahîder ya bi navê *Rojnivîsk* da serhev 598 bêje hene. Di metinê da 169 navdêr, 91 lêker, 13 rengdêr, 59 hoker, 121 cihnav, 83 daçek, 59 gihanek û 3 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene. Di metina agahîder ya bi navê *Pîşe û Guherînên Wan* da serhev 416 bêje hene. Di metinê da 158 navdêr, 56 lêker, 33 rengdêr, 37 hoker, 24 cihnav, 55 daçek û 53 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Dersa Pîşeyan* da serhev 426 bêje hene. Di metinê da 164 navdêr, 75 lêker, 29 rengdêr, 11 hoker, 56 cihnav, 47 daçek û 44 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene.

Di unîteya sêyem “Xwendingeh û Jîngeha Min” da bi navê *Xwendingeh*, *Cîrantî*, *Genimê Herî Baş* û *Bexçeyê Nuwaze 4* metinên agahîder hene. Di metina agahîder ya bi navê *Xwendingeh*

da serhev 340 bêje hene. Di metinê da 119 navdêr, 41 lêker, 26 rengdêr, 24 hoker, 42 cihnav, 49 daçek û 39 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Cîrantî* da serhev 265 bêje hene. Di metinê da 91 navdêr, 42 lêker, 24 rengdêr, 13 hoker, 30 cihnav, 41 daçek û 24 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Genimê Herî Baş* da serhev 157 bêje hene. Di metinê da 51 navdêr, 25 lêker, 9 rengdêr, 12 hoker, 29 cihnav, 20 daçek û 11 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Bexçeyê Nuwaze* da serhev 417 bêje hene. Di metinê da 138 navdêr, 68 lêker, 24 rengdêr, 43 hoker, 67 cihnav, 45 daçek, 27 gihanek û 5 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di unîteya çarem “Laş û Tenduristî” da bi navên *Pergala Bêhngirtinê*, *Pergala Qerqod*, *Bexşandin û Veguhastina Endamên Laş û Xêzefilmê Balkêş* 4 metinên agahîder hene. Di metina agahîder ya bi navê *Pergala Bêhngirtinê* da serhev 118 bêje hene. Di metinê da 54 navdêr, 24 lêker, 7 rengdêr, 9 hoker, 3 cihnav, 10 daçek û 11 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Pergala Qerqod* da serhev 84 bêje hene. Di metinê da 50 navdêr, 9 lêker, 3 rengdêr, 3 hoker, 9 cihnav, 2 daçek û 8 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Bexşandin û Veguhastina Endamên Laş* da serhev 178 bêje hene. Di metinê da 75 navdêr, 43 lêker, 13 rengdêr, 7 hoker, 10 cihnav, 16 daçek û 15 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Xêzefilmê Balkêş* da serhev 817 bêje hene. Di metinê da 212 navdêr, 143 lêker, 66 rengdêr, 51 hoker, 152 cihnav, 73 daçek, 96 gihanek û 24 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di unîteya pêncem “Xurek û Vexurek” da bi navên *Hin Xurek û Vexurekên Me* û *Xwarin di Çanda Me* da 2 metinên agahîder hene. Di metina agahîder ya bi navê *Hin Xurek û Vexurekên Me* da serhev 360 bêje hene. Di metinê da 143 navdêr, 69 lêker, 29 rengdêr, 22 hoker, 12 cihnav, 46 daçek û 39 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê “*Xwarin di Çanda Me* da” da serhev 692 bêje hene. Di metinê da 282 navdêr, 126 lêker, 19 rengdêr, 35 hoker, 70 cihnav, 78 daçek, 78 gihanek û 4 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di unîteya şeşem “Demsal û Salname” da bi navên *Rewşa Hewayê û Cureyên Salnameyan û Rojek ji Rojên Min* 3 metinên agahîder hene. Di metina agahîder ya bi navê *Rewşa Hewayê* da serhev 222 bêje hene. Di metinê da 94 navdêr, 31 lêker, 14 rengdêr, 12 hoker, 14 cihnav, 33 daçek, 23 gihanek û baneşanek heye. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene. Di metina agahîder ya bi navê *Cureyên Salnameyan* da serhev 472 bêje hene. Di metinê da 192 navdêr, 82 lêker, 32 rengdêr, 40 hoker, 37 cihnav, 52 daçek, 34 gihanek û 3 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene. Di metina agahîder ya bi navê *Rojek ji Rojên Min* da serhev 514 bêje hene. Di metinê da 159 navdêr, 78 lêker, 19 rengdêr, 46 hoker, 103 cihnav, 50 daçek û 58 gihanek û baneşanek heye. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di unîteya heftem “Lîstik û Çîrok” da bi navên *Hin Lîstik û Gotinên Pêşîyan Neqşên li ser*

Keviran 2 metinên agahîder hene. Di metina agahîder ya bi navê *Hin Lîstik* da serhev 672 bêje hene. Di metinê da 249 navdêr, 108 lêker, 23 rengdêr, 40 hoker, 82 cihnav, 99 daçek û 71 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Gotinên Pêşîyan Neqşên li ser Keviran* da serhev 320 bêje hene. Di metinê da 123 navdêr, 61 lêker, 12 rengdêr, 30 hoker, 37 cihnav, 22 daçek, 30 gihanek û 5 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di unîteya heştem “Çalakîyên Serbest” da bi navên *Komên Hobîyan*, *Kanîya Çanda Me*, *Înternet*, *Qeb* û *Dawîya Sala Perwerdeyê* 5 metinên agahîder hene. Di metina agahîder ya bi navê *Komên Hobîyan* da serhev 318 bêje hene. Di metinê da 110 navdêr, 56 lêker, 14 rengdêr, 24 hoker, 50 cihnav, 34 daçek, 28 gihanek û 2 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene. Di metina agahîder ya bi navê *Kanîya Çanda Me* da serhev 269 bêje hene. Di metinê da 98 navdêr, 36 lêker, 18 rengdêr, 18 hoker, 44 cihnav, 24 daçek, 29 gihanek û 2 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene. Di metina agahîder ya bi navê *Înternet* da serhev 108 bêje hene. Di metinê da 37 navdêr, 21 lêker, 10 rengdêr, 13 hoker, 5 cihnav, 11 daçek û 11 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Qeb* da serhev 352 bêje hene. Di metinê da 127 navdêr, 60 lêker, 44 rengdêr, 27 hoker, 18 cihnav, 42 daçek û 34 gihanek hene. Di metinê da baneşan nînin. Di metinê da herî zêde navdêr hene. Di metina agahîder ya bi navê *Dawîya Sala Perwerdeyê* da serhev 464 bêje hene. Di metinê da 146 navdêr, 77 lêker, 23 rengdêr, 52 hoker, 61 cihnav, 46 daçek, 50 gihanek û 9 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di hemû metinên agahîder da 9781 bêje hene. Di hemû metinên agahîder da 3464 navdêr, 1600 lêker, 585 rengdêr, 699 hoker, 1298 cihnav, 1073 daçek, 993 gihanek û 69 baneşan hene. Di hemû metinên agahîder da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

4. Destkeftîyên di Derbareyê Pirsyara Çarem da

Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna bêjeyên helbestan li gor cureyên bêjeyan di tabloya 4. da hatiye nîşandan.

Tablo 4. *Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna bêjeyên helbestan li gor cureyên bêjeyan (hejmarî)*

Unîte	Helbest	Cureyên Bêjeyan								Serhev
		Navdêr	Lêker	Rengdêr	Hoker	Cihnav	Daçek	Gihanek	Baneşan	
Unîteya 4. Laş û Tenduristî	Bijî Paqijî!	41	30	11	8	15	6	12	2	125
Unîteya 6. Demsal û Salname	Heft-yeka Xebatkar	37	26	5	6	14	9	0	0	97
Unîteya 7. Lîstik û Çîrok	Şengê û Pengê	112	74	21	25	40	30	21	14	337

Unîteya 8.										
Çalakîyên Serbest	Çanda Me!	46	20	15	15	9	7	7	1	120
Serhev	4	236	150	52	54	78	52	40	17	679

Wekî ku di tabloya 4. da jî xuya dibe ku di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, 4 helbest hene;

Di unîteya yekem “Em Zimanê Xwe Nas Bikin”, ya duyem “Ez û Malbata Min” û ya sêyem “Xwendengeh û Jîngeha Min” da helbest nînin.

Di unîteya çarem “Laş û Tenduristî” da bi navê *Bijî Paqijî!* helbestek heye. Di vê helbestê da serhev 125 bêje hene. Di helbestê da 41 navdêr, 30 lêker, 11 rengdêr, 8 hoker, 15 cihnav, 6 daçek, 12 gihanek û 2 baneşan hene. Di helbestê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di unîteya pêncem “Xurek û Vexurek” da helbest nînin.

Di unîteya şeşem “Demsal û Salname” da bi navê *Hefteyeka Xebatkar* helbestek heye. Di vê helbestê da serhev 97 bêje hene. Di helbestê da 37 navdêr, 26 lêker, 5 rengdêr, 6 hoker, 14 cihnav û 9 daçek hene. Di helbestê da gihanek û baneşan nînin. Di helbestê da herî zêde navdêr hene.

Di unîteya heftem “Lîstik û Çîrok” da bi navê Şengê û Pengê helbestek heye. Di vê helbestê da serhev 337 bêje hene. Di metinê da 112 navdêr, 74 lêker, 21 rengdêr, 25 hoker, 40 cihnav, 30 daçek, 21 gihanek û 14 baneşan hene. Di metinê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di unîteya heştem “Çalakîyên Serbest” da bi navê Çanda Me! helbestek heye. Di vê helbestê da serhev 120 bêje hene. Di helbestê da 46 navdêr, 20 lêker, 15 rengdêr, 15 hoker, 9 cihnav, 7 daçek, 7 gihanek û baneşanek heye. Di helbestê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di her çar helbestên pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da 679 bêje hene. Di hemû helbestan da 236 navdêr, 150 lêker, 52 rengdêr, 54 hoker, 78 cihnav, 52 daçek, 40 gihanek û 17 baneşan hene. Di hemû helbestan da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

5. Destkeftîyên di Derbareyê Pirsyara Pêncem da

Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna cureyên bêjeyan li gor cureyên metinan di tabloya 5. da hatiye nîşandan.

Tablo 5. Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna cureyên bêjeyan li gor cureyên metinan (hejmarî)

Cureyên Metinan	Hejmara Metinan	Cureyên Bêjeyan								Serhev
		Navdêr	Lêker	Rengdêr	Hoker	Cihnav	Daçek	Gihanek	Baneşan	
Metinên Hikayetî	5	647	415	138	172	338	188	193	43	2134
Metinên Agahîder	26	3464	1600	585	699	1298	1073	993	69	9781
Helbest	4	236	150	52	54	78	52	40	17	679
Serhev	35	4347	2165	775	925	1714	1313	1226	129	12594

Wekî ku di tabloya 5. da jî xuya dibe ku di her pênc metinên hîkayetî yên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da serhev 2134 bêje hene. Ji van bêjeyan 647 lib navdêr, 415 lib lêker, 138 lib rengdêr, 172 lib hoker, 338 lib cihnav, 188 lib daçek, 193 lib gihanek û 43 lib jî baneşan in. Di metinên hîkayetî da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di bîst û şeş metinên agahîder yên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da serhev 9781 bêje hene. Ji van bêjeyan 3464 lib navdêr, 1600 lib lêker, 585 lib rengdêr, 699 lib hoker, 1298 lib cihnav, 1073 lib daçek, 993 lib gihanek û 69 lib jî baneşan in. Di metinên agahîder da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di çar helbestên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da serhev 679 bêje hene. Ji van bêjeyan 236 lib navdêr, 150 lib lêker, 52 lib rengdêr, 54 lib hoker, 78 lib cihnav, 52 lib daçek, 40 lib gihanek û 17 lib jî baneşan in. Di helbestan da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

Di hemû metinên pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da 12594 bêje hene. Ji van bêjeyan 2134 lib di metinên hîkayetî da, 9781 lib di metinên agahîder da û 679 lib jî di helbestan da ne. Bêje, herî zêde di metinên agahîder da, herî kêmbaneşan di helbestan da hatine bikaranîn.

Di hemû metinan da 4347 navdêr, 2165 lêker, 775 rengdêr, 925 hoker, 1714 cihnav, 1313 daçek, 1226 gihanek û 129 baneşan hene. Di hemû metinên pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da herî zêde navdêr, herî kêmbaneşan hene.

6. Destkeftiyên di Derbareyê Pirsyara Şeşem da

Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna cureyên bêjeyan li gor unîteyan di tabloya 6. da hatiye nîşandan.

Tablo 6. Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, dabeşbûna cureyên bêjeyan li gor unîteyan (hejmarî)

Unîte	Hjmar Metinan	Cureyên Bêjeyan								Serhev
		Navdêr	Lêker	Rengdêr	Hoker	Cihnav	Daçek	Gihanek	Baneşan	
Unîteya 1. Em Zimanê Xwe Nas Bikin	3	262	123	51	39	88	55	44	5	667
Unîteya 2. Ez û Malba- ta Mîn	4	711	332	115	160	371	245	254	9	2197
Unîteya 3. Xwen- dingeh û Jîngeha Mîn	4	399	176	83	92	168	155	101	5	1179
Unîteya 4. Laş û Ten- duristî	5	431	249	100	78	189	107	142	26	1322

Unîteya 5.										
Xurek û Vexurek	4	857	456	156	175	325	251	253	36	2509
Unîteya 6.										
Demsal û Salname	4	482	217	70	104	168	144	115	5	1305
Unîteya 7.										
Lîstik û Çîrok	4	607	322	68	121	203	180	149	21	1671
Unîteya 8.										
Çalakîyên Serbest	7	598	290	132	156	202	176	168	22	1744
Serhev	35	4347	2165	775	925	1714	1313	1226	129	12594

Wekî ku di tabloya 6. da jî xuya dibe ku di unîteya yekem “Em Zimanê Xwe Nas Bikin” da 667 bêje hene. Ji van bêjeyan 262 lib navdêr, 123 lib lêker, 51 lib rengdêr, 39 lib hoker, 88 lib cihnav, 55 lib daçek, 44 lib gihanek û 5 lib jî baneşan in. Di vê unîteyê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di unîteye duyem “Ez û Malbata Min” da 2197 bêje hene. Ji van bêjeyan 711 lib navdêr, 332 lib lêker, 115 lib rengdêr, 160 lib hoker, 371 lib cihnav, 245 lib daçek, 254 lib gihanek û 9 lib jî baneşan in. Di vê unîteyê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di unîteya sêyem “Xwendîngê û Jîngeha Min” da 1179 bêje hene. Ji van bêjeyan 399 lib navdêr, 176 lib lêker, 83 lib rengdêr, 92 lib hoker, 168 lib cihnav, 155 lib daçek, 101 lib gihanek û 5 lib jî baneşan in. Di vê unîteyê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di unîteya çarem “Laş û Tenduristî” da 1322 bêje hene. Ji van bêjeyan 431 lib navdêr, 249 lib lêker, 100 lib rengdêr, 78 lib hoker, 189 lib cihnav, 107 lib daçek, 142 lib gihanek û 26 lib jî baneşan in. Di vê unîteyê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di unîteya pêncem “Xurek û Vexurek” da 2509 bêje hene. Ji van bêjeyan 857 lib navdêr, 456 lib lêker, 156 lib rengdêr, 175 lib hoker, 325 lib cihnav, 251 lib daçek, 253 lib gihanek û 36 lib jî baneşan in. Di vê unîteyê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di unîteya şeşem Demsal û Salname” da 1305 bêje hene. Ji van bêjeyan 482 lib navdêr, 217 lib lêker, 70 lib rengdêr, 104 lib hoker, 168 lib cihnav, 144 lib daçek, 115 lib gihanek û 5 lib jî baneşan in. Di vê unîteyê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di unîteya heftem “Lîstik û Çîrok” da 1671 bêje hene. Ji van bêjeyan 607 lib navdêr, 322 lib lêker, 68 lib rengdêr, 121 lib hoker, 203 lib cihnav, 180 lib daçek, 149 lib gihanek û 21 lib jî baneşan in. Di vê unîteyê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene.

Di unîteya heştam “Çalakîyên Serbest” da 1744 bêje hene. Ji van bêjeyan 598 lib navdêr, 290 lib lêker, 132 lib rengdêr, 156 lib hoker, 202 lib cihnav, 176 lib daçek, 168 lib gihanek û 22 lib jî baneşan in. Di vê unîteyê da herî zêde navdêr, herî kêr baneşan hene. Bêje, herî zêde di unîteya pencem “Xurek û Vexurek” da, herî kêr jî di unîteya yekem “Em Zimanê Xwe Nas Bikin” da

hene.

Encam, Nîqaş û Pêşnîyaz

Di perwerde û hînkirina zimanan da rola pirtûkên dersê gelekî giring e. Pirtûkên dersê hem ji aliyê naverokê hem jî ji aliyê taybetîyên xwe yên derveyî naverokê ve divê têr û tijî bin. Pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem ji 8 unîte û 35 metinan pêk tê. Metinên pirtûkê li gor cureyên metinan û unîteyan hatîne dabeşkirin ku di unîteya yekem da 3; di unîteya duyem da 4; di unîteya sêyem da 4; di unîteya çarem da 5; di unîteya pêncem da 4; di unîteya şeşem da 4; di unîteya heftem da 4 û di unîteya heştem da 7 metin hene.

Bi vê xebatê tê dîtin ku dabeşbûna cureyên metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da li gor cureyên metinan û unîteyan gelekî bêrêkûpêk e. Di hemû unîteyan da metinên agahîder hene. Lê di hin unîteyan da ne metinên hikayetî ne jî helbest qet cih nagirin. Yanî di vê pirtûkê da metinên hikayetî û helbest gelekî hatine piştguhkirin û amadekaran di pirtûkê da gelekî kêmtir cih dane metinên ji van cureyan. Berovajîyê van cureyan, metinên agahîder di pirtûkê da gelekî zêde cih digirin. Ji ber ku metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da li gor cureyên metinan bihevşengî nehatine dabeşkirin, ev wekî kêmasîyeka mezin derdikeve pêş. Di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da, divê mînakên ji her sê cureyên metinan bi hevşengî bêne bicihkirin. Ji ber ku metinên hikayetî ji bo geşedana zimanî ya xwendekarên di asta xwendengeha seretayî û navîn da gelekî giring in, bi qasî ku pêdivî pê heye divê di pirtûkên dersa kurmancî da bêtir bicihkirin. Herweha hevnasîna xwendekarên dersa kurmancî hîlbijartî bi pirtûka dersa kurmancî ra bi piranî li xwendengeha navîn çêdibe. Ev rastî, hesasîyet û giringîya naveroka pirtûka dersê zêdetir dike.

Serenavên metinan jî tê da, me bêjeyên metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da li gor cureyên bêjeyan senifandin û bi alîkarîya tabloyan bi awayekî hejmarî nîşandan. Me metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da serhev 12594 bêje tesbît kirin. Di van metinan da 4347 navdêr, 2165 lêker, 775 rengdêr, 925 hoker, 1714 cihnav, 1313 daçek, 1226 gihanek û 129 baneşan hatine bikaranîn. Di metinên agahîder da 9781, metinên hikayetî da 2134 û di helbestan da 679 bêje hatine bikaranîn. Bêjeyên hin metinan ji temamiya bêjeyên her çar helbestan da hatine bikaranîn, zêdetir e. Berovajîyê giringîya helbestan ya di perwerdeya xwendekarên xwendengeha navîn da, di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da hejmara helbestan gelekî kêmtir e. Hin metin gelekî direj in, hin metin jî gelekî kurt in. Hejmara metinên pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem û qebareya pirtûkê li gor du saetên dersê gelekî zêde ne. Eger em berawirdkirinekê bikin tê dîtin ku qebareya pirtûkên dersa kurmancî di hin pêlikan da bi qasî pirtûka dersa tirkî heye ku hefteyekê da 5 saetên dersê bo hatiye veqetandin.

Tê dîtin ku di metinên pirtûka dersa kurmancî ya pola heştem da li gor cureyên bêjeyan ji herî zêdeyê ber bi herî kêmtir navdêr, lêker, cihnav, daçek, gihanek, hoker, rengdêr û baneşan hatine bikaranîn. Ji ber ku di qada kurdî bi taybetî jî di qada kurmancî da li ser cureyên bêjeyên metinên di pirtûkên dersa kurmancî da çî xebat nehatine kirin, em nikarin berawirdkirinekê bikin. Lê ji ber ku di qada tirkî da xebatên bi vî rengî hatine kirin em dikarin li gor cureyên bêjeyan bi xebatên tirkî ra berawirdkirinekê bikin. Demirbükên (2011) li ser cureyên bêjeyên metinên di pirtûka

dersa tirkî ya pola pencem a ku sala 2009-2010an da hatibû bikaranîn, xebitîye û cureyên bêjeyên metinên di vê pirtûkê da, ji herî zêdeyê ber bi herî kême weha tesbît kirine: navdêr, lêker, rengdêr, cihnav, hoker, daçek, gihanek û baneşan. Bora (2016) li ser cureyên bêjeyên metinên di pirtûka dersa tirkî ya pola şeşem xebitîye û di metinan da herî zêde navdêr û herî kême baneşan tesbît kirine. Arpağ (2016) li ser cureyên bêjeyên metinên di pirtûka dersa tirkî ya pola heftem xebitîye û pêşîyê metinên di pirtûkê da li gor cureyên metinan senifandîye û paşê jî bêjeyên van metinan li gor cureyên bêjeyan senifandiye. Di encama xebata xwe da tesbît dike ku di metinan da herî zêde navdêr, herî kême baneşan hatine bikaranîn. Dabeşbûna cureyên din ê bêjeyan li gor cureyên metinan diguhere. Duran (2019) li ser pirtûka dersa tirkî ya pola çarem xebitîye û ji herî zêdeyê ber bi herî kême cureyên bêjeyên metinên vê pirtûkê weha tesbît kirine: navdêr, lêker, rengdêr, weklêker, hoker, gihanek, cihnav, daçek û baneşan. Di hemû xebatên navborî da jî wekî vê xebatê herî zêde navdêr, herî kême baneşan hatine tesbît kirin. Xebata me bi xebatên navborî ra ji vî alîyî ve dişibîne hev.

Bi wesîleya vê xebatê tê dîtin ku pirtûka dersa kurmancî ya pola heştam bi awayekî têr û tijî nehatiye amadekirin. Bêguman yek ji sedemên vê encamê nebûna xebatên zanistî yên di vê qadê da hatine kirin û bi vî awayî dîyarnekirina zêdehî û kêmasîyên bernameya hînkirinê û pirtûkên dersê ne. Herweha ji ber ku di nav amadekarên bernameya hînkirinê û pirtûka dersa kurmancî da zanyar û pisporên qada perwerdeyê nînin yan jî kême in, tê texmînkirin ku yek ji sedemên kêmasîyên ku derketine holê ev e.

Piştî encam û nîqaşên vekolîna li ser cureyên bêjeyên metinên di pirtûka dersa kurmancî ya pola heştam da, em dikarin van pêşnîyazan bikin:

1. Pirtûka dersa kurmancî hem ji alîyê naverokê hem jî ji alîyê derveyê naverokê ve divê li gor pêşketinên di qada pirtûkên dersê da çêbûyî, bêne amadekirin.
2. Divê hejmar û cureyên metinan di hemû tema yan jî unîteyan da bi hevsengî bêne dabeşkirin.
3. Divê hejmara bêjeyên di metin û helbestan da tîne bikaranîn, ji metin û helbestên tema yan jî unîteya pêşî ber bi tema yan jî unîteya dawî zêde bibin.
4. Divê di bijartina metin û helbestan da li gel hejmara bêjeyan, cureyên bêjeyan jî li ber çavan bîn girtin.
5. Di bijartina bêjeyên metin û helbestên di pirtûkên dersa kurmancî da divê ast û temenê xwendekaran li gel peyvanka wan li ber çavan bîn girtin.
6. Di metin û helbestên di pirtûkên dersa kurmancî da, divê bêjeyên hevpar ên li hemû deverên kurmancî tê axiftin heyî, bêne tercîhkirin.
7. Metinên pirtûkên dersa kurmancî divê li gor rêzikên rastnivîs û xalbendîyê bin. Divê xeletîyên vegotinê, têgihên tevlihev û îfadeyên binakok tê da nebin.
8. Metinên pirtûkên dersa kurmancî divê kurmancîyê pêş ve bibin û cihê bêjeyên ji zimanên biyanî bêjeyên kurmancî bîn bikaranîn. Divê di metinên pirtûka dersa kurmancî da kurmancîyeka herikbar bîn bikaranîn.
9. Ji ber ku metinên hikayetî ji bo geşedana zimanî ya xwendekarên di asta xwendîngeha seretayî û navîn da gelekî giring in, bi qasî ku pêdivî pê heye divê di pirtûkên dersa kurmancî da bîn bicîhkirin.

Çavkanî

- Adalı, O. (2011). *Anlamak ve Anlatmak*. İstanbul: Pan.
- Akbayır, S. (2007). *Cümle ve Metin Bilgisi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aktaş, Ş., & Gündüz, O. (2004). *Yazılı ve Sözlü Anlatım-Kompozisyon Sanatı*. Ankara: Akçağ.
- Akyol, H. (2006). *Yeni Programa Uygun Türkçe Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Kök.
- Alkan, C. (1979). *Eğitim Ortamları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Allison, C. (2008). Badinan'daki Eski Ve Yeni Sözlü Gelenekler. P. Kreyenbroek, & C. Allison (Ed.). *Kürt Kimliği ve Kültürü* içinde (Ü. Aydoğmuş, Çev.) (s. 51-78). İstanbul: Avesta.
- Arpağ, M. (2016). *İlköğretim İkinci Kademe 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı Metinlerinin Sözcük Türleri Bakımından Değerlendirilmesi* (Tez No: 436900) [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Baran, B. (2012). *Rêzimana Kurmancî*. Diyarbakır: Belkî.
- Bora, N. (2016). *İlköğretim 2. Kademe 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Sözcük Türlerinin İncelenmesi Ve Değerlendirilmesi* (Tez No: 436899) [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Cemiloğlu, M. (2004). *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*. Bursa: Alfa Aktüel.
- Creswell, J. W. (2005). *Educational Research: Planning, Conducting And Evaluating Quantitative And Qualitative Research*. USA: Pearson Prentice Hall.
- Çakır, F. (1997). *İlkokul Türkçe Ders Kitaplarının Eğitim Öğretime Uygunluğunun Değerlendirilmesi* (Tez No: 61881) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Çepni, S. (2012). *Araştırma Ve Proje Çalışmalarına Giriş*. Trabzon: Celepler.
- Çetişli, İ. (2006). Edebiyat Eğitiminde Edebi Metnin Yeri Ve Anlamı. *Milli Eğitim*, 34(169), 75-84.
- Çiçek, C. (2013). *Zimanek Çima Tê Qedexekirin? Polîtîkayên Zimanî Û Rewşa Kurdî Li Tirkîyeyê Ji Înkare Ber Bi Nasîne*. Stenbol: Peywend.
- Demirbüken, S. (2011). *İlköğretim 1. Kademe 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabının Sözcük Türleri Bakımından İncelenmesi* (Tez No: 290756) [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Duran, O. (2019). *İlkokul Dördüncü Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerde Yer Alan Kelime Türlerinin İncelenmesi* (Tez No: 560439) [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Tezleri.
- Gülersoy, A. E. (2013). İdeal Ders Kitabı Arayışında Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Bazı Özellikler Açısından İncelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports*

and Science Education, 2(1), 8-26.

Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi Ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.

İlmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. Ankara: Nobel Akademik.

Kaya, Z. (2006). *Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi.

Kurt, Ş. (2024). Analîza Metinên Pirtûka Kurdî (Kurmançî) Ya Pola Pêncem Ji Alîyê Hînkirina Şîyanewerîya Xwendinê ve. *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 16(01), 461-472.

MEB. (1995). *Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları Yönetmeliği*. Ankara: T.C. Resmi Gazete, 22297.

MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

MEB. (2012). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Yaşayan Diller ve Lehçeler Dersi (Kürtçe) Öğretim Programı*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

MEB. (2015). *Türkçe Dersi (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.

Özdemir, E. (2004). *Sözlü Yazılı Anlatım Sanatı Kompozisyon*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Seguin, R. (1989). *The Elaboration Of School Textbooks: methodological guide*. Paris: UNEDCO.

Şahin, T. Y., & Yıldırım, S. (1999). *Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Anı.

Tan, S. (2011). *Rêzimana Kurmançî. İstanbul*: Enstituya Kurdî ya Stenbolê.

Tan, Ş. (2007). *Öğretimi Planlama Ve Değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

Yıldırım, K. (2012). *Temel Alıştırma ve Metinlerle Kürtçe Dilbilgisi*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

XEWNEKE POLÎTİK: ÇÎROKA CEMÎL SAÎB *DI XEW DE*

Sinan ÇAKAR

A Political Story: Cemil Saib's *Le Xewma* (In Sleep) Politik Bir Öykü: Cemil Saib'in *Di Xew De* (Uykuda) Adlı Öyküsü

Sinan ÇAKAR

ORCID: 0000-0002-1088-5995 | sinancakar@yyu.edu.tr
Dr., Department of Kurdish Language and Literature, Faculty of Letters, Van Yüzüncü Yıl University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atrif:

Çakar, S. (2024). Xewneke polîtîk: Çîroka Cemil Saib Di Xew De. Kurdiyat (10), 143-155. DOI: 10.55118/kurdiyat.1589494

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Research Article/Gotara Vekolinê/Araştırma Makalesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 21.11.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 26.12.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemtî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Taraflı
Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu makale iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır.

Ethical Statement/Beyana Etik/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanin û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzîkên zanistî û etik hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin./ Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alîkariya Darayî/Maddî Destek:

The author acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolinê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

Kurte

Xewn, di jiyana mirovan de û hema bêje di nava hemû dîn û çandên cur bi cur de ciyekî xwe yê taybet heye. Pêşeroja mirovayetiye bigire heta roja îro, di jiyana mirovan de bibandoreke mezin xwe daye der. Gelek kesan li ser xewnê serê xwe êşandine û herweha gelek wate jî jê derxistine. Ji bona vê termê gelek pirtûk hatine nivîsîn û di rêya şirovekirina xewnan de mirovên taybet derketine holê û ev mesele an jî ev babet jî xwe re kirine mesele û meslek. Zêdetir jî ji hêla dînî û psîkolojîk ve gelek nihêrînên cuda derketine holê. Vê termê heman demê bandor li edebiyatê kiriye û di edebiyata cihanê de cîyê xwe girtiye. Rengvedana xewnan di edebiyatê de caran weke bertekekê û bi helwest û mebesteke polîtîk hatine nivîsîn. Di edebiyata kurdî de jî metnên bi vî awayî hatine nivîsîn. Yek ji van metnan jî çîroka *Di Xew De* (Le Xewma) ya Cemil Saib e. Nivîskar ji bo rexne û hilsengandina serdemekê dîrokî xewnê weku amûrekî bikartîne. Ev xebat *Di Xew de* ya Cemil Saibî di çarçoveya bertekeke polîtîk de analiz dîke û hildisengîne.

Peyvên Sereke: Çîrok, Xewn, Şêx Mehmûd Berzencî, Di xew de, Le xewma, Cemil Saib.

Abstract

Dreams have an important place in the daily lives of people and in this respect, we can say that they have gained a unique place in all cultures and beliefs. Since time immemorial, dreams have exerted a distinctive influence on people's lives. Many people have pondered the concept of dream and derived a lot of meaning from it. Books have been written to explain this concept, and various individuals have come to the fore for the interpretation of dreams and have made this job their profession. Different perspectives and interpretations have emerged on the concept of dream, particularly within religious and psychological context. As a concept, the dream has also influenced literature and has gained a place in world literature. In literary texts, the dream has sometimes emerged as a political reaction, serving a purpose in this direction. Kurdish literature also contains texts of this kind. One of these is Cemil Saib's short story *Le Xewma* (In Sleep). In this story, Cemil Saib reveals a historical period through the dream method in a critical and political manner. In this study, this particular story of Saib has been analysed within the framework of political reaction, employing a critical and analytical approach.

Keywords: Story, Dream, Şêx Mehmûd Berzencî, Le xewma, Di xew de, Cemil Saib.

Özet

Rüya insanların günlük yaşamında önemli bir yere sahiptir ve bu yönüyle diyebiliriz ki tüm kültür ve inançlarda kendine has bir yer edinmiştir. Geçmişten bu yana insanların yaşamına kendine özgü etkilerde bulunmuştur. Birçok insan rüya kavramına kafa yormuş ve ondan çokça anlam çıkarmıştır. Bu kavramın açıklanması için kitaplar yazılmış, rüyaların yorumlanması için de farklı insanlar ön plana çıkmış ve bu işi kendilerine meslek edinmişlerdir. Rüya kavramı hususunda özellikle dini ve psikolojik açıdan farklı bakış açıları ve anlamlandırmalar ortaya çıkmıştır. Rüya kavramı olarak edebiyata da etki etmiş ve dünya edebiyatında yer edinmiştir. Edebi metinlerde ise rüya, kimi zaman politik bir tepki olarak ortaya çıkmış ve bu yönde bir amaç gütmüştür. Kürt edebiyatında da bu türden metinler görülmektedir. Bunlardan biri de Cemil Saib'in *Di Xew De* (Uykuda) adlı öyküsüdür. Cemil Saib bu öyküsünde rüyayı tarihsel bir dönemi; eleştirel ve politik bir tutumla irdelemenin aracı olarak kullanmaktadır. Bu çalışmada Saib'in anılan öyküsü, politik tepki çerçevesinde eleştirel ve çözümleyici bir yaklaşımla incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Öykü, Rüya, Şêx Mehmûd Berzencî, Di xew de, Le xewma, Cemil Saib.

Destpêk

Xewn di jiyana mirovan de cihekî giring digire ku hem li ser qada kesayatiyê hem jî civakî de xwedî bandoreke piralî ye. Ji ber vê yekê dikare bê gotin ku xewn di destpêkê de wekî têgiheke takekesî bê famkirin jî pişt re bi têkildarbûna xwe dikeve çarçoveyê berfireh. Ew tişt ku mirov di dema nivîstîna de dibîne re wek xewn hatiye binavkirin (Doskî, 2006: 11). Di zimanê erebî de jî bo xewnên baş rûya, jî bo xewnên nexweş jî hulm tê gotin. Rûya rehmanî, hulm şeytanî ne (Çelebi, 2008: 306). Di dîrokê de xewna herî binavûdeng ya ku hatiye tomarkirin xewna Yusuf pexember e. Yusuf pexember bi şîrovekirina xewna Firewn ji zindanê azad dibe û welatê Misrê jî xelayê jî diparêze (Cayce, 1998: 14). Dîsa di Kur'ana pîroz de Yusuf pexember xewna xwe ji bavê xwe Yaqûb pexember re dibêje û Yaqûb pexember bi şîrovekirina xewna wî dixwaze wî ji bela û musîbetan biparêze (Yûsuf 12/4-6).

Feylesofê Yewnanî Platon li ser xewnan wiha dibêje “xewn dengê wijdana me ne, hewce ye mirov guhdarî bide vî dengî û riayetê wê bike”. Lê berevajiyê Platon Arîsto xewnan tiştên tesadufî û bêwate dibîne (vgz. Cayce, 1998: 15). Fîkr û ramanên li ser xewnan wisa dixuyê ku ji mahiyeta xewnan dûr nîne. Çimkî xewn jî siruştiya xwe jî tê famkirin ku hem girêdayî jiyana rojanê ye û bi mantiq û qeydeyên wî tîr şîrovekirin û hem jî ev yeka wekî teqez naye sînorkirin. Loma di nav wê de binhiş, mêj, amanc û xeyalên merivan tîkildarîya wê zêde dike. Di taybetiya nezanîyê jî xewnan dikişîne qadeke din. Ev jî wekî qada çand e ku li ser şîrovekirina xewnan û mereqa paşerojê ava dibe. Ji bona vê yekê falzan û remlvan derketine û xewn şîrove kirine. Pêkhatin û şîrovekirina xewnan ji teologan bigire heta psîkanalîst û feylesefon re jî bûye meraq. Psîkanalîst xewn, jî bo çareserîkirina pirsgirekên dêrûnî, teologan jî aliyê dînî, û feylesofan jî ji bona zelalkirina raborî û dahatûya mirovan, wek elametekê dîtine (Osmanoğlu, 2017: 2). Di dîrokê de gelek caran kesên ku xewn şîrove kirine wek mirovên pîroz hatine dîtine. Doskî dîyar dike ku li ser perestgehekê dînî di derbarê şîrovekirina xewnan de weha hatiye nivîsîn: “ez xewnan şîrove dikim, û min ji layê xwedavendan ve destûr heye ku vê çendê rabibim” (2006: 11).

Piştî serdemekê zedetîr jî piştî sedsala bîstan psîkanalîstan jî hêla dêrûnîyê ve xewn şîrovekirine û ev cure şîrovekirin jî piranî bi pîvanên Freud ve şikil girtiye. Li gorî Freud (1856-1939) xewn pêkhatina arezûyên mirovan in. Mirov di jiyana de bi hin kêşe û meseleyan re rûbirû dimîne û car dibin ku di van meseleyên xwe de çareserîyekê pêk nayîne û gelek caran jî serkeftinekê çênabe. Ev kêşe û meseleyên vî awayî bandorê li xewna wan dike û meseleyên ku nehatine çareserîkirin di xewnê de li gorî xesteka wan çareser dibin (Freud, 2018: 19).

Xewn herweha di metnên edebî de jî cih girtiye. Pêwendîya edebiyat û xewnê di serdemên modern û postmodern de bûye mijara metnên edebî. Nivîskaran jî bona derbirîna hin meseleyên takekesî û civakî motîfên xewnê bikaranîne. Bi rêya vê yekê jî hin tiştên nepenî bi sembolen xewnan ve dane dîyarkirin (Üstün Kaya, 2021:452). Metnên xewnî gelek caran jî bona rexnekirina serdemekî yan jî desthilatdarîyekê hatine honandin. Bîrokrasî, karbidestî yan desthilatdarî gelek aliyên ve di edebiyatê de cîyê xwe girtiye. Rişwet, zilm û zordarî, helwestên nelirê û hukmên bêkanûnî yên karbidestan, jî hêla nivîskaran ve hatine gengeşîkirin û rexnekirin (Tosun, 2020: 359). Li gorî Pospelov hemû berhemên edebî jî bo armancekê tîr nivîsîn (2014: 205). Ji ber vê

yekê ye ku metnên honandî ne bi tesadûfî bi mebesteke dîyarkirî ve tîrên afirandin. Xewn gelek caran remzên dahatûyê şîrove dike û dahatûyê rave dike. Da ku mirov bikare hêmaya metneke edebî peyda bike divê di serî de mirov mebesta nivîskar ya nivîsandinê dîyar bike. Lewra metna edebî di encama helwesta nivîskar ya hundirîn pêk tê (Çıkla, Kuran, 2021: 68-69). Li gorî Necîp Tosun di afirandina metnekî edebî de divê mirov jîyana nivîskar jî berçav bigire. Bandora jiyana nivîskar her wiha bandorê metna wî jî dike. Ji ber vê yekê jî serpêhatî, şahidî, fikir û bawerî û helwesta nivîskar bandorê metnê dike. Tosun, dibêje ku “berhema hûnerî ji îdeolojîya nivîskar dûr/qut nabe” (2020: 99-100).

Em vê cureya nivîsê di edebîyata tirkî de jî dibînin. Yek ji van ji aliyê Ziya Paşa ya din jî ji aliyê Namîk Kemal ve hatiye nivîsîn. Ziya Paşa di sala 1869an de li Londrayê di rojnameya *Hurriyetê* de bi navê “Rüya” metnekî diweşîne. Ev metn di vê rojnameya navborî de, di hejmarên 68 û 69an de derdîçe. Dîsa di vê serdemê de metneke wî cureyî jî ji aliyê Namîk Kemal ve hatiye nivîsîn. Li gorî çavkanîyan Namîk Kemal ev metn di sala 1875an de li Magosayê nivîsiye (Demir, 2022: 12). Ziya Paşa di vê metna xwe de bi awayekî satîrîk desthilatîya sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa rexne dike (Tek, 2017: 232). Ev herdu metn di serdema xwe de li hemberî desthilatdarîya serdemê hatine nivîsîn. Ji metneke edebî wêdetir bi gilî û gazindeyên nivîskaran pêk hatine. Lêkoler Metin Kayahan Özgül van metnan weke metnên siyasî pênase dike. Li gorî Özgül, ev metnên navhatî di vê serdemê de bi mebesteke polîtîk hatine nivîsîn (1989: 21). Serdema nivîsîna metna Cemîl Saîb jî dikeve piştî van metnên navborî. Ger em rewşa serdemê jî binêrin em dibînin ku di vê serdemê de Silêmanî jî di nava sînore Împeratoriya Osmanîyan de ye. Ji ber vê yekê jî em dikarin bibêjin Cemîl Saîb jî ji vê cureya nivîsê haydar e. Lewra li ser vê esasê rexneyên xwe bi rêya metneke çîrokê anîne ziman. Cemîl Saîb di dewra Osmanîyan de jîyaye û îhtîmaleke mezin e ku haya wî wî cureya rexneyê heye. Haşîm Ahmetzade îddîa dike ku çîroka Cemîl Saîb îlhama xwe ji metneke tirkî wergirtîye û ev metneke xewnî ye û di sala 1909an de li Bexdayê bi zimanê erebî hatiye wergêrandin. Li gorî Ahmetzade çîroka Cemîl Saîb ji gelek aliyên teknîkî û tematîk ve dişibe vê metna navhatî. Ne tenê ev metn, Ahmetzade dîyar dike ku çîroka Cemîl Saîb di heman demê de dişibe kurteçîroka nivîskarê tirk ya Celal Nurî. Celal Nurî ev metna xwe bi sernavê “Cenette Bir Yolculuk” di sala 1903an de daye weşandin (2004: 194).

Nimûneyên metnên xewnî di edebîyata kurdî de jî tîrên dîtin. Destana Memê Alan yek ji van metnan e. Di destanê de ji Mem re eyan dibe ku; Mem dê bi xwarina hinara jehrkirî û Zîna Zêdan jî dê piştî heft rojan bimire. Ev bûyer heman wekî Memî di xewnê de dîtiye pêk tê (Lescot, 2020: 139-140). Dîsa di çîroka Osman Sebrî (1905-1993) ya “Li Goristaneke Amedê” de lehengê çîrokê ji welêt dûr e û di hesreta welêt û bêriya rojên berê dike. “Kela gihana welêt...kela gihana welêt” (r.35). Ev hevokên hanê dêrûnî û naçarîya nivîskar didin der. Lê em di çîrokê de jê hay dibin ku çûna welêt ne mimkune. Em ji metna çîrokê jê derdixin ku lehengê çîrokê nivîskar bixwe ye. Nivîskar ji ber hin sedemên polîtîk ji welat sirgûn bûye û ji derveyî welat dijî. Ew xwesteka xwe ya çûna welêt bi riya xewnê bi cî tîne. Ew di xewnê de bask dike û tê li Amedê li ber goristaneke dadikeve jêr. Li goristanê bi gelek kesayetiyên payebilind yê kurdan û hin mirovên xwe ji nêz ve dibîne u bi wan re diaxive. Li vir dema em li gor Freud binerîn arezûya mirov derdikeve pêşberî me. Lewra lehengê çîrokê astengiya tê de û xwesteka xwe ancax dikare bi riya xewnê pêk bîne.

1. Rewşa Sîyasî

Piştî têkçûna dewleta Osmanî bajarê Silêmanîyê û derûdora wê di nava sê hêzên ji hev cihê de dibe cihê şer û pêvçûnan. Yek ji van tirk in û di bin pêşengîya Mustafa Kemal de doza Mûsil û Kerkûkê dikin. Hêza din jî Îngîlîz in ku piştî şerê cihanê yê yekemîn Iraq dikeve bin desthilatdariya wan. Hêzeke din jî di vê serdemê de hêza kurdan e ku di bin pêşengîya Şêx Mehmûd Berzencî de doza serxwebûnê dikin. Ev rûdanên sîyasî di nava rewşenbîr û gelê kurd de jî xwe dide nîşandan. Cemil Saîb jî ji van kesan e ku serê xwe bi vê meseleyê êşandîye. Di vê serdemê de rojnameya *Jîyanewe* di bin berpirsîyarîya Cemil Saîb de bi propaganda hukumranîya Îngîlîzan ve derdikeve pêş. Ne tenê nivîsên Cemil Saîb; li ser vê babetê di rojnameyê de gelek nivîs derdîçin û di van nivîsan de jî dostaniya Îngîlîzan ya li hemberî kurdan tê vegotin.

Piştî şerê cihanê yê yekemîn piraniya Iraqê dikeve bin hukumranîya Îngîlîzan. Bajarên kurdan yên wek Silêmanî, Kerkûk û Mûsil ji van bajaran in. Di vê serdemê de Şêx Mehmûd jî li Silêmanîyê niştecîh e. Şêx Mehmûdê Hefîd yan jî bi gotineke din Şêx Mehmûd Berzencî di çiriya paşîn ya 1918an de ji aliyê nûnerê Îngîlîstanê yê Iraqê Major Noel ve weke hukumdarê Kurdistanê tê îlankirin (Hilmî, 2010: 47). Lê fikr û ramanên Îngîlîzan û yên Berzencî gelek ji hev cihê ne. Di sala 1919an de gengeşiyên navbera Îngîlîz û Berzencî dibin sedema şerekî û Berzencî têk diçe û di heman salê de jî hêla Îngîlîzan ve tê sirgûnkirin û ev rewş heta sala 1922an berdewam dike. Berzencî dîsa bi destûra Îngîlîzan di sala 1922an jî sirgûnê vedigere û li Silêmanîyê dibe serokê hukumeta kurdan. Lê vê carê jî hukumdariya wî zêde dom nake û di tîrmeha 1924an de mecbur dimîne û ji Silêmanîyê derdikeve (Bayrak, 2014: 22-23).

Cemil Saîb wek me li jor jî diyarkirî ne bi mebesta çîroknûsîyê ji bo dijberîya Şêx Mehmûd Berzencî ev metna hanê nivîsandî ye. Dibe ku tekane mebesta nivîskar jî reşkirina desthilatdariya Berzencî be. Li gorî Maruf Xeznedar du pismamên Cemil Saîb jî hêla hêzên Berzencî tînin kuştin (2024: 33). Haşîm Ahmetzade jî dîyar dike ku mirovên Cemil Saîb yên hatine kuştin yek birayê wî Arif Saîb e û yên din jî hevalekî wî yê nêz û xwezûrê wî ye. Arif Saîb bi tawanbarîya sixurîya Îngîlîzan tînin kuştin (2018: 107).

Cemil Saîb heta hejmara 37an di rojnameya *Jîyanewe* de wek berpirsîyarê rojnameyê dixebite. Ji bilî meseleyên şexsî dijberiyek din jî di navbeyna Şêx Mehmûdê Berzencî û Cemil Saîb de heye ku ew jî helwesta Cemil Saîb ya polîtîk ve pêwendîdar e. Rojnameya *Jîyanewe* bi propagadaya îngîlîzan ve tê naskirin. Rojname bi awayekî aşkera piştevanîya Îngîlîzan dike û dixwaze kurd jî di bin jêrdestîya Îngîlîzan de mafê xwe yê sîyasî û civakî biparêzin. Cemil Saîb rojnameyê taybetî jî ji bona vê yekê terxan dike (Arif, 2011: 16). Di vê serdemê de nerazîbûnên li hemberî Şêx Mehmûd Berzencî pir in. Ji ber ku Berzencî di desthilatdariya xwe de piranî cih daye mirovên xwe û xelkê jê aciz bûye. Xelkê Silêmanî û Kerkûkê bertek nîşan dane û zêdetir jî di nava mirovên xwende de ev yek nehatiye pejirandin û desthilatdariya Şêx Mehmûd Berzencî cih cihan hatîye rexnekirin (url-1). Ev yek di bîranînên Refîq Hilmî de jî bi heman awayî cih digirin. Hilmî jî dibêje, dema Şêx Mehmûd Berzencî bi alîkarîya Îngîlîzan li Iraqê desthilatdariyê destdixê, di karên rêveberîyê de piranî mirov û dostên wî tînin wezîfedarkirin (2010:46).

2. Helwesta Rexneyî û Sîyasî “Di Xew De” ya Cemîl Saîb de

Berhema Cemîl Saîb a çîrokî ku piştire weke “Le Xewma/Di Xew De” nav daye, di navbeyna salên 1925-1926an de di rojnameya *Jîyannewe* de 18 tefrîqa û di rojnameya *Jîyanê* de jî weke 5 tefrîqa û bi tevahî 23 tefrîqa weşiyaye. Çîrok di van rojnameyan de bê nav bê nasnav derçûye. Çîrok herî dawî hejmara *Jîyanê* ya 29ê tîrmeha 1926an weşiyaye û di vê hejmarê de herçiqas di dawîya çîrokê de ‘navber’ hatibe nivîsîn jî di hejmarên pişt re yên rojnameyê de em li rastî berdewamiya çîrokê nayên (Arif, 2011: 14-15). Metna çîrokê piştire ji aliyê Cemal Baban ve di sala 1975an de ji destnivîsên nivîskar weke pirtûk hatîye weşandin (Shakely, 1998: 26). Ev metin di edebiyata Soranî de yekemin metna çîrokî ye (Reşid, 2005: 10).

Dema li gorî van nihêrînên li jor em metna Cemîl Saîb binêrin ev yek baş tê dîtîn ku Saîb ne ku armanc dike xewna xwe binîvîse. Armanca wî ew e ku serdema Şêx Mehmûd Berzencî li gorî xwe reş û tarî bide pêş û wê serdemê teşhîr bike. Bi mebestekî polîtîk ev metin hatiye nivîsîn. Cemîl Saîb meseleyên xwe yên şexsî bi rêya vê çîrokê dide der û ev yek jî di çîroknûsiya kurdî de cîyawazîyekê din dide vê metnê. Lewra di vê çîrokê de diyardeya herî sereke problemên şexsî ne (Filiz, 2023: 10). Ger em metna Cemîl Saîb binêrin em ê bibînin ku tiştê ku derdikeve holê ya herî sereke mebesta nivîskar e. Nivîskar bi metna xwe ve li gorî xwe serdemekî dide nîşandan. Rexneya serdemekê bi rêya metna xwe dide der. Gelek nivîskar jî vê çîrokê bi heman awayî pênase û şîrove dikin. Li gorî Huseyn Arif; çîroka “Le Xewma” her çend wek çîrokeke edebî bê naskirin jî ew di heman demê de metneke dîrokî û sîyasî ye jî (2011: 15). Lewra em dibînin nivîskarê çîrokê naveroka metna xwe bi rexneya bûyerên serdemê ve ristîye. Herçend çîrok bi şêwazeke sembolîk hatibe nivîsandin jî em bi gelek şahidî û belgeyên serdemê ve dikarin bejin, çîrok paşxaneya xwe ji rûdanên sîyasî yên vê serdemê wergirtîye. Herweha Haşîm Ahmetzade û Marûf Xeznedar jî gotinên Huseyn Arif piştrast dikin. Ferhad Shakely di vê babetê de tevli nîqaşê dibe û vê rewşê îronîk dibîne. Lewra Shakely rêbertî û desthilatdariya Şêx Mehmûd Berzencî di serdema modern a kurdan de weke qalîtiya xweser a yêkemîn binav dike. Di vê babete de şayesandin û dijberîya Cemîl Saîb; li gorî Shakely tiştê îronîk e (1998: 27). Ji bona zelalbûna vê serdemê şahidîyên Refîq Hilmî jî giring bûn. Ji bona analiz û piştrastkirina çîrokê cih cihan me biranînên Refîq Hilmî wek referans hilgirtin. Gotin û referansên Refîq Hilmî ji bona xebata me cîyekî taybetî digire. Lewra Refîq Hilmî ne tenê şahidê serdemê heman demê de yek ji nêzîktirîn mirovê derûdora Şêx Mehmûd e. Hilmî di serdema Konferansa Parîsê de li Silêmanîyê ye û nameya ku li ser navê Şêx Mehmûd Berzencî û giregirên kurdan ji Şerîf Paşa re hatîye nivîsîn bi destê wî tê amadekirin (Hilmî, 2010: 50).

Vegêrê çîrokê di sere metna xwe de diyar dike; ya ku ew vedibêje xewna wî ye. Çîrok li ser çar beşan ve hatîye dabeşkirin. Beşa ewil “Xwedê bi xêr bike” ye. Vegêr bi mebesta bidestxistina aboriya malbata xwe bi tevî karwanekê ber bi bajarekî ve rê dikeve. Vegêr vî bajarî weke bajarê Îslamê pênase dike. Herçend di rê de li hemberî êrîşên çete û qaçaqçîyan bîn jî di dawîyê de xwe digihînin bajêr. Li bajêr dergevanên bajêr wan radiwestînin û dixwazin her çî awayî be bacê ji wan bistînin. Dema ku dor tê vegêr û li ser wî pere dernakeve wî bi qesta casûsiyê digirin. Lê piştî hin hîvî û lavahîyên karwanîyan ew wê şeve li xanekê dimîne. Piştî roj hiltê mirovên ewlehîyê wî digirin û dibin ba yekî payebilind. Bi biryara wî vegêrê çîrokê dixin odeyekî. Ev cih di çîrokê

de di bin sernavê “Min di wê odeyê de çi dîtin?” hatiye nivîsîn. Ev ode ciyekî pir taybet e. Lewra odeyekî din jî rex vê odê heye û li wir jî mirov ji saloxdayînên vegêr tê digihîje ku hin jinên payebilind di vê odeyê de civîyan e. Li rexê alîyekî odê jî pencere hene û vegêr di vê derê civînên ku çêdibin guhdarîya wan dike. Dengên ku odeya jinan de tèn bihîstîn de qala zêr, mucewher û hin tiştên bi qîmet tèn kirin. Jinên ku li wê derê ne hemû van tiştan layîqê jinekî li nav wan de runiştîye dibînin. Ew jin jî bi awayekî xwe bawer dema behsa zêrê jineke din bê kirin ew bi pozbilindî dibêje ku ew tiştên bi vî rengî mafê wê nin. Dengên ku li odeya jinan de tèn bihîstîn de vegêr me pê dide hesandin ku piranî ew jina payebilind hemû tiştî ji xwe re rewa dibîne. Dîsa gelek kes tèn li wir ji dost û nasên xwe re doza karmendîyê dikin. Hin mirovên ku hatine girtin bi destê wê jinê tèn berdan. Di vê odê de tenê em dengê wan jinan dibihîsin em reng û rûyê wan nabînin. Li alîyê din de jî kesayetê heye ku di çîrokê de weku “mezin” tê binavkirin li ser sîyasetê û rewşa welat di nava hewldanekî de ye. Her carê komek radibe û komek din pê re rûdine. Di nava van koman de yek jî koma melayan in ku li gorî fetwaya wan kesên ku dijberîya vî zîlamî dikin weku kafir tèn binavkirin û hewceye mal û jinên wan, ji wan bên standin. Komên ku tèn bi mezin re dicivin Îngiliz û Tirk jî di navê de ne û her yek ji wan dixwaze ‘mezin’ li ser rêya wan bimeşe. Lê axaftinên ku li wir tèn kirin vegêrê çîrokê heyirî dihêle û di dawîyê de dema ku ‘mezin’ dibêje ez ya yekî jî nakim û ez ê bes ya xwe bikim; vegêr bê hemdê xwe dikene û pê dihesin ku axaftinên wan hatine bihîstîn lewra li vegêr tene xezebê û jê dipirsin ka gelo çi karê wî di wê odeyê de heye. Wî bi karê casûsiyê pênase dikin û lê didin. Çîrok di vê derê de dawî dibe. Em hay pê nabin ka gelo vegêr ji xewê hişyar dibe yan na.

Rita Felski edebîyatê tiştêkî sûdgir dibîne û li gorî wê yek ji mebesta afirandina nivîskar sûd e (Felski, 2016:17). Ger ji vê hêlê ve jî lê binerin em dê bibînin ku Cemil Saîb bi mebestekî sûdgir rexneyên xwe bi rêya vê çîroka xwe anîne ziman. Lewra em nikarin bibêjin ku mebesta nivîskar a sereke nivîsandina çîrokê ye. Ji xwe tekane metna nivîskar ev çîrok e û heta vê gavê em li rastî berhem yan jî çîrokek din ya nivîskar nehatine. Ji xeynê vê yekê jî ew di metna xwe ya ku di rojnameyê de derdixe navê xwe li ser nenivîsandî ye. Saîb bi rêya vê çîrokê serdemekî bi çav û helwesta xwe ve derdixe pêşberî xwîneran. Cemil Saîb bi vê metna xwe ve li pey hisabdîtinekê ye. Ev hisabdîtin li hemberî Şêx Mehmûd Berzencî ye. Ji ber ku mirovên Saîb bi destê alîgirên Şêx Mehmûd ve hatine kuştin. Ew desthilatdarîya Berzencî bi awayekî reş û tarî dide şayesandin. Nivîskar da ku rexneyên xwe bîne ziman serî li edebîyatê daye û ji edebîyatê sûdwerirtîye. Sûdwerigirtina nivîskar di vê berhemê de teşhîrkirina serdemê ye. Nivîskar di destpêka çîrokê de bi xwîneran dide dîyarkirin ku xewnek dîtî ye. “Şevêkê di xewnê de ez rastî bûyereke nedîtî hatim.” (r.7) Ev xewn li gorî ragihandina vegêr xewneke tirsnaq û tehl bûye. Rewşa vegêr rewşeke xirab e. Sir û seqem e û serpayîzeke dereng e. Bi vî avayî jî vegêr hem rewşa xwe dide dîyarkirin û hem jî rewşa demsalê nîşan dide. Rewşa demsalê û rewşa vegêrê çîrokê dişibin hev. Tê da hêvî yan jî germahîyek nîne.

Vegêrê çîrokê bi qesta dabînkirina jîyana zarokên xwe qesta seferekî dike. Sefera vegêr jî ber bi welatekî din e. Ku nivîskar wî welatî weke welatê Îslamê pênase dike. “...xwedê lêanî û ez rabûm min berê xwe da ber bi jor û min got ew welatekî Îslamê ye. Li wir misilman û kesên baş zêde ne, alîkarîya hevûdu dikin” (r. 8). Lê di rê de vegêr li rastê gelek astengîyan dimîne. Ji

alîyekî ba û baran û serma ji alîyê din ve jî çete û eşqîya derdikevin ser rêya wan û dixwazin wan bişelînin. Nivîskar bi vî halî herêmê weke cîyekî nearam dide pêş. Vegêrê çîrokê di serê destpêkê de qala bajarê Îslamê dike. Lê em di dawîyê de pê hay dibin di vê derê de îronîyek jî heye. Lewra bajarê ku weke cihê aramî û selahet û şaristanîyê tê şayesandin ne bajar e. Ji ber ku piştê em rûyekî bajêr yê dijberî vê hizra vegêr re dibin şahid. Nivîskar vê rewşê bi deve vegêr bi vî awayî dide der: “ez ji bo pirça serî hatibûm min simbêl jî ser de da” (r.16). Ev hevok tam jî rewşa vegêr dişayesîne. Lewra vegêr bi qesta dabînkirina aborîya jin û zarokên xwe hatibû, lê ew hîn di serî de li rastî tiştên cuda tê. Ew êdî qezanca ku li bajêr bidest bixe wêdetir tenê ji hêvîya wî ew e ku ji vê zulmê xelas bibe: “Biraderê karwançî got, ew mirovekî xerîb e, ji germîyan hatiye û dixwaze li vir kesp û karekî bike, feqîr e, bêdesthilat e. Wan gotin, helbet tiştêk di bin sere de heye. Hebe tunebe ev casûs e, wî ji bo fêlbazîyê xwe kiriye vî halî.” (r.14).

Wek ji metne jî em dibînin casûstîya vegêr an jî helwesta dergevanan ber derîyê bajêr destpê dike. Vegêr bi her awayî rewşeke pir tarî raberî xwîneran dike. Lehengê çîrokê bi vî awayî li rastî tadeyê tê û di dawîyê de jî bi hinceta caûsûtîyê dixwazin wî bigirin. Mirovên dergevan di çîrokê de mirovên bêinnsaf hatine şayeskirin. Armanca wan ya sereke ew e ku ji herkesî pere bigirin. Tawanbarîya casûstîyê jî ji bona vê yekê bikartînin. Nivîskar di destpêka rêwîtiya xwe de çawa ku atmosfereke nexweş şayesandibû; herwiha di berdewamîya çîrokê de vê helwesta xwe qet naguherîne. Ji her alî de dixwaze vê rewşa nexweş li ber çavên xwîneran şênbertir bike. Piştî hin xireciran vegêrê çîrokê şeva xwe di xanekî de derbas dike. Vegêr vê carê jî hem rewşa xwe ya xanê dide pêş û hem jî rewşa derdûdora xwe vedibêje. Ji bona van agahîyan û şahidîyên xwe bide pejirandin xwedîyê xanê jî dike şahid: “Min guhê xwe dayê, li nêzik ji malekê girîn, lorîn, zarîn û hawar dihatin, lê çi deng, te digot guleyek berdanê. Wekî tu ava kelandî texî ser mêlaka min, dile min şewitand. Min xwe jibîr kir.” (r.19). Vegêr şahidîyên xwe yê xanê jî bi vî şiklî dide der. Ji ber ku bavê wan zarokan hatîye kuştin zarok û dayîka wan bi dengê bilind digirîn. Ev yek ji bona vegêr tiştêkî derasayî ye û ji van şahidîyên xwe şaş dimîne. Lê pişt re me pê dide hesandin ku ev tiştên vî awayî diqewimin li vî bajarî tiştên rêzê ne. Vegêr di xanê de bi heman awayî şahidîyek xwe ya din jî dide der:

“Hew min dît li milê din ê xênî denge teqîna tivingan, hawar û gazî bilind bû. Dengê çend guleyan hatin, bû qajewaj, girîn, gazî û hawar. Cardin min xwe negirt û ez derketim derve û min guh dayê. Herçî zarok û jinik bûn, li wî milî bi girîn diaxivîn., hêvî û lava dikirin. Vê carê jî min ji xançî pirs kir û jê re got, gelo ev çi ye, vê carê çi bûye? Ez çi dizanim birader, eger ez bersiva van hemî pirsên te bidim, lazim e ez bi tu tiştêkî ve mijûl nebim û kesp karekî nekim, tenê bersiva te bidim. Şev û roj sed tiştên wiha li vir diqewimin.” (r. 21).

Tiştên ku vegêr li xanê dibe şahid tiştên ne ji rêzê ne. Kuştin, hawar û qêrîn e. Lê tiştê balkêş ew e ku ev tiştên ku dibin êdî ji kesekî/ê re xerîb nayên. Hemû kes hînê vê yekê bine. Nearamî, kuştin, talan û bêdadî tiştên ji rêzê ne her roj diqewimin. Ji xwe ev rewşa vî awayî dema ku cara ewil çîrok di rojnameya Jîyanewê de derdîçe di wir de ev rewş wiha hatîye vegotin: “Ji alîyê kesekî ve xewneke ecêp û balkêş hatîye dîtin. Di wê xewnê de jîyan û rêvebirin û raborîya çend salên vî welaî cih digirin. Gelek nihênîyên xwînavî û wehş di vê xewnê de cih digirin. Herweha ev xewn gelek rewşên taybet yê hin kesan dertîne pêşberî alemê” (Arif, 2011: 14).

Di çîrokê de tê dîyarkirin ku zordarîya desthilatdaran li her derê ye. Zulmekî mezin civak hingaftîye nava xwe. Li seranserê metne de em qet li rastî bûyereke xweş nayên. Ev rewşa awarte ji xwedîyê xanê; ya ku vegêrê çîrokê lê mêhvan e ecêb nayê. Lewra ji gotinên wî em tê digihîjin bûyerên ku diqewimin û ji vegêrê re bi seyr tîstên êdî di wî welatî de tiştên ne xerîb in. Vê rewşa awarte xwedîyê xanê ji vegeerê çîrokê re wiha vedigerîne:

“Axir te tiştên wiha nedîtine, ji ber vê tu pirsam hemî tiştî dikî, hê tu hîn nebûyî. Xwedîyê vê malê, ez nizanim, va ye çend roj e li ser casûsî masûsîyê hatiye girtin û di feleqeyê de ezî-yetek zêde lê hatiye kirin û piştê cezayek giran lê hatiye birîn. Ew jî pereyên wî tunebûne ku bide û xanîyê xwe firotiye, lê têra beşa cezayê wî nekiriye. Niha bi xwe jî di hepsê de ne. Lê çi heye, diz hatine ser mala wî feqîrî û ew çend kelûpelên tî de hebûne jî birine. Niha tu dibînî, tîving jî berdidin wan, eger zarokên wî nehatibin kuştin jî baş e. Min pirs kir, ev hemî casûsiya liv ir çi ye? Biraderê xançî sere xwe hejand, ecêb ecêb li min nêrî û hinek bîmin kenî û got: Bavê min, ev nexweşîyêke dibe herkes bigre. Tu xerîbî î te hê nedîtiye. Lê meraq neke u ê jî bibînî.” (r.21-22).

Li gorî Feridun Andaç nivîs piştî xwe dispêre bîranînan û ew di vî warî de payeyekî giring dide bîranînan (2008: 113). Ji vê pasaja jor jî dîyar dibe ku casûsî mîna heyûlayekî li pey herkesî digere. Xwedîyê xanê vê yekê dişibîne nexweşîyêkê ku divê herkesê nexweşîyê bigire. Ev nexweşîya casûsîyê di seransere çîrokê de xwe dide der. Em vê tawanbarîya casûsîyê di jîyana nivîskar de jî dibînin. Wek li jor jî hate dîyarkirin birayê nivîskar Arif Saîb bi hinceta casûsiya Îngîlîzan hatibû kuştin. Loma jî em dibînin lehengê çîrokê jî bi vê tawanbarîyê tê desteserkirin. Ne tenê vegêrê çîrokê herwiha hin kesên din jî bi vê hincetê tîstên girtin û nivîskar jî vê rewşê weku nexweşîyêke belavbûyî pênase dike. Dikare bê gotin ku hin trawmayên pêşerojê bandorê li fikr, raman û jîyana mirovan dike. Mirov nikarin xwe ji vê yekê xilas bikin. Pêşeroj her tim di paşerojê de bibandor e. Freud vê yekê bi trawmayan şer re rave dike. Li gorî Freud trawmayên di şer de piştê li ser xewnan bibandor in. Kesayetên ku di şer de bûyerên trawmatîk jîyane di xewna xwe de jî tiştên trawmatîk dibînin (2019: 70).

Wek me li jorê jî dîyar kiribû mebesta nivîskar ya sereke teşhîrkirina serdemekî ye. Ew hemû awayan li pey vê mebesta xwe ye. Di metna çîrokê de bi devê vegêrê şahidîyên herî mezin di beşa “Min di wê odayê de çi dîtin?” de hatine dîyarkirin. Lewra di vê derê de şahidîyên vegêrê digihîje lûtkeya herî bilind. Ev odayeke taybet e. Ji alîyê nivîskar ve bi hostatî ev der hatîye hîlbijartin. Ger em vê metnê weku metneke xewnê pênase bikin atmosfera vê odê dişibe xewnê. Lewra ancax di xewnekê de odayekî vî awayî bê pênasekirin. Ji ber ku di vê odayê de dê hem rewşa malbata mirovê ‘mezin’ û hem jî dê di kesayetîya ‘mezin’ de rewşa rêbertîya serdemê bê şayesandin. Di metna çîrokê de herçend nehatibe aşkera kirin jî ji helwest û wesfên ‘mezin’ em tê derdixin ku ev leheng Şêx Mehmûd Berzencî bi xwe ye. Herçend vegêrê desteser be jî ev cih qet naşibe zindanekî yan jî girtîgehekê. Lewra di vê derê de bi tena sere xwe dimîne. Ev der firsendê dide vegêrê ku rewşa derûdora xwe bi du alîyan ve ber çavan raxîne. Vegêrê ji alîyêkî wê odayê de hem guhveçîna axaftinên jinan û alîyêkî jî guhveçîna civînên li alîyê din pêk tîstên dike. Nivîskar di wê odayê de bi rêya vegêrê çîrokê mîna derhênerekî şanoyê tevdigere. Berîya ku dest bi gotinê bike di çîrokê de bi serenavan mebesta xwe dide dîyarkirin. Xwîner tavilê pê dihesin ka dê di wê beşa da çi pêk were. Kesayetên ku qal dike mîna listîkvanên şanoyê li ber çavên temaşevanên şanoyê dide cihki-

rin. Vegêr jî pişt perdeya şanoyê rewş û tevgera lehengan ji xwîneran re vedigêrîne.

“Ez rabûm û hêdî hêdî çûm ber pencereyên ku bi ser odeya jinan de bûn. Ez li wir sekinim û min guhê xwe da axaftinên wan û min bi tamamî hemî gotinên wan seh dikirin, lê çavên min li tiştêkî nebû û min guhê xwe dida gotinên wan. Ji bilî behsa zêr, mucewher, kincên xweşik û ew gotin nebe, carekê tiştêkî din li ber guhê min neket. Dengê dihat digot: Qurban jina filankesî cotek guharên wê yên gelek antîke hene, wê salê mêrê wê ji Stembolê jê re anîye. Sê rêz elmas tê de hatine bicihkirin, dibêjin li wir bi sedûpêncî lîreyan kiriye, lê qîmeta wê nayê gotin, bi Xwedê ew tenê li te tê, tu wê ji xwe re jê bistîne. Wê jî digot, ez ê sibê zû bişînim bale, bi camêrî be yan zorî ez ê jê bistînim. Ew tiştên wiha ji bo wê çî ye, bila wê bêyî pere bide min.” (r.37).

Ger mirov bi şêwaza Freud li meseleyê binêre dê metna jêgirtî çêtir bê zelalkirin. Li gorî Freud xewn arêzûyên mirovan dihewînin. Di vê metna jêgirtî de jî em dibînin ku nivîskar bi hemû awayan wêneyeke negatîf diwefîne. Vê yekê ne tenê di şexsiyeta Berzencî de malbat û derûdora wî jî bi awayekî negatîf afîşe dike. Nivîskar ji bo derbirîna kerba dile xwe bi her awayî tevdigere. Vegêrandinên wek li jor gelek tîr bihîstin. Ew jina ku dîyar e xwedî hukmekî ye her tiştî ji xwe re layiq dibîne. Ew layiqê wan hemû zêr û zîvan e. Lê ne mimkune kesekî din bibe xwedî tiştêkî giranbiha. Di çîrokê de Cemîl Saîb qala malbatekî dike ku em pê agahdar in ku ev malbat di wê derê de xwedîyê desthilatdarîyê ye. Jinên wan bi xeml û xişrên xwe ve tîr naskirin û dema ku çav berdine xişrên jineke din teqez bi hincetekê jê werdigirin. Ev yek di bîranînên Refîq Hîlmî de jî hatine dîyarkirin. Piştî ku Şêx Mehmûd Berzencî weke qralê Kurdistanê tê naskirin derûdora wî di nava rewşeke wiha de dide naskirin. “Her yek bi navê tiştêkî maaş, berat û pêwistîyên wan hatin tespît kirin. Xulam bi xenceran ve dayîk û xidam bi germîya xişrên xwe ve ketin nav pozbilindîyê. Şarwal û miradxanî, poşî û egalên bi sûrme, hevrîşmên şêxan û derûdora wan, dîmenek din dabûn Silêmanîyê.” (2010: 48).

Di wê odeya jinan de ne tenê qala zêr û tiştên biqîmet tîr kirin. Ew der hem ji bo bidestxistina karekî dewletê jî dibe cihê serîlêdanê û hin caran jî em dibînin li şûna dadgehekê tê şayeskirin. Lê ev tiştên vî awayî jî bi rêya rişwetê tîr kirin. Ev yek di çîrokê de weha hatîye vegêrandin:

“Piştî vê, ez guh lêbûm yeka din derket ortê û got, qurban filankesî topek mehfûrê yêmenî û du hevrêşimên sûrmey yên gelek sipehî ji we re anîne. Dibêje, em xizmetkarê vî derîyê han bûn, kurê min heta niha tutinfiroş bû û cixare difirotin, niha ew bêçare ye û gelek destteng e, wî xwe avêtiye ber vî dergêhî ku hûn emir bikin kurê wî bikin zabit.” (r.38-39).

Rewş di girtin û berdana hin kesan de jî bi heman awayî ye. Vegêr dîsa ji gotinên wê jinê vedigêrîne ku ew dikare girtîyan ji girtîgehê derîne. Ev yek dîsa bi bertîlekî yan jî bi hin dîyarîyan çêdibe. “Bi awakî din jî jê re got barek birinc, tenekek ron û eyarek penîr jî ji midbexê re anîye û pênc-deh lîre jî ji bo xizmeta we şandiye. Dema ku xanimê vê seh kir, got, çawan hepis kirine? Ew yê me bû, bi qebra bavê min ez qebûl nakim, a niha dê filankes biçe û beje derhal serkar filan bê berdan...destê wê mirç maçî kir û çû.” (r. 40).

Vegêr di wê odeya ku tê de desteser e berê xwîneran an jî em dikarin bibêjin berê qemereya xwe dide alîyê din ku li wê derê bi saloxdayînên vegêr em pê dizanin ku ‘mezîn’ lê rûniştîye û bi

hin komên cuda re hevdiînan pêk tîne. Nivîskar dîsa vê derê bi serenavekî nû dest bi vegêrandinê dike û tiştên ku dê biqewimin xwîneran pê dide hesandin. Nivîskar di beşa “Giftûgokirin û fetwa wergirtin, bicihanîna emran, meseleyên siyasî” de civînên ku li derûdora ‘mezin’ pêk tên vedigerîne. Lê herçend bi komên cuda re hevdiînan pêk bîne jî ew di dawîyê de gotina xwe bi cih tîne. Nivîskar dide dîyarkirin ku ew ne ji bona gel ji bona berjewendîyê xwe vî karî rabûye.

“Pişt re xwe bi bi xwe dest bi axaftin û sohbeta kir û pişt re jî mezin got: Ev gotin hemî li ba min henek û laqirdî ne, ez ji ber çî ji bo vî xelkî tuşî eziyet û derdeserî bibim, tiştê qezenc û xêra min tê de nebe ez nakim. Ez heta perekî zêde nedeynim ser hev, di babet û kar û barên xwe de dile min rehet nebe, ez yekê ji van nakim.” (r.83).

Refîq Hilmî ne tenê derûdora Şêx Mehmûd herweha Şêx Mehmûd Berzencî jî yekî ehlîkêyf dide nîşandan. “Hukumdarê Kurdistanê jî li gor wê hewayê dimeşiya. Bi roj bi revdên xuleman û derûdora xwe re berê xwe dida Deşta Kanêskanê û bi seyran, henek û kêf rojên xwe derbas dikir. Bi hêvî bû ku ev dem heta hetayê bi vî awayî bimeşe. Xwedê bi qudreta xwe dê Kurdistanê mezin jê re çêke û ew jî taca hukumdartîyê dayne serê xwe!!” (2010: 49). “dema ku Îngîlîz bi tevayî damezran û ciyê xwe girtin, şarezayê hemî milê eşîratî û xelkên din ên welat bûn û û bi taybetî bi tebî’etê Şêx Mehmûd baş şareza bûn, ji wan re derket ku plan û programeke wî ya ji bo rojên bî tune û tenê rojane dijî.” (Hilmî, 2010:59). Ji van agahdarîyên ku Refîq Hilmî dide, em pê haydar dibin ku plansazîyê Şêx Mehmûd Berzencî tune ye. Ne yekî pêşbîn e û lewra jî di warê pêşketinê de rolekî sereke nikare bîne cî. Herweha jî dikare bê gotin ku di ragihandinên Hilmî û çîroka Cemil Saîb de ji gelek alîyan ve hevêlîyek derdikeve holê.

Encam

Di vê nivîsarê de me di çarçoveya rexneya sîyasî de pêwendîya edebiyat û xewnê şîrove kir. Xewn û xeyal di vê çîrokê de tevli hev dibin. Him xewn heye û xeyal jî pê re ye. Xeyal ew e ku xwe bigihîne bajarê û rewşa xwe ya aborî baş bike û risqê zarokên xwe dest bixe. Dema behsa bajarê Îslamê tê kirin di vê derê de îronîyek jî heye. Di eslê xwe da Îslam bi edelatê ve tê naskirin. Bajarên Îslamê bajarên edalet heq hukuqê ne lê di vê derê de cîyê ku lehengê çîrokê wek bajarê Îslamê nav dike û tişte ku rûbirû dimîne ji tesewura Îslamê dûr e. Di çîrokê de nivîskar tiştên ku binhişê wî de mayî derdixê holê. Nivîskar bi vê xewna xwe ve şahidiya serdemekê dike. Ger em ji rêbaza Freud li meseleyê binêrin, nivîskar bi riya vê çîrokê arezûyên xwe tetmîn dike. Di vê derê de jî ji bo nivîskar arezû, îfşakirina serdemekî reş û tarî ye. Nivîskar bi rêya çîrokê çiqas gilî û gazindên wî hebin yekûyek eşkere dike.

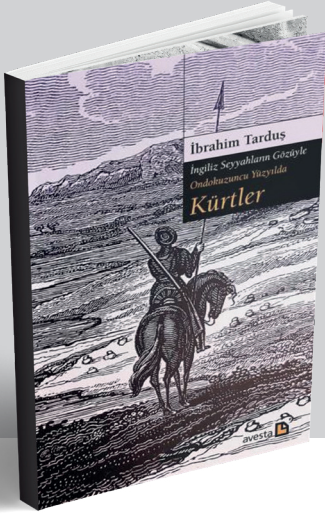
Cemil Saîb di metna çîrokê de bi rêya vegêr weke rêzefilmekê sehneyan vedigerîne. Di nava vê vegêrandinê de bi xwîneran dide nîşandan ku kesê ku desthilatdarî di dest de ye mirovekî baş nîne. Di çîrokê de em li rastî navekî nayên ew bi kirinên xwe ve cih digirin. Ji çîrokê jî dîyar dibe ku kesê ku nivîskar weke mezin dîyar dike Şêx Mehmûd Berzencî ye. Nivîskar bi vê metna xwe ve meseleyên xwe yê şexsî anîne ziman. Nivîskar her çend xwestibe nasnameya xwe di metna çîrokê de bide veşartin jî bi helwesta xwe ve vê yekê nikare pêk bîne û helwesta xwe ya sîyasî bi awayekî aşkera dide der. Lewra vegêrê çîrokê rasterast bi zimanekî tawanbar hemberî rewşa

awarte bi kar tîne. Hal û rewşa tê de bi awayekî derasayî tîne ziman. Lê tiştêkî xerîb jî ew e ku di derdorê de bûyerên ku diqewimin weku tiştên rêzê tîn dîtin. Di çîrokê de du rewş derdikevine pêşberî xwîneran. Yek jî van rewşa desthilatdaran e ku bi awayekî zordarî civak hingaftine bin hukmê xwe. Ya din jî rewşa mirovên din e. Ew pir hêsanî dikarin bên girtin û kuştin. Zordest li ser wan tîn xezebê û di nava rewşeke xirab de tîn vegêrandin. Çîrok di çiyekî de hîn bûyer berdewame ji nişkav de diqede û nagihije tu encamekî. Em pê nahesin ka gelo vegêr ji vê kabûsê şîyar dibe yan na. Di çîrokê de ne tenê rewşa polîtîk heman demê de hawirdor jî tim bi çavekî bedbîn tê ravekirin. Wek encam jî dikare bê gotin ku di seranserê metna çîrokê de dorhêl jî tim weku; payîzakê sar, rêwîtiyekê bi halekî perîşan sir û seqemê tê ravekirin. Em li rastî rojekî xweş nayên.

Çavkanî

- Ahmetzade, H. (2004). *Ulus ve Roman*. İstanbul: Perî.
- Andaç, F. (2008). *Öyküyü Yazmak Öyküyü Düşünmek*. İstanbul: Doruk
- Arif, H. (2011). *Çîrokî Hunerî Kurdî (1920-1960)*. Hewlêr: Aras.
- Aslanoğlu, Ö. (2017). Aristoteles'in Rüya Teorisi ve "Rüyalar Üzerine" Adlı Eserinin Çevirisi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 139-173.
- Bayrak, M. (2014). *Güncelliğine ve Önemine Binaen: Musul-Kerkük Kimin Yurdu?*. Kürt Tarihi, 14, 14-25.
- Cayce, E. (1998). *Rüyaların Dili*. (Çev. Acar Doğangün). İstanbul: Arıtan.
- Çelebi, İ. (2008). Rüya. İstanbul: TDV, C. XXXV, 306-309.
- Çıkla, S. & Kuran Büyüksavaş, Ş. (2021). *Metin Tahlilinde Yeni Yaklaşımlar -I-*. Ankara: Çolpan.
- Demir, R. (2022). *Ziya Paşa Namık Kemal, Rüya*. İstanbul: Can.
- Doskî, T. (2006). *Cihana Xewnan*. Hewlêr: Çapxaneyaya Rojhilat.
- Felski, R. (2016). *Edebiyat Ne İşe Yarar*. İstanbul: Metis Eleştiri.
- Filiz, M. Ş. (2013). Ji Aliyê Bîyanîbûna Mirovê Rewşenbîr ve Berawirdkirina Romana Yaban A Yakup Kadri Karaosmanoğlu û Labîrenta Cinan a Hesenê Metê. *Dilbilim Ve Karşılaştırmalı Edebiyat -Karşılaştırmalı Edebiyat-*. Mardin Artuklu Üniversitesi: Mardin.
- Freud, S. (2018). *Rüya Psikolojisi Yeni Başlayanlar İçin Psikanaliz*. (Çev: Beyzanur Doğan). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Freud, S. (2019). *Psikanaliz Üzerine*. İstanbul: Olimpos.
- Gennadiy, P. (2014). *Edebiyat Bilimi*. (Çev: Yılmaz Onay). İstanbul: Evrensel Basın Yayın.
- Hilmi, R. (2010). *Yadaşt Başûrê Kurdistanê û Şoreşa Şêx Mehmûd*. (Ji Soranî: Ziya Avcı). Diyarbakir: Lis.
- Lescot, R. (2020). *Memê Alan*. İstanbul: Avesta.

- Özgül, M. K. (1989). *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalara*. Ankara: Akçağ.
- Reşid, S. (2005). *Çirokî Kurdî: Rexne û Lêkolînewe*. Hewlêr: Weşanên Kitêbî Gîrfan.
- Saib, C. (2015). *Di Xew De*. (Ji soranî: Ziya Avcî). İstanbul: Avesta.
- Shakely, F. (1998). *Modern Kürt Öykü Sanatı*. (Wer: Rohat Alakom). İstanbul: Avesta.
- Tek, Z. (2017). Düşlerin Yorumu'ndan Ziya Paşa'nın Rüya'sına: Bir Savunma Mekanizması Olarak 'Fantezi'. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 42, 227-257.
- Tosun, N. (2020). *Edebiyat Atlası*. İstanbul: Dedalus.
- Üstün Kaya, S. (2021). Dünya Edebiyatlarında Rüya Motifi: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi (asbider)*, 24, 449-458.
- Xeznedar, M. (2024). *Dîroka Edebîyata Kurdî*, cild V, (Ji Soranî: Ziya Avcî). İstanbul: Nûbihar.
- Url-1: <https://www.indyurk.com/node/212516/t%C3%BCrkiyeden-sesler/ortado%C4%9Fu-notlar%C4%B1-26-%C5%9Feyh-mahmud-berzenci-1>. (tarîx: 12.10.2024).

İNGİLİZ SEYYAHLARIN GÖZÜYLE ONDOKUZUNCU YÜZYILDA KÜRTLER

İbrahim Tarduş
Avesta, İstanbul, 2022, 260 sayfa,
ISBN: 978-625-8383-03-4

Aram RODER

Aram RODER

ORCID: 0000-0002-0790-7233 | aramroder@yahoo.com
PhD Student, Department of Kurdish Language and Culture, Institute of Living Languages in Turkey, Mardin Artuklu University, Türkiye.

Citation/Jêgir/Atf:

Roder, A. (2024). İngiliz seyyahların gözüyle ondokuzuncu yüzyılda Kürtler. Kurdiyât (10), 157-164. DOI: 10.55118/kurdiyat.1489787

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türü:

Book Review/Nirxandina Pirtûkê/Kitap İncelemesi

Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 25.05.2024

Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 27.08.2024

Publication Date/Dema Weşandinê/Yayın Tarihi: 30.12.2024

Peer-Review/Hekemî/Hakemlik:

Double anonymized-Two External/Cot Nenas-Du ji derve/ Çift Tarafli
Kör Hakemlik-İki hakem

Plagiarism Checks/Kontrola Întihalê/Benzerlik Kontrolü:

This article has been scanned by iThenticate plagiarism website./
Ev gotar di malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin./ Bu
makale iThenticate adli intihal sitesinde taranmiştir.

Ethical Statement/Beyana Etîk/Etik Beyanı:

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited./ Hatîye beyankirin ku di pêkanin û nivîsina vê xebatê de hemû rêzîkên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin./ Bu çalîşma yapîlirken ve yazîlirken bilimsel ve etîk ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.

Conflicts of Interest/Nakokiyên Berjewendiyên/Çıkar Çatışması:

There is no conflict of interest between the author and any parties in the article./ Di gotarê de li navbera nivîskar û ti aliyên din nakokîya berjewendiyê tune ye./ Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Grant Support/Alikariya Darayî/Maddî Destek:

The author acknowledge that they received no external funding in support of this research./ Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine./ Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.

Copyright & License/Mafê Telifê & Destûr/Telif Hakkı & Lisanslama:

Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./ Nivîskar li jer lisansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin./ Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

Giriş

Kitap *Önsöz, Giriş ve Sonuç* dışında toplam dört bölümden oluşmaktadır. Bu dört bölümün tamamında bir toplumun milli kimliğini oluşturan unsurlar bilimsel bir analize tabi tutulmaktadır. Bunları analiz ederken bilinen çok bilinmeyen konuları dile getirmesi bakımından hafızayı yeniden canlandırmıştır. Bu sayede bu kitap, günümüz kolektif bir bellek oluşturarak unutulmuş değerlere bir tanıklık yapma imkânı elden alınmasına engel olduğu kanısındayız (bkz. Traverso, 2020: 17). Yöneten elit sınıf ve sömürge politikası, tanıkların anılarını geçmişe gömerek, yönetilenlerin (Traverso, 2020: 14) yaşanmışlığını bir bakıma tozunu alarak aktarılmış deneyim halini sergilemektedir.

Birinci bölümde, görece daha özgür ve bağımsız bir idari yapıyı; Osmanlı'nın merkezileşme politikalarıyla ayakta durmaya çalışan Kürt mirliklerinin yaşadığı çatışmaları (hem kendi içinde hem de merkezi otoriteyle yaşanan çatışmalar) ve bu çatışmalardan ayakta durma mücadelesini, II. Mahmud'un yenileşme politikalarının yaratmış olduğu etkiyi Kürt Mirlikleri üzerinden ele almaya çalışılmaktadır. Amediye Mirliği'nin ortadan kalkması ve Rewandızlı Mir Mihemed'in saldırıları sonucunda birçok yerin onun emri altına girmesi, Osmanlı valilerinin gözünü bu topraklara çevirmesini sağladı. Kısa bir süre içerisinde geniş toprakları ele geçiren Mir Mihemed, Osmanlı'yı tedirgin etti. Elbette İnce Bayraktar Mehmet Paşa'nın politikalarının da bunda etkisini yoğun bir şekilde gösterdiği görülmektedir. Cizre Mirliği'nin ayakta olmasının Musul Valisi için büyük bir sorun teşkil ettiği (Tarduş, 2022: 31) aşikârdır. Bu mirliği yıkıma doğru götüren sürecin Nasturi Katliamı ve beraberinde İngilizlerin Osmanlı'ya yaptığı uluslararası baskının etkisiyle olduğu görülmektedir. Belki de en dikkat çeken analiz Baban Mirliği hakkında seyyahların vermiş olduğu bilgilerdir. Yazar, bu durumu seyyahların uzun süre Süleymaniye ve çevre yerleşimlerden edindikleri izlenimleri dile getirmeleri olarak belirtmektedir. Bundan dolayı bu coğrafyada yaşayan Kürtlerin toplumsal yapısı hakkında ayrıntılı bir bilgi elde etme şansımız bulunmaktadır. Yüzyılın ikinci çeyreğinde bu topraklarda büyük yıkıma sebebiyet veren veba salgınının yarattığı etkiyi, dış saldırılar ve mirlik içindeki çatışmaların yanı sıra bölgede cereyan eden hırsızlık eylemlerinin bu mirliği nasıl etkisiz hale getirdiğini seyyahların vermiş olduğu bilgiler ışığında bizlere sunmaktadır. Kitapta diğer mirliklerde olduğu gibi, Nasturi Katliamı'nda büyük etkisi olan ve bu katliamın faili olan Hakkâri Mirliği'nin idari yapısı hakkında da bilgiler mevcuttur. Hükümet statüsünü yitiren bu mirliğin, tebaasında bulunanları bir Osmanlı yöneticisi olarak iktidarını devam ettirme politikasına nasıl evirdiği ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Kayda değer bir diğer bilgi de Erdelan Mirliği hakkındadır. Bu mirliğin İran'ın hâkimiyet noktalarında olması ve yöneten ailenin İrani değerleri kendi iktidarları için özümsemeleri, Kürt toplumsal yapısının yöneten sınıf için bir anlam taşımadığının bariz bir örneğini teşkil etmektedir. Her mirlikte olduğu gibi bu mirliğin de zamanla Kürt olmayan yöneticiler tarafından idare edildiği ya da merkezi otoritenin politikalarının sergilendiğini görmekteyiz. Her ne kadar bu mirlikler dışında Kürtlerin yaşadığı diğer bölgeler hakkında detaylı bir bilgi olmasa da, az da olsa Kürt toplumunun toplumsal yapısı hakkında bir genelleme imkânı vermektedir; ancak idari yapı anlamında bir bilgi eksikliği içerisinde kendimizi bulabiliriz. Birinci bölümde yapılan önemli bir analiz de Bedirhan Bey tarafından esir alınan Nasturilerden bir kız ve erkeğin (Tarduş, 2022: 69) hediye olarak Musul yöneticisine

sunulmasıdır. Bunun için queer bir okuma yapılması, önemli bir çalışmayı ortaya koyacaktır.

İkinci bölüm 19. *Yüzyıl Kürtlerin Toplumsal Yapısı*'ni ele almaktadır. Elbette burada söylememiz gereken ilk şey ırkın kavramsallaşmasıdır. Her ne kadar ırk, zoolojik/biyolojik özcülük gibi yanlış bir anlam çerçevesinde ele alınarak fiziksel bir özelliğin bir toplum nezdinde kavramsallaştırılması olarak görülse de, Çağla'nın (2007: 51) dediği gibi bir milleti ırka bağlayarak oluşturma bir hatadan başka bir şey değildir. Aynı şekilde bir dil ile bir milleti ifade etmek başlı başına bir hatadır. Çünkü birey çıkarı, kitlenin oluşum aşamasında bu kitlenin çıkarlarına kurban edilmiştir. Çağla (2007: 49) bu durumu Amerika'daki ortak ekonomik çıkarlara ve güvenlik ihtiyacına bağlayarak, aynı şekilde ortak toprak bütünlüğü, dil ve edebiyat ya da dinin kitleyi oluşturan diğer unsurlar olarak ifade etmekte ve bu açıdan bir milletin sınırını belirlemenin doğru olmadığını vurgulamaktadır. Biz yine de Çağla'nın tespitlerini bir yana bırakarak Fransız Devrimi'nden bu yana oluşan algı ile meseleye yaklaşalım. Bu yönüyle bu kitapta aynı soy bağlamında Kürtleri bir aidiyet içerisinde değerlendirmeye çalışıldığını görmekteyiz. Elbette burada etkili olan mirastır. Bu miras, kitleye birlikte yaşam için dayatılan bir arzu ya da zorunluluk çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda kitapta millet, özelde de Kürt kimliği, Ksenophon'un belirttiği Karduklar ya da Hz. Nuh ve Sultan Selahaddin de görünür olmaktadır. Yazar, seyyahların bu milleti (Kürt) davranış özellikleri çerçevesinde bir Avrupalı aidiyet içerisinde değerlendirmesini elbette bundan önceki cümlelerde belirttiğimiz yaklaşımlardan ayıramayız. Yazar, bu perspektiften Renan'ın da belirttiği gibi iradi katılım (Çağla, 2007: 52) noktasından hareketle Kürtleri ortak bir paydada bir araya getirmektedir (Tarduş, 2022: 76-81). Bu paradigmadan yola çıkarak Kürtlerin yaşadığı coğrafya, toplumsal örgütlenmesi, ekonomisi, aşiret yapısı, gündelik hayatı, mutfacı, müziği, ritüelleri, hukuku, giyim tarzı ve topluma ait birçok değer iradi katılım açısından değerlendirme hatasına düşebiliriz. Kürt toplumunun toplumsal örgütlenmesini, göçebe, yarı göçebe ve yerleşik olarak sınıflandırmaktadır. Bu örgütlenme modelinin hem iklim koşullarına hem de Rich'ten alınılarak (Tarduş, 2022: 87, 88) bir türdeşlik oluşturmaya çalıştığı belirtilmektedir. Tablo 2'den yola çıkarak dil, din, mezhep, fizyolojik özellikler ve coğrafyayı temel alarak ortak paydada bir millet/ulus istatistikî aile ve kişi sayımı oluşturulmuştur. Kitapta yer alan bir diğer toplumsal yapı, Kürtler nezdinde aşiret yapılanmasıdır. Yazarın da belirttiği gibi, kan, din, ekonomik ve güvenlik yönünden oluşan bir diğer hetero-patriarkal yapıyı görmekteyiz (Tarduş, 2022: 94-104). Tablo 3'te bu yapılanma ayrıntılandırılmıştır. Elbette bir bütün olarak tüm aşiretlerin olmaması, sosyolojik bir çalışma için bir eksiklik oluşturacağı kesindir. Ancak eldeki veriler ışığında aşiret yapılanması ile ilgili bir saha araştırması yapmak için bir kaynak oluşturabilecek niteliktedir. *Kürtlerin gündelik hayatı* başlığı altında ele alınanlar göstermektedir ki iklim ve ekonomik şartlar başat rol oynamaktadır. Bu oluşumda hiyerarşi yapısının etkisi de bir diğer etkidir (Tarduş, 2022: 104-117). Bunun dışında bir diğer ayrıntı ise yeme-içme kültürünün ekonomik ve sosyal statünün etkisi altında belli alışkanlıklar nasıl kazanıldığıdır (Tarduş, 2022: 117-123). Kürt toplumunu tanımlayacak bir diğer nitelik de, yazar bu kitapta müzik başlığı altında analiz etmektedir. Yas ve raksın ortak bir duygu ve düşüncede bütünleşerek, Kürt toplumunda yarattığı sanat nasıl bir disiplin halini aldığı, ritüellerde oynadığı rolüne değinmektedir (Tarduş, 2022: 123-126). Bu bölüm altında ele alınan bir diğer konu ise *Düğün ve Evlilik* ile *Gün İçi Eğlenceler*. Bu başlıklar altında ele alınan konularda hâkim erkek egemen anlayışının ön planda olduğu görülmektedir. Kadın bedeni

üzerinde oluşan hâkimiyet alanının en açık ifadesi, ritüeller bazında şekil almıştır. Kamusal alan ile özel alanın keskin sınırlarının belirlendiği bir analiz görmekteyiz. Sosyal rollerin cinsiyete göre belirlendiği "...gençlerin kahvelerini içerek dinlendiğini ve genç kızların da nehir kenarında elbiseleri yıkadığı..." (Tarduş, 2022: 132) yazar tarafından dile getirilmektedir. Kadının kamusal alandan nasıl uzak tutulduğu, *Kadınların Giyim Kuşamı* başlığı altında "...kadınların ayaklarına ne giydiğine dair bir bilgi elde edemedik" (Tarduş, 2022: 158) cümlesinde görmek mümkündür. Kısacası, bu bölüm altında yazar toplumsal cinsiyet rollerinin kadın ve erkek bedeni üzerinde ne şekilde cisimleştiğini toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar nezdinde ifade etmektedir. İktidar alanı oluşturan tüm öğeler, bir topluma nasıl bir şekil verdiğine dair güzel bir çalışma olmuştur. Bu yönüyle bu kitapta ele alınan birinci kaynak bilgiler (seyyahların gözlemleri) feminist bir okuma için iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Üçüncü bölümde ele alınan konu, *Dini Yaşam*'dır; yazar, bu bölümü ikinci bölüm dışında ele almayı tercih etmiştir. Dini yaşam, toplumsal yapıyı oluşturan bir diğer unsurdur. Yazar dördüncü bölümde yer alan *Kürt Ekonomisi*'ni de ikinci bölüm dışında ele almayı tercih etmiştir. Yazarın dediği gibi, seyyahlar (Tarduş, 2022: 163) bilinenden ziyade bilinmeyi incelemişlerdir. Bu nedenle, bu bölümde özellikle Êzidi Kürtler hakkında incelemeler yapılmıştır. Elbette Müslümanlık ile ilgili bilgiler de bu bölümde mevcuttur. Tabii ki bu bilgiler akâid bilgisinden ziyade İslam'daki dini yapılar ve kişiler (Tarduş, 2022: 163) hakkındadır. Bir diğer kısıtlı bilgi Yarsan ve Alevi Kürtler hakkındadır. Yazarın ifade ettiği gibi, seyyahlar Kürtlerin koyu dindar olmadığını belirtmişlerdir (Tarduş, 2022: 164). Elbette bu da önemli bir detaydır ve incelemeye değer bir konudur. *Dini Eğitim* başlığı altında ele alınan konu, erkeklere yönelik bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Aynı durum Êzidi Kürtler için de geçerlidir (Tarduş, 2022: 167) yazar ifade etmektedir. Türbeler, hem Müslüman Kürtler hem de Kürtlerin diğer inançlarında nasıl önemli olduklarını *Türbeler* başlığı altında analiz etmektedir. Ölü merasimleri farklı eylem ya da ritüelleri barındırsa da, Yarsanlar dışında (buradaki amacım kirasguhertin/reenkarnasyonu ifade etmektir; bir bütün olarak yokluk değil) bir ahiret inancının hâkim olduğu bilgisi mevcuttur. Belki de bu bölüm altında ele alınan incelemeler arasında en dikkate değer yer, bir mezarın üzerinde yakılan ağıttır. Elbette, çoğu kültürde bunu görmek mümkündür. Bu eylemin ya da buna benzer başka bir eylemin; örneğin, ölen birinin elbiselerinin bir uzun sopaya giydirilerek yapılan yas/anma merasimleri (Çağla, 2007: 52), bir milleti millet yapan değerlerden biri olarak bir payda oluşturabilir. Bir annenin (Tarduş, 2022: 174) bir mezar başında yaktığı ağıt, bir bilimsel çalışma için kayda değer bir bilgidir. *Şeyhler ve Seyitler* başlığı altında ele alınan konu, bu toplumda hukuki, dini, sosyal ve yönetim alanında erkeklerin, özeldede şeyh ve seyitlerin, nasıl etkili rol aldığını ve kamusal alanda erkek bedeni üzerinde nasıl somutlaştığını ifade etmektedir. Elbette yazar, sadece seyyahların bilgileri doğrultusunda bir değerlendirme içerisinde olmadığı, kendi kritiğini yeri geldikçe başka kaynaklara atıf yaparak bir fikir ortaya koymaya çalışmaktadır (Tarduş, 2022: 181). Paragrafın başında belirttiğimiz gibi, Êzidilik ile ilgili detaylı bir bilgi sunmaktadır; hem seyyahların değerlendirme siyle hem de günümüzde Êzidilerle ilgili yapılan çalışmalara atıf yaparak kayda değer bilgilerden bahsetmektedir (Tarduş, 2022: 179-196). Kürtlerde mevcut patriarkal anlayışı ve cinsiyete dayalı rollerin sadece Müslümanlıkta değil, örneğin Êzidilikte de cisimleşmiş olduğunu bilimsel olarak ifade etmiştir. Layard'ın çizimlerinde de (Tarduş, 2022: 189) bu normlar somut bir hal almıştır.

Dördüncü bölüm *Kürt Ekonomisi* başlığı altında analiz edilmiştir. Kürt coğrafyasının jeopolitik önemi, verimli toprakları ve zengin maden yatakları incelenerek bu durumun ticaret, sömürge/talan, isyan ve savaşlarda nasıl bir etki yarattığı detaylandırılmıştır. Kürt ekonomisi, hem Kürtlerin üretmiş olduğu ürünler bazında hem de yol açtığı ekonomik istikrarsızlık açısından, elbette yöneticilerin tutumu (Tarduş, 2022: 203-205), vergiler, talan, salgın, isyan ve savaşlar (Tarduş, 2022: 218-240) gibi faktörlerin başat rol oynadığını dile getirerek detaylandırılmıştır. Toplumun gelir elde ettiği tarım ürünleri, hayvancılık, kerestecilik, kumaş, deri, ipek, halı, madencilik ve pazar yerlerinin bölgenin refah düzeyine nasıl bir katkı sağladığını ve ticaret üzerindeki olumlu etkisini analiz ederek ayrıntılı bir şekilde ele almıştır (Tarduş, 2022: 198-217). Elbette yönetenler ve yöneticiler bazında kıyaslayarak, yöneticilerin bu olumlu etkiyi nasıl bir sömürü düzeninin parçası ya da kendi iktidar alanı haline getirdiğini de yazar dile getirmiştir (Tarduş, 2022: 203-205). Bir bakıma ekonomik gücün elit bir erkek grubunun tekelinde olduğunu aktarmaktadır. Kürtlerin yaşadığı yerde bir diğer olumsuzluk ise elbette yaşanan savaş ve isyanlardır. 1828-1829 yıllarında başlayan Osmanlı-Rus savaşının bölgede yaratmış olduğu büyük yıkımın etkisini detaylandırmıştır. Bu savaşı takiben 1834 yılında Rewandızlı Mir Mihemed isyanı ve bu isyana karşı düzenlenen seferler sonucunda oluşan kaotik durum ve ağır tahribatın topluma yansımaları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu tahribat, Şeyh Ubeydullah isyanından sonra bir daha kendini tekrar ettiğini dile getirmektedir. Seyyahların tespitleriyle bu kitapta ele alınan bir diğer konu başlığı ise *Talan*'dır. Kitapta bu ekonomik değer, tahrip edici bir faaliyet olarak ifade edilmiştir ve bunun olumsuz bir ahlaki norm olmadığı, *Şerefname*'ye gönderme yaparak analiz edilmiştir (Tarduş, 2022: 230). Seyyahların dile getirdiği yağma/talan kavramı, yazarın ilk giriş bölümünde bir ironi olarak dile getirdiği Christopher Columbus'un keşiflerinden (Tarduş, 2022: 15) kaynaklanmaktadır; bir tutarsızlığı bir kavramsallaştırma içerisine dahil ederek emval-i menkûle de masumlaşmasını ifade etmektedir (Tarduş, 2022: 230-240).

Sonuç kısmında yazarın da belirttiği gibi (Tarduş, 2022: 251) İngiliz seyyahların gözünden Kürtlerin toplumsal yapısı hakkında bilgi analizi yapılmıştır. Bu bilgiler öncelikle Kürtlerin bir ırka dahil edilmesi ve yaşadığı coğrafyayı belirlemek olmuştur. Kürtlerde mevcut idari yapı oluşturularak bir aşiret türdeşine dahil edilmiştir. Elbette bu aşiret türdeşliği bir bütün olarak tüm Kürtler için genelleştirilemeyeceği ortadadır (Tarduş, 2022: 245). Hukuksal otoriteden ziyade görece geleneksel ama güce dayalı bir otoritenin bir toplumun hayatına nasıl yön verdiğini ifade etmiştir (Tarduş, 2022: 246). Sadece bu otoriteden kaynaklı olmayıp birçok isyan ve savaşın sonucunda ya da salgın sonucunda Kürt toplumunda oluşan tahribata dikkat çekmiştir. Ayrıca Kürt toplumu içinde yaşayan Nasturiler/Keldaniler'in yaşadıkları katliama da vurgu yapmıştır. Kadınların da erkeklerin/eşlerinin yanında olmalarını genellemektedir ki bu kitapta, yani başvuru kaynaklarda bile öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Seyyahların aktardığına göre her ne olursa olsun Kürtlerin eğlencelerinden uzak kalmadıklarını yazar ifade etmektedir. Ekonomik ve doğal şartların Kürtler'in barınma ve yaşam kalitesi üzerinde nasıl bir etki yarattığına yer vermiştir. Aşiret türdeşinin toplumsal yapının merkezinde yer aldığını ifade etmiştir. Kürtlerin sosyalleştiği çoğu mekân/ortamlardan birinin de sofrâ kültürü olduğunu belirtmiştir.

Yazar bu kitapta dipnotları etkili bir şekilde kullanmıştır. Böyle bir kullanım, çalışmanın bilim-

sel değerine bir bütünlük katmıştır. Kitapta indeks olmaması bir eksiklik oluşturmaktadır ve etkili bir araştırma için engel teşkil etmektedir. Kaynakçada da görülüyor ki yazar, sadece seyyahların gözünden Kürtlerin toplumsal yapısını analiz etmemiş; bunun için dil, din, tarih, coğrafya, kültür, folklor, ekonomi ve sosyoloji gibi birçok alanın kaynaklarını kullanmaya özen göstermiştir.

Değerlendirme

Yazar, bu kitabı yazmasındaki en büyük amacı, yönetici elitten ziyade halkın aktardığı bilgileri seyyahların anlatımıyla toplum bilimleri için bir referans oluşturma gayesini benimsemesidir. Normal sıradan insanların ileri bir zamanda kendilerine yönelik oluşan algıları belki de yıkmak ya da unutulmuş hafızayı gün yüzüne çıkarmak gayesi, kolektif-sömürgeci belleğin değerlendirmesine/tespitlerine karşı bir anti-tez olmasını sağlayan - her ne kadar yazarın dediği gibi seyyahların öznelliğın etkisinde kalması (Tarduş, 2022: 10) bir problem teşkil etse de yine de döneme ayna tutacak bir belge olmasından dolayı - bu bilgilerin bir toplumun tarihi, coğrafyası, sanatı, edebiyatı, sosyal ilişkileri, folkloru ve daha birçok alanda birincil kaynak olmasından dolayı o toplumun tarih sahnesinden unutulmamasına yönelik bir çalışma niteliği taşımaktadır. Yaşanan olaylar kayıt altına alınmadığı zaman unutulmaya yüz tutar. Bir toplumu diğer toplumlardan ayıran özellikler, kendine has değerlerin (her ne kadar bu değerler patriarkal normların ürünü olsalar da) yaşanması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır. Her ne kadar yazar, paragrafın başında belirttiğimiz amacı güttüğünü ifade etmiş olsa da, bu kitap yazarın ana amacından bağımsız olarak, sömürgeciliğin tarihine de ışık tutmaktadır. 1415'ten 1492'ye (Tarduş, 2022: 15) kadar süren sömürgecilik faaliyetleri; 1700'lü yılların British East India Company'sinin (Tarduş, 2022: 16) hedeflerini Kürt coğrafyasında temellendirdiği göz önünde bulundurulduğunda, 20. yüzyılda gerçekleşmeye başlayacak olan sömürgeleştirilmiş toprakların bağımsızlığı arifesinde, sömürgeyi ortaya koyma arzusunu görünür kılmaktadır. Kolektif bir talan ve sömürü kültürü, bir toplumun coğrafyası üzerinde sergilenen savaş tiratlarıyla merkezileştirmeye çalışan bir iktidarın politikasına tezahür etmesidir. Diğer bir sömürü ise hemen hemen nüfusun yarısını oluşturan erkek egemen dünyanın politikalarıdır; her toplumda olduğu gibi Kürt toplumunda da (bkz. Tarduş, 2022: 26, 95, 111, 116, 127, 158 ve diğerleri) dayattığı normları yaşayan hafızada nasıl beslendiğinin kaynağını bizlere sunmaktadır.

Yazarın da belirttiği gibi, kitabın hedefi Kürtlerle ilgili yapılacak tarih, sosyoloji, ekonomi, antropoloji, kültür, folklor ve daha birçok alandaki çalışmalara (Tarduş, 2022: 251) kaynak olabilmek niteliğindedir. Yazarın ulaşmak istediği amaç dışında feminist bir bakışla kitap değerlendirildiğinde görülecektir ki hetero-patriarkal sistem adeta Kürt kültürünü teslim almıştır. Sosyal yaşam alanında Kürt kültürünün kadını nasıl özel alana hapsedtiği, seyyahların anlatımıyla bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır. Kadın rolleri ve erkek rolleri keskin hatlarla nasıl belirlendiği, bu anlatımlarla bir kez daha görme şansımız olmaktadır (bkz. Tarduş, 2022: 126 ve diğerleri); bir Kürt halayında (bkz. Tarduş, 2022: 132) kadının varlığı ya da Kürt kadınının görece diğer komşu halkın kadınlarına (Tarduş, 2022: 152) göre daha özgür olması, bu gerçeği değiştirmediğini bir kez daha görme imkanı bulmamızı sağlıyor. Kürt kadını için söylenecek en büyük ifadenin sanırım "kadınların ayaklarına giydikleriyle ilgili kısıtlı bilgi" (Tarduş, 2022: 158) olması, kamusal alanda nasıl izole edildiğinin bir göstergesidir. Bu açıdan, bu kitap feminist bir inceleme için ileride

yapılacak çalışmalar için analiz değeri taşımaktadır.

Kitapta araştırma inceleme amacını benimsemiştir. Yapılan araştırma konuyu bilimsel bir zemine oturtmaya yöneliktir. Bu bağlamda yazar bilimsel sorunu sistematik bir yöntem vasıtasıyla yaptığı araştırmayla toplumsal hafızayı canlı tutmaya çalışmıştır. Bu nedenle gerçeğe ulaşmaya çalışarak objektif bir bakış açısını kullanmıştır. Akademik bir çalışma olmasından dolayı anlatım genel itibariyle edilgen bir ifade biçimini almıştır.

Kitapta indeksin olmaması büyük bir eksikliği beraberinde getirmektedir. Araştırmacılar bu eseri kullandıklarında bilgi kaynaklarına erişme konusunda her ne kadar içindekiler kısmından bir nebze de olsa erişim imkânı sağlasa da indeksin vereceği konforu alamayacaklardır.

Kitapta kullanılan kaynakların büyük çoğunluğu seyyahların ele aldığı çalışmalardan oluşmaktadır. Bu kaynaklar, ele alınan konuyla ilgilidir. Diğer kaynaklar ise ele alınan konuyu tamamlayacak niteliktedir.

Kitap içinde kullanılan tablo ve şekiller konuyla bir bütünlük içindedir; şekillerin tamamı seyyahların yaptığı çizimlerdir. Hem şekiller listesinin hem de tablolar listesinin bulunması, ulaşmak istediğimiz bilgiye kolay erişim imkânı sağlamaktadır.

Seyyahların geliş tarihi ve meslekleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Eserde nüfus ile ilgili verilerin paylaşılması ve yerleşim yerlerinin belirtilmesi, dönem ile ilgili önemli demografik tespitlere ulaşma imkânı sağlamaktadır. Elbette bu tespitler tüm Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı bir bütün olarak ifade etmemektedir; ancak bu bilgiler vasıtasıyla bir genelleme yapma imkânı sağlanabilir.

Bu kitap, Kürt toplumuna yönelik yapılan yakın döneme ait bir bilimsel çalışma olmasından dolayı büyük bir önem arz etmektedir. Bilimsel çalışma olması ve Kürt toplumunun siyasi, idari, ekonomik, kültürel ve dini -bir bütün olarak toplumsal yapısını - ele almasından dolayı özellikle tarih, sosyoloji, antropoloji, folklor ve özelde de *Êzidi* dini üzerinde seyyahların aktarmış olduğu bilgileri analiz etmesi, gelecekteki bilimsel çalışmalar için bir referans olma fonksiyonu taşımaktadır. Elbette bir bütün olarak Kürt milli kimliği hakkında tüm bilgiler yer almasa da, yaşadığı coğrafyadan tutun Kürt milli kimliğin temel dinamiklerinden olan *dengbêj* 'lik (bkz. Tarduş, 2022: 124) ve buna benzer unsurların bulunması, toplumun milli kimliği hakkında az çok tüm unsurların analiz edildiği söylenebilir. Örneğin tarih, dini inanış, idari yapılar, kültür, demografi, gelenek ve görenekler konu olarak çalışmada yer almaktadır.

Yazar sadece seyyahların gözüyle konuya bakmakla yetinmemiş, aynı zamanda Kürtlerin toplumsal yapısını bir bütünlük içerisinde analiz etmek için farklı tarihi kaynakları, sosyolojik çalışmaları, edebiyatı, ekonomiyi, kültür çalışmalarını ve dini bilgileri etkili bir şekilde kullanmıştır.

Bu kitabı aynı konuda yapılan diğer çalışmalardan ayıran özellik, bilimsel bir çalışma olmasıdır. Genel kabul görmüş yöntemi temel aldığımızda, bu kitap geleceğe dönük sosyolojik, antropolojik, folklorik ve tarihi çalışmalar için bir ön ayak olabilme potansiyeline sahiptir. Kimlik üzerine inşa edilen bu çalışma, beraberinde belli tartışmaları getirmesi açısından kaçınılmazdır. Elbette modernizmi belli bir dönemle (19. yüzyıl) sınırlamadan bu çalışmayı bir kimlik oluşturma çerçevesinde değerlendirdiğimizde; modernizm, iyiye ve daha güzele erişme ya da eskiyi bunlar-

la değiştirme paradigmalarını benimserken, post-modernizm bu kalıpları bir bütün olarak alt-üst etmek olarak değerlendirildiğinde, çalışma 19. yüzyılı esas olarak bir milli kimlik unsuru ereve-sinde ele alındığında, patriarkal bir düşünce ekseninde erkek egemen kimliğinin politikasına göre pozisyon almak olarak da belli tartışmalar ve değerlendirmeler yapmak mümkündür.

Sonuç

Kitapta 19. yüzyılda İngiliz seyyahların gözüyle Kürt toplumunun idari ve toplumsal yapısı analiz edilmiştir. 34 İngiliz seyyah tarafından yazılan toplam 52 seyahatname incelenmiş ve bunun dışında birçok sosyal alanla ilgili kaynak kullanılmıştır. İçindekiler, şekiller listesi, tablolar listesi ve kaynaklar araştırma için kolaylık sağlamaktadır. İndeksin olmaması bir araştırma için engel teşkil etmektedir. Bu kitap tıpkı diğer birçok kitap gibi sosyolojik, antropolojik, tarihi ve folklorik alanda Kürtler üzerinde yapılan araştırmalarda birçok alanda yapılacak çalışmalar için referans olma vasfını taşımaktadır. Feminist bir okuma için ayrıca büyük önem arz etmektedir. Kürt toplumunun katı toplumsal yapısı içerisinde ataerkil normların dayatmaları, bir bütün olarak görme fırsatını vermektedir.

Kaynakça

Çağla, C. (ed. ř. Öztürk). (2007). "Renan, Irk ve Millet". *Cogito: Bellek: Öncesiz, Sonrasız*. Sayı: 50, Bahar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 47-54.

Tarduş, İ. (2022). *İngiliz Seyyahların Gözüyle Ondokuzuncu Yüzyılda Kürtler*. 1. Baskı. İstanbul: Avesta.

Traverso, E. (2020). *Geçmişi Kullanma Kılavuzu: Tarih, Bellek, Politika*. I. Ergüden (ev.). 2. Baskı. İstanbul: İletişim.